

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

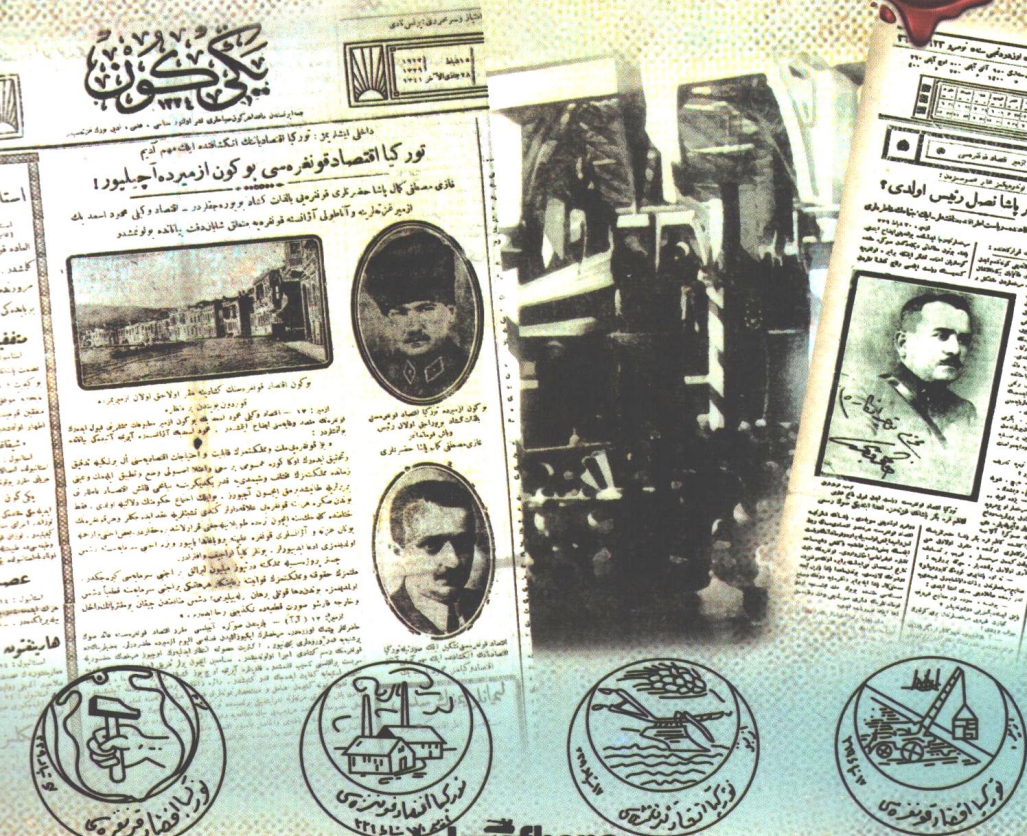
SERDAR ŞAHİNKAYA

Cumhuriyet'ten Önceki Son Kurucu Kongre

TÜRKİYE

İKTİSAT KONGRESİ

(İzmir, 17 Şubat - 4 Mart 1923)

Telgrafhane Yayınları
Genel Yayın: 136

Türkiye İktisat Kongresi
Serdar Şahinkaya

1. Baskı: Şubat 2023
ISBN: 978-625-7926-44-7

Yayın Yönetmeni
Taylan Özbay

Editör
Aydan Burcu Özdem

Tasarım-Dizgi
Mehmet Coşkun

Yayın Hakları © Telgrafhane Yayınları, 2023
Sertifika No: 48157

Baskı-Cilt
Bizim Büro Matbaa Dağıtım Bas. Yay. San. Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No: 42488

Telgrafhane Yayınları Basım Dağıtım Ltd. Şti.
Adakale Sk. No: 16/9 Kızılay Çankaya/ANKARA
Tel: 0(312) 433 03 58
www.telgrafhane.com.tr/bilgi@telgrafhane.com.tr

Serdar Şahinkaya

Cumhuriyet'ten Önceki Son Kurucu Kongre

TÜRKİYE
İKTİSAT KONGRESİ

(İzmir, 17 Şubat - 4 Mart 1923)

telgrāfhane
yayınları

Serdar Şahinkaya

1958, İzmir / Eşrefpaşa doğumlu. İlk ve orta tahsilini doğduğu kentte yaptı. 1983-84'te Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümünü bitirdi. Yüksek lisans çalışmalarını Gazi Üniversitesi'nde tamamladı: 1988'de "Kadrocularda Toplumsal Olaylara Bakış - Devletçilik ve Planlama İlişkisi" başlıklı tezi ile yüksek lisans, 1998'de "Sanayileşme Süreçleri ve Kalkınma Yatırım Bankaları: Teorik Bir Çerçeve ve Türkiye Örneği" başlıklı tezi ile doktora derecelerini aldı.

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ve Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde yarı zamanlı olarak dersler verdi, seminerler yönetti (1993-2017 Şubat).

Türkiye Kalkınma Bankası'ndaki 34 yıllık hizmet süresini çeşitli görevler sonunda Kıdemli İktisatçı Uzman olarak tamamladı ve 16 Nisan 2019 tarihinde emekli oldu.

Başbakan Bülent Ecevit'in 57. Hükümet döneminde (1998-2003) Türkiye Cumhuriyeti hisselerini temsilen KKTC Kalkınma Bankası Yönetim Kurulu Üyeliği, 10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer döneminde de (2003 Mart - 2007 Mayıs) T.C. Cumhurbaşkanlığı Ekonomi ve Uluslararası İlişkiler Çalışma Grubu Üyeliği görevlerini sürdürdü.

Serdar Şahinkaya, Mülkiyeliler Birliği, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Türkiye Ekonomi Kurumu, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği, Çağdaş Gazeteciler Derneği üyesi olup halen 21. Yüzyıl İçin Planlama Grubu'nun koordinatörüdür.

Dr. Şahinkaya'nın 5'i uluslararası, 25'i ulusal olmak üzere 30 Kongre bildirisi, 10 kitabı, 20 kitapta bölüm, 105 makale ve 81 kitap değerlendirme yazısı bulunmaktadır.

İçindekiler

ÖNSÖZ	11
-------------	----

GİRİŞ.....	19
------------	----

I. Bölüm

Dönemin Ön Tarihi ve Devralınan İktisadi Miras - Enkaz ...	23
--	----

I. Reel Kesim Gelişmeleri.....	28
--------------------------------	----

II. Mali Kesim Gelişmeleri	39
----------------------------------	----

II. Bölüm

XX. Yüzyılın Başında İzmir: İktisadi Hayatın Ana Hatları ve "Körfezin Gelinini Ateşin Geline" Çeviren Yangın.....	57
--	----

Körfezin Gelinini Ateşin Geline Çeviren 1922	
--	--

Büyük İzmir Yangını: Özet Tespitler	67
---	----

Peki, İzmir'i Türkler mi Yaktı?	72
---------------------------------------	----

O Yalde Yeni Bir Soru Daha Sormalı:	73
---	----

Uluslararası Üç Rapor	74
-----------------------------	----

Peki Gerçekte Kim Suçluydu?.....	75
----------------------------------	----

III. Bölüm

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Batı Anadolu Seyahati:	
--	--

"İzmir Yollarında"	77
--------------------------	----

Eskişehir, 15 Ocak 1923	83
-------------------------------	----

İzmit, 18-22 Ocak 1923	84
------------------------------	----

Bursa, 23 Ocak 1923	91
---------------------------	----

Alaşehir, Salihli ve Manisa, 25-26 Ocak 1923.....	92
---	----

İzmir, 28 Ocak 1923	93
---------------------------	----

İzmir, 31 Ocak 1923 (Gazetecilerle Hasbihal)	94
--	----

İzmir Halkı İle Altı Saat Süren Hasbihal	97
--	----

<i>Her Şey Kadının Eseridir.</i>	97
--	----

<i>Gayri Resmi Kadınlar Kongresi</i>	98
--	----

<i>Kadının En Büyük Vazifesi</i>	99
--	----

IV. Bölüm

İktisat Kongresi: Türkiye mi? İzmir mi?	105
Türkiye İktisat Kongresi	105
İzmir, Aynı Zamanda Kurucu Kenttir	107

V. Bölüm

Türkiye İktisat Kongresi'nin Kararlaştırılma Tarihi ya da Kongre, Lozan Konferansı Kesildiği İçin mi Toplandı?	118
Türkiye İktisat Kongresi'nin Toplanma Tarihi	124
Bölüm V- Ek: İktisat Kongresi Öncesinde TBMM' deki Görüşmelerin Tutanakları	126

VI. Bölüm

Türkiye İktisat Kongresi ve Milli Numune Sergisi'ne Doğru	152
Bölüm VI. Ek 1: Heyet-i Faâle'nin Türkiye'nin İktisadi Durumunu İnceleyen ve Kongre'nin Ele Alacağı Sorunları Belirten Raporu	172
Bölüm VI. Ek 2: Numune Sergisi	191
Sergi Madalyaları	194
Numune Sergisi İçeriği	195

VII. Bölüm

Kongre'nin Açılışı, Üç Konuşma - İki Siyaset	210
Kongre'deki Salon Düzeni	214
Kongre'deki Davetli Misafirler	216
Kongre Fotoğrafları	219
Kongre'nin Açılışı	221
Üç Konuşma - İki Siyaset	226
Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Konuşması	227
Kılıç - Saban İkilemi	228
Bir Devlet ki	230
Çalışkanlar Diyarı	232
Yabancı Sermaye - Memleketimizi Artık Esir Ülkesi Yaptırmayız	233
İktisat Programı	234
Sınıflar Meselesi	235
Emek Misak-ı Millî'si	235
Erzurum Kongresi Kadar Önemlidir	237
İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in Konuşmasındaki Kritik Öğeler ...	238
Özgün Model: Karma Ekonomi	240
Sınıf ve Yabancı Sermaye	241
Halk Devleti - Halk Hükümeti	241
Yeni Türkiye	243

Kongre Divan Başkanı Kâzım Karabekir Paşa'nın Açış Konuşması..	244
Bölüm VII- Ek-1. Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın	
Türkiye İktisat Kongresi'ni Açış Nutku (Tam Metin).....	246
Bölüm VII- Ek-2 İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in	
Kongre Açış Konuşması (Tam Metin)	261
Bölüm VII- Ek-3 Kongre Başkanı ve Manisa Sanayi Murahhası	
Kâzım Karabekir Paşa Açış Konuşması (Tam Metin).....	271

VIII. Bölüm

Kongre'nin Kabul Ettiği Esaslar.....	274
Kongre Kararları: Bir Toplulaştırma.....	276
Tüccar Grubu Kararları - Analiz.....	278
Tüccar Grubunun Esasları (Tam Metin).....	281
Çiftçi Grubunun Kararları - Analiz.....	300
Çiftçi Grubunun İktisadi Esasları (Tam Metin).....	304
Sanayi Grubunun Kararları - Analiz.....	318
Sanayi Grubunun İktisat Esasları (Tam Metin).....	320
İşçi Grubunun İktisat Esasları - Analiz.....	324
İşçi Grubunun İktisat Esasları (Tam Metin)	326
Misak-ı İktisadî Esasları - Analiz.....	332
Misak-ı İktisadî Esasları (Tam Metin).....	335
Misak-ı İktisadî'ye Dönük Kimi Eleştiriler	337
İfade-i Mahsusa	341
Türkiye İktisat Kongresi'nin Yabancı Sermaye Hakkında Hükümete	
Sunduğu Esaslar (Tam Metin)	342
Kongre Kararları - Dokuz Umde ve Halk Fırkası	344

IX. Bölüm

Kongre Genel Kurul Çalışmalarının Sona Erişi,	
Kimi Değerlendirmeler ve Sonuç Yerine.....	347
Veda Toplantısı	348
Kapanış Konuşmaları.....	349
İşçi Grubu Reisi Aka Gündüz Bey (Kütahya).....	349
Sanayi Grubu Reisi Selâhattin Bey (Ayvalık)	350
Çiftçiler Grubu Reisi Kani Bey (Manisa)	350
Ticaret Grubu Reisi Alâyelizade Mahmut Bey (Gediz)	351
İşçi Kadınlar Murahhası Rukiye Hanım (İzmir)	352
Kongre Divan Başkanı Kâzım Karabekir Paşa (Manisa)	352
Sonuç Yerine	357
İktisat Kongresi, Faîdeleri, Neticeleri	
[İktisat Vekili Mahmut Esat Bey]	359

Kaynakça	364
----------------	-----

SÖZLÜK	382
--------------	-----

ÖNSÖZ

Bilsay KURUÇ

Önemli ve nadir bir kitap karşısındayız. Samimi ve yoğun emekle ortaya çıkmış. Değeri sadece bundan kaynaklanmıyor. Doğru zamanlamayla, Cumhuriyet'in 100. yılında hepimize, doğru bakış, gerçekçi yorum ve buradan kaynaklanacak biçimde, yaşadığımız "tarihi an"dan ileriye bakış için yeniden düşünme kapılarını açıyor. Dikkatle tamamını okuyalım.

Şuradan başlayalım: 1923 Şubat'ında İzmir'de toplanmış olan Türkiye İktisat Kongresi üzerine yapılan yorumlar arasında çoğunlukla ön planda yer alan bir çizgi vardır. Buna göre, İzmir Kongresi "eskiden başlamış bir çizgide bir ek kilometre taşı" gibidir. Bir "devamlılığın" yeni bir adımı olmuştur. Şöyle: "Tanzimat'la başlayan 'modernleşme' arzusu Meşrutiyet'le ve onu izleyerek Cumhuriyet'le 'devam' etmiştir." Bu eskiden beri var olan, zaman zaman tazelenen bir yorumdur. Ve muhafazakâr bir çizgiye ait yorumdur. "Modernleşme" tezi bunun muhafazakârlığını örten bir manto gibidir; ama dikkatli bir bakış bu mantoyu çıkarmakta zorlanmaz.

Çünkü, manto esas olarak "modernleşebilen, modernleşebilecek olan Osmanlılık" yorumuna ait olan çizgiyi farklı bir sahne de karşımıza çıkararak örtme çabası oluyor. Cumhuriyet'in getirdiği "büyük nitelik değişikliği"ni, işin "özü"nün değiştirilmesi hamlesini görmezden geliyor. O günün (bugünün de!) emper-

yalızminin de tercihi “modernizasyon”la servis edilebilecek bir “yeni Türkiye” imgesidir. Herkesçe kabul görebilir.

Bu görüş sahiplerinden bir bölümü, iş bugüne gelince “Efendim, Cumhuriyet kendi başına bir toplum modeli kurmaya girişmişti. Bu zaten olmazdı. Ama, gerçekçi olalım. Dünya değişti. Şimdi ‘bu dünyaya’ uyum sağlamak lazım!” diyorlar. Yani, “devamlılık” kavramı iş Cumhuriyet’in devamlılığına gelince, yerini çabucak “değişme”ye ve değişerek “bu dünya”ya uyum sağlamaya bırakır! Kısaca, Türkiye’nin kendi başına bir devrim yaparak kendine bir toplum modeli kurma gücü kabul edilemez! Bunu düşünebilmek sözkonusu olmamalıdır. Manto bunu sağlamalıdır.

Bu tablo, bu yıl, Cumhuriyet’in 100. yılında karşılaşılabileceğimiz tablolar içinde de ortaya çıkacaktır. Açık ya da örtülü. Mesele, Türkiye Cumhuriyet’in açtığı kapıdan ilerleyerek kendine olabildiği ölçüde bağımsız, uygar bir toplum modeli kurabilecek midir, meselesidir. 1923’ün İzmir’ine ve 1923’ün tümüne buradan bakabilmeliyiz.

Serdar Şahinkaya’nın bu yeni, ciddi çalışması, ufkumuzu açan belgeleri önümüze seriyor. Eğer 2023’te 1923’le başlayan Cumhuriyet’i, bunun Türklere tarihin nasıl bir ikramı olduğunu düşünme sorumluluğuna sahip isek, bu kitabı belgelerle zenginleşmiş herhangi bir kitap gibi değil, düşünerek okuyalım. 100. yıla layık bir bakışın özünü kitapta keşfetmeye girişelim.

“Türkiye İktisat Kongresi (İzmir, 17 Şubat - 4 Mart 1923)”ni didik didik edersek ve buna Mustafa Kemal’in gözleriyle bakmaya çalışırsak şunu göreceğiz: “İzmir Kongresi” (“İzmir” diyelim) Cumhuriyet devriminin kurgusu içinde yer almış olduğu için önemlidir. Bir iktisat kongresi olduğu için değil. Daha açık söylersek, 9 Eylül 1922’den 29 Ekim 1923’e kadar sürecek olan, ayrı bir tarihi değere sahip “Mustafa Kemal Yılı”, yani “Devrim Yılı” içinde yer aldığı için! Bu “İzmir”e bir “iktisat toplantısı”nın hayli ötesinde değer kazandırıyor.

Nasıl “Lozan” bir “dışişleri görüşmeleri”nin çok ötesinde, yamsal değere sahipse, “İzmir” de bir devrimci adımlar zincirinin vazgeçilmez halkası olmuştur. Bu zincirden çıkarılıp “ayrı bir muamele” ile ele alınırsa işin özü kaybolur. Görebiliriz. Çünkü,

Mustafa Kemal'in de vurguladığı gibi, 1923'ten sonra ekonomi ancak geçmişin yapılarından kopararak, siyasal devrimle yenisinden inşa edilebilecektir. Birdenbire değil, uygun zamanlama ile.

İşin esası devrim sürecidir. Burada öncelik siyasal boyuttur. "İzmir" bu boyutun içinde taşıdığı önem derecesinde önemlidir. 1923 yılı için önemlidir. Bir başka yıl için (daha sonra) önemli olmamıştır. 100. yılda bunu bilmemiz gerekiyor. 1923'ün hemen her şeyi Cumhuriyet'i kuran siyasal süreçler içinde taşıdıkları ağırlıklarla önemli olmuştur. "İzmir"den hemen sonra, Mustafa Kemal'in 1922 sonlarında vurgulamaya başladığı şekilde, gelecek olan Cumhuriyet'in "Parti"sini kurma noktasına erişilecektir... Lozan'dan ve 29 Ekim'den sonra, 1920'lerde yeni devleti, yeni siyasal süreçlerle "Parti" kuracaktır. 1920'lerle aşağı yukarı tamamlanan o aşamadan sonra, 1931'de ("altı ok" ile) devrim süreci toplum için pratik, siyasal düzlemine otururken, Cumhuriyet'in ekonomi boyutu, ilginçtir, kapitalizmin dünyadaki büyük çöküşü ile eşzamanlı olarak inşa edilmeye başlanacaktır. *Ekonomi boyutu, yani, üretim süreçlerinin plan aklı ile örgütlenebilme aşaması*. Bunun ağırlık merkezi sanayi hareketidir. 1930'ların sanayi hareketinden geriye doğru dönüp bakılarak 1923'ün "İzmir"inin taşıdığı içerik tartışılabilir mi? Tartıda ne gelir? Bunu değerlendirmek okura kalıyor.

Devrim sürecinin siyasal boyutu üzerinde "İzmir"e iki yönüyle bakılabilir. Birincisi, içeride iktidarı kurma meselesidir. Siyasal iktidarın zemininde 1920'den sonra TBMM vardı. Buraya "kongreler" den gelinmişti. 1923'ün "İzmir"i için çağrılan ve gelenler ise "mesleki temsil" esasına göre bir iktisat ("sivil toplum") tablosu oluşturuyorlardı, denilebilir. Yeni fotoğrafta, Mustafa Kemal'in 1919'dan başlayarak yürüttüğü devrim süreci içinde, "İzmir"-de yepyeni bir "kongre" toplanmış oluyordu. Siyasal iktidar için yeni bir boyut. "İzmir"in, 1919'un kongrelerinden ve TBMM'den farklı, devrim sürecine yeni, ek bir "meşruiyet" kazandıran boyutu. Bu yeni siyasal meşruiyeti Mustafa Kemal, Serdar Şahinkaya'nın isabetle vurguladığı gibi, 14 Ocak'ta Batı Anadolu'da (yani, Milli Mücadele'nin henüz belleklerdeki savaş alanlarında) kurulacak yeni devletin varlık nedenlerini anlatarak yaptığı siya-

sal "turlar"la inşa etmeye başlamıştı. "İzmir"e, arkasında halk katında sahip olduğu bu yeni siyasal meşruiyet desteğini de alarak geldi. Devrim sürecinin bir yeni adımı olarak, 14 Ocak'ta başlayan bu siyasal kampanyayı, onun halk desteğini görmez ve "İzmir"e bağlayamazsak o "Kongre"nin devrim sürecindeki asıl yerini tam kavrayamayız.

Siyasal boyutta "İzmir"ın ikinci yönü, Milli Mücadele'nin dış cephesidir. O cephe Lozan'da kurulmuştur. Ve devam ediyor. Karşımızdakiler (kısaca, emperyalizm) Türkiye'de artık Ankara'dan başka siyasal meşruiyet sahibi (isterseniz, "muhatap" diyelim) bulamıyorlar. İşbirliği yaptıkları saltanat zaten bir "Meclis"e sahip değildi ve Padişah'ın kaçıışı ile "muhatap"lığı da tümüyle sona ermişti. İçeride, TBMM'de muhalefet olarak görülen çevrenin siyasal takati ise Mustafa Kemal'i durdurabilmek için pek yetersizdi. Buna teşebbüs ediliyor, ama hafif kalıyordu. Şahinkaya'nın kayda aldığı bir renkli örnek (TBMM'de Ali Şükrü Bey'in "İzmir'de iktisat kongresi toplamak gereksizdir!" iddiasıyla yaptığı konuşmalar ve bunların hafifliğini sergileyen İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in yanıtları) tabloyu gösteriyor. Dış cephe 24 Temmuz 1923'te Lozan'da, Ankara'dan ilerleyen devrim sürecinin (bunun nereye varacağını henüz öngöremeden) siyasal meşruiyetine "Evet" demek zorunda kalmıştır. Siyasal meşruiyetin dış cephesi o tarihte böylece kapanmıştır. (Türkiye'deki karşıdevrim çevreleri ise bunu kurcalamaktan hiç vazgeçmezler!)

İlginç ve sonraki yıllarda örneklerini artıracak olan bir girişim, "İzmir"de dört mesleki temsil grubundan ikisi olan sanayici ve tüccarların (ötekiler çiftçi ve amele grupları) Kongre'ye başkanlık yapması için Kâzım Karabekir'e teklif götürmeleri ve Paşa'nın bunu memnuniyetle kabulüdür. Gerçekçi bir göz, burada henüz ergenliğe geçmekte olan sermaye sınıfının siyasal duyar-galarının ekonomik kapasitesinin (ekonomik yetersizliğinin de diyebiliriz) çok ötesinde gelişmiş olduğunu görecektir. Sermayenin iki kolu olan sanayi ve ticaret kendilerinin dışında ivme kazanan devrim sürecini okuma yeteneğine sahiptir. Savunma pozisyonu almak da diyebiliriz, gelişmelerin direksiyonuna sahip olabilmek de diyebiliriz, sınıfsal refleksleriyle adam seçeceklerdir. (Henüz

partileşme meselesini tartışamıyorlar. İttihat ve Terakki deneyimi bitmiştir. “Adam” arayacaklardır.) Bilemiyoruz, ama Karabekir’e “Paşam, başımıza sen geç!” demiş olmaları uzak bir olasılık sayılmaz. Sonraki yıllarda Karabekir’in, aynı çevrelerin desteğiyle başını çektiği “Terakkiperver Fırka” deneyimi düşünülünce, 1923’te “İzmir”de, Mustafa Kemal’in yürüttüğü devrim süreci yerine, “içeride” uslu ve Osmanlılığın çizgisini pek bozmadan sürdürebilecek bir modelin sermaye tarafından aranmakta olduğu da bir kenara yazılabilir.

Devrim sürecinin hedefe koyduğu yeni, Cumhuriyet’in Türkiye’si ile bundan uzak kalacak olan bir “uslu Türkiye” modeli böylece “İzmir”de berraklaşmaya başlıyor. Serdar Şahinkaya’nın isabetle sergilediği gibi, Kongre’de Mustafa Kemal’in ve Mahmut Esat Bey’in yaptığı konuşmalarla, Kongre başkanı Karabekir’in konuşması tümüyle farklı dünyalara aittir. Mustafa Kemal’in Kongre’yi açış konuşması her sözcüğü ile 100 yıl sonra da devrimci değerinden bir şey eksilmemiş belgedir. Şahinkaya’nın kitabını ele alınca önce bu konuşmayı okumak, sonra kitap üzerinde çalışmak lazım. Karabekir’in belki de hiç benimsemeyeceği biçimde, Mustafa Kemal’in Osmanlılığın eleştirisini onun “fıtuhatçılık” siyasetini yüzyıllarca sürdürerek yarattığı insan zayıfatı ve yoksullaştırma, bilgisizleştirme üzerine kurgulaması, eleştiri oklarını en “şanlı” padişahlara yöneltmesi, “unsuru asli” olarak vurguladığı insanların böylece kuşaklar boyu üreticilikten uzak kalmasıyla 1923’ün hazin ekonomi ve toplum manzarasına gelinmiş olduğu gerçeği, o güne kadar bu berraklıkla ortaya konulmamıştı. Mahmut Esat Bey, o konuşmanın çizgisini daha da keskinleştirerek ve heyecanla “Halkçı Türkiye”nin ekonomide nasıl bir portreye sahip olacağını sunan canlı bir konuşma yapıyor. Karabekir’in konuşması ise bir çeşit “Osmanlılığın devamı” çizgisidir. Bu o günlerde sermayenin de çizgisi midir? Bunun yanıtı için okuyucu, Şahinkaya’nın sunduğu belgelere yönelmelidir. Sanayici ve tüccarın taleplerini “Tamam mı, Osmanlı’ya devam mı?”yı sorarak elden geçirmelidir. Gözden kaçırmamak gerekiyor ki, Kongre’nin kapanışında sanayi ve ticaretin sözcüleri Karabekir’e (sadece ona) şükran ve saygı ifade etmişlerdir. Mus-

tafa Kemal'e (sadece ona) teşekkür ise "İşçi Kadınlar Murahhası Rukiye Hanım"dan gelecektir. Emekçilerin ve özellikle kadınların kendine has sezgileriyle, gelmekte olan Cumhuriyet'in "unsuru aslı"si olduklarını göstermiyor mu?

Bugün, 2023'te, Cumhuriyet'in 100. Yılında çeşitli görüşler, niyetler sergilenecektir. "İzmir"le başlayacaktır. Bu bakımdan, Serdar Şahinkaya'nın nadir değer taşıyan çalışmasına hakkını vermek lazım. 100. Yıla bakan bütünlüğü içinde Cumhuriyet'i ve "İzmir"i doğru kavrayabilmenin kılavuzudur. Çeşitli görüşler, niyetler arasında bilinenler de olacaktır, bu özel yılı kendine hedef yapmak isteyenler de olacaktır, bu özel yılı kendine hedef yapmak isteyenler de olacaktır. Bilinenlerin en çok rastlananlarından birine başlangıçta değinmiştim: Cumhuriyet'e geri kalmışlığın eskiden beri filizlenmekte olan "modernizasyon arzusu" diye bakan, bununla yetinen görüş. Bu her niyete hizmet edebilen kıvamdadır. Fazla düşünme zahmetine katlanamayanlara kolay servis edilir.

Başka bir görüşü keskin "sol" ile bunun tam karşıtı denilebilecek bir "sağ" paylaşırlar. Kolaylığı tercih eden "ılımlı"lar da kabul gösterirler. Bu, "İzmir"ın, Mustafa Kemal'in emperyalizme ödün vermek ve yabancı sermayeyi davet etmek için düzenlediği bir "işaret toplantısı"ndan ibaret olduğu iddiasıdır. Bilenler bilir, bilmeyenlerin de öğrenmesi gerekir: 1920'nin güz aylarına geldiği zaman Rusya'da üç yıl sürmüş olan iç savaş Kızıl Ordu'nun kesin zaferiyle sonuçlanmış, emperyalizmin desteğinde örgütlenen Beyaz Ordular'ın komutanları ya ölmüş ya da kaçmışlardı. Fakat, ülke bir yıkım ve yoksulluk manzarası halinde idi. O aylarda Lenin, bazı Amerikalılarla da görüştüğten sonra, bir yabancı sermaye politikası başlangıcı olmak üzere bir "İmtiyazlar Kararnamesi" hazırlattı. Kararname Rusya ekonomisinin yabancı şirketlerin ülkedeki doğal kaynakları keşfetmesi ve geliştirmesiyle hızla kalkınacağını vurguluyordu. Dünya sermayesine Sibirya'da, Avrupa Rusya'sının kuzey ve güneyinde madencilik, orman ve tarım alanlarında 72 kalemde ayrı ayrı sayılan imtiyazlar sunuyordu. Hedef, Rusya'nın dünya ekonomisi içinde yer alması olarak vurgulanıyordu. Lenin, bununla ilgili olarak kendisini ziyaret edenlere de açıkça söylüyordu: "23 Kasım kararnamesini

okursanız, dünya ekonomisinin önemi nasıl vurgulanıyor, göreceksiniz. Dünya ekonomisinin toparlanması için Rusya'nın ham madde kaynakları gereklidir. Biz dünya ekonomisine katkı yapmak istiyoruz" diyordu.

Bunu niçin belirtiyorum? Mustafa Kemal'e "İzmir" için yabancı sermaye ve emperyalizm elbisesi giydirme alışkanlığıyla yaklaşan "sağ" ve "ılımlı" çevrelerin bilgisi için. Keskin "sol" da ise, Lenin'in yerli yerinde deyişiyle, "çocukluk hastalığı"nın tedavisi bulunamamıştır! Ödün vermenin hiçbir koşulda kabul edilemeyeceği saplantısı, bu hastalığın belli başlı semptomudur.

Günümüz "sağ"ının "İzmir"e yaklaşımı, Cumhuriyet için düşündükleri ne ise onun bir aynası olacaktır. Osmanlılık, Osmanlılıkla "başlayan modernizasyon" ve bunun sürekliliği "bilimsel kapaklar" içinde servis edilebilir. "İzmir" in bundan ibaret olduğu ve Karabekir'in öncülüğü ile fevkalade başarılı bir kongre yapıldığı, ancak ne yazık ki sonraki yıllarda Karabekir'in Ahmet Hamdi'ye (Başar) dikte ettiği "Kongre sonuçları"nın gereği gibi uygulanmadığı dahi öne sürülebilir. Hatta bunlara inananlar da olabilir!

Kılavuz, Serdar Şahinkaya'nın büyük emeğinin ürünü olan kitaptır. Okuyucu, eminim kendisine şükran duyacaktır. Ve aydınlanacaktır.

GİRİŞ

Cumhurun topyekûn o günün ve bugünün de devlerine karşı verdiği olağanüstü Kurtuluş Savaşı'nın üzerinden sadece beş ay geçmişti.

Takvimler 9 Eylül 1922'yi gösterirken Milli Mücadele, yoksulların zaferiyle sonuçlanmıştı.

Emperyalist çıkarların kesiştiği bu coğrafyada yarı sömürge bir imparatorluk ekonomisinin iktisadi mirası oldukça ağırdı. Âdeta bir enkazdı.

Bozkırın ortasındaki Ankara'da kurulacak olan Cumhuriyet için hummalı çalışmaların bir bölümü de yeni bir ulus devletin taşıyıcı kolonları üzerine idi. Dönemin üretici ve yaratıcı güçlerinin artık sahne alma zamanı gelmişti.

Otuzlu yaşların başındaki genç İktisat Vekili Mahmut Esat Bey (Bozkurt), bu sahneye ilişkin ilk düzenlemelerini Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya anlatmış ve olumlu cevabı da almıştı.

Üretici ve yaratıcı güçlerin sahnesi, üzerinde hâlâ büyük yangının dumanlarının dolaştığı, kadim şehir İzmir'de kuruldu. İklim ve ulaşım koşullarındaki güçlükler nedeniyle birkaç gün gecikse de 17 Şubat 1923'te Cumhuriyet'ten önceki son kurucu kongre olan Türkiye İktisat Kongresi, İzmir'de toplandı.

On altı takvim günü boyunca Kongre'de; işçiler, sanayiciler, çiftçiler ve tüccarlar, yani dört sosyal katman, 500'ü aşkın kadın ve 3000 izleyici ile canlı tartışmalar yaşandı. Kongre mesaisi boyunca 302 adet iktisadi esası karar altına aldı.

XX. yüzyılın başında Milli Mücadele'den daha yeni çıkmış bir yoksul köylüler ülkesinde böyle bir kongreyi ve kararlarının öne-

mini günümüz Türkiye’inde çok daha iyi anlamalı, kavramalı, anlatmalı ve hakikate eğip bükmeden saygı duymalıyız.

Daha iki yıl önce, yani 21 Mart 1921’de kuzey komşumuz Sovyetler Birliği’nde Lenin tarafından açıklanan NEP (*New Economic Policy*) *Yeni Ekonomi Politikası* nasıl Rus ekonomisini çöküşten kurtarmak üzere tasarlandı ise; iki yıl sonra Türkiye İktisat Kongresi kararları da kurulacak Cumhuriyet’in iktisadi modelini oluşturacaktı.

Zaman, bu toprakların çocukları için ayrıca gerçekçilik zamanı idi. Kongre’den sadece 34 gün sonra, 8 Nisan 1923’te, Mustafa Kemal Paşa’nın Kongre kararlarından süzerek açıkladığı *Dokuz Umde Bildirisi* ile Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti, *Halk Fırkası*’na dönüşecek, o fırka da yaklaşık altı ay sonra Cumhuriyet’i ilan edecekti.

On üç yıllık bir okuma, anlama ve anlatma sürecinden sonra oluşan bu kitap, dokuz bölüm olarak tasarlandı.

Kurulacak Cumhuriyet’in, Osmanlı İmparatorluğu’ndan devralacağı iktisadi miras ilk bölümü oluştururken; ikinci bölüm, bu “iktisadi yapı” içerisinde İzmir ve ekonomisi üzerine kurgulandı.

Bölüm III; Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın Batı Anadolu Seyahati: “İzmir Yollarında” başlığını taşıyor. 14 Ocak 1923’te Ankara’dan başlayan seyahat boyunca Gazi, verdiği demeçler ve yaptığı konuşmalarla Lozan görüşmelerindeki gelişmeler hakkında yerli ve yabancı basını bilgilendirdi. Ayrıca İmparatorluk zamanının fetih ve fütuhata dayanan toplumsal özgüvenini, üretime dayalı bir özgüvene dönüştürmek için ciddi çaba sarf etti. Kurulacak halk devletin bir iktisat devleti olacağını ve bu devleti de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde halk tarafından seçilmiş vekillerden oluşan hükümetin yöneteceğini kitlelere anlattı. Ve İzmir’de toplanacak olan Türkiye İktisat Kongresi hakkında toplumu bilgilendirdi, hazırladı.

Diğer beş bölüm Kongre ile doğrudan ilgili meselelere dairdir:

Bölüm IV: İktisat Kongresi: Türkiye mi, İzmir mi?

Bölüm V: Türkiye İktisat Kongresi'nin Kararlaştırılma Tarihi ya da Kongre, Lozan Konferansı Kesildiği İçin mi Toplandı?

Bölüm VI: Türkiye İktisat Kongresi ve Milli Numune Sergisi'ne Doğru...

Bölüm VII: Kongre'nin Açılışı, Üç Konuşma - İki Siyaset

Bölüm VIII: Kongre'nin Kabul Ettiği Esaslar

Son bölüm olan Bölüm IX'da Kongre Genel Kurul Çalışmalarının Sona Erişi, Kimi Değerlendirmeler ve Sonuç Yerine biçimindedir.

Biraz önce bu kitabın on üç yıllık bir emek ürünü olduğunu not etmiştim. Bu süreçte emeği geçen çok dostum, hocam oldu. Hatırladıklarımı belirtmek isterim. Umarım unuttuklarım olmaz ya da unuttuklarım beni bağışlarlar.

Kullandığım Osmanlıca metinlerin günümüz Türkçesine sorsuz çevrilmesindeki inanılmaz katkıları ile ODTÜ Tarih Bölümünden *Canan Halaçoğlu* Hocama, İzmir APIKAM (Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi)'dan *Selin Ezel Çakar*'a teşekkür ederim.

Elektronik arşivlere ulaşmakta çektiğim acemilikleri gece gündüz destekleriyle gideren, yol gösteren, Mülkiye'den sınıf arkadaşım sevgili *Esra Danacıoğlu Tamur* ve APIKAM'dan *Asil Kaya*'ya; kimi makale kopyalarına ulaşmamda sağladıkları lojistik destekler için *Coşkun Küçüközmen*, *Mehmet Ö. Alkan* ve Mülkiye'nin pıriltılı öğretim üyelerinden *Ozan Zengin* hocalarıma da şükranlarımı sunuyorum.

Türkiye İktisat Kongresi ile ilgili görsel malzeme desteğini cömertçe takdim eden İzmir Atatürk Lisesi'nden ağabeyim, değerli üstadım *Ahmet Gürel*'e; Ankara Bahçelievler'de benim her türlü kopyalama, tarama, çıktı işlerime büyük bir titizlikle destek olan Seray Kırtasiye'nin sahipleri *Tuana* ve *Erdoğan Seray* dostlarıma da teşekkür ederim.

Kitabı zenginleştiren görsel malzemelerden, üretici güçlerin amblemleriyle, Milli Numune Sergisi mükâfat madalyalarının birebir dijital çizimlerini yeniden yapan; Gazi Paşa'nın Batı Anadolu Seyahati haritasını dijital ortamda oluşturan Mülkiyeli gra-

fik sanatçısı sevgili dostum *İbrahim K. Dinç'e* emekleri için sonsuz teşekkürler.

Tabii ki en büyük teşekkür *Bilsay Kuruç* Hocama. Hem yıllardır benim akademik dünyada büyük destekçim ve hem kitaplaştırılan bu malzemenin fikir babası oldu hem de emeğini esirgmeden baştan sona okuyup bir de önsöz yazarak bu kitabı taçlandırdı. Kendisine minnet ve şükranlarımı takdim ediyorum.

Her bulduğum bilgi ve belgenin peşinden giderken günlük hayattaki ıskalamalarımı katlanarak benim gibi huysuz bir adamı hayat arkadaşı seçen (*ve bunu hâlâ sürdüren*) sevgili karım *Selcan Şahinkaya'*nın katkıları ve verdiği huzur olmasaydı bu yükün altından kalkamazdım. Her daim var olsun.

Giderek derinleşen iktisadi kriz konjonktüründe yazdıklarımı kitaplaştırmayı üstlenen sevgili *Taylan Özbay* ve *Telgrafhane* emekçilerine özel bir teşekkür borçluyum.

Umarım ki, Türkiye İktisat Kongresi'nin 100. yılına yetiştirdiğim bu kitap, konu ile ilgilenecek meraklıların hakikati anlamalarına yardımcı olacak ve alanında ciddi bir boşluğu giderecektir.

Doğal olarak tüm eksiklik ve yanlışlardan sadece ben sorumluyum.

Serdar Şahinkaya
Ankara, Bahçelievler
Ocak 2023

I. Bölüm

Dönemin Ön Tarihi ve Devralınan İktisadi Miras - Enkaz¹

“Dönemin Ön Tarihi ve Devralınan İktisadi Miras - Enkaz” başlıklı bu bölümün yazılmasında esas amaç; Osmanlı İmparatorluğu’nun tarih sahnesinden çekilmesinin nedenlerinin sadece siyasi-politik değil, bir o kadar da iktisadi olduğunu okuyucuya hatırlatmak, kof ecdat güzellemlerine karşı zihinleri dinç tutmak ve bir anlamda da tahkim etmektir.

İmparatorluğun iktisadi yapısı iki ana eksenle özetlenecektir: i) reel kesim; ii) mali kesim gelişmeleri.

Kronolojik zaman dilimi anlamında değil ama *tarihsel* zaman dilimi anlamında alındığında *uzun on dokuzuncu yüzyıl*² “*ikili devrim*” ile nitelenmek olanaklı ve gerçekçi görünür; bir yanda 1789 Fransız Siyasi Devrimi (İhtilal-i Kebir); diğer yanda kabaca 1780’lerde İngiltere’de başladığı kabul edilen Sanayi Devrimi. Bu iki devrim bir arada, bazen doğrudan bazen de dolaylı bir biçimde, ama kesin olarak birbirlerini etkilemek suretiyle

1 Bu bölümün yazılmasında geniş ölçüde; Serdar Şahinkaya (1999). *Sanayileşme Süreçleri ve Kalkınma Yatırım Bankaları: Teorik Bir Çerçeve ve Türkiye Örneği*. Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları. No:23. Tezler Dizisi No:7 Ankara ve Serdar Şahinkaya (2009). *Gazi Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası*. ODTÜ Yayıncılık. 2. Basım. Kasım. Ankara’dan yararlanılmıştır.

2 Recep Boztemur (2001). “Avrupa’nın Uzun Ondokuzuncu Yüzyılı”. Doğu-Batı. S 4. s.53-68. Ankara.

önce baştan aşağı Avrupa'yı, sonra da tüm dünyayı ve bu arada Osmanlı İmparatorluğu'nu da dönüştürmüştür.³

Dış ticaretin genişlemesi, ticaret hadlerindeki dalgalanmalar, dış borçlanma ve diğer yabancı yatırımlar, tarımda dünya pazarlarına yöneliş ve zanaatların gerileyişi, XIX. yüzyılın değişik dönemlerinde farklı eğilimler göstermiş, Osmanlı iktisadiyatı açısından değişik konjonktürler⁴ ortaya çıkmıştır. Dönemler arası farklılaşmalar yalnızca iktisadi düzeyle sınırlı kalmamış, iktisadi gelişmelerin etkileri toplumsal ve siyasal düzeylere de doğrudan yansımıştır.

Sanayi Devrimi'nden, sanayileşen iktisadi yapıların / ekonomilerin ortaya çıkışından, farklı bir ifade ile de kapitalizmin kurumsallaşmaya başlamasından sonra dünyanın Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya dışında kalan bölgelerinde olduğu gibi⁵ *gечikenler / yakalama çabası*ndakilerde⁶ de birbirine oldukça benzeyen dönüşümler izlenmiştir.⁷ Hem bu dönüşümlerin dinamikleri hem de hızla gelişen kapitalist yapılardaki dinamikler⁸ Os-

3 İşaya Üşür (1995). "Fransız Devrimi ve Tanzimat Üzerine Düşünceler ya da Tanzimat'ı Nasıl Yorumlamalı" Mürekkep. S.5, Güz 95. s.16-22. Ankara.

4 Şevket Pamuk, (1994) Osmanlı Ekonomisi'nde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913. 2. Baskı. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Türkiye Araştırmaları. İstanbul'da XIX. yüzyıl Osmanlı ekonomisine ilişkin bir dönemlendirme denemesi yapmaktadır.

1820-1853: İngiliz hegemonyası altında dış ticaret,

1854-1876: Dış borçlanma ile artan bağımlılık,

1880-1896: Durgunluk ve mali denetim,

1896-1913: Dünya Savaşı'na doğru büyüme ve emperyalistler arası rekabet, biçiminde dört alt döneme ayrılmaktadır.

5 Tom Kemp (1993). Historical Patterns of Industrialization. Longman Group Ltd. Second Edition New York.

6 Alexander Gerschenkron (1962). Economic Backwardness in Historical Perspective. The Belknap Press of Harvard University. Cambridge, Massachusetts ve Alexander Gerschenkron (1968) Continuity in History and Other Essays. The Belknap Press of Harvard University. Cambridge, Massachusetts.

7 Şevket Pamuk (1994) Osmanlı Ekonomisi'nde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913.

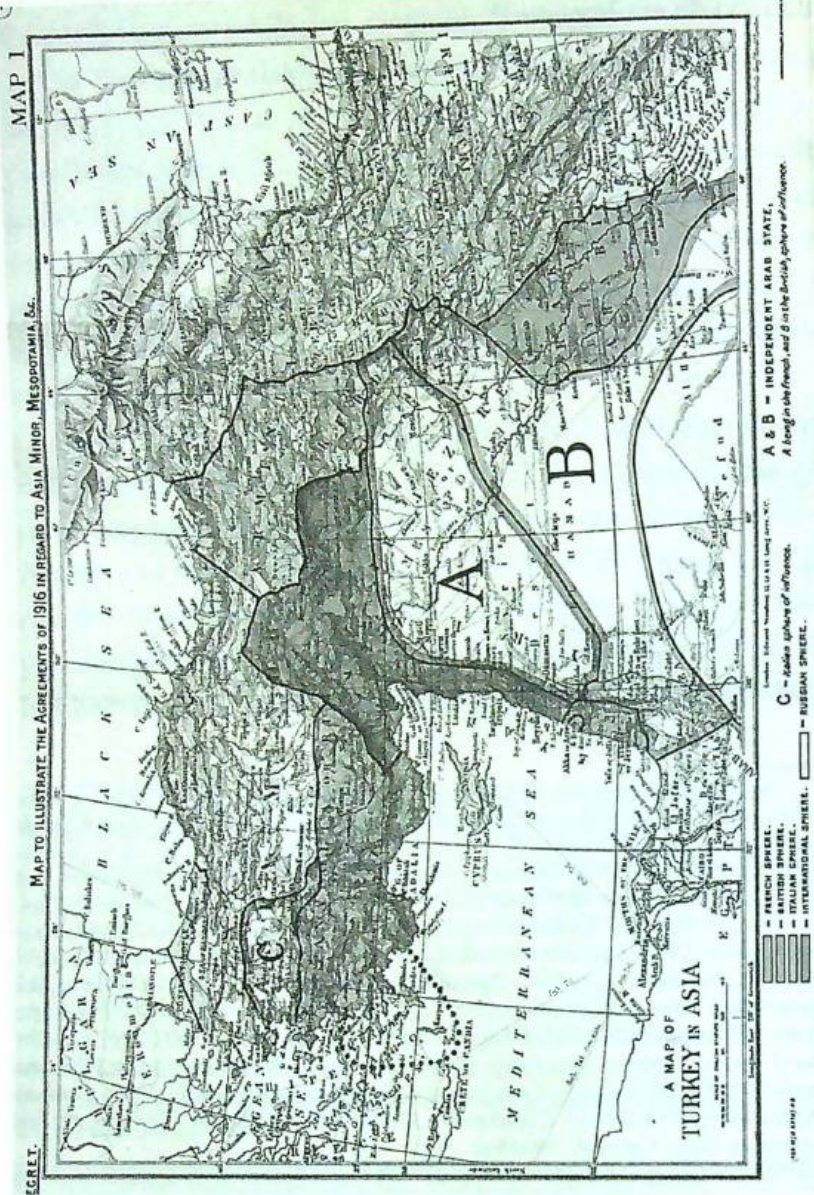
8 Bu iktisadi ve sosyal dönüşümün özellikle 1800 sonrası izlerini süren kapsamlı bir araştırma için mutlaka bakınız: Mehmet Murat Baskıcı (2005). 1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim. Turhan Kitabevi. Ankara.

manlı İmparatorluğu'nun kendi iç dinamikleri⁹ ile birleşerek Osmanlı'yı da etkilemiştir.¹⁰

9 Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili genel ya da spesifik referans bolluğu yanında, imparatorluğun kuruluşundan çöküşüne kadar hemen her alanda ve özellikle de imparatorluğun iktisadi yapısı ile ilgili ayrıntılı değerlendirmelere yer veren yayınlar içinde öne çıkanlar: Halil İncalcık ve Donald Quataert (1994). *An Economic And Social History Of The Ottoman Empire 1300-1914*. Cambridge University Pres. Robert Mantran (1995). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi I: Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna*. (Çeviren: Server Tanilli) 2. Baskı. Cem Yayınevi. İstanbul Robert Mantran (1995a). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi II: XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışa*. (Çeviren: Server Tanilli). 2. Baskı. Cem Yayınevi. İstanbul. Sina Akşin, (Editör) (1995). *Türkiye Tarihi 2.Cilt / Osmanlı Devleti 1300-1600*, 4. Basım. Cem Yayınevi. İstanbul. Sina Akşin, (Editör) (1995a). *Türkiye Tarihi 3. Cilt/ Osmanlı Devleti 1600-1908*, 4. Basım. Cem Yayınevi. İstanbul. Reşat Kasaba (1993), *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi - Ondokuzuncu Yüzyıl*. (Çeviren: Kudret Emiroğlu). Belge Yayınları. İstanbul.

Özellikle Ortadoğu ve Kafkaslar'daki eski Osmanlı topraklarında bugün süren ve gelecekte de süreceği düşünülen "enerji" bağlamındaki problemlerin tarihsel sürecini göz ardı etmemek ve her daim hatırdı tutmak için el altında bulundurulması gereken temel bir başvuru kaynağı olarak da mutlaka bakınız: Volkan Ediger (2005). *Enerji Ekonomi Politikası Perspektifinden Osmanlı'da Neft ve Petrol*. ODTÜ Yayıncılık. Ankara.

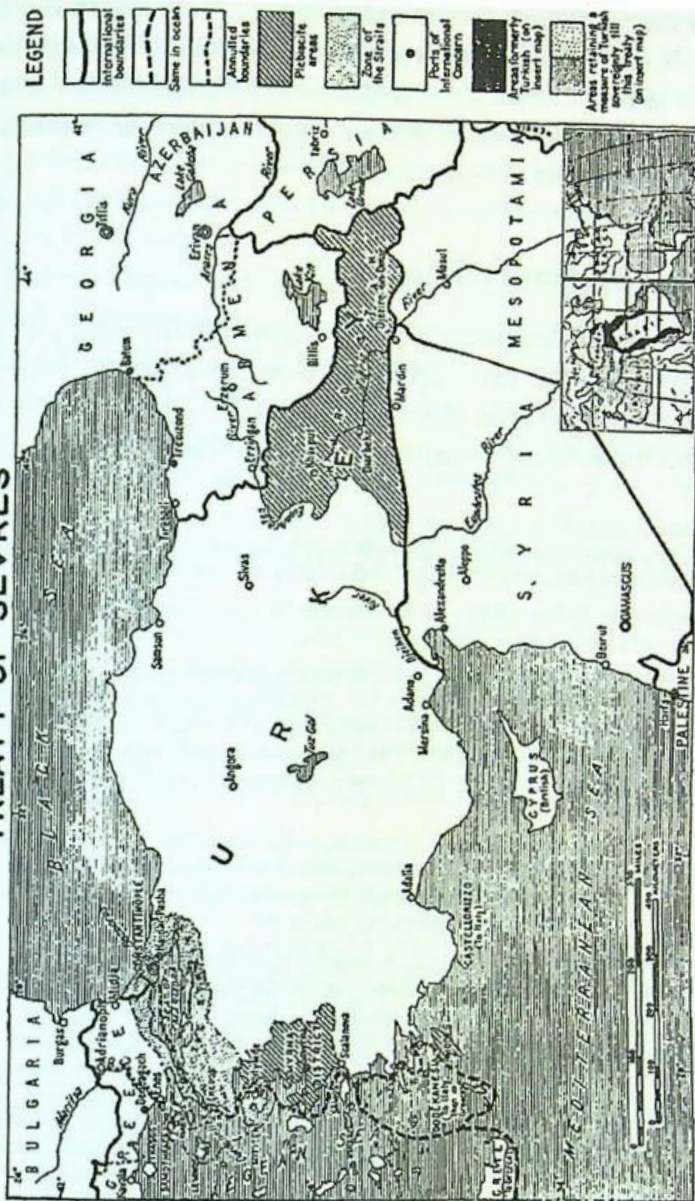
10 Sanayi Devrimi'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu nasıl etkilediği / etkilemediği tartışmaları için bakınız: Serdar Şahinkaya (1999). *Sanayileşme Süreçleri ve Kalkınma Yatırım Bankaları: Teorik Bir Çerçeve ve Türkiye Örneği*.

1916 Sykes-Picot projesine göre Ortadoğu topraklarının paylaşımı. İtalyan bölgesi (C-Yeşil), Fransız bölgesi (A-Mavi), İngiliz bölgesi (B-Pembe), Rus bölgesi (Sarı).

Kaynak: <https://langloishg.fr/2015/02/28/lles-accords-sykes-picot-16-mai-1916/>

TREATY OF SEVRES

Compiled by
Col. Lawrence Martin

FIGURE 11. TURKEY IN 1920

Sevr Haritası, 1920 Ağustos

Kaynak: <http://www.hri.org/docs/sevres/map1.html>

Farklı bir ifade ile; “Osmanlı tüm kadrosuyla XIX. yüzyılı algılamamıştır. Sadece padişah değil. Dolayısıyla 1914, Osmanlı’nın kapitalizme ilk ikramı oldu. Onlar aşağılayarak parçaladılar. Bunun adına da Sevr¹¹ dediler. Osmanlı’nın aşağılanarak parçalanmasının kendisine tebliğ edilmesiyle Türkleri defetme bakişını uygulama projesi oldu. Sykes-Picot olmadan, Sevr olamazdı.”¹²

I. Reel Kesim Gelişmeleri

Klasik Osmanlı iktisadi sistemi,¹³ pre-kapitalist özellikler gösteren bir toplumsal yapı biçiminde tanımlanabilir. Bu yapı¹⁴ geçimlidir, provizyonisttir, fiskalisttir ve tradisyonalisttir.¹⁵ Osmanlı’da yönetimin temel kaygısı, siyasi ve toplumsal düzeni iktisadi

11 Sevr Antlaşması’nın kapsamlı bir değerlendirmesi için; Cahit Kayra (2004). Sevr Dosyası: Nasıl Yapıldı, Nasıl Yırıldı?. Buke Yayıncılık. İstanbul.

12 Bilsay Kuruç (2021). “Ekim’de İki Devrim, İki Cumhuriyet”. *Yeni Ülke*. Ekim. s.28-33. Ankara.

13 Osmanlı İmparatorluğu’nun XVI. yüzyıldaki yapısına klasik Osmanlı düzeni denilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu XVI. yüzyılda, organik enerjiye dayanan bir üretim ve ulaştırma teknolojisinin sınırlamalarına uygun olarak örgütlenmişti. Konu ile ilgili olarak; Halil İnalçık (1970). “The Ottoman Economic Mind and Aspects of the Ottoman Economy” *Studies in the Economic History of the Middle East*, (Editör: M.A. Cook) s.207-218. London.

14 Osmanlı iktisadi yapısı hakkında ayrıntılı bir tetkik olarak 1987 yılında Massachusetts Institute of Technology İktisat Bölümüne sunulan bir doktora tezinin Türkçe çevirisi için bkz: Emine Kıray (1993). Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar. İletişim Yayınları, Araştırma İnceleme Dizisi No:43. İstanbul.

15 Klasik Osmanlı iktisadi sisteminde, uzun zaman değişmeden iktisadi kararları yönlendirmiş bulunan başvuru çerçevesini oluşturan ilkelerin başında *provizyonizm* gelir. Provizyonizmi kısaca şöyle ifade edebiliriz: İktisadi faaliyetin amacı, ülke içinde mal ve hizmet arzının mümkün olduğu kadar bol ve ucuz olmasını sağlamaktır. (...) *Fiskalizm* ise; hazine gelirlerini mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarmak ve ulaştığı düzeyin altına düşmesini engellemek diye özetlenebilir. *Tradisyonalizm*, mevcut durumu muhafaza etme, değişme halinde yeni dengeler aramak yerine, eski duruma geri dönme iradesinin hâkim kalması diye özetlenebilir. İktisadi hayatın çeşitli ilişki ve kurumları ile ilgili çatışma ve ihtilafları çözen kararlarda, eskiden beri tekrarlanan “kadimden olagelene aykırı iş yapılmaması” formülünde de veciz bir biçimde ifadesini bulan tradisyonalizm ve diğer özellikler hakkında geniş bilgi için bakınız Mehmet Genç (1990). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi” *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, İstanbul 21-25 Ağustos 1989. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXVI. Dizi. Sa 4.s.13-25. Ankara. Mehmet Genç (1991). “18. Yüzyılda Osmanlı Sanayii” *Dünya ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*. S.2. s.99-124. İstanbul.

di dengelerle sürekli kılmaktır. Bir anlamda Osmanlı, dönemin gelişmiş sanayileşmiş ülkelerinde neredeyse hâkim eğilim olan merkantilizme taban tabana zıt bir politika izlemiştir. Merkantilizmde ihracat fazlalığı esas iken, provizyonizmde ithalat fazlalığı gözetilir, kıt kaynakların yurtdışına çıkışı engellenir ve ithalat için her türlü kolaylık sağlanır. Eylül 1914'te Osmanlı Devleti'nin tek taraflı olarak kaldırdığı kapitülasyonların¹⁶ gerisinde bu tür bir mantık yatar.

Osmanlı İmparatorluğu, XVIII. yüzyıldan itibaren Batı ile ilişkilerini ve diyalogunu geliştirme ve artırma çabalarına girse de, esas olarak yoğun bütünleşme süreci, Napolyon Savaşları erte- si 1820'lerde başlar. 1838 ve onu izleyen Ticaret Sözleşmeleri, bir anlamda bu bütünleşmenin altyapısını kuran yasal düzenlemeler olarak değerlendirilebilir. Zira bu dönemin sonrasında İmparatorluk kapalı, provizyonist, fiskalist ve tradisyonalist iktisat düzenini tedricen tasfiye ederek dışa açılma, Batı ile bütünleşme çabalarına girişmiştir.

Diğer bir deyişle; 1820'lerden Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen yaklaşık yüzyıllık sürede, Osmanlı Devleti, Batı'nın askeri, siyasal ve iktisadi gücüyle karşı karşıya gelmiş ve geleneksel iktisadi yapı, Batı kaynaklı, yeni bir iktisadi düzene, kapitalizme açılmaya başlamıştır.¹⁷ Bir yandan taşradaki âyan ve Balkanlar'da

16 Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitülasyon politikalarının iki temel amacı olduğu belirtilebilir. Bu iki temel hedefi İncalcık, mali ve politik olarak gruplandırır. *Mali amaç*, Osmanlı topraklarından transit geçen ve ülkeden ihraç edilen mallardan vergi alarak hazineye büyük gelir sağlamaktır. *Politik amaç* ise; Osmanlılar'ın kendi emniyet ve çıkarlarını korumak gayesiyle Batı devletlerine imtiyazlar vererek, devletlerden birini diğerine karşı kullanmaktır. İncalcık, 1970, 207-218 ve Ali İhsan Bağış (1983). Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler/Kapitülasyonlar-Beratlı Tüccarlar Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839). Turhan Kitabevi. Ankara. Kapitülasyon kelimesinin etimolojik olarak "kral ya da kilise emirnamelerinin bölümleri anlamına gelen *Capitalum* kelimesinden geldiğini anlatan bir başka monografiye de göz atılmalıdır: Zeki Arıkan (1994). "Mahmut Esat Bozkurt ve Kapitülasyonlar". *Dokuz Eylül Üniversitesi. Çağdaş Türkiye Tarihî Araştırmaları Dergisi*. C.II. S.4. s.217-231. Haziran. İzmir.

17 "(...) Osmanlı İmparatorluğu'nun 1870 yılındaki durumuna bakarsak dünya ekonomisi ve siyasal ilişkiler sistemindeki konumunun ne kadar gerilediğini görmemiz hiç de zor olmaz. Aradaki yıllarda ortaya çıkan değişiklikler o kadar kapsamlıydı ki, 1879'da İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Derby kendinden emin bir şekilde *Osmanlı İmparatorluğu'nu o kadar yakından denetliyoruz ki, bu devletin toprakları üzerindeki egemenliği pratik olarak sifırı inmiştir* diyebiliyordu. Napolyon Savaşları'nın sona ermesinden başlayıp 1876'daki Viktorya dönemi genişlemesinin sonuna kadar devam eden süre

hız kazanan bağımsızlık hareketleri, öte yandan da Batı'nın artan gücü karşısında Osmanlı yönetimi, bir dizi Batı türü reformu uygulamaya koyarak merkezi devletin gücünü ve etkinliğini artırmaya çalışmıştır. İç ve dış kaynaklı bu gelişmeler, kurumları, toplumsal ve iktisadi yapıyı hızla dönüştürmüş, ortaya XVIII. yüzyıldakinden çok farklı yapılar çıkmıştır.¹⁸

Çayhane

Kaynak: Serdar Şahinkaya Arşivi

1838, *tezkere* ve *yed-i vâhid*¹⁹ *usullerinin* ve de iç gümrüklerin kaldırıldığı, dış ticarete serbestinin benimsendiği yıldır. Diğer bir deyişle, güç ögesinin belirlediği bir fiyat mekanizmasından,

içinde Kapitalist Dünya Ekonomisinin merkez bölgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu arasında bir dizi güç ilişkisi kuruldu. İşte bu dönemde ve bu ilişkilerin sonucunda Osmanlı İmparatorluğu bir periferi haline geldi" Reşat Kasaba, Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi - Ondokuzuncu Yüzyıl, s.37-38.

18 Şevket Pamuk, s.151.

19 Tezkere Usulü; yurtiçi talep fazlası olan ürün ya da ürünler ancak devletten bir nev'i ihraç edilebilir / ihracatı uygundur anlamında "tezkere" (belge) alınarak ihraç edilebileceğini,

Yed-i Vâhid ise; ürünün alım ve satımı üzerinde devlet tekeli olmasını ifade etmektedir.

pazar göstergelerinin yönlendirdiği bir piyasa düzenine geçişin sembolik dönüm noktasıdır. İlk kez 1838’de İngilizler ile yapılan ticaret sözleşmesinin peşi sıra bu tür antlaşmalar diğer Batı ülkeleriyle de imzalanır. Bundan böyle, Osmanlı Devleti “*liberal çağla*” bütünleşerek²⁰ Avrupa’daki sanayi birikimi için açık bir pazar haline gelmiştir.²¹ Ve nihayet Osmanlı Devleti ile ticari ilişkilerini geliştiren İngiltere ,1836’daki niyetlerini 1838’de somutlaştırarak Osmanlı topraklarında ilk bankayı kurma girişiminde bulunur. İngiltere’nin Bursa Konsolosu Sandison, Mustafa Reşit Paşa’ya İngiliz sermaye çevrelerinden *Reed, Irving and Company* adına ilk banka önerisini getirir. Bu öneri sonuç vermese de ilk adım atılmıştır.²²

Hamidiye Kâğıt Fabrikası
Kaynak: Serdar Şahinkaya Arşivi

20 Tarihçiler, Osmanlı’nın Batı ile genel olarak bütünleşme çabalarını üç aşamada görme eğilimindedirler:

i. Barkan ve İnalcık, Braudel’in görüşlerinden etkilenerek, XVI. yüzyıl Osmanlı ekonomisini Batı’da oluşan *fiyat devrimi* ışığında değerlendirirler.
ii. Wallerstein’den esinlenen yazarlar XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı’nın dünya ekonomisiyle bütünleşme sürecine girdiğini savunur. Bu yüzyıl bir anlamda XVII. yüzyılın *çöküntüsünden* kurtulan Avrupa’nın Sanayi Devrimi’ne açılan dönemidir,
iii. Üçüncü bir görüş ise, XIX. yüzyılda, özellikle Napolyon Savaşları ertesinde İngiliz sanayi mamullerinin atağı ve yeni ticaret düzenine öncelik tanır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısı her ne kadar Avrupa için önemli ise de Osmanlı’nın etkilenişi belirli bir zaman geçilmesi ile olur.” Zafer Toprak, “İktisat Tarihi” *Türkiye Tarihi* 3.Cilt / *Osmanlı Devleti* 1600-1908. s.221.

21 Yahya Tezel (1982). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. Yurt Yayınları. No:4. s.64.Ankara.

22 Zafer Toprak (1995a). *Milli İktisat - Milli Burjuvazi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Türkiye’de Ekonomi ve Toplum Dizisi. s.55. İstanbul.

İngiltere’de pamuklu dokuma sanayiinin Sanayi Devrimi’nin etkisiyle hızlı bir dönüşüme uğradığı XVIII. yüzyılın son otuz yılında ve hatta XIX. yüzyılın ilk yirmi yılında, Osmanlı pamuklu tekstil üretimi yaklaşık 12 milyon nüfusun oluşturduğu iç pazarın ihtiyacını karşılayabiliyordu.²³ Napolyon Savaşları sonrası dış ticaretteki hızlı genişleme ile Avrupa sanayiinin yoğun rekabeti karşısında Osmanlı İmparatorluğu’nun pamuklu dokuma alanındaki kendine yeterli durumu hızla değişti. İthal mallarının ucuzluğu karşısında binlerce pamuklu tezgâhı terk edildi. İpekli ve yünlü dokuma sanayiinde de önemli gerilemeler oldu.²⁴

Feshane

Kaynak: *Serdar Şahinkaya Arşivi*

²³ Pamuk, s.126-127.

²⁴ Ömer Celâl Sarc (1940). "Tanzimat ve Sanayimiz" *Tanzimat*. C.1. s.425-430. T.C. Maarif Vekâleti. İstanbul. Besim Darkot (1941). Ankara "*İslam Ansiklopedisi*. C.1. s.445 ve Besim Darkot (1944). "Bursa" *İslam Ansiklopedisi*. C.2 s.808’den aktaran Tezel, s.68.

Dokuma sanayiindeki bu gerileme sürecini tek başına, İngiltere, Fransa ve diğer ülkelerle²⁵ akdedilen serbest ticaret anlaşmalarının olumsuz etkilerine bağlamak, eksik bir değerlendirmede bulunmak olur.²⁶ Bu anlaşmaların olumsuz etkilerini küçümsememekle beraber, Sanayi Devrimi sonrasında dünya ölçeğinde gerçekleşen uzun dönemli iktisadi değişimler de hatırlanmalıdır.²⁷ İçlerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun da bulunduğu çok sayıda *geciken* ülkenin dünya ekonomisi ile bütünleşmesine yol açan esas neden, Avrupa'da gıda ve hammadde kaynakları ile mamul mallarına pazarlar arayan sanayileşmiş ekonomilerin ortaya çıkmış olmasıydı.²⁸

25 İngiltere ve Fransa ile imzalanan bu anlaşmalardan başka Osmanlı İmparatorluğu Hansa Alman Birliği, Birleşik Devletler, Sardunya (1839), İsveç, Norveç, Hollanda, Prusya, Belçika (1840), Danimarka, Toskana (1841) ile de anlaşmalar yapmıştır. Yusuf Kemal Tengirşek (1940). "Tanzimat Devrinde Osmanlı Devleti'nin Harici Ticaret Siyaseti" *Tanzimat*. C.1. s. 289-320. T.C. Maarif Vekâleti. İstanbul ve Charles Issawi (1980) *The Economic History of Turkey:1800-1914*. The Chicago University Press. Chicago'dan nakleden Kasaba, s.51.

26 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması ile ilgili olarak bakınız: Seyfettin Gürsel (1985). "1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. C.3. s.688-690. İletişim Yayınları. İstanbul. Mübahat Kütükoğlu (1974). *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I*. Edebiyat Fakültesi Basımevi. İstanbul. Rıfat Önsay (1988). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara. Coşkun Ürünli (1975). *1838 Ticaret Sözleşmesi*. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. Ankara.

27 Bu nokta, Tezel, s.68-69'daki 90'lu dipnotta oldukça açık bir biçimde ifade edilmektedir:

"Aynı malı birbirinden çok farklı verimlilik koşullarıyla üreten iki ayrı üretim olgusu, kapitalist dünya ekonomisinin genişlemesi sonucunda aynı piyasada baş başa kalınca kapitalizm öncesi ilişkiler içindeki üretim çok kere taşıya olmuştur. Burada asıl vurgulanması gereken Osmanlı İmparatorluğu'nda el tezgâhı sanayilerinin karşılamakta olduğu iç pazarın, yerli üretiminin tasfiyesi ile birlikte kapitalist dünya ekonomisinin gelişme merkezlerindeki birikimi besleye gelmesidir. Metropollerdeki artizanal küçük üreticilik metropollerdeki sanayi sermayesi birikiminin lehine olarak ortadan kalkarken, çevre alanlarındaki artizanal küçük üreticilik, çevre alanlarındaki birikim değil metropollerdeki birikim uğruna yok olmuştur. Çevre alanlarının kapitalist dünya pazarına katılmasının özel biçimi bu alanlarda eskiden küçük üreticilikle karşılanan mamul mallar pazarının, doğrudan doğruya, gene bu alanlarda ortaya çıkabilecek ve küçük üreticiliği hemen izleyebilecek bir sanayi sermayesi birikim için kullanılması şansını ortadan kaldırmıştır. (...) Japonya ve Almanya gibi ülkelerde, eski üretim koşullarındaki iç pazarın bu iç pazar yabancı kapitalist üretim merkezlerine uzunca bir süre peşkeş çekilmeden, içinde yaratılan sermaye birikiminin alanı haline gelmesini sağlayan tarihî koşulları, bu az gelişmiş alanların önce bir yarı-çevre daha sonra bir metropol haline gelmesini olanaklı kılmıştır."

28 Şevket Pamuk, s.130 ve Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*.

XIX. yüzyılla birlikte geleneksel zanaat yapısı giderek çözülmüş, devletin talep yelpazesi, zanaat ölçeğinden fabrikaya geçişi neredeyse zorunlu kılmıştır. Çağdaş donanımlı bir ordu gereği²⁹ devlet öncülüğünde fabrika tipi üretim³⁰ gündeme gelmiştir. Osmanlı sanayiinin fabrika ölçeğindeki ilk örnekleri bu nedenle pazar göstergelerinden bağımsız, maliyet kaygısından uzak devlet siparişleriyle oluşur. Ordunun talepleri doğrultusunda dokuma ve deri (*debâgat*) sektörleri Osmanlı sanayileşmesinde³¹, öne çıkmıştır.³²

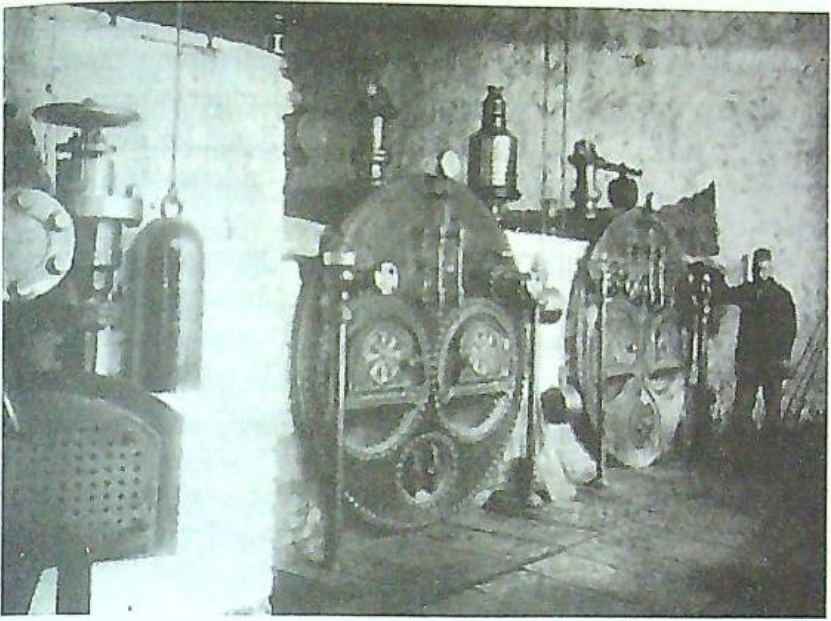
29 İktisat tarihçileri, şimdiye kadar özellikle 1699-1913 yılları arasında Osmanlı hükümetlerinin içine düştükleri mali güçlükleri ve zaman zaman devlet hazinesini boşaltan sonuçlarını değerlendirirken, bu dönem zarfında aşağı yukarı her beş yılda bir patlak veren ve en az beş yüz binden başlayarak iki milyona kadar varan askeri beslemek ve teçhiz etmek, silahlandırmak zorunluluğunu getiren savaşları mali krizlerin sebeplerinin başında zikretmektedirler. Oysa aynı dönem Kıta Avrupası'nda ilk olarak merkantilizm ve sonra Sanayi Devrimi süresince özellikle kendi silahını kendileri yapan, askerlerini kendi üretimi ile giydiren besleyen ve savaş sebebiyle, dış ticaretlerinde mübadele hadleri Osmanlı İmparatorluğu'nun tam tersi kendi lehlerine olarak daha da gelişen ülkelerde savaşlar bırakalım büyük tahribatı, bilakis birçok faydalar sağlanmış ve iktisadi, teknolojik ilerleme ve atılımların kaynağı olmuşlardır. Oysa Osmanlı İmparatorluğu tam tersine savaş ve isyanlar sebebiyle sadece hükümetler olarak güçsüz kalmamış, halkı da ekonomisi de perişan hale gelmiştir.

Haydar Kazgan (1995). *Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali*. Yapı Kredi Yayınları. s.84. İstanbul. Linda Weiss - M. John Hobson (1995). *States and Economic Development, A Comparative Historical Analysis*. Polity Press. Cambridge, UK.

30 Osmanlı Devleti'nin fabrika ölçeği öncesinde manifaktür kurma girişimlerine örnek olarak 1703 tarihindeki Yünlü Manifaktörü, 1709'daki Yelken Bezi Manifaktörü ve 1720'deki İpekli Manifaktürleri ve ayrıntıları için bakınız. Mehmet Genç (1991). s.99-124.

31 Başlangıçta, XVII. yüzyıl Fransa'sındaki Colbert'in girişimlerini ya da Alman Merkantilizmi Kameralizmin devlet girişimciliğini arımsatan bu fabrikalar, Cumhuriyet'le birlikte Devlet Sanayi ve Maadin Bankası'nın temel varlığını oluşturacak; Sanayi Ofisi ertesi Sümerbank bünyesinde giderek iktisadi etkinlik kazanacaktır. Serdar Şahinkaya, *Sanayileşme Süreçleri ve Kalkınma Yatırım Bankaları: Teorik Bir Çerçeve ve Türkiye Örneği*. Bu durumu "*Osmanlı Sanayi Devrimi*" diye niteleyen bir çalışmaya için bakınız: Edward Clark (1974). "The Ottoman Industrial Revolution" *International Journal Of Middle East Studies*, V.65-76.

32 Zafer Toprak (1988). *Sümerbank*. Creative Yayıncılık. s.11. İstanbul.

Baruthane

Kaynak: Serdar Şahinkaya Arşivi

Osmanlı'da pamuklu tekstil dalında modern fabrikaların ortaya çıkışı, farklı bir deyişle ithal malı teknoloji ile sanayileşme süreci, genellikle iki dalga halinde irdelenmektedir:

"XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde ve özellikle 1840'larda esas olarak ordunun, saray ve devlet kesiminin talebini karşılamak amacıyla, devlet mülkiyetinde bir dizi sınai tesis kuruldu. Bunlardan en az üçü pamuklu tekstil alanında üretim yapıyordu. Devletin bu girişiminin esin kaynağı, büyük ölçüde, Mısır'da Mehmet Ali Paşa yönetiminin giriştiği sanayileşme çabaları ve Osmanlı Devleti'ne karşı kazandığı askeri başarılarıdır. Üretimleri devlet tarafından satın alındığı ve böylece ithal malların rekabetinden korunukları halde, bu fabrikaların çoğu kısa zamanda çöktü. 1850'lerin başına gelindiğinde Avrupa makineleriyle, Avrupa hammaddesiyle ve usta Avrupalı ellerle Türkiye'de kumaş üreten bu 'sanayii'den geriye pek az şey kalmıştı. *İkinci dalgada* ise; yüzyıl sonlarına doğru açık ekonomi koşullarında ve gümrük tarifelerinin çok düşük olduğu bir ortamda, sınırlı sayıda fabrikanın özel ser-

maye tarafından kurulduğu görülmektedir. Bu sanayiinin ortaya çıkabilmesinin temelinde, ulaştırma masraflarının yüksekliği, pamuğun yerel olarak üretilmesi ve düşük ücretler yatırıyordu. Bu girişimlere, 1913 yılına kadar devletten herhangi bir destek gelmediği gibi, pek çok fabrika kurma çabası da loncaların direnişiyle karşılaşmıştır”.³³

Bu gelişmelere karşın XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı’da sınırlı da olsa bir sanayinin doğuşu izlenir. Ticaret alanında gelişme, parasallaşma, kurumsallaşma, ulaşım ve iletişim araçlarının etkinleşmesi, pazara yönelik bir imalat kesiminin ilk filizlerini vermesine neden olur. Osmanlı Devleti’nin son döneminde sanayileşmeye yönelik girişimler, çoğu kez Batı’daki gelişmelere bir özlemi, öykünmeyi ifade eder. İslah-ı Sanayi Komisyonu,³⁴ Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı³⁵ vb. gelişmeler, sanayileşmeyle ilgili değişik sorunlara eğilirken ülkelerin maddi koşulları çoğu kez göz ardı edilir.

Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından, 1913 ve 1915 yıllarına ilişkin olarak İstanbul vilayeti ile İzmir, Manisa, Bursa, İzmit, Karamürsel, Bandırma ve Uşak şehirlerinde, yani ülkenin en gelişmiş yörelerinde düzenlenen sanayi sayımlarının sonuçları 1917 yılında 1329, 1331 *Seneleri Sanayi İstatistikî* adıyla yayımlanmıştır. Bu sayımların sonuçlarına göre 1915 yılında sınai tesislerin toplam sayısı 282’dir. Sektörlere göre dağılımı örneklendirildiğinde ise öne çıkanlar; 33 un değirmeni, 9 makarna, 6 konserve, 4 bira fabrikası, 2 tütün mağazası, 4 buz, 7 tuğla, 6 kireç, 8 kutu, 5 yağ, 3 sabun imalathanesi, 2 porselen imalatı ve elmas tıraşçılık, 13 debbağhane (deri işleme), 13 marangoz ve doğrama atölyesi, 13 yün ve 5 pamuk ipliği ve dokuma, 41 ham ipek, 6 ipekli dokuma ve

33 Pamuk, s. 146-147.

34 İlber Ortaylı (1979). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sanayileşme Anlayışına Bir Örnek: <İslah-ı Sanayi Komisyonu> Olayı” *ODTÜ Gelişme dergisi*. 1978 Türkiye İktisat Tarihi Özel Sayısı. Ankara. Adnan Giz, (1985) “İslah-ı Sanayi Komisyonu” *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*. C.5. s.1360-1362. İletişim Yayınları. İstanbul. Rifat Önsoy (1988). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*.

35 Gündüz Ökçün (1975) “Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı, 1913” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi dergisi*. C.30, No:1-4. s.25-44. Ankara.

13 sair dokuma fabrikası, 43 matbaa ve sair kâğıt imalatı, 8 sigara kâğıdı ve 3 kimyasal ürün tesisidir.³⁶

Bahsedilen sanayi istatistiklerinden hareketle bir iki saptama yaparak Cumhuriyet'in kuruluş öncesindeki sınai altyapıya ilişkin sayısal tespitleri, farklı bir ifade ile devralınan sınai altyapıyı noktalamak gerekirse:

Öncelikle, bu sayımların o dönemin imkânları dâhilinde oldukça kapsamlı bir sanayi envanteri niteliği taşıdığı söylenebilir. Mevcut 282 tesisten faal durumda olanların (işletmede olanlar) sayısı 194 adettir. Farklı bir ifade ile envanter kapsamındaki şirketlerin %69'u üretimde olup yaklaşık olarak %30'u ise kapalı ya da gayri faal durumdadır. Bununla birlikte; kuruluş tarihleri belli olan 255 işletmeden 72'si (%28) 1908'den sonra, II. Meşrutiyet'in ivmesi ile kurulmuştur.³⁷

Bu sayısal gelişmelerin yaşandığı sanayi kesimi fevkalade ilkel bir nitelik taşımaktaydı. Toplam üretim değerinin 1913'te %83,5'i, 1915'te de %82,3'ü gıda ve dokuma sanayiinden kaynaklanıyor ve bu iki sektör aynı yıllarda toplam işçi sayısının %71 ve %75,8'ini istihdam ediyordu.

Alt sektörlerle inildiğinde bu ilkelik daha da gözelemlenir: Değirmencilik, tütün işleme, debâgat, yünlülük dokuma ve iplik ve ham ipek üretimi, toplam sınai üretim değerinin 1913'te %80,3'ü, 1915'te ise %83,1'ini oluştuyordu. İstihdam edilen işçi sayısı bakımından da bu beş üretim kolunun payı aynı yıllarda %66,5 ve %61,2 idi.³⁸

Kısacası, buğday öğütmek, tütün ve deri işlemekten ve geleneksel ipekkilikten oluşan üretim faaliyetlerinin bütünü ile gerçek anlamda bir sanayi olmadığı, Osmanlı ekonomisinin büyük

36 Gündüz Ökçün, (yayına hazırlayan) (1971). *Osmanlı Sanayi: 1913,1915 Yılları Sanayi İstatistikî*, Tablo 1.

37 Bu yorumu güçlendiren bir başka bilgi de Vedat Eldem (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadî Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları. VII. Dizi. S.71-72. Ankara'dan verilebilir: "Yıllar itibarıyla Kurulan Sınai Şirketlerin Sayı ve Ödenmiş Esham ve Tahvil Sermayeleri Tablosu"nda yer alan verilere göre; 1881-1914 yılları arasında millî sermaye ile 52, yabancı sermaye ile 44 olmak üzere toplam 96 şirket kurulmuş olup bunların 46 adedi (%48'i) 1908'den sonraki döneme aittir."

38 Gündüz Ökçün, (1971).

ölçüde sanayisiz bir ekonomi sayılabileceği ve toplumun sınai ürün tüketiminin esas olarak ithalat yoluyla karşılandığı tespiti³⁹ abartılı sayılmamalıdır.

Esnaf

Kaynak: Serdar Şahinkaya Arşivi

39 Korkut Boratav (2011). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*. 15. Basım. s.24. İmge Kitabevi. Ankara.

II. Mali Kesim Gelişmeleri

Sevgili Hocam Prof. Dr. Oktar Türel'in 20 Aralık 2000 günü Mülkiyeliler Birliği Genel Merkezi ve Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Güncelin Tarihi" adlı söyleşi dizisindeki sunumunun adı "*Trajik Monologlar ve Mali Sorumsuzluğun İki Yüzyılı*" idi.

Aslında bu alt kısmın sıkıcı gelebilecek ayrıntılarını okumak yerine o muhteşem teatral sunumun bant çözümlerini⁴⁰ okumak daha da yararlı olabilir. Türel'in söyleşi sonunda takdim ettiği epigrafiyi, konunun henüz başındayken ve Türkiye'nin günümüz vaziyetini de anlamak için akılda tutup arada bir hatırlamamızda sayısız yarar bulunduğunu düşünüyorum.

Tanzimat'a kadar olan dönemde⁴¹ Osmanlı para⁴² ve kambiyo piyasalarını sarraflık ve poliçecilik yönlendirmişti. İstanbul'un fethinden sonra hemen her padişah zamanında Osmanlı parasının birkaç kez vezin ve avarı düşürölür, eski paralar piyasadadan çekilmediğinden

A. du Velay

Yazar

1903

Türkiye'nin mali tarihi, siyasi tarihin gerçek bir mukaddemesidir. İlki bilinmezse ikincisinde yanılğıya düşme tehlikesi vardır ve çoğu kez birbiriyle örtüşerek biri, diğerini tamamlar.

ülkede birkaç tür sikke tedavöl görürdü. Osmanlı sikkeleri yanı sıra, fetholunan ülkelerde de geçerli olan para türleri ve yabancı ülkelerle ticari ilişkiler sonucu elde edilmiş paralar da iç piyasada alım gücüne sahipti. Bu nedenle sarraflar, diğer bir deyişle, değişik tür paraları bir diğerine dönüştürmek ve para bozmakla

40 Oktar Türel (2001). "Trajik Monologlar veya Mali Sorumsuzluğun İki Yüzyılı". *Mülkiye*, Cilt. XXV. S.226. s.31-74. Ankara.

41 Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan Tanzimat devrine kadar döneminde mali ve iktisadi tarihi için: Ziya Karamursal, (1989) *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. VIII. Dizi. Sa.11a. İkinci Baskı. Ankara.

42 Özellikle bakınız: Şevket Pamuk (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 1. Basım. Nisan. İstanbul.

uğraşan esnaf, çok eski zamanlardan beri Osmanlı topraklarında faaliyet alanı bulmuştur.⁴³

Osmanlı İmparatorluğu'nda sarraflık XV. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamış ve sarraflar Avrupa'daki meslektaşlarına çok benzer işlevler üstlenmişlerdir. Bunlar, önceleri farklı değerlerdeki Osmanlı paralarının ve yabancı paraların birbiriyle değiştirilmesiyle uğraşmışlar. Daha sonraları, devlet ricaline ait paraların işletilmesi, devlete borç para verilmesi, vergi hâsılatına karşı kredi açılması gibi işlemler XIX. yüzyılda *Galata Sarraflarının Galata bankerlerine*⁴⁴ dönüşmesine yol açmıştır. Kısaca, XIX. yüzyıla gelindiğinde, hâlâ hemen hemen ortaçağ iktisadi yapısının temel özelliklerini koruyan imparatorlukta, sarraflar ya da bankerler o çağlara özgü faaliyetlerine devam ederken, özellikle Avrupa ülkelerinde Sanayi Devrimi süreci ve modern bankacılığın gelişimi⁴⁵ hız kazanmaktaydı.⁴⁶

Osmanlı Devleti'ne yüksek faizlerle borç veren Galata bankerleri ise açtıkları kredilerin çoğunu, böyle bir sanayileşme süreci içinde olan Avrupa ülkelerinden, özellikle Londra ve Paris piyasalarından sağlamışlardır.⁴⁷ Galata bankerleri ile Avrupa sermayedar ve bankerleri arasındaki ilişkiler Osmanlı dış borçlarının baş-

43 Osmanlı'da sarraflarla ilgili olarak ilginç makaleler dizisi için; Necibe Sevgen (1968). "Nasıl Sömürüldük? Sarraflar" *Belgelerle Türk Tarihi dergisi*, S.12. Eylül. İstanbul. Necibe Sevgen (1968a). "Nasıl Sömürüldük? Sarraflar" *Belgelerle Türk Tarihi dergisi*, S.14-15. Kasım-Aralık. İstanbul. Necibe Sevgen (1969). "Nasıl Sömürüldük? Sarraflar" *Belgelerle Türk Tarihi dergisi*, S.17. Şubat. İstanbul. Necibe Sevgen (1969a). "Nasıl Sömürüldük? Sarraflar" *Belgelerle Türk Tarihi dergisi*, S.20. Mart. İstanbul. Necibe Sevgen (1969b). "Nasıl Sömürüldük? Sarraflar" *Belgelerle Türk Tarihi dergisi*, S.22. Temmuz. İstanbul.

44 Galata bankerlerinin ayrıntılı faaliyetleri ve öyküleri için özellikle bakınız: Haydar Kazgan (1991). *Galata Bankerleri*. Türkiye Ekonomi Bankası Yayını. İstanbul. Haydar Kazgan (1995). *Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali*. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

45 Oya Silier (1975). "1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü" *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler / Tartışmalar*. (Editör: Osman Okyar). Hacettepe Üniversitesi Yayınları s.486'da anonim şirket biçiminde örgütlenen, çok şubeliklik, temerküz ve ihtisaslaşma temelinde gelişen modern bankacılığı etkileyen başlıca unsurları; a) Sanayi devriminin getirdiği artan üretim ve ticaret kredisi ihtiyacı, b) Hisse senedi ve tahvil piyasasının gelişmesi, c) Yabancı devletlerin Avrupa piyasalarından sağladıkları istikrazlar ve devletlerin üstlendikleri altyapı yatırımlarını ve hizmetlerini görebilmek için bankaların önemli müşterileri haline gelmesi olarak sıralamaktadır.

46 Burhan Ulutan (1957). *Bankacılığın Tekâmülü*. s.137-138. Ankara.

47 Haydar Kazgan (1995). *Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali*.

lomasından hemen sonra daha da pekişmiştir. Bir bakıma, Avrupa'daki modern bankacılığın gelişiminde öteki benzer ülkelerde olduğu gibi Osmanlı'da da iç ve dış borçlarının⁴⁸ katkısı olmuştur.

Bu dönemde Bâb-ı Âlî'nin 1844'te gerçekleştirdiği para reformu; "*tashih-i sikke*" ya da "*tashih-i âyar*" diye bilinen düzenleme, üniter para sistemine doğru atılmış ilk adımdı. İngiltere'nin XVII. yüzyıl boyunca gerçekleştirdiği, Fransa'nın 1789 Devrimi'yle sonuçlandığı üniter para sistemi, Osmanlı ülkesinde de Tanzimat'la birlikte başladı.⁴⁹ Tanzimat'la birlikte Osmanlı para politikaları çağdaş normlar ışığında biçimlendi ve kurumsal düzenlemelere gidildi. Üniter para sisteminin temelleri atılarak, bankalar, "*kambiyo ve nukud*" borsaları kuruldu.⁵⁰ Osmanlılar 1844'teki Para reformunun sonuç verebilmesi için, poliçelerle yapılan dış ödemelerde paranın sterline karşı kurunu sabit tutmak istiyor-

48 C. Donald. Blaisdell (1940). Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Kontrolü, (Çeviren: Hazım Atif Kuyucak). Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi. İstanbul. s.50 ve Oya Silier, s.487.

49 "Babîlî, para sisteminin islâhı için Tanzimat'tan beri çaba sarf ediyor, komisyonlar kurarak soruna çözüm arıyordu. Nitekim 1908 Devrimi ertesi bu çalışmalar yoğunlaşmış, 1909 sonlarına doğru önce Fransa Sayıştay Başkanı Monsieür Lora'nın, sonra Türkiye Milli Bankası Genel Müdürü Sir Babington Smith'in başkanlığında *İslâh-ı Meskûkât Komisyonu* oluşturulmuştu. (...) 21 Haziran 1911 günü Maliye Nezareti'ne sunulan Osmanlı Para Sistemi'nin islâhı için *tevlid* (unification), *sadeleştirme* (simplification), *tahkim* (stabilization) ve *her yerde ihtiyaç nispetinde her nevi Meskûkâtın bulunmasını temin* olmak üzere başlıca dört ilke saptıyor[du] (...)Osmanlı gerçek anlamda monometalitik para sistemine *Tevlid-i Meskûkât Kanunu* (1916) ile geçmiştir. Bu yıla kadar Osmanlı Para Rejimi bir anlamda *total bimetalizm* özelliklerini taşıyordu. *Tevlid-i Meskûkât Kanunu*, değer ölçüsü olarak altını kabul etti. Para birimi kuruştı. Bu kanunla sikke adedi sınırlandı. Nikel, gümüş ve altın dışında tüm maden paralar tedavülden kaldırıldı. Ülkenin değişik yörelerinde farklı para rayiçlerine son verildi. Zafer Toprak (1995a). *İttihat Terakki ve Devletçilik*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Türkiye'de Ekonomi ve Toplum Dizisi. s.21-25. İstanbul.

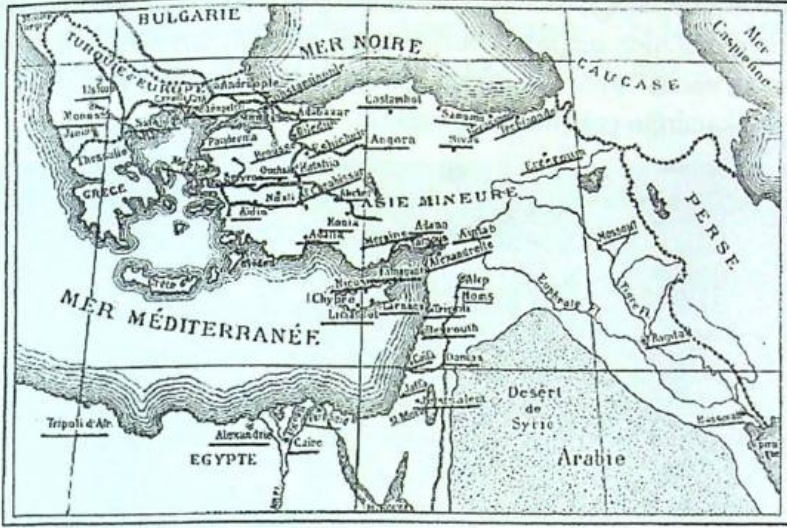
50 Osmanlı dönemi Borsa ve Malisistemi ile ilgili olarak; *Borsa Rehberi 1928* ve *Borsa Rehberi (1928-2)* isimli yayınlar dikkate değerdir. Eski harflerle ve Osmanlıca yazılmış eserin orijinal metni, ekler ve fotoğraflarıyla birlikte 850 sayfa olup, "*Borsa Rehberi*" *İstanbul Eslâm ve Talvîlat-Kambiyo ve Nukut Borsası İdaresi tarafından neşredilmiştir. Birinci tab - İstanbul Matbaası Ebuzziya 1928* katalog bilgilerini içermektedir. Günümüzde iki ayrı kitap halinde yayınlanan bu eser için bkz: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) (1990). *Borsa Rehberi-1928 (2) Osmanlı Dönemi Borsa ve Mali Sistemi*. (Çeviren: M. Ragıp Batumlu). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayınları. İstanbul. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) (1992). *Borsa Rehberi 1928* (Çeviren: M. Ragıp Batumlu). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayınları. 2. Baskı. İstanbul. Bunlara ek olarak Azmi Fertekligil (1993). *Türkiye'de Borsa'nın Tarihçesi*. İMKB Yayınları. Yayın No:3. İstanbul incelenebilir.

lardı. Bunun için Osmanlı Devleti, Galata'da faaliyet gösteren J. Alléon ve Th. Baltazzi ile bir anlaşma yaptı. Baltazzi, uzun yıllar Galata'da borç para veren ve kambiyo muameleleri yapan bir aileden geliyordu. Alléon ise, Fransız İhtilali'nde İstanbul'a yerleşmiş, zengin bir banker ailesindendi. Yapılan anlaşmada Baltazzi ve Alléon, tüccara, Fransa ve Londra üzerine, bir sterlin 110 kuruş üzerinden poliçe ile 2 milyon kuruşluk (450.000 frank karşılığı) ödeme yapmayı kabul ediyorlardı.⁵¹ Bu operasyon başarılı olduğundan, anlaşma 1846'da yenilendi. Bu kez anlaşma Baltazzi ile yapıldı. Üçüncü yıl, 1847'de yine ilk müteahhitlerle anlaşma yapılırken Osmanlı hükümetinin izniyle Bank-ı Dersaadet (*Banque de Constantinople*) kuruldu ve böylece Osmanlı topraklarında resmen banka adını taşıyan ilk kuruluş⁵² doğmuş oldu.

51 Adu Velay (1978). Türkiye Maliye Tarihi. s.126-129; Kurt Grunwald ve Joachim Rowall (1977). "Galata Bankerleri" (Çeviren: Haydar Kazgan). İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi. C.6. S.1. s.27. İstanbul. ve İlhan Tekeli ve Selim İlkin (1981). Para Kredi Politikalarının Oluşumunda Bir Aşama: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. s.63. TCMB Yayını. Ankara.

52 İstanbul'da ilk Banka 1847'de kurulmuştur. Ama İngiltere'nin 1838 Serbest Ticaret anlaşmasını ifade ettiğimiz satırlarda da değindiğimiz üzere on yılı aşkın süreden beri banka kurulması yolundaki teklifleri vardır. Zafer Toprak (1982). Türkiye'de Milli İktisat. Yurt Yayınları. No:2. Ankara. s.135'te bu ve benzeri teklifler özetlenmektedir: "Osmanlı Devleti ile ticari ilişkilerini geliştiren İngiltere 1836'daki niyetlerini 1838'de somutlaştırarak Osmanlı topraklarında ilk banka kurma girişiminde bulunur. İngiltere'nin Bursa konsolosu Sandison Mustafa Reşit Paşa'ya İngiliz sermaye çevrelerinden Reed, Irving and Company adına ilk banka önerisini getirir. Bu öneri sonuç vermezse de ilk adım atılmıştır. Ardından 1840'ta General Bank of Constantinople adlı bir başka öneri Ticaret Nazırı Ahmet Fethi Paşa'ya verilmişti. Aynı yıl Fransız sermayesi adına Mösyö Coste karşı bir öneride bulunmuştu. 1842'de İsveç himayesi altında The Bank of Smyrna kurulmuş, ancak Babıâli'den gerekli izni almadığı gerekçesiyle ayrı yıl kapatılmıştı. İki yıl sonra Londra ve Liverpool tüccarlarının girişimiyle The Commercial Bank of Smyrna kurulmak istenmişse de bir sonuç elde edilememişti."

SUCCURSALES DE LA BANQUE IMPÉRIALE OTTOMANE

Osmanlı Bankası Şubeleri Kaynak: Serdar Şahinkaya Arşivi

Kambiyo bankası işlevi gören, farklı bir ifade ile de Londra ve Paris üzerine poliçe çeken ve Osmanlı parasının dış rayicini sabit tutmayı amaçlayan Bank-ı Dersaadet, Avrupa'da finans dünyasını kasıp kavuran 1848 devrimlerinin etkisinden kendisini kurtaramadı. Özellikle kâimenin neden olduğu spekülasyon işlemler bankayı güç durumda bıraktı ve Bank-ı Dersaadet, 1852 yılında kapanmak zorunda kaldı. Dış borçların başladığı 1854 yılından Düyun-u Umûmiye'nin kurulduğu 1881 yılına kadar⁵³ süren dönem,

53 "1856'da Avusturya Hükûmeti Babıâli'ye bir mali danışman gönderdi. İki yıl sonra İngiliz ve Fransız üyeler ona katılarak Hazine Yüksek Kurulu'nu oluşturdular. 1860'ta kurul genişledi ve Conseil Superieur des Finances'a dönüşerek Osmanlı İmparatorluğu'nda mali düzenlemelerin birincil gözetleyicisi oldu." (Dönemin IMF Heyeti de denilebilir. Serdar Şahinkaya) "Hükümet, yabancı baskılara boyun eğerek Osmanlı tahvillerine sahip yabancı temsilcilerin de kurulda yer almasını kabul etti. 1860'lardan sonra bu kurum hükûmetin artan borçlarına karşılık gösterdiği gelirleri üstünde doğrudan söz sahibi oldu. 1850'ler ve 1870'ler arasında Osmanlı Devleti'nin dış yükümlülükleri aşırı boyutlara çıktı ve 1876'da Babıâli resmen iflasını açıklamak zorunda kaldı. 1881'de Conseil Supérieur des Finances'ın yerini almak üzere kurulan Duyun-u Umumiye İdaresi imparatorluğun mali işlerinde kalıcı bir biçimde yetki kazandı." Kasaba, s.49-50.

imparatorluk için *İstikraz Fırtınası* dönemi oldu. Yerli ve yabancı bankerlerin borç alınmasını teşvik etmeleri, borçların verilmiş şartları ve kullanım biçimleri bunların çığ gibi büyümesine yol açarken bu süreç,⁵⁴ aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı bankacılığın gelişimini de sağladı.

Diyyûn-ı Umûmiye Personeli, 1908

Kaynak: *Serdar Şahinkaya Arşivi*

54 "1854'te Osmanlı ekonomisi Kırım Savaşı'nın masraflarını karşılayabilmek için dış borç dünyasına ilk kez adım attığı zaman o günün ortamında giderek yaygınlaşan ve tüm Latin Amerika ülkelerinin yanı sıra Portekiz, Yunanistan (ve daha sonra Mısır) gibi ülkelerin kısa sürede müşteri alışkanlığı kazandığı bir büyük finans piyasasına girmiş oluyordu. XIX. yüzyılın borç piyasası başta İngiltere olmak üzere sanayileşen Fransa, Almanya gibi ülkelerdeki hızlı sermaye birikiminden beslenerek hızla genişlemiştir. İngiliz finans sermayesi, piyasanın en önemli arz kaynağıdır. I. Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede, İngiltere'nin servetinin en az dörtte birini, borçlanmak isteyen devletlerin tahvilleri ile çeşitli ülkelerin demiryolu inşaatı için çıkardıkları tahvillere yatırdığı görülüyor. İngiltere'yi XX. yüzyılın başlarında bir ölçüde 'rantiyeler ekonomisi' yapan bu gelişme içinde, İngiliz servet sahipleri kendi ülkelerinden çok dünyada yatırım yapmaya yönelmişlerdi. Aynı şey Fransız, Alman ve öteki Avrupa sanayi ülkelerinin finans sermayesinde de daha büyük ölçüde gözlenebilir" Bilsay Kuruç (1993). *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*. 2. Cilt (1933-1935). A.Ü. SBF. Yayın No:580. s.XCIV-XCV. Ankara. Bahse konu süreç için ayrıca, Türel "Trajik Monologlar veya Mali Sorumsuzluğun İki Yüzyılı" Ediger, *Enerji Ekonomi Politikası Perspektifinden Osmanlı'da Neft ve Petrol*.

Osmanlı dış borçlarının başlamasından Düyûn-ı Umûmiye'nin kuruluşuna kadar geçen yaklaşık otuz yıllık dönemde en önemli Bank-ı Osmanî (*Ottoman Bank, Osmanlı Bankası*)⁵⁵ (24 Mayıs 1856) olmak üzere on civarında yabancı banka kurulmuştur.

Düyûn-ı Umûmiye Binası - Ön Cephe (Günüümüz İstanbul Erkek Lisesi)
Kaynak: Serdar Şahinkaya Arşivi

Sözkonusu dönemde yabancı bankaların başlıca kâr kaynakları ve faaliyet alanları, devlet iç borçlanmaları olmuştur.

Devlet borçlanmalarının yanı sıra, yabancı bankalar, dönemin en kârlı ekonomik girişimi olan demiryolu inşaatına da ilgi göstermiş ve kendi sanayilerine ucuz hammadde sağlamak amacıyla-

55 Bank-ı Dersaadet'in tasfiyesi ertesinde, 1853'te The Ottoman Bank, 1855'te The British and Oriental Bank of Constantinople, 1856'da The Imperial Bank Önerileri Babiâli'ye sunulmuştu. Geniş ayrıcalıklar isteyen bu öneriler geri çevrilmiş, en sonunda İngilizlerin ticari amaçlı bir banka kurma girişimi Babiâli'nin onayını almıştı. Ödeme ve iskonto işlemleri görececek bir ticaret bankası olarak kurulan Bank-ı Osmanî, İzmir, Selanik, Beyrut ve Galata'da da şube açmış, ticari işlemlerin yanı sıra, Hazine'ye avans vermiş, dış borç akitlerinde aracılık etmişti.

Geniş bilgi için bakınız: Toprak, İttihat Terakki ve Devletçilik, Kazgan, Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali; İlhan Tekeli ve Selim İlkin, Para Kredi Politikalarının Oluşumunda Bir Aşama: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası.

la örneğin, İngiltere'nin Türkiye'de pamuk üretimini teşvik için 1866 yılında sermayesi 1 milyon sterlin olan Şirket-i Maliye-i Osmaniye (*The Ottoman Financial Association*) gibi şirketler kurmuşlardır. Bu tür banka ve şirketlerin bütün faaliyetlerini kendi başlarına buyruk bir biçimde ve yalnızca daha yüksek kâr sağlamayı amaçlayarak yürütüyor olmaları, ilginç gelişmelere yol açmıştır. Demiryolu yapımında Osmanlı Devleti'nin kilometre başına kâr garantisi verişinin düz arazide dolanarak giden demiryollarına sebep oluşu, en bilinen örnektir.⁵⁶

Yabancı banka ve firmaların alabildikleri imtiyazların ne kadar geniş kapsamlı olabildiği, 1856 yılında kurulan Osmanlı Bankası⁵⁷ örneği incelenerek verilebilir. Şirket olarak tescili Londra'da olan bu banka, başlangıçta tamamen bir ticaret bankası olarak kurulmuş, ancak Babıâli kâğıt para basma işini de içeren istikraz hizmetleri görmesini isteyince, ticaret unvanını 1863 yılında *Bank-ı Osmanî-i Şahane*'ye çevirerek *Devlet Bankası* statüsünü kazanmıştı.⁵⁸ Bank-ı Osmanî-i Şahane, devlet bankası görevlerini almasına rağmen, ticaret bankası faaliyetlerini ve imparatorluk içindeki İngiliz ve Fransız yatırımlarındaki aracılık statüsünü sürdürüyordu.⁵⁹

56 Osmanlı'da *bağımlılık*, 1923 Cumhuriyet'inde *bağımsızlık* simgesi olan demiryolları ile ilgili kritik bir değerlendirme için lütfen bakınız: Serdar Şahinkaya (2021). "Bir Karış Fazla Şimendifer" ya da "Başvekil İsmet Paşa, Sermaye Sınıfı ile Hesaplaşıyor". <https://haber.sol.org.tr/yazar/bir-karis-fazla-simendifer-ya-da-basvekil-ismet-pasa-sermaye-sinifi-ile-hesaplasiyor-312060>. İstanbul (Erişim tarihi: 25 Eylül 2022).

57 Osmanlı Bankası için iki özel kaynak: Vedat Eldem (1997). *135 Yıllık Bir Hazine Osmanlı Bankası Arşivinde Tarihten İzler*. Osmanlı Bankası A.Ş. İstanbul. Vedat Eldem (1999). *Osmanlı Bankası Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul.

58 İmtiyaznamesinde "devlet-i âliye memalik-i şahanede bir devlet bankası ihdas etmek imtiyazını müessisin-i mumailayhuma ita eder" hükmü yer alan bankanın padişahın himayesi altında kurulduğu belirtilen Osmanlı Bankası'nın kuruluş ve gelişimi için ayrıca bakınız: A. Biliotti (1909). (Editeur: Henri Jouve), *La Banque Impériale Ottomane*. Paris. Jacques Thobie (1985). "Osmanlı Bankası", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. C.3. s.775-781. İletişim Yayınları. İstanbul.

59 A du Velay (1978). *Türkiye Maliye Tarihi*. s.116'dan birkaç nokta, Osmanlı Bankası'nın devlet bankası statüsünü almasının arkasındaki sermaye grubu hakkında ilginç bulunabilir; "Isaac Péreire, Paris Crédit Mobilier müessesesi idare meclisi reisi; Casimir Salvador, aynı kuruluşun idare meclisi azası; Emile Péreire, Crédit Mobilier Espagnol'un idare meclisi azası; Paris bankerlerinden Fould ve Şürekası; Hottinguer ve Şürekası; J. A. Seilliér, A. J. Stern ve Şürekası; Paris'te duc de Galliera; Paris'in d'Escompte müessesesi; Hippolyte Biesta; F.Greininger; Paris'te Banker Mussard

Osmanlı Bankası Binası, İstanbul
Kaynak: Serdar Şalınkaya Arşivi

Osmanlı Bankası, kurulduğu günden itibaren Osmanlı iktisadi ve mali yaşamına etkin bir biçimde katılmıştı. Babiâli'nin borçları arasında Osmanlı Bankası'nın katkıda bulunmadığı borç hemen hemen yok gibiydi. Osmanlı topraklarındaki mali ve iktisadi girişimlerde ön planda yer alıyordu. Düyûn-ı Umûmiye-i Osmanîye'nin ilk şekli olan Varidat-ı Sitte İdaresi⁶⁰ (1879-1880) Osmanlı Bankası'nın önderliğinde kuruldu. Düyûn-ı Umûmiye'nin kendisi varlığını kısmen Osmanlı Bankası'na borçluydu. Osmanlı topraklarında demiryolu yapımı için uygulanan "kilometre garantisi" teminat usulünü 1888'de Osmanlı Bankası geliştirmişti. 1883'te faaliyete geçen Tütün Rejisi'nin kurucularından biri de

Audéon ve Şürekası; Paris bankerlerinden Bruce; Grenfeld ve Rate ile Londra'dan R. Drake'in katılmasıyla 15 Kasım 1862'de bir sendika kuruldu. Bu kuruluşun imzalanan mukavelesine, Fransız Eugène Périere ile İngiltere'den William Clay, John Stewart ve Edward Gilbertson'un adları da eklendi. Bu sermaye grubunun 'Bank-ı Osmanî-i Şahane' adıyla bir 'Devlet Bankası' kurmasına izin veren ferman 4 Şubat 1863'te yayınlandı. "Ne demişti Velay; "Türkiye'nin mali tarihi, siyasi tarihin gerçek bir mukaddemesidir. İlki bilinmezse ikincisinde yanlışlığa düşme tehlikesi vardır ve çoğu kez birbiriyle örtüşerek biri, diğerini tamamlar."

60 Düyun-u Umumiye'nin yani Osmanlı Borçlar Yönetimi'nin ihdas edilmesi öncesi bir evreyi yöneten bu idare ile ilgili ayrıntılı bir yapıt için Mehmet Hakan Sağlam (2007). *Osmanlı Devleti'nde Moratoryum (1875-1881). Rüsum-ı Sitte'den Düyûn-ı Umimiye'ye*. Tarih Vakfı Yayınları. İstanbul'a bakılmalıdır.

Osmanlı Bankası idi. Osmanlı Bankası ayrıca, Tömbeki Şirketi ve Ereğli Kömür Madeni şirketlerinin işletmesine de katılmıştı. Devlet bankası niteliğini taşıyan Osmanlı Bankası, Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye ile birlikte, Osmanlı ekonomi ve maliyesinin güdümlen temel kuruluşu. Yabancı sermayenin kurduğu daha küçük bankalar da vardı;⁶¹ özellikle bazıları Alman iktisadi nüfuzunu gerek ticaret gerek doğrudan yatırım yoluyla Osmanlı'da yerleştirmeye dönüktü. Prof. Dr. İlber Ortaylı, konu ile ilgili değerlendirmelerini şu şekilde noktalamaktadır:⁶²

“Almanya’nın 1880’lerden itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nun yöneticilerini ve giderek tabii kaynaklarını kontrolü altına alması, bütün yakın tarihin en önemli olaylarından biridir. Çünkü bir büyük devletin, güya silah ve zor kullanmadan askeri-mali ittifaklar sistemiyle iktisadi yönden az gelişmiş bir ülkeye yerleşmesi çağımızın temel olgusudur. Bu anlamda Osmanlı topraklarındaki Alman nüfuzu, XX. yüzyıldaki temel çelişkiyi iyi anlamamız için tüm yönleriyle araştırılmalıdır, çünkü Alman İmparatorluğu neo-kolonyalist sistemin bir bakıma ilk mimarıdır”.

1870’ler Avrupa’ında sermayenin temerküzü, mali ve sınai sermayenin bütünleşmesi olgusu hız kazanmaktaydı. Mal ihracatının önemi, yerini sermaye ihracına bırakmaktaydı. Sanayi Devrimi sürecine daha geç girmiş olan ülkeler ve özellikle Almanya, İngiltere’nin ciddi bir rakibi olma yolundaydı. Yine bu yıllar, Avrupa ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğu’na karşı değişen tutumlarına tanık oldu. Artık Osmanlı İmparatorluğu’na sömürülecek bir dış pazar olmaktan çok, paylaşılacak bir alan gözüyle bakılmaya başlandı.

Hem Avrupa ülkelerindeki iktisadi değişim süreci hem de Osmanlı Devleti’ne karşı alınan yeni tutum, bankacılık alanına da yansdı. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nda kurulan ban-

61 Serdar Şahinkaya (1999). *Sanayileşme Süreçleri ve Kalkınma Yatırım Bankaları: Teorik Bir Çerçeve ve Türkiye Örneği*.

62 İlber Ortaylı (1981). *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*. A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No:479. Ankara.

kalar, yine kredilerden azımsanamayacak kârlar sağlamakla birlikte, iktisadi girişimlere daha büyük ölçüde önem vermeye başladılar. İngiliz, Fransız, Alman ve İtalyan ekonomilerinin çıkarlarını gözeten büyük, yabancı bankalar ortaya çıktı. Bunlar, kendi çıkarları doğrultusunda, başlıca ulaşım ve madencilik alanlarında yatırımlara giriyor veya aracılık ediyor, kendi ülkeleriyle olan ticaretin geliştirilmesine çalışıyor ve de bu arada mevduat toplama ve öteki klasik bankacılık faaliyetlerini de artırarak *finans kapital* kavramına uygun davranıyorlardı.⁶³

Bu gelişmeler beraberinde “ilk Türk bankası” olarak tanımlanan ve 1888’de kurulan Ziraat Bankası’ndan da bahsedilmelidir. Sermaye olarak öşüre yapılan %1’lik ilaveyi alan bankanın çiftçilere borç vererek imparatorluğun tarım üretimini geliştireceği düşünülmüştü. Ancak, Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar mevduat kabul etmeyen banka, fonlarının önemli bir kısmını devlete aktardığı için tarım sektörünü desteklemedeki katkısı sınırlı kalmıştı.⁶⁴

Türk bankacılığının gelişiminde göze çarpan ve “milli bankacılığın doğuş ve serpilmiş yılları” olarak tanımlanan 1909-1918, II. Meşrutiyet döneminde, İstanbul’da beşi yabancı sermayeli on beş banka, Anadolu’da ise on banka kurulmuştur.⁶⁵

1908’e kadar Osmanlı sermayesi, Ziraat Bankası ve Emniyet Sandığı’ndan başka bankacılık alanında bir varlık gösterememiş, hemen hemen tüm bankacılık işlemleri yabancı sermayenin kurduğu bankalar aracılığıyla sürdürülmüştü. İstanbul bankaları, bankacılığın bütün alanlarında faaliyet gösterirken, Anadolu bankaları ihracatta yabancı sermaye hâkimiyetine karşı rekabet olanakları sağlamaya yönelik yerel tüccar örgütleri niteliğindeydiler. Ticari ürün yetiştiricileri ve tacirler ihracatta bağımsız bir dayanak noktası kazanmak ve küçük üreticiyi yabancı tek alıcı şirketlerden kurtarmak için yerel kredi piyasasında denetimi elle-

63 Bu bağlantılar için bakınız: Biliotti, *La Banque Impériale Ottomane* ve L. Delaygue, *Essai Sur Les Finances Ottomane*. Yayınlanmamış Doktora Tezi (Paris: 1911)’den Çağlar Keyder (1982). *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*. Yurt Yayınları. Ankara.

64 T.C. Ziraat Bankası (1964). *Yüz Yıllık Teşkilatlı Zirai Kredi*. Ankara ve Nurettin Hazar (1986). *1863-1983 T.C. Ziraat Bankası*. Fon Matbaası. Ankara.

65 Ökçün, (1975), s.409-485.

rine geçirmeyi umuyorlardı. Savaş sırasında -hem Fransız ve İngiliz sermayesinin ülkeyi terk zorunda kalması hem de tarım fiyatlarının artması nedeniyle- bol kâr getiren bu küçük ölçekli mali girişimlerin kalıcı faaliyetleri olmadığı daha sonra görüldü. İstanbul'da kurulan bankalar, İttihat ve Terakki'nin bilinçli bir şekilde "milli burjuvazinin gelişimini teşvik politikası"nın ürünüydü.⁶⁶ Bunların içinde en önemlisi, Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'dır.

1908 Devrimi'yle,⁶⁷ ülke ekonomisini kendi dinamikleriyle kındırmayı amaçlayan "milli iktisat", "hürriyetin ilanı" ile de bir anlamda Batı'dan iktisadi bağımsızlık kazanma süreci başlamıştır. II. Meşrutiyet'le birlikte, İttihatçı çevrelerde "milli" nitelikte bir devlet bankası kurma gereği gündeme geldi. Tanzimat'tan sonra devlet maliyesi yabancı ellere geçmişti. Babıâli ülke çıkarlarıyla bağdaşacak bir para ve kredi politikası uygulayamıyordu. II. Meşrutiyet yıllarında Osmanlı Bankası'na ilk tepki *Müdafaai Maliye ve İktisadiye* dergisinden geldi. "Vatanperver bir banka"nın kurulmasını öneren dergi, ülkenin iktisadi ve mali esaretten kurtulması için bir "hükümet bankası"nın şart olduğunu belirtiyordu. "Milli banka" görüşü Meşrutiyet'in ortalarına doğru belirgin bir hal almaya başladı. 1914 başlarında bu amaca yönelik girişimlerde bulunuldu.⁶⁸

Dönemin etkili yayın organlarından *Tanin* gazetesinin öncülüğünde milli banka gereğini kamuoyuna benimsetmek için etkili bir kampanya açılıyor ve bu kampanya başta *İktisadiyat Mecmuası* olmak üzere *Tasvir-i Efkar*, *İkdam*, *Dersaadet Ticaret Odası* gazetesinin etkili kalemlerince hararetle destekleniyordu. Kurulacak

66 İttihat ve Terakki döneminin "cihan-ı telâkki tarzı ve bağı olarak" Milli İktisat anlayışı için özellikle bakınız: (Toprak, 1982 ve 1995b) ve İttihatçıların Mali Politikalarının kapsamlı bir özeti için ayrıca, Abdüllatif Şener (1990). "İttihat Terakki Cemiyetinin İktisadi ve Mali Politikaları (1908-1918). *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi dergisi*. C.8. S.1 s.203-232. Ankara'ya bakılabilir.

67 1908 Devrimi'nin siyasi yönüyle ilgili olarak özellikle bakınız: Sina Akşin (1971). "İttihat ve Terakki Üzerine" *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi dergisi*, 26/1, s.153-182. Ankara. Sina Akşin (1980). *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki*. Gerçek Yayınevi. İstanbul.

68 Bu girişimlere örnek olarak Evkaf Bankası verilebilir; "Merkezi Dersaadet'te bulunmak ve Meclis-i İdare'nin kararı ve Evkaf Nezareti'nin tensibiyle bilad-ı selasede şubeler açabilmek üzere" 500.000 Osmanlı liralık sermayeli Evkaf Bankası 19 Temmuz 1914 tarihinde kurulur. Toprak, 1995a, s.60.

bankanın ilk idare meclisi üyelerinden biri olacak Hüseyin Cahit Bey, “sırf memleketin nokta-i nazarından düşünülmüş ve tesis edilmiş bir banka mevcut olmadıkça hiçbir teşebbüs-ü iktisadiyi himaye ve teşvik etmek, halkı bir takım *teşebbüsat-ı ticariye ve snaiyeye alıştırmak* kabil olmadığı”nı ileri sürüyor; “milli banka” kurulur, halkın güvenini kazanırsa, fabrikalar, şirketler için sermaye oluşturulabileceğini, pay senetleri çıkarılarak bu kuruluşların halka devredilebileceğini” belirtiyordu.⁶⁹

Bir ölçüde İngiltere ve daha çok da Belçika, Fransa, Almanya ve de özellikle Çarlık Rusyası’ndaki State Bank uygulamalarına / oluşumlarına benzer bir tarzda, zamanla bir devlet bankasına dönüştürülerek, Osmanlı Bankası’nın işlevlerini üstlenmesi tasarlanan milli banka, nihayet 4 milyon Osmanlı lirası sermaye ile 1917 başında Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası ticaret unvanı ile kuruluyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası’nın kuruluşuyla yakından ilgileniyor, gerekli sermayenin toplanabilmesi için her türlü yöntemi deniyordu. Cemiyetin İstanbul’daki genel merkezinden vilayetlerdeki merkez heyetlerine gönderilen “*milli banka*” girişiminin öneminin vurgulandığı, yurttaşların “*iktisadi cihada*” çağrıldığı ve Ziya Gökalp⁷⁰ tarafından kaleme alınan genelgede; siyasi kapitülasyonların 1914’te kaldırılmasına karşın iktisadi kapitülasyonların sürdüğünden bahisle, iktisadi kapitülasyonlardan da kurtulmak için önce “*iktisadi teşkilat*”a sahip olmak gerektiği vurgulanıyordu.

Gökalp’e göre devlet, ulusun siyasal örgütü, ulus ise uzviyeti hareket ettirici aygıt “*cihaz-ı hareki*” idi. Ulus, toplumsal uzviyete benzetilince, iktisadi örgüt de bu uzviyetin kan dolaşım aygıtı “*cihaz-ı deveran*”, yönlendiricisi oluyordu. İnsan uzviyetinde hareket aygıtının merkezi beyin olduğu gibi, ulusal uzviyette de siyasal örgütün merkezi *kabine* idi. Benzer bir düşünüşle, “insanın kan dolaşım merkezi kalp olduğuna göre ulusal uzviyette de ik-

69 Toprak (1995a). s.63.

70 Ziya Gökalp’e ilişkin kapsamlı bir çalışma için Orhan Karaveli (2008) Ziya Gökalp’i Doğru Tanımak “Türklük hem mefkûrem hem de kanımdır”. (İstanbul: Doğan Kitap. 1. Baskı. 2008)’e bakılabilir.

tisadi örgütün bir düzenleyici merkezi, (merkez-i nâzım) yani bir kalbi olması gerekiyordu. İşte ulusta kan işlevini gören, kredi dediğimiz şeydi ve kalbin kan dolaşımını düzenleyişi gibi ulusta da tüm kredileri banka denilen kuruluş toplayıp dağıtmaktaydı.” Gökalp, bu benzetmeden yola çıkarak şu sonuca varıyordu: “*Meğer bizim milli deveran-ı demimizin merkezi, yani milli kalbimiz yok imiş*”.

Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası⁷¹ ile ilgili yasalar Meclis’ten geçerken Maliye Nazırı Cavid Bey, bu tür bir kuruluşun ülke ekonomisi açısından önemini vurgulamış, *milli* bankanın iktisadi gelişme için zorunluluğuna dikkat çekmişti. Cavid Bey’in açıklamalarını yorumlayan Dersaadet Ticaret Odası gazetesi, “Babîlî’nin Osmanlı topraklarında sanayileşmeyi doğrudan doğruya özendirmeyi arzuladığını, özel sermayeyi sanayi yatırımlarına yöneltmeyi amaçladığını ve son olarak ülkeyi iktisaden yabancı vesayetinden kurtarmayı öngördüğünü”⁷² kaydetmişti. Her türlü banka işleminin yanı sıra, demiryolu, yol, geçit, kanal, liman, bataklık kurutma ve arazi sulama gibi bayındırlık işlerine girişecek, tarım, ticaret ve sanayii geliştirmeye yönelik “*milli şirketlerin*” sermayesine katılarak ya da başka bir suretle yardımda bulunacak olan Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası, 1927’de Cumhuriyet Türkiye’sinin yarı-resmi bankası İş Bankası ile birleşecekti.

Özellikle 1913 ertesinde Müslüman eşraf-tüccar ve çiftçi; yabancıardan ve gayrimüslimlerden bağımsız olarak kendi kurumlarını kurdu; İttihatçıların uygulamaya soktukları “*Milli İktisat*” po-

71 11 Mart 1917 günü kesin olarak kurulan Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası’nın ana sözleşmesinde pay senetlerinin isme yazılı olacağı belirtiliyor, ancak Osmanlı uyruklarının bankaya hissedar olabilecekleri kaydediliyordu. Öte yandan Osmanlı Devleti’nde ilk kez Türkçe pay senedi düzenleniyor, bankanın her türlü işlemlerinde ve kayıtlarında Türkçe kullanılması zorunluluğu getiriliyordu. Ana sözleşmeye göre, İtibar-ı Milli Bankası’nda çalışacak memurların Osmanlı uyruğundan olması gerekiyordu. Ancak kuruluş sırasında genel müdürlükte yabancı bir uzmanın çalıştırılmasına olanak sağlanıyordu. Nitekim bankanın genel müdürlüğüne Belçika’da birçok banka kurmuş olan Avusturyalı banker Weil geçici olarak getirilmişti. Bu arada Maliye Nezareti, Banka adına üç yıl süreyle Viyana’ya öğrenci göndermiş, bu gençlerin bankacılık alanında öğrenim görüp yurda dönüşlerinde bankada istihdamı öngörülmüştü. Kanunun ayrıntıları için: Toprak (1995a), Tekeli ve İlkin (1981), Ökçün (1975a). Bu öğrenci gönderme modeli Cumhuriyet’in ilanı sonrasında da Sümerbank ile birlikte hayata geçirilecek ve sonraları hemen hemen bütün İktisadi Devlet Teşekkülleri ya da Kamu İktisadi Teşebbüslerinin geleneği haline gelecekti.

72 Toprak (1995a), s.64.

litikasının belkemiğini oluşturacak olan sermaye birikimini sağladı. Bu dönemde taşrada kurulan “milli” bankalar Anadolu’da doğmakta olan orta sınıfın İttihat ve Terakki ile olan organik bağının somut kanıtlarını oluşturdular. İttihat ve Terakki Cemiyeti milli bankalara ön ayak olmuş, üyelerini bankacılığa özendirmiş, kuruluşları sırasında gerek maddi gerek manevi her türlü kolaylığını sağlayarak Osmanlı para piyasasını ve kredi aygıtını “milleştirmeyi” amaçlamış ve giderek yabancıların ve gayrimüslimlerin uğraş alanı olarak görülen bankacılık, bankerlik ve sarraflık Müslüman-Türk eşrafın eline geçmeye başlamıştır.

Ne hazindir ki, bu satırların yazıldığı 2022 sonbaharında Türk Bankacılık Sistemi’nin yarıya yakını yabancıların / yabancı bankaların kontrolü altındadır.⁷³

Osmanlı iktisadi yapısının bu çöküşünü özetleyerek anlaşılan kılın iki epigrafiye gelin birlikte göz atalım:

Birincisi, 1918-1922 yıllarında Berlin Üniversitesi’nde doktora öğrencisi olan Vedat Nedim Tör’dendir.⁷⁴ Sosyoloji dersinde Prof. Dr. Werner Sombart anlatıyor:

“Osmanlı İmparatorluğu, tipik bir yarı-koloni örneğidir. Bir zamanlar üç kıtaya yayılmış haşmetli bir imparatorluk, endüstri devriminin ekonomik ve sosyal koşullarına ayak uyduramadığı için, bugün geri kalmışlığın bütün illetleri ile malul olarak emperyalist devletlerin elinde tam bir parçalanma ve kokuşma halinde can çekişmektedir.”

İkinci epigrafi, TBMM’nin kuruluş döneminde zabıt kâtipliği de yapan Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu’ndan.⁷⁵

73 Konunun özellikle 1990-2004 dönemindeki önemli gelişmeleri için, Serdar Şahinkaya (2006). “Bankacılık, Devlet, Kalkınma Stratejisi”. *Ulusal Bağımsızlık İçin İktisat Kurultayı. Bildiriler Kitabı*. T.C. İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi. s. 457-473. Malatya’ya göz atılabilir.

74 Vedat Nedim Tör (2010). *Yıllar Böyle Geçti*. Yapı Kredi Yayınları. Baskı. İstanbul. s.11.

75 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu (1979). *Atatürk İlkeleri ve Türk Kadınlığının Çilesi*. İzmir Meslek Kadınları Kulübü Yayınları. s.23-24.İzmir.

“Birinci Dünya Savaşı’ndan bir yıl önce, 1913’te henüz bir ilkokul çocuğu iken, Orta Anadolu’nun tren uğrağı olmayan bir kasabasında, her gün babamın yanında, başımızda kırmızı bir fes, elimizdeki zembilin içinde çarşıdan taşıdığım yiyeceklerin arasında Rus şekeri, Amerikan unu bulunduğunu ve babamın ayağına ayakkabı; sırtına çamaşır ve giyecek yapmak için Fransız köselesi, Fransız patiskası, Amerikan bezi; Alman kumaşı ve başını kapamak için Avusturya fesi aradığını çok iyi hatırlıyorum. Babam bunları arıyordu. Çünkü bunların Türk malı olanları yoktu. Hepsi dışarıdan geliyordu.”

Galata Köprüsü, 1900 başları
Kaynak: Serdar Şahinkaya Arşivi.

“(…)

On dokuzuncu yüzyıl, safların iyice belirdiği zamana rastlar. Uygarlık, tekniğin son halkalarıyla Sanayi Devrimi’ni tamamlamak üzeredir.

Teknik geliştikçe sömürü hesapsız boyutlara ulaşmış... Üretenin angaryası, tüketenin iştahı, alanın hevesi, verenin çabası... Ezenin baskısı, ezilenin çığılığı ortalığı kasıp kavurmaya başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu, en uzun yüzyılına böyle başlamıştır. Osmanlı, en uzun yüzyılına bu ortamda ayak basar.

Tam bir Hasta Adam'dır.

Yerli, yabancı doktorlar başına üşüşür.

Her kafadan bir ses, her bir ağızdan bir nefes çıkar.

Tabiplerin her biri ötekinden daha acı reçeteler hazırlar. Hasta her reçeteden sonra, biraz daha fenalaşır.

Kimse ameliyata cesaret edemez, ama reçetenin acısından daha acısına eli varır.

Yüzyılın sonunda, Boğazların Hasta Adamı, tam anlamıyla bir komaya girmiştir.

(...)

On dokuzuncu yüzyıl biterken Hasta'nın ateşi iyice yükselmiş... Komanın derinliği iyice artmış... Ve saflar bir kez daha klasik mevkilerine çekilmişlerdir.”⁷⁶

Osmanlı İmparatorluğu'na yani "ateşi yükselen hastaya" uluslararası konsültasyon sonucunda yazılan son reçete, önceki sayfalarda değindiğimiz gibi Sevr Antlaşması'dır. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti neredeyse haritadan silinmiştir. Rumeli, İstanbul dışında Yunanistan'a verilmiştir. Güney sınırı Mardin, Urfa, Gaziantep ve Osmaniye'nin kuzeyinden geçmiştir. Doğuda Ermenistan Devleti kurularak sınırlarının tespiti ABD Cumhurbaşkanı Wilson'a bırakılmıştı. Bu topraklarda, yani Anadolu coğrafyasında İtalyan ve Fransız nüfuz bölgeleri oluşturulmuştu. Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden bir yıl sonra doğuda Kürtler ayrı bir devlet kurmak isterlerse, Osmanlı buna razı gelmesi konusunda ikna edilmişti. Boğazların ayrı bayrağı, bütçesi ve örgütü olan bir komisyonca yönetilmesi kararlaştırılmıştı. Bölgedeki Osmanlı Jandarması, Müttefik işgal kuvvetlerine bağlanmıştı.⁷⁷

Sevr, Osmanlı'nın egemenliğini yok eden askeri hükümlere de yer vermişti. Türkiye'nin bulundurabileceği askeri kuvvet, 700

76 Erol Toy, O'na Katılmak: Dünden Yarına Türkiye Cumhuriyeti. (İstanbul: Güner Yayınları. Düşünce Dizisi: 1, 2007), s.25.

77 Sevr'in bu ve buna benzer kabul edilemez hükümlerinin sistematik bir özeti için bakınız. Zafer Toprak (2020). Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Birinci Basım. Haziran. İstanbul.

padişah muhafızı,⁷⁸ 35.000 jandarma, 15.000 jandarmalık takviye gücünden oluşmuştur. Jandarma, top gibi ağır silahlardan mahrum bırakılmış; kendisine ancak makineli tüfek kullanma yetkisi verilmişti. Savaş gemisi olarak da Osmanlı donanmasına 600 tonilatodan küçük 13 gambot ve torpido bırakılmıştı. Her türlü uçak kullanımı ve nihayet Osmanlı'nın askeri tahkimat yapması yasaklanmıştı.⁷⁹

Yoksulların zaferi⁸⁰ ile taçlanan, ateşle barutun dansı Milli Mücadele'miz,⁸¹ Sevr'in imzası ile başlayan yok oluş fermanına başkaldırı ve Düvel-i Muazzama'ya meydan okuyuştu. Bu zafer, cep-helerdeki süngülerin şakırtısı, çizmelerin tozu ile farklı bir ifadeyle, "*Ateşle, Demirle, Kanla*"⁸² yazılmıştır.

78 Günümüz süreçlerinde bir şeyler anımsattı mı? Serdar Şahinkaya.

79 Zafer Toprak (2020). Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi. s.168.

80 Alptekin Müderrisoğlu (2007). Yoksulların Zaferi: Fotoğraflarla Kurtuluş Savaşının Maddi ve Mali Kaynakları. Denizbank Yayınları. İstanbul.

81 Bana göre bu süreci yeniden öğrenmek ve anlamak ve de Milli Mücadele'nin ve sonrasında da Devrimin programı için; Serdar Şahinkaya (2022). Devrime Doğru İlk Adım: Mustafa Kemal Paşa'nın Halkçılık Programı. 13 Eylül 1920. Telgrafhane Yayınları. Mayıs. Ankara.

82 Bilsay Kuruç (2011). İkinci Kısım. Birinci Bölüm: "*Ateşle, Demirle ve Kanla*". s.243-263.

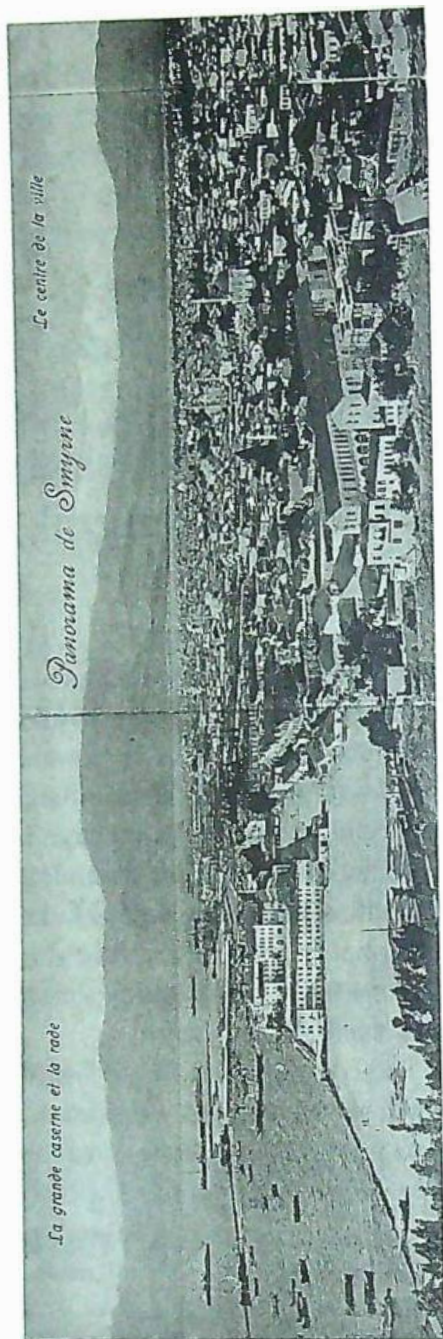
II. Bölüm

XX. Yüzyılın Başında İzmir: İktisadi Hayatın Ana Hatları ve “Körfezin Gelinini Ateşin Geline” Çeviren Yangın

Cumhuriyet’ten önceki son kurucu kongre olan Türkiye İktisat Kongresi, 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihinde, kadim kent İzmir’de toplanmıştı. Bu bölüm, Kongre’ye ve bağlamındaki gelişmelere köprü oluşturmak, basit bir ticaret limanından, süreç içerisinde bir liman kentine dönüşen İzmir’in XX. yüzyıl başlarındaki iktisadi dinamiklerine, işgalle birlikte bu dinamiklerdeki değişime; özet olarak şehir merkezinin dörtte üçünü kül eden büyük yangına değinmek, onu hatırlamak için kaleme alınmıştır. Farklı bir ifadeyle, *okuyucunun Kongre’nin toplandığı dönemin İzmir’i hakkında bilgilenmesini sağlamak amaçlanmıştır.*

Milattan önce 8500’den itibaren ilk yerleşimlerin gerçekleştiği İzmir, hep önemli bir *ticaret limanı* ve giderek de *liman kenti* olmuştur. Kent, Asya’nın en batısında ve Avrupa’nın en doğusunda, bir kesişim noktasındadır. Doğu’nun ipek ve baharatları İzmir limanından ihraç edilirken, Batı’nın dokumaları, iplikleri, kahve ve şekeri de ithal edilmekteydi.¹

1 Tolga Genç (2022). *Smyrna’dan İzmir’e. Finansın ve Bankacılığın Gelişimi. Türkiye Bankalar Birliği Yayın No:344. E-kitap. İstanbul. İzmir için ayrıntılı monografiler için bakılmalıdır: Enis Batur (Editör) (1992). Üç İzmir. Yapı Kredi Yayınları. 1. Baskı. Aralık. İstanbul.*

İzmir, Panorama

Kaynak: <http://www.levantineheritage.com/panaroma.htm>

İzmir, İskenderiye, Beyrut, Selanik ve Trabzon ile birlikte Doğu Akdeniz'in önemli liman kentlerinden biri olmuştur. Ayrıca, Trabzon, Samsun, Ayvalık, Mersin ve İskenderun ile karşılaştırılacak olursa, Anadolu coğrafyasının en önemli liman kentidir. Bunun yanı sıra Patras, Mersin, İskenderun, Sayda, Yafa ve Port Said gibi ikinci kuşak liman kentleri için de iyi bir örnek oluşturmıştır. Her ne kadar tarihi çok gerilere uzansa da erken modern tarih açısından İzmir, bir Osmanlı ticaret limanı olarak, Avrupa ile imparatorluk arasındaki ticari bağlantıyı sağlayan, kritik bir rol üstlenmiştir.

XIX. yüzyılda hem Anadolu hem de Ege adaları üzerindeki etkisini oldukça artıran İzmir, ticaret limanından bir liman kentine dönüşürken kozmopolit bir nüfus ve kültüre yaptığı ev sahipliğini pekiştirmiş ve çevresiyle birlikte daha ileri bir iktisadi gelişmişlik düzeyine ulaşmıştır.²

2 Eyüp Özveren (2007). "İktisat Kongresi'nden Büyük Buhrana İzmir: Bir Liman Kenti Üzerine Gözlemler ve Düşünceler" *Dünden Bugüne İzmir'in Sosyal ve Ekonomik Gelişimi*. İzmir Ekonomi Üniversitesi. İzmir İktisat Kongresi Araştırma Merkezi Yayınları içinde. s.43-67. İzmir.

İzmir'in XX. yüzyıl başlarındaki dönüşümü ve iktisadi hayatın ayrıntıları için lütfen bakınız: Eyüp Özveren (2010). "Dünden Bugüne İzmir İçin Artı ve Eksileriyle 'Küresel Kentleşme Süreci'. *Değişen İzmir'i Anlamak*. Phoenix Yayınevi. içinde. s.107-135. Nisan. Ankara; Erkan Serçe (2010). "II. Meşrutiyet Döneminde İzmir". *Değişen İzmir'i Anlamak*. Phoenix Yayınevi. içinde. s.23-42. Nisan. Ankara; Erkan Serçe - Sabri Yetkin (2011). 120. Yılında İzmir Ticaret Borsası Tarihi. Hürriyet Matbaası. İzmir; Erkan Serçe - Fikret Yılmaz Sabri Yetkin (2003). Kullerinden Doğan Şehir (Çeviren: Zafer Yörük). İzmir Büyükşehir Belediyesi. Kent Kitaplığı Dizisi: 45. 1. Basım. Ekim. İzmir; Scherzer V. Karl (2001). İzmir 1873. (Çeviren: İlhan Pınar). İzmir Büyükşehir Belediyesi. İzmir. Engin Berber (1997). Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922. Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı. Ayraç Yayınevi. Tarih Dizisi:2. 1. Baskı. Mart. Ankara.

Enis, Batur (editör). (1992). Üç İzmir. Yapı Kredi Yayınları. 1. Baskı. Aralık. İstanbul içindeki şu makaleler de gözden kaçırılmamalıdır: Rauf Beyru (1992). "19. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sosyal Yaşam" *Üç İzmir*. (Editör: Enis Batur). Yapı Kredi Yayınları. 1. Baskı. s.145-146. İstanbul; Kemal Arı (1992). "Kurtuluş Savaşı Sonrasında İzmir'e Yönelik Göçler ve Etkileri". *Üç İzmir*. (Editör: Enis Batur). Yapı Kredi Yayınları. 1. Baskı. s.273-282. İstanbul; Zeki Arıkan (1992). "II. Meşrutiyet Döneminde İzmir". *Üç İzmir*. (Editör: Enis Batur). Yapı Kredi Yayınları. 1. Baskı. s.219-225. İstanbul; Abdullah Martal (1992). "16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Ticaret ve Sanayinin Gelişimi". *Üç İzmir*. (Editör: Enis Batur). Yapı Kredi Yayınları. 1. Baskı. s.265-271. İstanbul; Zafer Toprak (1992). "Yayınlanmamış Bir Monografiden İzmir. (1920-1921)". *Üç İzmir*. (Editör: Enis Batur). Yapı Kredi Yayınları. 1. Baskı. s.227-235. İstanbul.

İzmir eski mektupçusu Kamil Dursun'un Sultan Abdülhamid, 2. Meşrutiyet, Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in kuruluş devri İzmir'i için Kamil M. Dursun (1994). *İzmir Hatıraları*. (Yayına Hazırlayan: Ünal Şenel). Akademi Kitabevi. İzmir; Reşat Kasaba

Savaş öncesine dair istatistiklerde İzmir'in, İstanbul'dan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli ticaret merkezi olduğu açıktır.³ Doğrudan hasar almış kimi Osmanlı kentlerine göre İzmir'in iktisadi hayatı Birinci Dünya Savaşı'ndan çok az etkilenmediği gibi savaş serveti de belli bir birikimin özünü oluşturmuştur. Bununla birlikte *Friedrich List* fikirlerinin esası oluşturduğu *milli iktisat*⁴ politikasını benimseyen İttihat Terakki hükümetlerinin de katkılarıyla Müslüman ve Türk tüccar kesimi, durumlarını Hristiyan tüccar kesimine göre oldukça iyileştirmişlerdir. Kısacası, savaş sonrası İzmir, Doğu Akdeniz'in diğer savaş yıkımı yaşamış bölgeleriyle karşılaştırılınca bir yıldız gibi parlamaktaydı.⁵ Bu yüzden de daha sonra, *İngiltere'nin yönlendirdiği Yunan saldırganlığının ve işgalinin ilk hedefi olmuştur*.

Her ne kadar Bölüm III'te ayrıntılarına yer verilecek olsa da yukarıdaki tespiti Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 2 Şubat 1923, saat 14.30'da İzmir'de yaptıkları konuşmadan birkaç satırla kuvvetlendirelim:

"Hanımlar, Efendiler,

İzmir beş asırlık bir ecdat yurdudur. İzmir bu kadar derin bir tarihe malik olmakla beraber coğrafi mevkii hasebiyle iktisadi ve siyasi çok büyük bir ehemmiyete maliktir. İşte buna binaendir ki, Türkiye'yi mahvetmek isteyen düşmanların, evvel be evvel nazarlari bu tarihi,

(1994). "İzmir". *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*. (Editörler: Çağlar Keyder, Eyüp Özveren, Donalt Quataert). Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İçinde. s.1-23.İstanbul; Biray Kolcuoğlu - Meltem Toksöz (2015). *Osmanlılardan Günümüze Doğu Akdeniz Kentleri*. (Çeviren: Neyyir Berktaş). İş Bankası Kültür Yayınları. Ekim. İstanbul; Bülent Durgun (2012). *Erken Cumhuriyet Döneminde İzmir Ekonomisi (1923-1938)*. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı. Ağustos. İzmir; Filiz Çolak (2021). *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İzmir Şehrinde Üretim ve Dış Ticaret (1908-1923)*. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı. Ağustos. İzmir.

3 Eyüp Özveren (2007). "İktisat Kongresi'nden Büyük Buhrana İzmir: Bir Liman Kenti Üzerine Gözlemler ve Düşünceler". s.51.

4 Bu konu ile ilgili ayrıntıları merak eden okuyucu mutlaka göz atmalıdır: Zafer Toprak (1995a). *Milli İktisat - Milli Burjuvazi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Türkiye'de Ekonomi ve Toplum Dizisi. İstanbul ve yine Zafer Toprak (1995b). *İttihat Terakki ve Devletçilik*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Türkiye'de Ekonomi ve Toplum Dizisi. İstanbul.

5 Eyüp Özveren (2007). s.51.

*bu mühim beldeye intaç eder. Nitekim düşmanlarımız en evvel bu-
rasını işgal etmişler, ondan sonra şarka ilerlemişlerdir.”⁶*

Belki de burada küçük bir parantez açarak hafıza tazelemekte, birkaç hususu hatırlamakta ciddi fayda vardır.⁷ Osmanlı İmparatorluğu’nu bölme girişimleri, özellikle 1915’ten itibaren İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusya arasında yapılmış olan gizli anlaşmalarla programlanmıştır. 30 Ekim 1918’de *Mondros Mütarekesi*’nin imzalanmasından Osmanlı Saltanatı’nın 1 Kasım 1922’de kaldırılmasına kadar geçen zaman dilimi *Mütareke Dönemi* diye adlandırılır. *Yakup Kadri*’nin *Sodom ve Gomore*⁸’de anlattığı, bir ulusa kendi yurdunda bile yaşamanın çok görüldüğü zamanlardır. İşte kadim kent İzmir de o zamanlarda işgali yaşamıştır. Unutulmamalıdır ki; Mondros Mütarekesi, devletin bağımsızlığını tehlikeye atan yönüyle *egemenlik unsurunun*, toprakların paylaşımı yönüyle *ülke unsurunun* ve bu ülkede yaşayacak insan topluluğunu *yeni-
den tanımlama sorunu* ortaya çıkarmıştır.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında uygulama, deneyim ve gayretleri dâhilindeki *milli iktisat* politikalarının taşıyıcı kolonlarından biri de *milli burjuvazi*yi oluşturmak ve geliştirmektir. İşgal yıllarıyla⁹ birlikte bu gayretler ciddi bir biçimde sekteye uğramış-

6 Mehmet Önder (Yayına Hazırlayan). (1989). *İzmir Yollarında: Atatürk’ün Batı Anadolu Gezisi 14 Ocak 1923 - 20 Şubat 1923*. s.67. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara.

7 Bu sürecin hemen öncesi ve hemen sonrası gelişmeler için bakınız: Serdar Şahinkaya (2022). *Devrime Doğru İlk Adım: Mustafa Kemal Paşa’nın Halkçılık Programı*, 13 Eylül 1920. Telgrafhane Yayınları. Ankara.

8 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, (1966). *Sodom ve Gomore*. Bilgi Yayınevi. Ankara.

9 İşgal yıllarını bölgedeki istihbarat faaliyetleri nedeniyle Bergama’da Muğla’ya kadar geniş bir coğrafyada görev yapmış Mustafa Razi Yalkın’ın 64 yazıdan oluşan *Yeni Sabah* gazetesi 1 İlkteşrin (Ekim) 1939 - 6 İlkânun (Aralık) arasındaki yazılar ilginç tespitleri içermektedir. 15 Mayıs - Ağustos 1919’a kadar işgalin tüm sıcaklığı ve çok yönlü değerlendirmeler için meraklısı göz atmalıdır. Zira, İstanbul’da Milli Mücadele aleyhinde yürütülen faaliyetler hakkında orijinal bilgiler içermektedir. Sadece İstanbul’da değil taşrada da işgalcilerle yapılan işbirliklerinin yarattığı sıkıntılara ilişkin çarpıcı örnekler vardır. Mustafa Razi Yalkın (2019). *Milli Mücadele’de İzmir*. (Yayına Hazırlayan: Mevlüt Çelebi). İzmir Büyükşehir Belediyesi. Kent Kitaplığı. 1. Baskı. Mayıs. İzmir. Ayrıca, işgal yıllarının İzmir’ini konu alan Türk edebiyatının 40 romanının analitik bir biçimde değerlendirildiği şu eser de ilginç bulunabilir: Mustafa Aydemir (2019). *Türk Romanında İşgal İzmir’i*. İzmir Büyükşehir Belediyesi. Kent Kitaplığı. 2. Baskı. Mayıs. İzmir. Türkmen Parlak (1983). *İşgalden Kurtuluşa “2”*.

tır. Özellikle ticaret hayatı tekrar azınlıklara ve onların aracılığıyla yeniden yabancılara geçmiştir. Günlük iktisadi hayatı yönlendiren yabancılar, bu defa işgal kuvvetlerine ait donanmanın bayrakları gölgesinde, eskisinden rahat hareket edebiliyorlardı. Yunan işgal gücünün giderlerinin finansmanını yerli Rum zenginler üstlenmişti.¹⁰⁻¹¹

Anadolu'da kullanılan para birimi Osmanlı lirası olmasına rağmen, işgal İzmir'inde her çeşit para geçerliliğini sürdürürken, I. Dünya Savaşı süresince yeterince karışmış olan hayat, iyice karmaşık bir hale bürünmüştü. Bir taraftan Türkler şehri terk ederken, diğer taraftan Yunanlı göçmenler Türklerin boşalttıkları meskenlere yerleştiriliyorlardı.

İzmir Limanı

Kaynak: <http://www.levantineheritage.com/smyrna.htm>

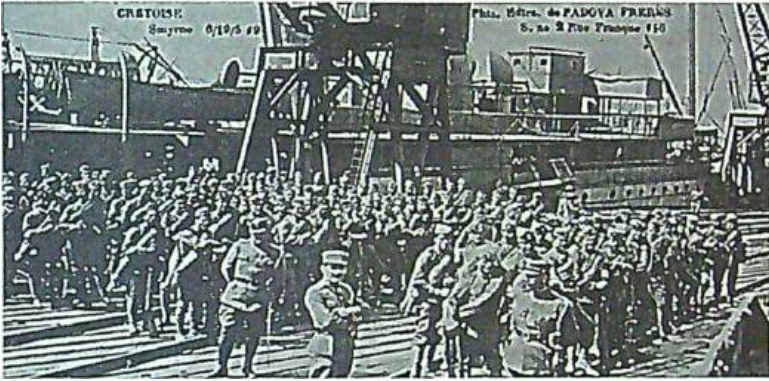
Yunan Ege'den Nasıl Gitti? İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı. Kültür Yayınları. İzmir'de ilginç bilgi ve görsel malzemeler mevcuttur.

10 Bülent Durgun (2011). "Kurtuluşundan Sonraki İlk Günlerde İzmir'de Sosyo-Ekonomik Durum" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi*. X/23.Güz. s.3 - 33. İzmir.

11 1800'lü yılların ikinci yarısına doğru Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz emperyalizmi tarafından nasıl da tutsak alındığına dair tarihsel kökleri okumak, anlamak ve öğrenmek için mutlaka bakılmalıdır: Orhan Kurmuş (2007). *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*. Yordam Kitap. İstanbul. Özellikle; Osmanlı İmparatorluğu'nun Dış Ticareti ve İzmir başlıklı II. Bölüm. s.85-87. Ve İzmir - Aydın Demiryolu başlıklı III. Bölüm. s.99-120.

Yunanlı kamu çalışanları (*memurlar*) asayişini sağlamak için (!) işgal ettikleri İzmir'in tümünü kontrol altına almışlar ve sıkıyönetim ilan ederek kentten ayrılma yasağı getirmişlerdi. Yasakla birlikte halk tarlasına, bağına, bahçesine gidebilmek için izin almak zorundayken; köylüler de kasaba ve kent merkezindeki pazarlara ürünlerini getiremiyorlardı.¹²

Kadim kent İzmir'in ticari / iktisadi hayatının¹³ kalbi Kemeraltı'ndakiler değil sadece, İzmir'in çeşitli bölgelerindeki Türklere ait ticarethane / işletme ve dükkânlar yerli Rumların rehberliğindeki Yunan askerleri tarafından tek tek seçilerek talan ediliyor, burarlarda kıymetli olan ne varsa gaspediyorlardı. Aynı olaylar, kamu işyerlerine Yunan makamlarınca el koyulması esnasında da sahnelenmiş ve hatta kargaşayı çıkaranların, talan yapanların Rumlar olduğunu Venizelos dahi kabul etmek zorunda kalmıştır.¹⁴

Kaynak: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/izmirin-iskali-3-1853760>

Birinci Dünya Savaşı ve onun da öncesindeki uzun savaş yıllarının etkisiyle sefalet içine düşmüş bulunan Türk insanı, Yunanlı ve yerli Rumların işgal dönemi¹⁵ boyunca uyguladıkları politikalar ile

12 Bülent Durgun (2011). "Kurtuluşundan Sonraki İlk Günlerde İzmir'de Sosyo-Ekonomik Durum". s.5.

13 Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü - Narlidere Kaymakamlığı (2013). *Osmanlı Belgelerinde İzmir'de İktisadi Hayat (1720-1920)*. 5. Türkiye İktisat Kongresine Armağan. Ekim. Ankara.

14 Bülent Durgun (2011). s.6.

15 Ayrıca, işgalle birlikte İzmir'e göç eden Rum muhacirlerin ve İzmir'den Anadolu'ya

neredeyse tamamen bir yoksulluk girdabına sürüklendiler. Yüzlerce liralık varlığı olanlar bir lokmaya muhtaç hale geldiler. Bu durumu somutlaştıran bir örneği Falih Rıfkı Atay'ın kaleminden okuyalım:

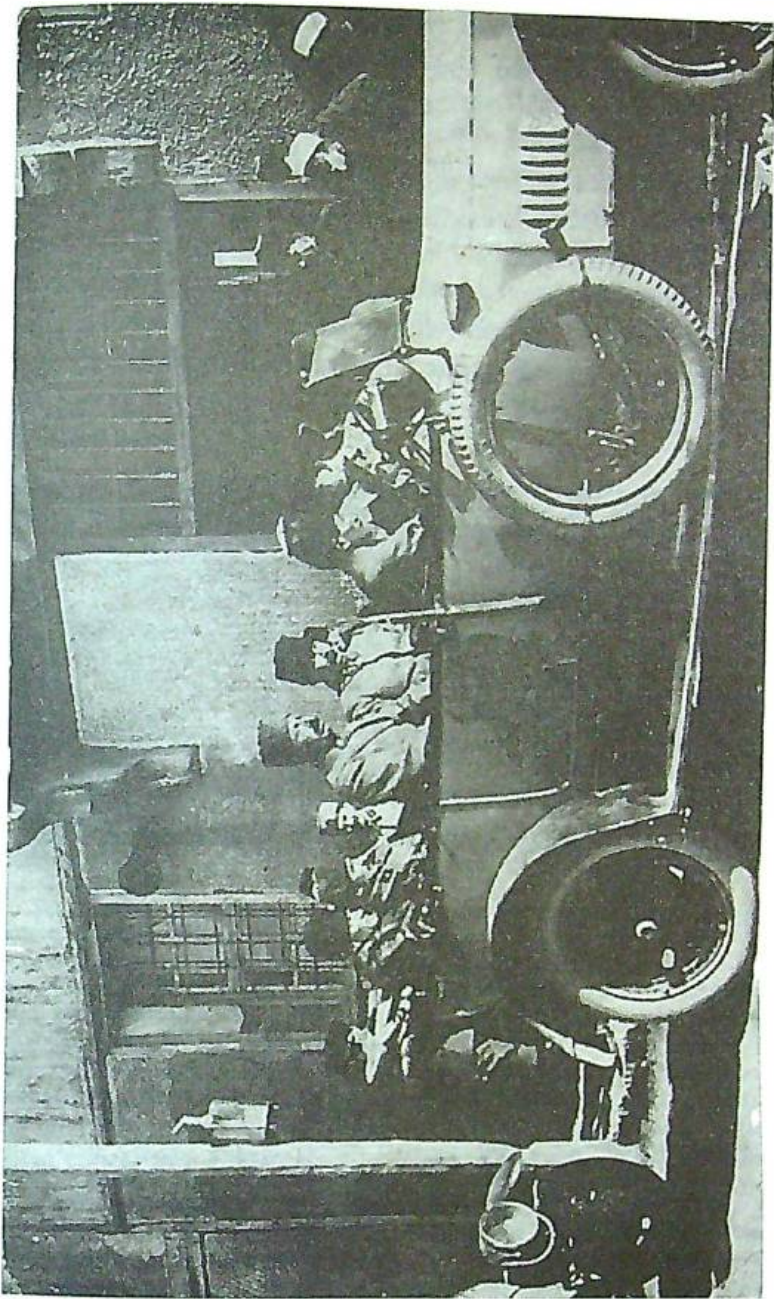
*"Ahali parasız, yiyeceksiz ve hayvansızdır. İlk geldiğim gün sokaklarda bir adamın dilsiz gibi bana işaret ettiğini gördüm. Meğer açlık ve susuzluktan sesi çıkmayan bu adam, emekli bir miralaymış."*¹⁶

9 Eylül 1922, Türk Ordusu İzmir'de
Kaynak: <http://www.levantineheritage.com/fire.htm>

göç eden Türk muhacirlerin hayat standartları pek çok Türk, Yunanlı, İtilaf Devleti kökenli kurum ve kuruluşların yardım ve çabalarına rağmen hiçbir şekilde insani yaşam koşulları seviyesine ulaşamamıştır. İşgal süresince çeşitli ülke uyruklarının kontrolündeki hastanelerin yanında Türklerin iyi bir şekilde yönettikleri modern donanımlı bir hastaneleri mevcuttu. Ancak, ihtiyacın karşılanması için yeni hastanelerin inşası da gerekliydi. Bülent Durgun (2011). s.15. Bu döneme dair sözlü tanıklıkların bir araya getirildiği kıymetli bir kitap çabası için; Pelin Böke (2006). *İzmir 1919-1922. Tanıklıklar*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Ekim. İstanbul.

16 Bülent Durgun (2011). s.8.

10 Eylül 1922, Gazi Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalar ile
Yaver Salih Bozok, İzmir'de
Kaynak: <http://www.levantineheritage.com/fire.htm>

(...)

Sonra

Sonra, 9 Eylül'de İzmir'e girdik

Ve Kayserili bir nefer

Yanan şehrin kızılıtsı içinden gelip

Öfkeden, sevinçten, ümitten ağlıya ağlıya

Güneyden Kuzeye

Doğudan Batıya

Türk halkıyla beraber

Seyretti İzmir rıhtımından Akdeniz'i

(...)¹⁷

9 Eylül 1922, Cumartesi günü muzaffer Türk ordu birliklerinin İzmir'e girmesinden¹⁸ sonra Sarıkışla, Hükümet Konağı ve Kadifekale'ye çekilen bayraklar, bu güzel, kadim şehrin üç yıl, üç ay, üç hafta, üç gün süren esaretinin sona erdiğini dünyaya ilan etmiştir.¹⁹ Farklı bir ifadeyle, yoksulların zaferi ile sonuçlanan Milli Mücadele'nin muzaffer orduları, 9 Eylül 1922'de İzmir'in dağlarında aşk ve inat kesilerek²⁰ tarihin akışını değiştirmiş ve İngiliz emperyalizmini ve onun taşeron kuvvetlerini Akdeniz'in derin sularına gömmüştür.

17 Nâzım Hikmet (2007). *Bütün Şiirleri*. Yapı Kredi Yayınları. 1. Baskı. s.612. İstanbul.

18 Türk Ordusunun İzmir'e girişinin öncesi ve sonrası ile birlikte etrafıca anlatıldığı bir eser için lütfen bakınız. Kemal Arı (2006). *Üçüncü Kılıç. İzmir'in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin*. Zeus Kitabevi. 1. Baskı. Eylül. İzmir.

19 Yaşar Ürük (2021). "1922 Yangını ve Türklerin Zararı". (İzmir Hakkında Notlar 031). <https://kentyasam.com/2021/01/19/1922-yangini-ve-turklerin-zarari/> (Erişim tarihi: 19 Ocak 2021).

20 Haluk Işık (2021). *Bir Kentin Gizli Tarihi*. Smırna Yayınları. Şiir Kitapları-1. 1. Baskı. Ankara.

Körfezin Gelinini Ateşin Geline Çeviren 1922 Büyük İzmir Yangını: Özet Tespitler²¹

Bu bölümün yazılışı amacını, bölüm başlangıcında not etmiştim. Kurtuluştan, yani 9 Eylül 1922'den sadece dört gün sonra, 13 Eylül 1922'de başlayan büyük yangın, kadim kent İzmir'in dörtte üçünü kül etmişti. Hilal biçiminde bir körfezin kucakladığı emsalsiz bir coğrafyanın odak noktasında, insanoğlunun geçmişi ile geleceği arasında dikilmiş bir fener, tarihin babası olarak anılan Homeros'un özyurdu²² İzmir'de, sadece beş ay sonra, yani âdetâ yangının dumanları, külleri arasında Türkiye İktisat Kongresi toplanacaktı.

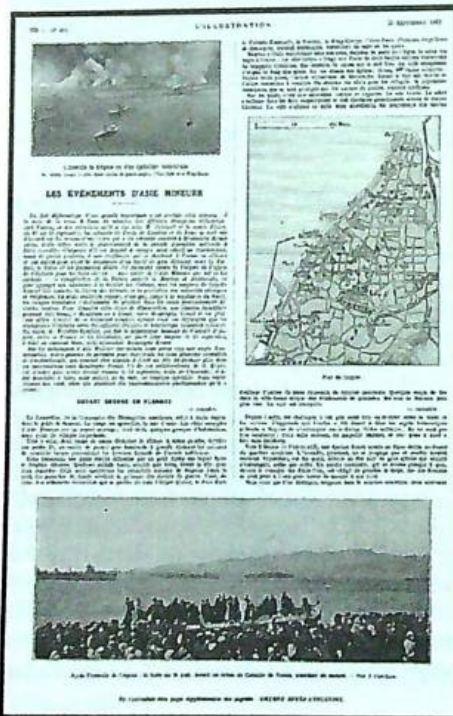
21 Bu alt kısmın yazılmasında esas olarak doğrudan 1922 İzmir Yangını ile ilgili şu eserlerden yararlanılmıştır:

Orhan Koloğlu (2003). "Batı Basınındaki Haber ve Yorumlarla İzmir Yangının Ardındaki Gerçek". *Popüler Tarih Dergisi*. S.37. s.52-57. Eylül. İstanbul; Oktay Gökdemir (2007). "Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını". *Çağdaş Türkiye Tarihli Araştırmalar dergisi*. VI/15.Güz. s.19-38; Oktay Gökdemir (2008). "13 Eylül 1922 İzmir Yanıyor". *İzmir Büyükşehir Belediyesi ve Cumhuriyet gazetesi İnceesi. Özel Ek*. Ve ihtiyatı elden bırakmadan okumak kaydı ile Marie Carmen, Smyrnalis (Derleyen) (2008). *İzmir 1830-1930. Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*. İletişim Yayınları. 1. Baskı. İstanbul. Mehmet Coral (2008). *13 Eylül 1922'de İzmir'i Kimler Yaktı? Ateşin Gelini Gavur İzmir*. Doğan Kitap. 2. Baskı. Kasım. İstanbul; Murat Köylü. (2010). *Mösyö Grecovich'in Orijinal Raporuyla İzmir Yangını Gerçeği: Küllerinden Doğan Şehir İzmir 1922*. Kripto Yayıncılık Ankara; Mustafa Kırışman (2011). "Fransız Basınında İzmir Yangını Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Çağdaş Türkiye Tarihli Araştırmalar dergisi*. X/22.Bahar. s.77-93. İzmir; Yaşar Aksoy (2016). "Uluslararası Belgeler ve Tarihi Gerçekler Işığında 1922 İzmir Yangını". *KNK. Kent Konak Dergisi*. Kış. S.26. s.6-15. İzmir; Yaşar Ürük (2021). "1922 Yangını ve Türklerin Zararı". (İzmir Hakkında Notlar 031).

22 Mehmet Coral (2008). *13 Eylül 1922'de İzmir'i Kimler Yaktı? Ateşin Gelini Gavur İzmir*. s.11.

Kaynak: <http://www.levantineheritage.com/fire.htm>

L'illustration'dan İzmir Yangınına İlişkin Görüntüler
Kaynak: Oktay Gökdemir, s.28, 2007.

13 Eylül 1922’de başlayan Büyük İzmir Yangını, belki de tarihin en spekülâtif hadiselerinden biridir. Büyük yangın, sadece tarihi bir olay değil, aynı zamanda Türkiye’ye karşı yürütülen sistematik ve politik bir kampanyadır.²³ 1922 yılının başta İngiliz, Amerikan, İtalyan ve Fransız matbuatı olmak üzere Batı basının tamamı; yangının sorumluluğunun Türklere yüklenemeyeceğini açık bir dille ifade etmişlerdir.²⁴

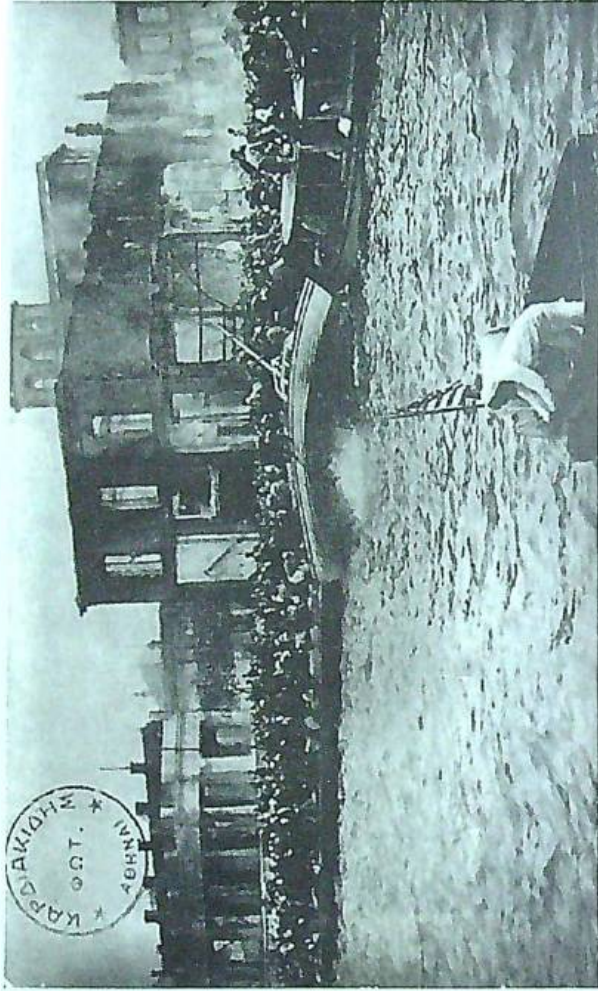

Kaynak: <http://www.levantineheritage.com/fire.htm>

23 Oktay Gökdemir (2007). "Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını" . s.19.

24 Orhan Koloğlu (2003). "Batı Basınındaki Haber ve Yorumlarla İzmir Yangının Ardındaki Gerçek". s.52-57.

Yangından kim ya da kimlerin sorumlu olduğu konusunda muhtelif iddialar olsa da Fransız Arşiv Belgeleri bize açıkça İzmir’de yaşayan Türklerin kendi şehirlerini yakmadıklarını göstermektedir. Konu üzerinde gerek Fransız Konsolosluk raporları gerekse diğer birincil kaynaklar, yangının sorumlularının organize Ermenilerin olduğunu açıklamaktadır.²⁵

Kaynak: <http://www.levantineheritage.com/fire.htm>

25 Mustafa Kırışman (2011). "Fransız Basınında İzmir Yangını Üzerine Bazı Değerlendirmeler". s.77-93.

Yangının söndüğü 18 Eylül günü görülen manzara korkunçtu. Kentin dörtte üçü yanmıştır.²⁶ Yapılan tahminlere göre 2600 dönümlük bir bölge içindeki 25.000'den fazla yapı, neredeyse yok olmuştur.

Sayısı tam olarak bilinemeyecek yüzlerce, belki de binlerce kişi de bu felakette hayatlarını yitirmişlerdir. Yok olan ulusal servetin hesabı da hiçbir zaman yapılamadı.²⁷ Öyle ki Cumhuriyet Türkiye'si ve başta İzmir Belediyesi, kenti yangın sonrasında, 1930'ların ortalarına kadar âdeta küllerinden yeniden yaratmak için olağanüstü gayret göstermişlerdir.²⁸

Doğaldır ki, 1922 İzmir Yangını hakkında hiçbir millet suçlamamaz: Türkler yaktı,²⁹ Yunanlılar yaktı, Ermeniler yaktı, şeklinde kurulan cümleler arasındaki iddialar milletlerin masumiyetlerine aykırıdır.

Ancak; Uluslararası İzmir Araştırmaları Merkezi Yönetmeni Yaşar Aksoy'un yangın konusundaki yeni monografisinin bulgularına göre;

"Elimizde binlerce sayfalık güvenlik (polis) tutanakları, dava dosyaları ve adli soruşturmalar, hüküm kayıtları tümüyle var ki, Balkan ve Birinci Dünya savaşları süresince İzmir ve çevresinde büyük

26 İzmir Yangını ile ilgili zengin bir fotoğraf koleksiyonu için meraklısı mutlaka göz atmalıdır: <http://www.levantineheritage.com/fire.htm>

27 Mehmet Coral (2008). s.39.

28 Oktay Gökdemir (2007). s.30. Ayrıca bu gayretlerin birebir tanığı ve uygulayıcısı bir Belediye Başkanının hatıratı için meraklısı ihmal etmemelidir: Behçet Uz (2007). *Atatürk'ün İzmir'i. Bir Kentin Yeniden Doğuşu* (Yayına Hazırlayan: L. Ece Sakar). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul. Bununla birlikte yine Behçet Uz'un önderliğinde İzmir'deki sergi, panayır, fuarlardan Kültürpark'a uzanan faaliyetleri etraflıca değerlendiren ve tarihe not düşen bir kitap için lütfen bakınız: Umur Sönmezdağ (1978). *Atatürk Ormanı ve Kurtuluş Zafer Abidesi: İzmir Tarihinde Sergi, Panayır, Fuarlar ve Kültürpark*. Atatürk Ormanı Kurma ve Koruma Derneği Yayın No:6. Ege Üniversitesi Matbaası. İzmir.

29 Yeri gelmişken tüm uluslararası belge ve kanıtlara rağmen "İzmir'i Türkler Yaktı" söylencesinin kitaplaştırıldığı ve dilimize de çevrildiğini meraklılara hatırlatmalıyım: Marjorie, Hausepian Dopkin, (2012). *İzmir 1922. Bir Kentin Yıkımı*. (Çeviren: Atilla Tuygan). Belge Yayınları. 1. Baskı. Şubat. İstanbul. Dopkin'in kullandığı orijinal belgelerde yaptığı tahrifatın ispat edildiği bir çalışma için mutlaka Oktay Gökdemir (2007)'ye bakılmalıdır. Ayrıca konu ile ilgili yani "tahrifat" meselesi için de Türkkiye Ataöv (2006). *Ermeni Belge Düzmeçiliği*. için de 10. Bölüm: "1922'de İzmir'i Yakan Kimdi?" s.131-152. 2. Baskı. İleri Yayınları. İstanbul.

bir organizasyon halinde terör faaliyetleri yapan 'İzmir İhtilalci Ermeni Komitesi' isimli, ünlü Taşnak'ın bir fraksiyonu olarak çalışan ve 1900'den itibaren şehir içinde ve tüm ilçe ve beldelere kadar yayılan ihtilal, terör, suikast, soygun, gasp, darp ve cinayet suçlarıyla Osmanlı'nın İzmir yönetimine silahla direnen ve saldıran bir büyük organizasyonun varlığını belgeleyebiliyoruz. (..)

Ve bu organizasyonun Eylül 1922'nin ilk günlerinden itibaren şehir Türklerin eline geçerse 'bu şehri yakacaklarına' dair beyanlarının uluslararası belgelere geçtiğini, çeşitli raporlarda belirtildiğini yine biliyoruz.

Yine bildiğimiz en önemli tespit, Türk Ordusu 9 Eylül 1922'de şehre girerken bu Ermeni Terör Örgütü'nün şehrin içinde bulunduğudur, asla Yunan Ordusu'nun peşine takılıp Çeşme yönünde şehri terk etmemişlerdir. Bu konuda Batılı, Türk ve Yunan belgelerinde tek satır bilgi yoktur.”³⁰

Yaşar Aksoy'un izinden giderek bir soru sormanın zamanıdır:

Peki, İzmir'i Türkler mi Yaktı?

Kazanılan bir şehri yakmanın, kazanılan bir şehirdeki en zengin semtleri feda etmenin, kazanılan bir şehirde vahşet göstererek dünya kamuoyu nezdinde küçük düşmenin hiçbir anlamı yoktur. Savaşı kazanan bir ordunun, körfezdeki Batılı savaş donanmasının ve Batılı gözlemcilerin burnu dibinde yangın çıkarmak ve çıkardığı yangını söndürecek imkân ve kabiliyeti, o koşullarda yoktur. Bu bakımdan, şehri Türklerin yaktığı iddiası, birebir kesin belgeler ortaya serilmedikçe apaçık bir palavra ve iftiradır. Ve hiçbir uluslararası belgede bu konuda bir iddia yer almamaktadır.³¹

Şehri Türklerin yaktığına dair iddialarında ısrarcı olanlar, Falih Rıfkı Atay'ın “Çankaya” kitabındaki tek bir paragraflık kanatale (*belgeye değil*) dayanmaktadırlar. Kitabın ilk baskısında olan,

30 Yaşar Aksoy (2016). “Uluslararası Belgeler ve Tarihi Gerçekler Işığında 1922 İzmir Yangını”. s.6. Bu bölümün yazımı tamamlandığı zamanda İzmir Yangını hakkında etraflıca bilgiler ve fotoğraflar içeren yeni bir kitap yayınlandı. Meraklısı mutlaka okumalıdır: Yaşar Aksoy (2022). *İzmir 1922 Yangını. İzmir Yanıyor Anam (Smyrni Mana Kegete). Kırmızı Kedi Yayınları*. 1. Basım. Kasım. İstanbul.

31 Yaşar Aksoy (2016). s.9.

diğer baskılarında olmayan bu cümle, Türk tarafını üstü örtülü şekilde suçlamaktadır.³²

“İzmir karanlıkta alev alev, gündüz tüte tüte yanıp bitti. Yangında sorumlu olanlar, o zaman bize söylendiğine göre, sadece Yunanlı kundakçılar mıydı? Bildiklerimin doğrusunu yazmaya karar verdiğim için o zamanki notlarımdan bir sayfayı aktarmak istiyorum. Bu işte Nurettin Paşa’nın hayli marifeti olduğunu söyleyenler çoktu. İzmir’i niçin yakıyorduk? Kordon konakları, oteller ve gazinolar kalırsa, azınlıklardan kurtulamayacağımızdan mı korkuyorduk? Birinci Harp’te Ermeniler, tehcir edildiği vakit, Anadolu şehir ve kasabalarının oturulabilir ne kadar mahalle ve semtleri varsa, yine bu korkuyla yakmıştık. Bunda bir aşâğılık duygusunun da tesiri var. Bir Avrupa parçasına benzeyen bir köşe, sanki Hristiyan ve yabancı olmak, mutlaka bizim olmamak kaderinde idi. İzmir’i arsa halinde bırakmak, şehrin Türklüğünü korumaya kafi mi gelecekti?”

Falih Rıfki Atay’ın bu paragrafındaki Yunanlı kundakçıların varlığı, Nurettin Paşa’nın marifeti gibi iddialar kesin belge ve görgülere değil, *dedikodulara* dayanmaktadır. Ama en akıl almaz iddia, Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı’nın Anadolu’daki kendi şehir ve kasabalarını ateşe vermesidir ki,³³ bu noktada yazarın uçuşuna kanaat getirmemek elde değildir.³⁴

O Yalde Yeni Bir Soru Daha Sormalı:

Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa’nın, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa’nın, şehre ilk giren ve bayrakları çektiiren 15. Süvari Kolordu Kumandanı Fahrettin Paşa’nın ve diğer erkânın gözleri önünde, ama onlardan

32 Yaşar Aksoy (2016). s.9.

33 Falih Rıfki Atay’ın Ermeni tehciri sırasında Osmanlı yönetiminin kendi şehir ve kasabalarını ateşe verdiği şeklindeki mesnetsiz deli saçması satırların hakikatle en ufak bir illiyet bağı olsa idi. Bugüne kadar nasıl kullanılmadığı hususu üzerinde çokça düşünmeye değmez mi? Serdar Şahinkaya.

34 Yaşar Aksoy (2016). s.9.

gizlice bir Mirliva³⁵ yani Sakallı Nurettin Paşa, özel bir gizli örgüte dayanarak koca bir kadim şehri nasıl kundaklar, kül edebilir?³⁶
Akıl var, izan var! Öyle değil mi?

Uluslararası Üç Rapor³⁷

1922 yılının 13 Eylül-18 Eylül günleri arasında kadim kent İzmir'in dörtte üçünü küleden Büyük Yangın ile ilgili olarak üç adet uluslararası rapor / belge bulunmaktadır:

1) Yangın esnasında İzmir Sigortaları İtfaiye Kumandanı Paul Greskoviç'in Raporu

2) Amerika'nın Ortadoğu Yardım Komisyonu Başkanı Mark O. Prentiss'in Raporu

3) Körfezde demirli Fransız savaş gemilerinin kumandanı Amiral Dumesnil'in Raporu.

Bu üç kritik raporun ortak noktası; İzmir Büyük Yangını'nın Ermeni çeteler tarafından çıkarılmış olduğudur.³⁸

Şimdi haklı olarak bir soru daha sormak gerekmez mi?

Kadim kent İzmir'i Türkler, Sakallı Nurettin Paşa yakıtı, filan diye yazarlar bir kere bile bu üç uluslararası rapordan niçin söz etmezler? Niçin?

Herkesin, hemen her kesimin 15 Mayıs 1919'dan başlayıp 1922 yangını sonrasına kadar sonsuz acılar çektiği apaçıktır. Herkes bu *beladan* nasibini almıştır.

35 Tuğgeneral.

36 Yaşar Aksoy (2016). s.10.

37 Bu uluslararası üç rapor ve Türkçe çevirileri için bu bölüm 21 no'lu dipnottaki kaynaklara göz atılabilir.

38 Meraklısı bizim işaret ettiğimiz dipnotlarla yetinmez ise İzmir Alınat Pristina Kent Arşivi Müzesi (APİKAM) kayıtlarından bahse konu raporlara ve çevirilerine başvurarak tetkik edebilir. Serdar Şahinkaya. Ayrıca yine hatırlatmalıyım ki; bahse konu raporlardan Greskoviç ve Prentiss rapolarındaki kritik ayrıntılar için; Türkkiye Ataöv (2006). Ermeni Belge Düzmeciliği. s.131-152.

Peki Gerçekte Kim Suçluydu?

*Bu toprakları işgal edenler mi, işgale karşı vatanlarını savunmak için silaha sarılanlar mı?*³⁹

Unutulmamalıdır ki; tarihin en dramatik kırılma noktalarının birinde yaşanan acılar, çekilen sefaletler, yitirilen insanlar ve insanlık için hakikati aramak; tartışmaya yer bırakmayacak kadar güçlü ve somut kanıtların⁴⁰ ortaya konulabilmesini gerektirir...⁴¹

(...)

Yokuşu inmeye başladı. İzmir'in bu zenginler semtinin kapalı pancurlarında, manolyalarında, kiremitlerinde çok sıcak gün ışığından başka kimseler yoktu. Bir de karşılarda, aşağılarda İzmir koyu, geniş, durgun, kapalı. Bu koya nereden girilir? Bu koyun neresinden çıkılır açık denize? Bu sulara 1919'da Yunan donanması demirledi. Yunan orduları bu kıyılardan bastı ayağını Anadolu toprağına İngiliz'in emriyle. Ve arpalar biçilip buğdaya başlanırken ve yine buradan 1922 sıcaklarında döküldüler denize, arkalarında yaktıkları şehri bırakarak. Yukardan böyle bakılınca, yangın yerleri şehrin

39 Yaşar Aksoy (2016). s.11.

40 Bu satırların kaleme alındığı dönemde 28 Ekim 2022'de Prof. Dr. Bilsay Kuruç hocam ile İzmir'de müthiş bir sergi gezdik. Sergi, Karşıyaka Belediyesi'nin yeni açtığı Çatı Bostanlı'da idi. Ateş Çemberinde İzmir: İşgalden Kurtuluşa başlıklı sergi 11 Eylül - 11 Aralık 2022 tarihleri arasında ziyarete açık. Umarım süre uzatılır ve hatta bu mükemmel sergi diğer illere de taşınarak Cumhuriyetimizin 100. Yılı kutlayacak olduğumuz 29 Ekim 2023'e kadar gerekli ilgiyi görür. Küratörlüğünü *Aybala Yentürk*'ün üstlendiği Dr. *Nejat Yentürk*'ün koleksiyonu ve arşivinden seçilen fotoğraf, gazete, kitap ve haritalar eşliğinde hazırlanan çoğu devlet arşivlerinde bulunmayan, varlığından haberdar olunduğu halde görülmemiş fotoğraf ve belgelerin yer aldığı sergi; işgal İzmir'i ve Ege Bölgesi'ndeki Yunan mezalimi ve İzmir Yangını hakkında görülmemiş fotoğraflar ve kaçarken mezalimin dozunu artıran "Yunan Tahrip Taburu"nun kirli marifetleri, körfez demirli Yunan gemilerinden İzmir'in bombalanışına dair "görevimizi yaptık, işte ispatı" anlamındaki fotoğraflar, dehşeti tüm çıplaklığıyla, su götürmez bir biçimde sergilemektedir.

41 Bu kanıtların bir bölümü de kurtuluşun hemen arkasından kurulan Tetkik-i Mezalim Heyeti Kurulu'nun notları / yazılarıdır. Kurulda Halide Edib, İkdâm gazetesinden Yakup Kadri, Vakıf'ten Mehmet Asun, Akşam'dan Faliş Rıfkı vardır. Yazarlar İzmir'den Bursa'ya kadar Manisa, Kasaba, Alaşehir, Salihli, Uşak, Afyonkarahisar ve Kütahya'ya geçen bir hat üzerinde tetkiklerde bulunmuşlardır. Bahse konu not ve yazıların ilk kitap hali Aralık 1922'de basılmıştır. Bu satırları yazarken kitabın yeni baskısı yayınlanmıştır: Atay, R. Faliş- Adıvar, E. Halide - Karaosmanoğlu, K. Yakup - Us, A. Mehmet (2022). *İzmir'den Bursa'ya Yunan Mezalimi*. 1. Baskı. Pozitif Yayınları. Eylül. İstanbul.

içinde öbek öbek ve karmakarışık boşluklardı. Ahmet alevlerin arasından İzmir'e bakınca Türk atlısını gördü.

(...)⁴²

40 numaralı dipnotta bahsedilen, küratörlüğünü Aybala Yentürk'in üstlendiği Dr. Nejat Yentürk'in koleksiyonu ve arşivinden seçilen fotoğraf, gazete, kitap ve haritalar eşliğinde Ateş Çemberinde İzmir Sergi Afişi.

42 Nâzım Hikmet (1991). Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim. Romanlar: 3. Adam Yayınları. 3. Baskı. s. 9. İstanbul.

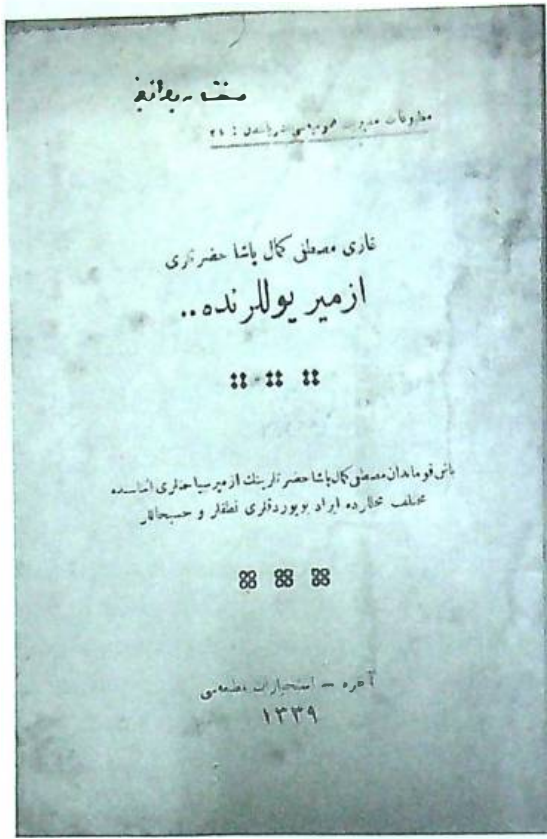
III. Bölüm

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Batı Anadolu Seyahati: "İzmir Yollarında"

Millî Mücadele yoksulların zaferiyle sonuçlanmış ve ikinci aşamaya geçilmiştir. Türk toplumunu çağdaş uygarlık düzeyine erişmekten alıkoyan bütün engelleri ortadan kaldıracak olan devrimler birbirini izleyecektir. Çok önemli, çok kritik ve aynı zamanda pek de nazik olan bu dönem için gerekli ortamı hazırlamak, memleket çapında toplum katmanlarını aydınlatmak, bilgilendirmek ve genel eğilimlerin nabzını tutarak bir strateji sap-tamak ve giderek derinleşecek olan siyasi mücadelede kendisine olan desteği tahkim etmek ve örgütlenmek ihtiyacı duyan Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa 14 Ocak 1923'te Ankara'dan otuz yedi gün sürecek bir seyahat için yola çıkar.¹

1 Bu kritik seyahatin izlerini sürmek, öğrenmek için yayın tarihi sırasına göre şu kaynaklara göz atılmalıdır:

İsmail Arar (1969). *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı (16 - 17 Ocak 1923)*. Burçak Yayınevi. Belgeler ve Araştırmalar Dizisi. 3. İstanbul; Arı İnan (Yayına Hazırlayan) (1982). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir - İzmit Konuşmaları*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. XVI. Dizi. Sa. 44. Ankara; Mehmet Önder (Yayına Hazırlayan). (1989). *İzmir Yollarında: Atatürk'ün Batı Anadolu Gezisi 14 Ocak 1923 - 20 Şubat 1923*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara; Gazi Mustafa Kemal Atatürk (1999). *Nutuk - Söylev. II. Cilt. 1920 - 1927*. 3. Baskı. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara; Osman Akandere, (2004). "Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı ve Toplantıda Verilen Önemli Kararlar" *Cumhuriyetin 80. Yılına Armağan*. s.1-26. T.C. Ankara Üniversitesi. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü. Ankara; ATABE (2004). *Atatürk'ün Bütün Eserleri*. Cilt. 14 (16 Ekim - 27 Ocak 1924. Kaynak Yayınları. İstanbul; ATABE (2005). *Atatürk'ün Bütün*

İzmir Yollarında Kitap Kapağı

En üstte: Matbuat Müdüriyet-i Umumi Neşriyatından: 21

Altta: Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri

İzmir Yollarında

Onun altında: Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin İzmir Seyahatleri Esnasında Muhtelif Mahallerde İrad Buyurdıkları Nutuklar ve Hasbihaller.

En altta: Ankara-İstihbarat Matbaası 1339 (1923)

Kaynak: Serdar Şahinkaya Arşivi

Eserleri. Cilt. 15 (23 Ocak - 30 Haziran 1923). Kaynak Yayınları. İstanbul; Selâmi Kılıç (2010). "Batı Anadolu Gezisi Esnasında Mustafa Kemal Paşa'yı Karşılama Törenleri". *Atatürk dergisi*. C.1. S.3. s.146-174. Şubat. Erzurum; Ahmet Gürel (2013). *Gazi'nin İzmir Anıları*. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı. Ağustos. İzmir; Şevket Süreyya Aydemir, (2017). *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938 Cilt III*. Remzi Kitabevi. 33. Basım. Şubat. İstanbul; Sinan Onuş (Yayına Hazırlayan) (2019). *Mustafa Kemal Atatürk*. Eskişehir - İzmit Konuşmaları 1923. Kopernik Yayınları. Ekim. İstanbul.

Mustafa Kemal Paşa'nın Batı Anadolu Gezi Rotası
Harita, Mülkiyetli grafik sanatçısı İbrahim K. Dinç tarafından çizilmiştir.

Seyahat boyunca gerek basın mensuplarıyla gerekse de halk temsilcileriyle yapılan toplantılarda Gazi Paşa'nın mesajları kritiktir.² Kitabın üçüncü bölümünde bu seyahate yer vermemizin nedeni, esas olarak toplantılarda konuşulan³ iktisadi hayat ve İzmir'de toplanacak olan İktisat Kongresi konuları; Lozan görüşmelerindeki gelişmeler ve o gelişmelere Ankara'nın yanıtları ve kurulacak olan Halk Fırkası'na dair hususları özetlemektir. Böyle bir özetteki noktalar, Gazi Paşa'nın anlattıklarının 17 Şubat 1923 günü İzmir'deki Türkiye İktisat Kongresi'ni açarken yapacağı uzun konuşmanın da ipuçlarıdır.

Türklerin tamamen bağımsız ve modern bir ulus devlet olma iddiaları, Lozan'da eşit muamele görme talebi ve Gazi Paşa'nın 1923 başındaki Batı Anadolu seyahati esnasında Türkiye'yi modernleştirmek için radikal tedbirler alma vaatleri arasındaki paralelliği gözlemlemek çok ilginçtir.⁴ O bakımdan, bu seyahate çıkıldığı zamana ilişkin gelişmelere de bir göz atarak zihinleri tazelemekte yarar bulunmaktadır.

30 Ağustos 1922'de Büyük Zafer sonrasında Milli Mücadele hedefine ulaşmada önemli mesafeler alınmıştı. Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalanmış; Misak-ı Milli'nin bir bölümü fiilen gerçekleşmiş, kesin barış için de Lozan'da görüşmelere başlanmıştı.⁵

2 Bu kritik mesajlar ile İzmir'de 17 Şubat 1923'te toplanacak olan Türkiye İktisat Kongresi'nde Gazi Paşa'nın yapacağı açış konuşması ile karşılaştırmalı analizi için mutlaka bakınız: N. İlater Ertuğrul, (2017). *Cumhuriyet Kurulurken Devletçiliğin Ayak İzleri*. Telgrafhane Yayınları. Ankara.

3 Seyahat boyunca yapılan konuşma ve açıklamaları Gazi Mustafa Kemal'in heyetinde yer alan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden üç zabıt katibi (*bazı kaynaklar dört diye not etmektedir*) eski Türkçe harflerle birebir kaydetmişlerdir: Sinan Onuş (Yayına Hazırlayan) (2019). *Mustafa Kemal Atatürk. Eskişehir-İzmit Konuşmaları 1923*. s.9-10. Ayrıca konuşma tutanakları; İzmir Yollarında adı ile Matbuaat Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından aynı yıl Ankara'da kitaplaştırılarak 300 adet basılmıştır. Konu ile ilgili olarak bakılabilir; Mehmet Önder (Yayına Hazırlayan). (1989). *İzmir Yollarında: Atatürk'ün Batı Anadolu Gezisi 14 Ocak 1923 - 20 Şubat 1923*.

4 Halil İnalçık (2022). *İmparatorluktan Cumhuriyete*. Kronik Kitap. s.222. 10. Baskı. Şubat. İstanbul.

5 100. Yılıni kutlayacağımız Lozan Antlaşmasını etrafıca anlamak ve yeniden düşünmek için; Bilsay Kuruç (2022). *"Lozan'ın Düşünürken" İlk ve Son Barış 100. Yılında Lozan*. Boyut Yayın Grubu. İstanbul; Komintern Belgelerinde Türkiye - I (1993). *Kurtuluş Savaşı ve Lozan*. Kaynak Yayınları. 1. Basım. Kasım. İstanbul. Seha L. Meray, (Çeviren) (1993). *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar - Belgeler*. Sekiz Cilt Takım. Yapı Kredi Yayınları. Ekim. İstanbul.

Başlamasına başlamıştı, lakin I. Dünya Savaşı'nın galipleri (!) Milli Mücadele'nin nihai amacı olan *tam bağımsız bir Türk devleti* kurulması talebini kabul etmeye bir türlü yanaşmıyorlar ve ötenberi dikte ettirmek istedikleri *Sevr Antlaşması* esaslarından⁶ ayrılmıyorlardı. Görüşmelerde iki aydır olumlu hiçbir adım yoktu. Hatta *barış çıkmaza giriyor* izlenimi egemendi. Başta Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ve toplumda olumsuz rüzgârlar esiyordu.⁷ Gazi Paşa bu durumu bir bakıma normal sayıyor, sabırlı ve azimli bir tutumla hedefe erişeceğine olan inancını koruyordu. Ayrıca son haftalarda köklü birtakım devrimci atılımlara girişilmişti. Bunların başlarında saltanat ve hilafetin birbirinden ayrılması ve saltanatın kaldırılması geliyordu. Böylece milletin egemenliğini kendi eline aldığı tüm dünyaya gösterilmişti.⁸

İşte bu süreci gelin Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın sözleriyle⁹ takip edelim:

"(...) Konferansın gidişini soğukkanlılıkla izliyor ve gösterdiği ters durumlara gereğinden çok önem vermiyordum.

Baylar, padişahlığın kaldırılışı, halifelik makamının yetkisiz kalışı üzerine, halk ile yakından görüşmek, ruh durumunu, düşünce eğilimini bir daha incelemek önemliydi.

Bundan başka Meclis, son yılına girmiş bulunuyordu. Yeni seçim dolayısıyla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni bir siyasi parti durumuna getirmeye karar vermiştim. Barış sağlanacak olursa, derneğimiz örgütlerinin siyasal partiye çevrilmesini gerekli görüyordum. Bu konuda da halkla karşı karşıya gelip görüşmeyi uy-

M. A. Şamsutdinov. (1999). *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi (1918-1923)*. (Çeviren: Ataol Behramoğlu). Doğan Kitap. 2. Baskı. Aralık İstanbul. (Özellikle bölüm: 6)

Bilâl Şimşir, (2012). *Lozan Günlüğü*. Bilgi Yayınevi. Kasım. Ankara.

6 Bir kere daha not ederek hatırlatalım: Cahit Kayra (2004). *Sevr Dosyası. Nasıl Yapıldı Nasıl Yırtıldı?* Buke Yayıncılık. İstanbul.

7 Arı İnan (Yayına Hazırlayan) (1982). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*.

8 Seçil Akgün, (2006). *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)*. Temel Yayınevi. Eylül. İstanbul.

9 Gazi Mustafa Kemal Atatürk (1999). *Nutuk - Söylev. II. Cilt. 1920-1927. s.937-938*. 3. Baskı. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.

gun ve yararlı buluyordum. Zaferden sonra talim ve terbiye ile uğraşmaya başlamış olan ordumuzu da yakından görmek istiyordum.¹⁰

Eskişehir'den başlayarak İzmit, Bursa, İzmir, Balıkesir'de halkı uygun yerlerde toplayarak uzun söyleşiler yaptım. Bana diledikleri gibi serbest sorular sormalarını halktan istedim. Sorulan sorulara yanıt olmak üzere altı saat, yedi saat süren konuşmalar yaptım."

14 Ocak 1923'te Ankara'dan ayrılarak 15 Ocak'ta¹¹ Eskişehir'e gelen Gazi Paşa, 16 Ocak'ta İzmit'e, 22 Ocak'ta Bursa'ya, Bursa'dan da Alaşehir, Salihli, Turgutlu Manisa yolu ile 27 Ocak'ta İzmir'e gelmiş; İzmir'de sekiz gün kaldıktan sonra 4 Şubat 1923'te Lozan görüşmeleri kesilince Akhisar'a¹² geçmiştir. Gazi Paşa, Akhisar'dan Balıkesir'e, oradan da Balya, Edremit yoluyla tekrar İzmir'e gelmiştir. İzmir'de 17 Şubat 1923 günü Türkiye İktisat Kongresi'nin açılışında uzun ve ayrıntılı bir konuşma yaparak âdetâ 14 Ocak'tan bu yana söylediklerini özetlemiştir. 18 Şubat 1923'te İzmir'den ayrılmış ve 19 Şubat'ta Lozan'dan dönen İsmet Paşa ve heyet ile Eskişehir'de buluşarak birlikte Ankara'ya dönmüş ve Ankara Garı'nda muhteşem bir törenle karşılanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu gezisi özellikle saltanatın tasfiyesinden sonra hem halk katında hem de toplumun güç odakları önünde bir nabız yoklama, güvenoyu alma ve yeni döneme adım atmak üzere tasarlanan kurguyu sınayan bir siyasal harekât gibidir. Paşa, halk katında pekiştirdiği meşruiyeti görmek, içeriye ve dışarıya göstermek ister. Mustafa Kemal daha sonra İzmir'de, Türkiye İktisat Kongresi'nde yapacağı konuşmayı bu seyahatin birçok yerinde benzer vurgularla tekrarlar. Dinleyicileri sorular

10 Bu tespit çok kritiktir. Lozan'daki görüşmelerin olumsuz sonuçlanması halinde belki de savaş yeniden kaçınılmaz olacaktır. Serdar Şahinkaya.

11 Gazi Paşa o gün başyaveri Salih Bozok'tan annesi Zübeyde Hanım'ın İzmir'de vefat ettiğine dair bir telgraf alır. Fakat programını bozamaz. 27 Ocak'ta İzmir'deki Karşıyaka istasyonunda trenlen inerek annesi Zübeyde Hanım'ın kabrini ziyaret eder.

12 Akhisar'da düzenlenen askeri tatbikata askeri üniforması ile katılan Gazi Paşa'nın verdiği mesaj çok açıktır: *Barış görüşmelerini keserek barışın tesisini engelleyen sizler, eğer savaş istiyorsanız biz hazırız!*

sormaya, Misak-ı Millî ve Teşkilât-ı Esâsiye zemini üzerinde yeni siyasetin ağırlık merkezilerine ortak olmaya yönlendirir.¹³

Bu alt kısım, Gazi Mustafa Kemal'in seyahati boyunca anlatıklarının içinden *iktisadi hayat, toplumsal yapı, Lozan görüşmeleri, Osmanlı'nın değerlendirilmesi, kurulacak devletin ve o devleti kuracak fırkanın nitelikleri ile 2 Şubat 1923'te, İzmir'de ağırlıklı olarak kadınlardan oluşan topluluğa*¹⁴ dönük sözlerinden derlediğimiz epigraflardan oluşmaktadır.¹⁵

Eskişehir, 15 Ocak 1923

"Maarif hususunda ne kadar geride kaldığımızı cümlemiz takdir ediyoruz. Öteden beri memleketi istila etmiş olan cehaleti kaldırmak en birinci vazifemizdir."

"Milletimiz fakir düşmüştür. Memleketimiz harap olmuştur. Bu fakrın ve harabının esbabı muhtelifesi (çeşitli sebepleri) vardır. Bunların en mühimi iktisadi mesailde (meselelerde) geriliğimizdir ve bu geriliği tevlid eden (doğuran) yegâne sebep de yolsuzluktur. Bugün dünya yollara fevkalade ehemmiyet vermiştir. Denizyolları, karayolları vücuda getirmişlerdir. Hatta Avrupalılar denizyollarından gelerek bize rekabet bile ediyorlar, nitekim buğday mahsulü memleketimizde mebzulen (çokça) yetiştiği halde, yollarımızın olmaması yüzünden bir taraftan diğer tarafa nakledemiyor ve dünyanın öbür ucundan meselâ Amerika'dan gelen unları yemeğe mecbur oluyoruz. Yollarımızı asrın terakkiyat-ı haziranın (hazır ilerlemenin) icap ettirdi-

13 Bilsay Kuruç (2011). Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi: Büyük Devletler ve Türkiye. s.247. İstanbul Bilgi Üniversitesi. Eylül. İstanbul.

14 Bu toplantı için üstadım Ahmet, Gürel (2013). Gazi'nin İzmir Anıları. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı. Ağustos. İzmir. s.181'de Kadınlara Kongresi demektir.

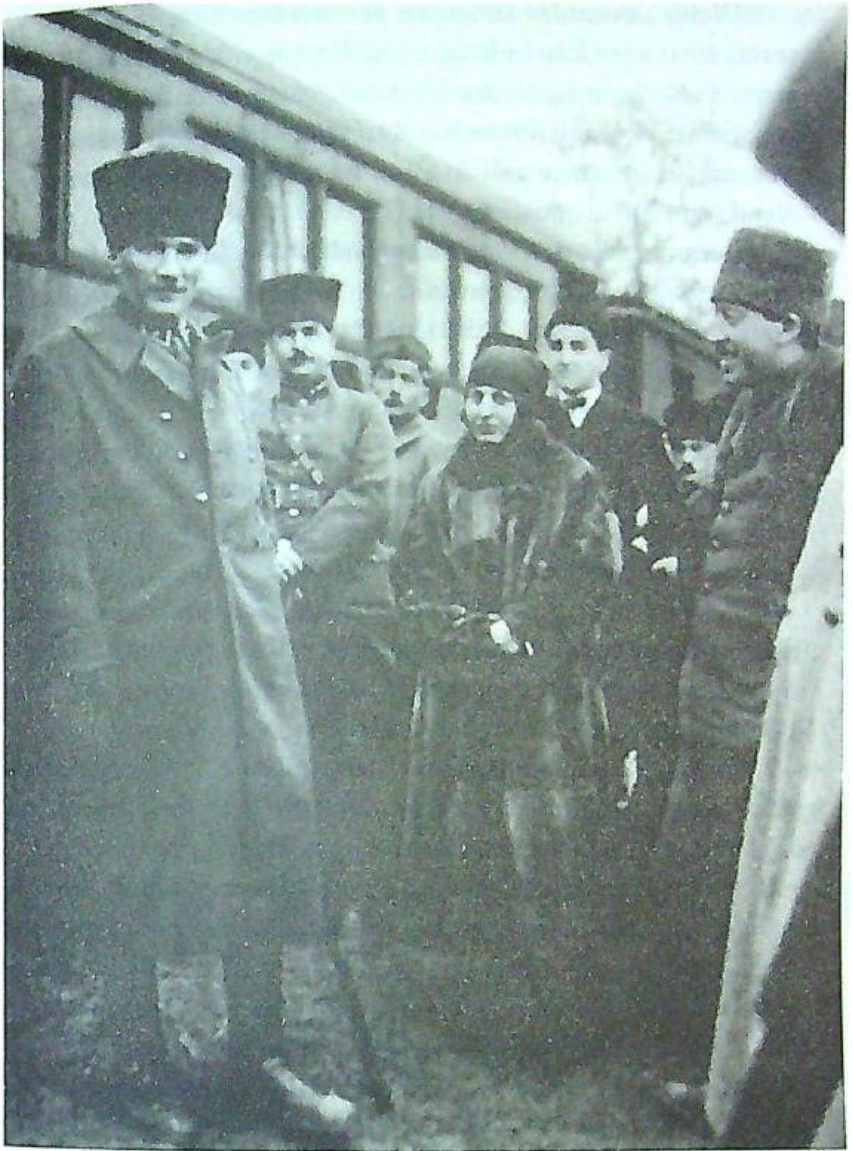
15 Yazım şekline bağlı kalınmıştır. Ayrıca, epigraflar arasına ek yorum yazmaya gerek duyulmamıştır. Ancak unutulmamalıdır ki bu seyahatteki tematik vurguların tümü Gazi Paşa'nın Türkiye İktisat Kongresi açışında yapacağı ayrıntılı konuşmaya yansımaktır. Serdar Şahinkaya.

ği bir hal-i mükemmeliyete isal etmek (ulaştırmak) lazımdır. Ancak bu suretle memlekette hüküm süren fakru sefaletle çaresaz olabiliriz.”

“Biz bütün milletçe, hükûmetçe ve meclisçe samimi surette sulh ve müsalemete (barış içinde olmaya) taraftarız. Filhakika sulh hem kendi menfaatımız hem de cihânın menfaati iktizasındadır. Buna maruz kaldığımızı müteaddit vesilelerle ispat ettik. Eğer Avrupa devletleri aleyhimizdeki fikirlerini tashih ve bunu fiilen izhar ederlerse sulhun akdine hiçbir mâni kalmaz. Buna rağmen behemehâl harbi idame etmek isterlerse şimdiye kadar olduğundan ziyade kuvvetli bulunduğumuza ve daha esaslı netayiç istihsal edeceğimize (sonuçlar alacağımıza) emniyetimiz berkemaldır.

İzmit, 18-22 Ocak 1923

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Halife’nin değildir. Ve olamaz. Türkiye Büyük Millet Meclisi yalnız ve yalnız milletindir, milletin intihap ettiği vekillerden mürekkeptir. Bu meclis yalnız ve yalnız milletin emrine mütavaat etmek (uymak) mecburiyetindedir. İsmi ve makamı ne olursa olsun millet bu hakkını bir şahsa tevdi ve teslim edemez”

17 Ocak 1923, İzmit,
Gazi Mustafa Kemal ve Halide Edib
Kaynak: Serdar Şahinkaya Arşivi

“Ölmüş zannedilen milletimiz yeniden bunca kabiliyet-i hayatiyesini izhar ederek kadınlarıyla, çocuklarıyla el ele vererek cihanda mevcut olduğunu ispat eden harikalar göstermiş ve bunun netice-i katiyesi olarak Lozan Konferansı’na davet olunmuştur. Lozan’da henüz müspet bir netice yoktur. Fakat bu netayic-i istihsal (neticeleri almak) için sarf-ı mesai ediliyor.”

“Şurasını açıkça söylemek lâzımdır ki, bu milletin üç buçuk seneye sığdırdığı dâva çok azametlidir. Bunu hazım için kuvvetli dimağlar lâzımdır. Fransızlar ihtilâl-i kebiri geri katetmek için tam bir asır çalışmışlardır. Felsefe-i hayatın garip bir tecellesidir ki her nafi (faydalı) ve yeni şeye karşı mutlaka bir kuvvet çıkar. Bizim lisamımızda irtica derler. İşte bu irticanın imhası için tedabiri muktaziyeyi (gereken tedbirleri) evvelden almış olmak lazımdır. Bütün millet emin müsterih olsun ki, inkılâbı yapanlar, bu gibi kuvvetleri çıktığı noktalarda imha edecek kudret ve kabiliyet ve tedbire maliktirler. Katiyetle tekrar ederim ki, milletin hâkimiyeti müebbetir. Dinen, hâdisaten, ilmen, fennen, kanunen müebbet bulunan bu hâkimiyeti ihlâl ve izrar edecek ne bu memleketin dâhilinde ne de haricinde kuvvet yoktur ve olamaz.”

“Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin yeni zaferler istihsali aşkımdan müstağni değildirler. Fakat bu zafer aşkı milletin selâmet ve sadetini temin aşkımdan müinbaistir (doğmaktadır).”

“Herkes emniyetle bilhassa çok büyük ümitlerle tarlalarında veya sanatları başında faaliyete geçmiş bulunuyor. Ve sây ve amellerinin kendilerinden gaspedilmeyecek semerelerinin iktitafından emindirler. İktisat, maarif işleri muavenet-i içtimaiye hizmetleri şimdiden kabili-i temas yeni neticeler vermiştir. Ziraat mektepleri mevcut olanlardan maada Bursa’da, Balıkesir’de, İzmir’de, Adana’da, Erzurum’da beş mektebe malik olmakla tezyid edilmiştir. Harbin ve inkılâbatın ataletine koyduğu ziraat bankaları hali faaliyete vaz edilmiş ve birçok şubeler ihdas ederek halkın muavenetine şitap etmeye başlamıştır.”

“Birçok mülteci ve muhacirler refah ile münasip yerlere sevk ve iskân edilmiştir. Köylülere mühim miktarda iki buçuk milyon lira-lık alât ve edevatı ziraiye tevzi edilmiş ve bu husustaki tevizata devam edilmektedir.”

“Çalışmak ve mesut olmak ihtiyacında bulunan bütün halkımız için, ameleler için, geniş ve emin çalışma sahaları davetlerini yazmakta gecikilmeyecektir. Tüccarlarımız yüzlerinin güleceği günden uzak değildirler. Memleketi mâmur ve milleti mesut etmek için tasavvur ve teşebbüs edilen bütün bu işlerde takip olunacak programın esas noktalarına fiilen tevessül edilmiş addolunabilir.”

“Bilhassa faaliyeti iktisadiyeyi istinat ettireceğimiz esaslar her türlü vukufla beraber bilhassa doğrudan doğruya memleketimiz topraklarını koklayacak ve bu topraklarda bizzat çalışan insanların sözlerini işiterek tespit olunacaktır. Sanayi ve ticaretimiz için dahi aynı mütealea yapılacaktır. Bunun içindir ki, şubatın on beşinde İzmir’de belki beş bin kişinin toplanabileceği bir kongre yapılacaktır. Bu kongre bizzat millete ve diğer milletlere anlatacaktır ki; Türkiye devleti temellerini süngü ile değil, süngünün dahi istinat ettiği iktisadiyatla kuracaktır. Yeni Türkiye devleti, cihangir bir devlet olmayacaktır.”

“Fakat yeni Türkiye devleti, bir devleti iktisadiye olacaktır. Bu devleti en kuvvetli temeller üzerinde çok az zamanda kurmak hususunda Japonlardan az müsait olmadığını bilfiil ispat edecektir.

Hindistan ile Avrupa arasındaki hututu iktisadiyeyi, Siiveys’ten, Boğazlar ve Kafkasya’dan geçen yolları elinde bulundurmakta ancak kabiliyeti hayatiyesi mahfuz duracağına zahip olan eski Osmanlı İmparatorluğu ile bu terk etmiş olan ve kabiliyeti hayatiyesini izhar ve ispat için bu yollara ihtiyacı olmadığını beyan eden yeni Türkiye arasındaki farkı görmek için cihan çok zamanda intizarda bulunacaktır.

Bu saydığını teşebbüsâtı iktisadiye ve sınaie içinde bahsettiğim şirketlerin, istiklâl ve hâkimiyeti milliyenize hürrmetkâr milletlerin emniyetle hükûmetimizle temas eylemeleri ve kanunlarımız dairesinde antlaşmaları ile faaliyete geçebileceklerini söylemeye hacet yoktur. Filhakika memleketimizi az bir zamanda mâmur etmek için milletin gayri kâfi sermayesi karşısında haricin sermayesinden, vesaitinden ihtisasından istifade etmek hakiki menfaatine riyatkâr kalacak olan her devlet ve millete bu hususta emniyet samimiyetler alızı mevki edecektir.”

Bir öğrenci Gazi Paşa'ya şiir okuyor.

Kaynak: Serdar Şahinkaya Arşivi

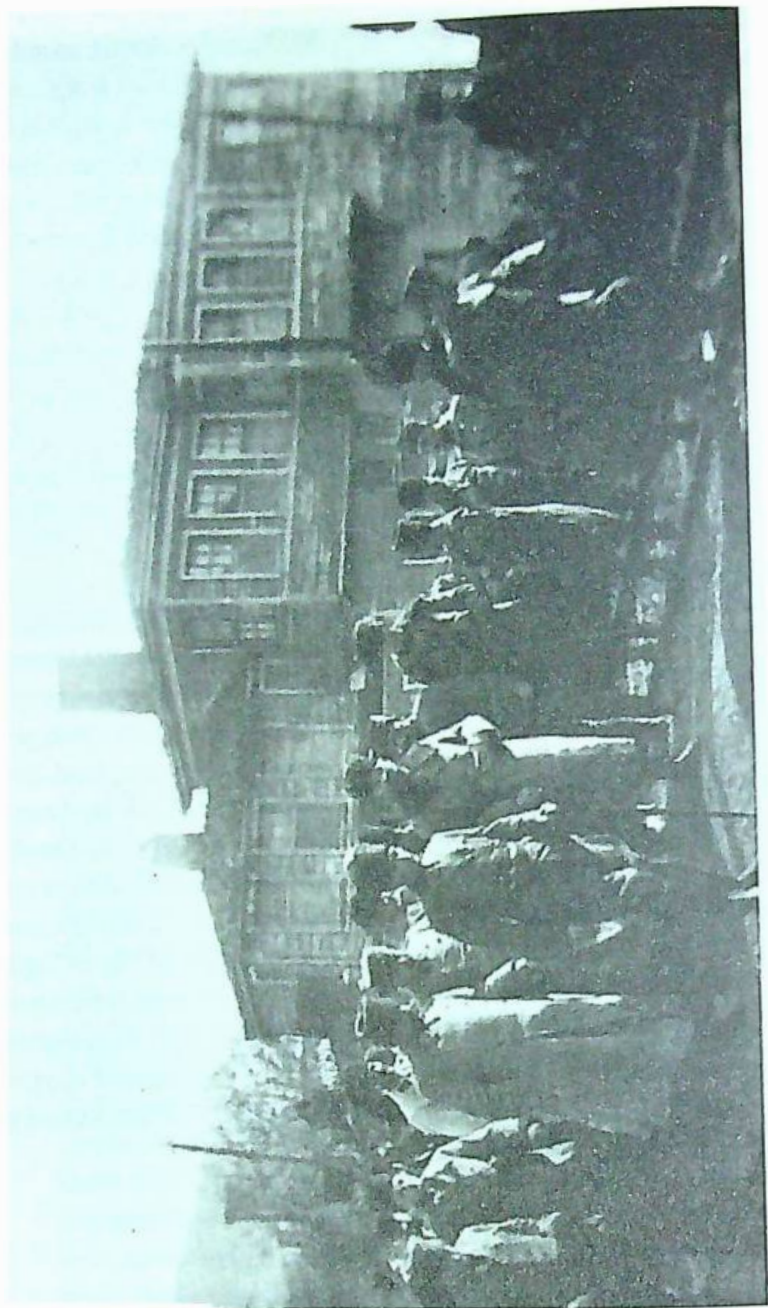
"Felaketini müdrik milletimiz ne şeyhülislamların muktazayı dindir diye, irtica davet eden fetvalarını ve ne de halife ve padişahın canlulardan çalınan âyât ve hadisi nebeviye ile müzeyyen ve mürekkep sancakları başlarında taşıyan hilâfet ordularına ve ne de mücadeleli millîye devamın hiçbir şey istifdâh edilemedikten başka büsbütün mucibi malv ve izmihlâl olacağını beyan ile milleti istiklâl ve hâkimiyetinde müsamahakâr kılma sarfı makderet eden Babîâli ricalinin mesaii gafilâne ve cahilânesine ve en nihayet ne de tayyarelerle, padişahın beyannamelerini nuharip ordumuz saflarına atan ve halife namuna hareket ettiğini söyleyen Yunan ordusunun iğfalâtına zerre kadar iltifat göstermedi, göstermeyecektir. Çünkü bu millet asırlardan beri bu gibi mürtecilerin, cahillerin, riyakârların, menfaatperestlerin, serserilerin sözlerine inanmak saffetini gösterdiğinden dolayıdır ki, bugün çamurdan ve sazdan izbelerde oturmaya mahkûm, çıplak ayaklarla ve çıplak vücutlarıyla çamurların, karların, yağmurların altında yeniden aklını başını toplamak mecburiyetinde kalmıştır."

“Denebilir ki, hiçbir şeye muhtaç değiliz, yalnız bir tek şeye ihtiyacımız vardır; çalışkan olmak. Emrazi içtimaiyemizi tetkik edersek asıl olarak bundan başka, bundan mühim bir maraz keşfedemeyiz, maraz budur. O halde ilk işimiz bu marazı esaslı surette tedavi etmektir. Milleti çalışkan yapmaktır. Servet ve onun neticesi tabiyyesi olan refah ve saadet yalnız ve ancak çalışkanların hakkıdır.”

“Milletin ihtiyacatı içtimaiyesini ve mazideki zararlarını tatmin ve telâfi edebilecek en makul programı tespit etmeye mecburuz. Program bütün milletçe tatbik olunmalıdır. Bu ancak bir teşekkülü siyasî ile mümkün olur. İşte bu hakikatin istilzam ve icbarı üzerinedir ki, bütün sınıfu yekdiğerine lâzımı gayri müfarik olan, çünkü menfaatleri de yekdiğerinden tehalüf eylemeyen, halkımızın müşterek ve umumî olan menafi ve saadetini temin için Halk Fırkası namı altında bir fırka teşekkülü tasavvur edilmektedir.”

Gazi Paşa, sınıflar meselesini çelişkilerle değil, geri kalmışlığı elbirliğiyle aşma davası olarak ortaya koymaktadır. Bu yaklaşımla dinleyenleri karşı çıkılmaz bir katılım noktasına getirmektedir. Herkes, kendi sınıfını bu davada ortak olarak görecektir. Sınıf çelişkileri öne çıkmayacaktır. Geri kalmışlığı aşma davası, sınıf tercihi olmaksızın ana çelişkiyi çözme mücadelesi olarak algılanır. Halk Fırkası adı, Mustafa Kemal’in siyasette gerçekçi ve pratik yöneme verdiği ağırlığı (*reel politik*) yansıtır. Gücünü dünya siyaset sahnesine özellikle 1917’den sonra sınıflar ve arasındaki çelişkiler damga vurmuştur. Bu sadece köylü kitlesinin büyüklüğü içinde küçük fakat dinamik bir işçi sınıfının öne geçtiği, yeni Rusya’da değil, siyasette kurumlaşmış olan kapitalizmin en gelişmiş ülkeleri İngiltere ve Almanya’da da böyledir. Gün siyaset deyince önce sınıfların aklına geldiği gündür. Ancak Mustafa Kemal’e göre, *gerçekçi olmak bir zorunluluktur*.¹⁶

16 Bilsay Kuruç (2011). *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi: Büyük Devletler ve Türkiye*. s.248.

Mustafa Kemal Paşa Hereke'de (17 Ocak 1923)
Kaynak: Serdar Şahinkaya Arşivi

Bursa, 23 Ocak 1923

"Milletimiz din ve dil gibi kuvvetli iki fazilete maliktir. Bu faziletleri hiçbir kuvvet milletimizin kalp ve vicdanından çekip alamamıştır, alamaz. İnsanlar mükemmel olabilmek için bazı şeylere muhtaçtır. Bir millet ki heykel yapmaz, bir millet ki fennin icabettirdiği şeyleri yapmaz; itiraf etmeli ki o milletin tariki terakkî'de yeri yoktur."

"Halkımızın ekseriyeti çiftçidir, çobandır ve bu memleketin çok kuvvetli olmasının sebebi de halkımızın çiftçi ve çoban olmasıdır. Halbuki şimdiye kadar birçok esbab ve avâmil tesirile ne çiftçiliğini ne de çobanlığını yapabilmiştir."

"Muhataplarımızın şimdiye kadar gösterdikleri zihniyet eskisine daha salâh bulmuş görünüyor. Milletimiz bir ân evvel sulha kavuşmak istiyor. Milletten mülhem olan bütün vekillerimiz ve ricalimiz de aynı fikirde bulunuyor. Fakat buna rağmen hali harbin sulha inkılâp etmemesi bir emri vaki olur ve yeniden harp başlarsa, bunun mesul müsebbibi Türkiye Halkı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmeti değil, bizi mahvetmek için kafalarından suikastı çıkarmayanlar olacaktır."

Kaynak: Serdar Şahinkaya Arşivi

Alaşehir, Salihli ve Manisa, 25-26 Ocak 1923

"Arkadaşlar!

Bundan sonra pek mühim zaferlere kavuşacağız. Fakat bu zafer süngü zaferleri değil, iktisat ve ilim ve irfan zaferleri olacaktır. Ordumuzun şimdiye kadar istihsal ettiği muzafferiyetler memleketimizi halâsı hakikîye sevketmiş sayılmaz. Bu zaferler artık müstakbel zaferimiz için kıymetli bir zemin hazırlamıştır. Muzafferiyatı askeriyemizle mağrur olmayalım. Yeni ilim ve iktisat zaferlerine hazırlanalım."

*Kadın: Ahdım Var Paşam! - Manisa.
Kaynak: Serdar Şahinkaya Arşivi*

İzmir, 28 Ocak 1923

“Üçüncü defa buraya girdiğim zamanki hissiyat evvelki hissiyat ile gayri kabili mukayese bir halde ve mahiyette idi. İzmir’i arkadaşlarımla beraber şarktan gelen yol üzerinde, Belkahve ve sırtlarından seyrettiğim zaman İzmir’in güzel limanı itilaf devletlerinin harp gemileriyle dolu, sokakları henüz düşman ayaklarile çiğneniyor, top, mitralyöz ve tüfek sedalari için tınlıyordur. Birgün sonra idi ki, bizzat içeriye girdik. Hâlâ şehrin cenup tarafında toplar patlıyor ve zavallı insanlar buranın iyi insanları düşmanın mutazarrırı bulunuyordu.”

Gazi Paşa, Validesi Zübeyde Hanım'ın Kabrinde
Kaynak: Serdar Şahinkaya Arşivi

“Geçen ve tarihe kavuşan tarzı idarenin son zamandaki ismi ve şekli, meşrutiyet idaresi idi. Veya ‘saltanat’ idi ve daha evvelki ismi de mutlakiyet idi. Yalnız beş altı yüz sene değil bütün Türk tarihini karıştırdığınızda her zaman memleketi harabiye sevk eden ve milleti hiçbir zaman kendi saadeti ile iştigale müsaade etmeyen serseri bir idare idi ve o idare tesis ettiği devletleri tarihe tevdi etmek mec-

buriyet ve mahkumiyetinde kalmıştır. Halbuki bugünkü tarzı idare ki milletin hâkimiyetini bilâkaydüşart kendi uhdesinde bulunduru-yor. Milletin mukadderatını şunun bunun elinde değil, kendi elin-de tutuyor.”¹⁷

İzmir, 31 Ocak 1923 (Gazetecilerle Hasbihal)

*“Memleketin âmâl ve ihtiyacatı hakikiyesine tamamen mutabık bir sulh yapmak inkâmı hasıl olduktan, zayıatı maziye-yi az zaman-da sürat ve emniyetle telâfi etmek mecburiyetindeyiz. Bilhassa ikti-sat ve irfan mesaisinde çok büyük azim ve gayret lazımdır. Bu me-saiyi esaslı umdelere istinat ettirmek ve doğru istikametlerde müte-vali (birbiri ardınca) kulabilmek için bütün milletin sây ve gayreti-ni ahenkdar ve müsmir kılmak maksadıyla badesul (sulhtan sonra) **Halk Fırkası** namı altında bir teşekkülü siyasiye lüzum olduğu ka-naatindeyim. Bence bizim milletimiz yekdiğerinden çok farklı mena-fi takip edecek ve bu itibarla yekdiğeriyle mücadele halinde buluna-gelen muhtelif sınıfa malik değildir. Mevcut sınıflar yekdiğerinin lâ-zım ve melzumu mahiyetindedir. Binaenaleyh Halk fırkası bilcüm-le sunufun (sınıfların) hukukunu ve esbabı terakki ve saadetin temi-ne hasrı iştigal edebilir.”*

“Türkiye tam bağımsızlığını temin edecek bir barış ister. Muhtaç olduğumuz hayati gerekleri ve bağımsızlığımızı temin edinceye kadar başladığımız işte devam olunacaktır. Milletin ciddî kararı budur.”

“...Harbi devam ettirmek sorumluluğundan çekinmezlerse bil-melidirler ki, hükûmetimiz vatan ve millete karşı üstlendiği vazife-

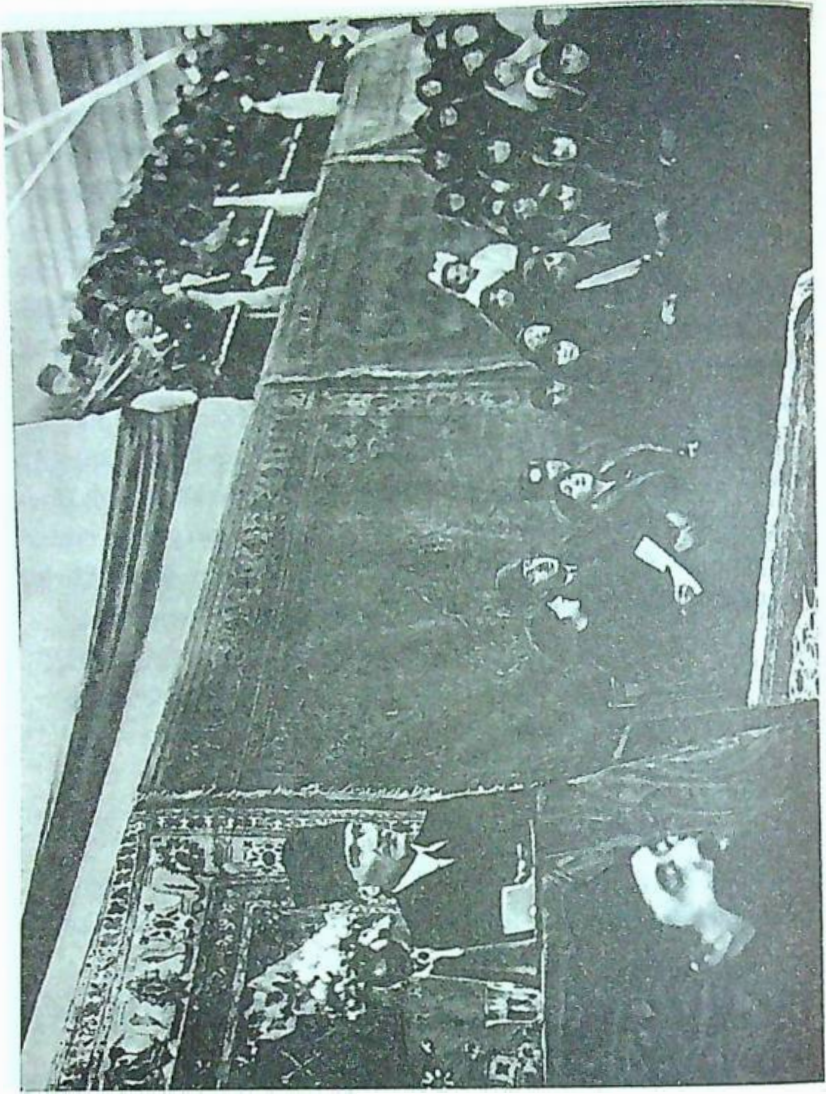
17 Mustafa Kemal, İzmir’de Latife (Uşaklıgil) Hanım’la evlendi. Nikâh, Muammer Bey’in Göztepe’deki köşkünde yapılmış, sonra Anadolu Ajansı ile duyurulmuştur. Nikâhta Gazi Paşa’nın şahitliğini Fevzi (Çakmak) ve Kâzım Karabekir, Latife Hanım’ın şahitliğini ise İzmir Valisi Abdülhalik (Renda) ve Salih (Bozok) yapmışlardır. İzmir’in tanınmış iş adamlarından Uşakîzade Muammer Bey’in kızı olan Latife Hanım, 1898 yılında İzmir’de doğmuştu, İstanbul Amerikan Kolejini bitirdikten sonra bir yıl Londra’da kalmış, birkaç yılda Paris’te kalarak Hukuk Fakültesi’ne devam etmişti, İzmir’in işgalinden bir süre sonra, Yunanlılar tarafından baskı ve kontrol altında tutulan babası Muammer Bey, ailesiyle beraber Fransa’ya gitmişti. Latife Hanım, 1921 yılı sonbaharında, yalnız olarak İzmir’e döndü. 11 Eylül 1922’de Paşa ile tanıştı ve bu tanışma 29 Ocak 1923’te evlilikle sonuçlandı. 2,5 yıllık bir evlilikten sonra 5 Ağustos 1925’te ayrıldılar.

yi iyi yapabilmek için başvurmaya mecbur olduğu tedbirleri düşünmekten ve almaktan bir adım geri kalmamıştır.”

Harbi devam ettirmek sorumluluğundan çekinmeyecek olanlar Lozan görüşmelerinde Türk heyetinin karşısında olanlardır. Her ne kadar bu kitabın doğrudan konusu olmasa da Gazi Paşa'nın bu konuşmayı yaptığı 30 Ocak 1923 günü Lozan'da Yunanistan'ın talebiyle, Türk ve Yunan halklarının nüfus mübadelesine ilişkin 19 maddelik bir sözleşme ve protokol imzalanmıştır. Bu konuda da Mustafa Kemal Paşa ve kadrolarına *“ülkedeki Rum nüfusu sürdü”* şeklinde asılsız iddialar havada uçuşmaktadır. Nüfus mübadelesine ilişkin olarak; Cumhuriyet'ten 15 gün önce, 13 Ekim 1923 günü *“Mübadele ve İskân Vekâletinin kurularak Devrimin çoban yıldızı”*¹⁸ Mustafa Necati'nin ilk bakan oluşu, mübadele sonucu gelen mübadillere dönük örnek evler, örnek köyler ve diğer projelere¹⁹ dikkat çekmekle yetinelim.

18 Cumhur Utku (2010). *Devrimin Çoban Yıldızı: Bir Mustafa Necati Romanı*. Güner Yayınları. Ekim. İstanbul.

19 Bahse konu projeler ile birlikte mübadeleye ilişkin 51 adet orijinal belge ve günümüz Türkçesine çevirilerini de içeren müthiş bir kitap için meraklısı mutlaka bakmalıdır: Ali Cengizkan (2004). *Mübadele, Konut ve Yerleşimleri. Çağa Yerleşmek*. ODTÜ Mimarlık Fakültesi. Arkadaş Yayıncılık. Ekim. Ankara. Ayrıca Mübadelenin iktisadi yönü açısından özellikle bakılmalıdır: Mihri Belli (2006). *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi: Ekonomik Açından Bir Bakış*. (Çeviren: Müfide Pekin). Belge Yayınları. 2. Baskı. Şubat. İstanbul.

Mustafa Kemal Paşa, İzmir İncir Han'da kadınların ağırlıkta olduğu topluluğa hitap ediyor.

2 Şubat 1923²⁰

Kaynak: Ahmet Gürel Arşivi

20 İzmirli araştırmacı Ahmet Gürel, bu toplantı için *Gayri Resmi Kadınlar Kongresi* demektedir. Ahmet, Gürel (2013). *Gazi'nin İzmir Anıları*. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı. s.181. Ağustos. İzmir.

İzmir Halkı İle Altı Saat Süren Hasbihal

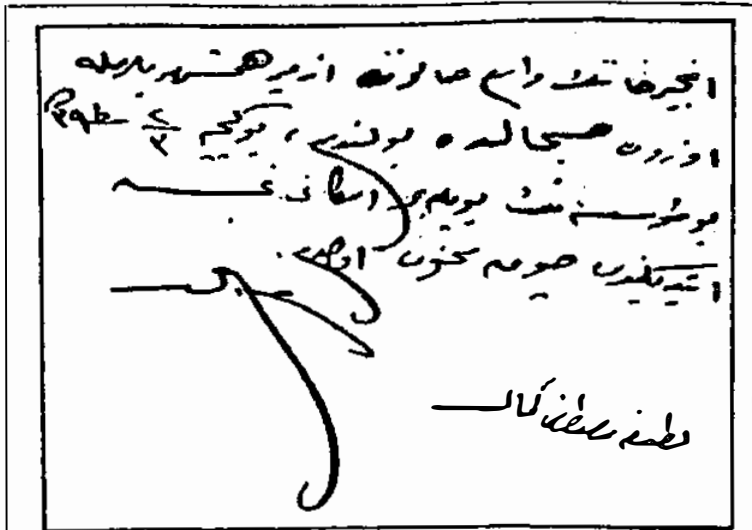
İzmir, 3 Şubat 1923, AA.

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri dün (2 Şubat) saat iki buçukta İktisat Kongresi için ihzar edilmekte (hazırlanmakta) olan eski gümrük binasında halk ile hasbihalde bulunmuşlardır. Konferans salonunu dolduran kadın-erkek samiin (dinleyicinin) miktarı beş-altı bini mütecavizdi.

Her Şey Kadının Eseridir.

"Kudreti fatıra, insanları iki cins olarak yaratmıştır. Bunlar yekdiğerlerinin lâzım ve melzumudur (lüzumlu olanıdır). Hazreti Adem'le Hazreti Havva'nın nasıl yaratıldığına dair nazariyat mütehaliftir, (birbirine uymaz) bunlardan bahsetmeyeceğim. Ondan sonraki devirlerden ibtihar (başlayacağım)edeceğim. Şuna kani olmak lazımdır ki, dünya yüzünde gördüğünüz her şey kadının eseridir. Nitekim hepimiz pâdişahlar hakkında mevhum telakkiler besliyorduk, bunlar validelerimizin verdiği sakim telkinatın neticesi idi. Bir heyeti içtimaiyye, cinsinden yalnız birinin asri icapları iktisap etmesiyle iktifa ederse, o heyeti içtimaiyye yarıdan fazla zaaf içinde kalır. Bir millet terakki ve temeddün etmek (medenileştirmek) isterse bilhassa bu noktayı esas olarak kabul etmek mecburiyetindedir. Bizim heyeti içtimaiyyemizin ademi muvaffakiyetinin (başarısızlığının) sebebi kadınlarımıza karşı gösterdiğimiz tekasül (ilgisizlik) ve kusurdan neşet etmektedir.

İnsanlar dünyaya mukadder oldukları kadar yaşamak için gelmişlerdir. Yaşamak demek faaliyet demektir. Binaenaleyh bir heyeti içtimaiyyenin bir uzvu faaliyette bulunurken diğ er uzuv atalette olursa o heyeti içtimaiyye meflûçtur (felç olmuştur)."

Signatures of Mustapha Kemal and His Wife.

İncir Hanımın vâsi salonunda İzmir Hemşehrilerimle uzun hasbihalde bulundum, bu gece 2/3 Şubat 1339 bu müessesenin böyle bir imkânı bahsettiğinden çok memnun oldum.

M. KEMAL

LÂTİFE MUSTAFA KEMAL

Yukarıdaki metinden öyle anlaşılıyor ki, Gazi Paşa onuruna 2 Şubat 1923 akşamı bir ziyafet verilmiş. Bu ziyafete Paşa, Latife Hanımı ile birlikte katılmıştır.

Kaynak: Yaşar Aksoy, Kurtuluş Savaşı Işığında İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat 1923), (İzmir İktisat Kongresi 3), s.70, Maya Matbaacılık, Yayıncılık Ltd. Şti. Ankara, 1991.

Bir heyeti içtimaiyyenin hayatta çalışması ve muvaffak olması için çalışmanın ve muvaffak olabilmenin mütevakkıf olması için çalışmanın ve muvaffak olabilmenin mütevakkıf (bağlı) olduğu bütün esbab ve şeraiti tekabül etmesi icap eder.

Binaenaleyh bizim heyeti içtimaiyyemiz için ilim ve fen lazım ise bunları aynı derecede hem erkek ve hem de kadınlarımızın iktisap etmeleri lâzımdır. Malumdur ki, her safhada olduğu gibi hayatı içtimaiyyede dahi taksimi vezaif (görev bölüşümü) vardır. Bu umumi taksimi vezaif arasında kadınlar kendilerine vazifeleri yapacakları gibi aynı zamanda heyeti içtimaiyyenin refahı, saadeti için elzem olan mesaii umumiyeeye dahil olacaklardır. Kadının vezaifi beytiyesi en ufak ve ehemmiyetsiz vazifesidir.”

Kadının En Büyük Vazifesi

“Kadının en büyük vazifesi analıktır. İlk terbiye verilen yerin ana kucağı olduğu düşünülürse vazifenin ehemmiyeti lâyikiyle anlaşılır. Milletimiz kuvvetli bir millet olmaya azmetmiştir. Bugünün levazımından biri de kadınlarımızın her hususta yükselmelerini temindir. Binaenaleyh kadınlarımız da âlim ve mütefennin (fen bilgini) olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün tahsil derecelerinden geçeceklerdir. Sonra kadınlar hayatı içtimaiyyede erkeklerle beraber yürüyerek birbirinin muin (yardımcısı) ve müzahir olacaklardır.”

“Efendiler, affedersiniz bir noktayı izah için bir ân tevakkuf edeceğim (duraklıyacağım).

Efendiler, dediğim zaman hanımefendiler ve beyefendiler demektir. Mucibi suhulet ve hanımlarla efendilerin tam birliğini ifade etmek için bu hitap tarzını münasip gördüm.”

1923'ün Ocak ayından İzmir'de çiçeklerle oluşturulan tak üzerinde
"Bin Yaşa Gazi Paşa" yazmaktadır.

Kaynak: Arı İnan, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit
Konuşmaları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, S.44, Ankara, 1982

*"Düşmanlarımız bizi dinin tesiri altında kalmış olmakla itham
ve tevakkuf (duraklama) ve inhitatımızı (çöküşümüzü) buna atfedi-*

yorlar. Bu hatadır. Bizim dinimiz hiçbir vakit kadınların erkeklerden geri kalmasını talep etmemiştir. Allah'ın emrettiği şey, müslim ve müslimenin beraber olarak iktisabı ilmi irfan eylemesidir. Kadın ve erkek bu ilmi irfanı aramak ve nerede bulursa oraya gitmek ve onunla mücehhez olmak mecburiyetindedir. İslâm ve Türk tarihi tetkik edilirse görülür ki, bugün kendimizi bin türlü kayıtlarla mukayyet zannettiğimiz şeyle yoktur. Türk hayatı içtimaiyyesinde kadınlar, ilmen, irfanen ve diğer hususlarda erkeklerden katiyyen geri kalmamışlardır. Belki daha da ileri gitmişlerdir."

"Unutulmamalıdır ki, milletin hâkimiyetini bir şahısla yahut mahdud şahıslarının elinde bulundurmakta menfaat bekliyen cahil ve gafil insanlar vardır. Hükümdarlar, kendilerini mevhum (kuruntulu) bir kuvvetin mümessili tanır ve zevk alırlar. Fakat onların etrafındaki menfaatperestler bunu din kisvesine büründürerek bütün milleti iğfale, izlâle (küçük görmeye) çalışırlar. Nihayet milletin kulağı bu terennümle dolar ve o telkinatın icabı din ve malızı hakikat telakki eder. Bu gibilere mürteci hareketlerine de irtica derler. Yakın tarih safhalarımızı tetkik edersek birçok misale tesadüf ederiz. Fakat buna bütün cihan kani olmalıdır ki, milletimizi bu gibi telkinatla ihlâl ve iğfal etmenin imkânı kalmamıştır. Fetva ile veyahut şu, bu gibi telkinatla milleti irticaa sevk etmek isteyenlerin yeri zindan olacaktır. Katîyetle ve pervasızca söylerim ki, milli hâkimiyetimizin her zerresini şu veya bu suretle takyid etmek isteyenler en koyu mürtecidir. Öylelerine karşı milletin yapacağı şey onları parçalamaktır."

"Güya bizim memleketimizde ayrı ayrı sunuf (sınıflar) varmış gibi tecessüs eden siyasi fırkalar yüzünden şahit olduğumuz neticeler malumdur. Halbuki Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil, bütün millet dahildir. (...) "

Biliyorsunuz ki, memleketimiz çiftçi memleketidir. O halde milletimizin ekseriyeti âzimesi çiftçi ve çobandır. Bu böyle olunca buna karşı büyük arazi ve çiftlik sahipleri var idi hatır olur (akla gelir). Bizde büyük araziye kaç kişi maliktir? Bu arazinin miktarı nedir? Tetkik edilirse görülür ki, memleketimizin vüsatine nazaran hiç kimse büyük araziye malik değildir. Binaenaleyh, bu arazi sahipleri de himaye edilecek insanlardır. Sonra sanat sahipleriyle kasabalarda ticaret eden küçük tüccarlar gelir. Bittabi bunların menfaatlerini, hal ve

âtilerini temin ve muhafaza mecburiyetindeyiz. Çiftçilerin karşısında olduğunu farz ettiğimiz büyük arazi sahipleri gibi bu ticaret erbabının karşısında da büyük sermaye sahibi insan yoktur. Kaç milyonümüz var? Hiç. Binaenaleyh biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Bilakis, birçok milyonerin, hatta milyarderin yetişmesine çalışacağız.

Sonra, amele gelir. Bugün memleketimizde fabrika, imalathane vesaire gibi müessesat çok mahduttur. Mevcut amelenizin miktarı yirmi bini geçmez. Halbuki memleketi taali eylemek (yükseltmek) için çok fabrikalara muhtacız. Bunun için de amele lazımdır. Binaenaleyh, tarlada çalışan çiftçilerden farklı olmayan ameleği de himaye ve siyanet etmek icap eder.

Bundan sonra münevveran ve ulema denilen zevat gelir. Bu münevveran ve ulema kendi kendilerine toplanıp halka düşman olabilir mi? Bunlara terettüp eden vazife halkın içine girerek onları irşat ve ilâ etmek ve onlara terakki ve temeddünde pişva olmaktır. İşte ben milletimizi böyle görüyorum.

Binaenaleyh, mesaliki muhtelif erbabının yekdiğerine memzuç olduğundan onları sınıflara ayırmak imkânı yoktur ve heyeti umumiye halktan ibarettir."

Misak-ı Millî için yürütülen askeri mücadele, başta köylüler ve işçiler olmak üzere emeğin seferberliğiyle gerçeklemiştir. Ancak, buna toprak sahipleri, eşraf tüccar ve (varsa) sanayici de destek olmuştur. Tümü yeni Türkiye'de siyasetin nasıl ve nereden başlayacağını merak etmektedirler. Mustafa Kemal Paşa, onların önüne geri kalmışlıktan çıkma davasını koymakta, bunun ancak (Milli Mücadele gibi) elbirliğiyle ve uzun dönemli bir çalışma ve sabırla olacağını, yeni siyasetin buna göre düzenleneceğini söylemektedir.

Geri kalmışlıktan çıkma davasını öne, sınıfsal çelişkileri arka-ya alan bu yaklaşımla oluşturulacak fırka, sınıfsal ittifaklar değil, bir "**modus vivendi**" (ortak bir çizgi için karşılıklı anlayış) geliştirmelidir. 1923 Türkiye'si gibi bir köylüler ülkesinde, siyasal iktidarın (o günlerin deyişiyle halk idaresinin) emekten yana bir çalışma seferberliği çizgisi (programı) benimserken, toprak, iş ve ser-

maye sahiplerine de teşvikler vermesi ve onlardan bu program için anlayış beklemesi gerekecektir.²¹

5 Şubat 1923, Akhisar, Askeri Tatbikat
Kaynak: Serdar Şahinkaya Arşivi

4 Şubat 1923'te Lozan'daki görüşmelerin kesilme haberinin alındığının ertesi günü, yani 5 Şubat 1923, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, ordularının başında, Akhisar'da tatbikattadır. İşte Lozan'a mesaj. Hem de cepheden...

Mesajı nettir: *"Biz barış istiyoruz dediğimiz zaman tam bağımsızlık istiyoruz, dediğimizi herkesin bilmesi lazımdır. Bunu istemeye hakkımız ve kudretimiz vardır."*

Bu bölümü tarihçilerin kutbu Halil İnalcık'tan bir katkı ile bitirelim:

"Mustafa Kemal, inkılaplara destek için doğrudan millete gidiyordu. O'nun Ocak-Mart 1923'te Batı ve Orta Anadolu'daki siyasi kampanyası, Lozan Barış Konferansı'ndaki Türk heyetine destek ve

21 Bilsay Kuruç (2011). s.248.

'halk ile memleketin hal ve âtisiyle ilgili fevkalâde alâkalı musahabelerde (sohbetlerde) bulunmak' için planlanmıştı. İzmit'te Mustafa Kemal, Halife'nin devletin başı ya da siyasi sorumluluk taşıyan bir ruhani lider olarak telakki edilmesi fikrini reddetti. (...)

Kampanya boyunca iki farklı gruba ayrı ayrı hitap etti; bir tarafta halk, yani sıradan insanlar esnaflar, köylüler, toprak sahipleri ve çiftçiler, diğer tarafta gençler ya da münevverân yani öğrenciler ve aydın elit. Ancak, Türk milletinin iki kesim arasında gözlemlediği bölünme iyileştirilmeliydi; aydınlar halka gitmeliydi ve popüler milli kültürü değerleyerek yabancılaşmayı bertaraf etmeye çalışmalıydılar."²²

22 Halil İnalcık (2022). *İmparatorluktan Cumhuriyete*. Kronik Kitap. s.217. 10. Baskı. Şubat. İstanbul.

IV. Bölüm

İktisat Kongresi: Türkiye mi? İzmir mi?

Bölüm başlığındaki soru ciddiye alınmalıdır. Doğma büyüme İzmirli olarak konu ile ilgili, yani Cumhuriyet'ten önceki son kurucu kongre olan ve 17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihlerinde İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi hakkındaki sunum, konferans ya da panel konuşmaları sonrasında özellikle İzmirli hemşerilerimden hep sitemkâr ifadelerle; "*Hocam, niçin 'İzmir İktisat Kongresi' demiyorsunuz?*" eleştirileri ile karşılaşmışımdır. Ayaküstü gerçekleri anlatmış olsam da bu kitapta konuyla ilgili bilgi ve düşüncelerimi özet olarak not etmekte sayısız yarar bulunmaktadır.

Türkiye İktisat Kongresi

Yüz yıl önce kurtuluşun kadim kenti İzmir'de Milli Mücadele'nin zaferinden sadece beş ay sonra toplanan kurucu kongrenin adı, *Türkiye İktisat Kongresi*'dir.¹ Bu gerçek, tartışma götürmeyecek kadar açık ve nettir.

1 Bu satırların yazarı olarak ben de eski tarihçi çalışmalarımda İzmir İktisat Kongresi tanımlamasını kullanmışımdır. Fakat süreç içerisinde birincil kaynakları, dönemin basını, Türkiye Büyük Millet Meclisi tutanaklarını okuyup bilgi olarak zenginleşince anladım ki Kongre'nin adı, *Türkiye İktisat Kongresi*'dir. Ayrıca Kongre hakkındaki ilk kapsamlı kitap olan Mülkiye'de iz bırakan sevgili Gündüz Ökçün hocanın eserinin adı da; *Türkiye İktisat Kongresi*'dir. Bakınız; Gündüz Ökçün (1981). *Türkiye İktisat Kongresi. 1923 - İzmir. Haberler, Belgeler, Yorumlar*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 471. 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi: 16. 3. Baskı. Ankara.

Dönemin basını, TBMM tutanaklarına değinmeden önce konuyu akademik dünyada ilk defa ele alarak tartışan, tespitlerini ciddi bir makaleye dönüştürerek yayımlayan *Prof. Dr. Erdinç Tokgöz* hocadır. Dr. Tokgöz, makalesinde o yıla, yani 2000 yılına kadar İktisat Kongresi'yle ilgili yayımlanmış olan kitaplardan hareketle yakaladığı çelişki ve çarpıtmaları büyük bir açıkla not etmektedir.² Dr. Tokgöz'e göre³ çarpıtmanın başlangıcı, dönemin resmi tarihçisi sayılabilecek olan *Prof. Dr. Afet İnan*'dır.⁴ Sayın İnan, Kongre'nin resmi adı Türkiye İktisat Kongresi iken Türkiye kelimesini kaldırıp yerine İzmir'i ikame ederek kitabının ismini oluşturmuş, en hafif tabiriyle bu tadilata dönemin Türk Tarih Kurumu da göz yummuştur. Dr. Tokgöz'ün makalesindeki çarpıcı tespitler, günümüzü de aydınlatmayı sürdürmektedir.

"Türkiye mi? İzmir mi?" başlıklı güncel yazısı⁵ ile tartışmaya katılan İzmirli araştırmacı *Yaşar Ürük*'ün tespitleri de dikkate alınabilir. Kongre'yi duyuran gazete haberlerine baktığımızda hem Ankara hem de İzmir gazetelerinin "*Türkiye İktisat Kongresi*" ifadesini kullandığını belirten Yaşar Ürük devamla Gazi Paşa'nın Kongre'yi açış nutkunda Kongre'nin adını iki kez "*Türkiye İktisat Kongresi*" olarak ifade ettiğine dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, Kongre döneminde kurulan PTT şubesinde kullanılan posta pullarının üzerinde sürşarj yapılarak "*İzmir İktisat Kongresi*" ifadesinin basıldığını, ayrıca kullanılan posta damgasında da "*Büyük Millet Meclisi Hükümeti İzmir İktisat Kongresi Posta ve Telgraf Şubesi*" yazılı olduğunu da ifade etmektedir.

2 Erdinç Tokgöz (2000). "Türkiye İktisat Kongresi" mi? "İzmir İktisat Kongresi" mi? Hangisi Doğru? *Hacettepe Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi dergisi*. C.18. S.1. s.339-349. Ankara.

3 Tokgöz hocanın konu hakkındaki tespiti ile birebir mutabık olduğumu ifade etmek isterim. Serdar Şahinkaya.

4 A. Afetinan, (1982). *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat - 4 Mart 1923)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. XVI. Dizi. Sa.46. Ankara.

5 Yaşar Ürük (2022). "Türkiye mi? İzmir mi?"

<https://www.gazeteyenigun.com.tr/turkiye-mi-izmir-mi> (Erişim Tarihi: 4 Mart 2022).

Ancak Kongre'yle ilgili ilk ve neredeyse tek ve de temel eser olan Gündüz Ökçün hocamızın kitabında bu husus şöyle aktarılmaktadır:⁶

"Kongre için şehrimizin Posta ve Telgraf Baş Müdüriyeti suret-i mahsusada bir telgraf ve posta şubesi açmış ve bir de merkeze telefon hattı rabt eylemiştir. Kongrenin in'ikadi müddetince buradaki Telgraf ve Posta Şubesi icrai faaliyet edecektir. Bir hatıra olmak üzere Türkiye İktisat Kongresi Posta Şubesi ibaresine havi bir de mühür ihzar edilmiştir."

İzmir, Aynı Zamanda Kurucu Kenttir

Akademik tartışma esas olarak sonuçlanmış görünüyorsa olmasına rağmen İzmirli ve İzmir dostları, Kongre'nin adında kadim kentin adını bir süre daha kullanmayı sürdüreceklidir, diye düşünüyorum. Oysa kurtuluşun kenti İzmir'de Cumhuriyet'ten önceki son kurucu kongre olan Türkiye İktisat Kongresi'nin toplanışı, kentin kimliğine "*kurucu*" sıfatının da eklenmesini sağlamaktadır. Zaferle sonuçlanan Milli Mücadele'den sadece beş, Cumhuriyet'in ilanından da altı ay önce; İngiliz emperyalizminin taşeronu Yunanistan ordularının bu topraklardan kalıcı bir biçimde sökülüp atılmasını âdetâ hatırlatırcasına Kongre'nin İzmir'de ülkenin bütün üretici ve yaratıcı güçlerini toplayarak tüm yurdu kucaklaması ve geleceği tasarlayan ve belirleyen kararların alınmasını da bir kere daha hatırdâ tutmalıyız.

Kongre için İzmir'in seçilmesi hakkındaki bir başka görüş de Cânâ Bilsel'e aittir:⁷

6 Gündüz Ökçün (1981). *Türkiye İktisat Kongresi. 1923 - İzmir. Haberler, Belgeler, Yorumlar*. s.3.

7 Cânâ Bilsel (2008). "Bir Şehir Küllerinden Doğuyor: Cumhuriyet Symyrtas'ının Kuruluşu". *Smyrnalis Carmen, Marie (Derleyen) (2008). İzmir 1830-1930. Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*. s.239-255. İletişim Yayınları. 1. Baskı. İstanbul.

Symirna'nın⁸ seçilmesi bu şehrin Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisinde işgal ettiği yeri açıklamaktadır. Art bölgesinin ve li-manın zenginliği sayesinde ve özellikle doğmakta olan burjuvazi sa-yesinde Symirna ulusal bir ekonominin oluşmasında önemli bir rol oynamaya yönelmiştir."

Bu konuda bir de dönemin matbuatını tarayarak elde ettiğim sonuçları da paylaşmak, Kongre'nin adının netleşerek pekişme-sini sağlayacaktır. Tarih sırasına göre;

1. İzmir Beyler Sokağı'nda Sâbık Dâr-ül Eytâm binasında ya-yınlanan **Sadâ-yı Hak** gazetesinin 24 Ocak 1923 nüshasının vıla-yet haberleri sayfasında "*İzmir'de İktisâd Kongresi...*" başlığı.

2. Yine İzmir Beyler Sokağı'nda idare binası ve matbaası bulu-nan **Ahenk** gazetesi, 1 Şubat 1923'te "*Kongre'ye Hazırlanalım: İk-tisâd Kongresi...*"

3. Yunus Nâdi'nin Ankara'da çıkardığı **Yeni Gün** gazetesi, 15 Şubat 1923. *Birinci sayfa manşeti: Dâhili İşlerimiz: Türkiye İktisadiyâtı-nın İnkişâfında İlk Mühim Adım... TÜRKİYE İKTİSÂD KONGRESİ BUGÜN İZMİR'DE AÇILIYOR!*

4. Yine aynı **Yeni Gün** gazetesi 19 Şubat 1923 manşeti: "*İzmir'de İktisâd Kongresi'nin resmi küşadı (açılışı) nedeniyle Gazi Paşa'nın mü-him açış konuşması*".

5. **Tevhîd-i Efkâr** gazetesi, 3 Mart 1923. Birinci sayfada, "*İkti-sat Kongresi...*"

6. Ve **Yeni Gün** gazetesi, 6 Mart 1923. Birinci sayfada: "*Tür-kiye İktisâd Kongresi veda celsesinde Kazım Karabekir Paşa'nın par-lak ifadeleri...*"

Dönemin günlük gazetelerinden derlediğimiz Kongre haber-lerine dair başlıklar yukarıda özetlenmiştir. Hep birlikte bir kere daha gördük ki Kongre'nin adı ya *İktisat Kongresi* ya da *Türkiye İktisat Kongresi*.

Gazetelerin yanı sıra, Kongre'de kabul olunan kararlar ve yapı-lan konuşmalardan bir araya getirilen ve İzmir'de Anadolu Mat-

8 Yazar, İzmir yerine Symirna ismini kullanmaktadır.

baası'nda tab olunan⁹ *İktisâd Esaslarımız* başlıklı kitap kapağında Kongre için *İlk Türk İktisâd Kongresi* adı kullanılmaktadır.

Ayrıca ileriki kısımlarda ayrıntılarına değineceğimiz, dönemin İktisat Vekâletince İktisat Kongresi'ne yol gösterici olmak üzere hazırlanan "*Heyeti Faâle'nin Türkiye'nin İktisadî Durumunu İnceleyen ve Kongre'nin Ele Alacağı Sorunları Belirten Rapor*"da da Kongre'nin adı *Türkiye İktisat Kongresi*'dir.

Ve yine takip eden kısımlarda ele alacağımız Kongre hakkında tartışılmasını yapıldığı TBMM genel kurul tutanaklarında da Kongre'nin adı, Türkiye İktisat Kongresi'dir. Sanıyorum konu yerterince tartışılmış ve anlaşılmıştır!

Burada Kongre ile ilgili özellikle ismin öne çıktığı eski gazetelerden örneklerle yer vermenin isabetli olacağını düşünüyorum:

Yeni Gün gazetesi, 15 Şubat 1923, s.1.

"Dâhili İşlerimiz: Türkiye İktisâdiyatının İnkişâfında İlk Mühim Adımı
Türkiye İktisâd Kongresi Bugün İzmir'de Açılıyor
Kaynak: Gazete görseli, Ahmet Gürel Arşivi.

⁹ Kapaktaki yazım esasları korunmuştur. Serdar Şahinkaya.

Kongreye Hazırlanalım

İktisâd kongresinin küşâd edileceği zamân takrib etmektedir. Bu kongreyi memleketimiz için ciddî bir sebeb-i îtilâ addederiz. Bu kongrede her sınıf halkı temsîl eden murahhaslar bulunacaktır. Burada, her sınıf halkın ihtiyâcât-ı iktisâdiyesi ve memleketin iktisâdiyat sâhasındaki rolleri, kudret ve kâbiliyetleri, istihlâk ve istihsâlât derecesi müstahsalların hâl ve mevk'î, kudret-i mesâ'îsi, istihsâl olunan mevâdın kıymet ve ehemmiyeti, müstehlekler, mevâdd-ı istihlâkiye, ihtiyâcât-ı müibreme, mutavassıtlar mevk'ileri ve rolleri, bankalar mesâ'iyi teshîle derece-i iştirâkları sermâyeleri ve bütiin bunlarla berâber 'amelenin hâli, mevk'î, kudreti istikbâli mevâdd-ı ibtidâ'iyenin istikmâlâtındaki hisse-i mesâ'îsi, kâbiliyet-i î'mâliyesi, erbâb-ı sanâiyî, kıymet ve kâbiliyet-i sinâ'iyeleri, sâ'ire mevzû'a bahs ve münâkaşa olacaktır.

Bu kadar mühim mesâ'ilin müzâkere ve münâkaşasına iştirâk her hâlde kolay bir şey değildir. Her sınıf halkı temsîl eden murahhasların, temsîl ettikleri sınıfının bütiin esrâr-ı kâbiliyetine vâkıf olunması lâzım gelir fikrindeyiz. Eğer böyle olmazsa matlûb nefîceyi istihsâl etmenin inkânına inanmak biraz tulaflı olur.

Her tarafta murahhasların intihâbâtı ikmâl edilmiş ve birçok murahhaslar da İzmir'e müteveccihen mahallerinden hareket eylemiş bulunduklarından bu husûsîta söz söylemek zamânı geçmiştir. Yalnız bu noktaya temâsımızdan maksadımız İstanbul'un bu murahhaslar mes'esiyle fazla 'alâka göstermiş olmasını şükrânla yâd eylemektir. Gazeteler, İstanbul'da esnâfın, tüccârın, 'amelenin bu murahhaslar ve kongre işleriyle 'alâkasını kayd ediyorlar.

Bu 'alâkayı İzmirimizde de görmek isterdik: bundan iktisâd kongresine intihâb edilen â'zâ-ı [kardaşlara] ta'rîz anlaşılmasın: Maksâd, şahsiyetlerin intihâb edilmiş olması değil, 'alâkayı ihdâsta müsâmahadır. Meselâ intihâb zamânında az çok halkın sunûf-ı muhtelifesi[ni] temsîl eden hey'etler, cem'iyetler var. İntihâbı icrâ [ed]enler bu hey'et ve cem'iyetlerden birer ikişer zât da'vet etseler sûret-i husûsiyede müzâkerâtda bulunsalar her hâlde daha ziyâde iyi olurdu.

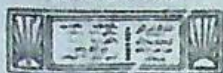
Kaynak: Serdar Şahinkaya Arşivi, Güniümüz diline çevrimi, Canan Halaçoğlu.

Sadât-ı Hak gazetesini, 24 Ocak 1923.
Gazetesinin birinci sayfasındaki Kongre Haberi:
Kaynak: Serdar Şahinkaya Arşivi. Günümüz diline çevrimi, Canan Halaloğlu.

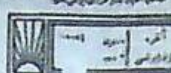
Vilâyet Haberleri
İzmir'de İktisâd Kongresi

*İzmir'de in'ikâd edecek iktisâd kongresine Gediz Kazası nâmına Alâ'îye'li
Mahmûd ve Halîm Beylerle Ocakzâde İbrâhîm Efendi, Aydın nâmına
tüccârdan Edhem, şirket nâmına Kâzım Nûrî, San'atkâr Bosnalı Ahmed
rencberândan Hacı Yunuszâde Mehmed Fu'ad, Hacı Yahyâzâde Hâfız Ahmed,
Banka nâmına İzzet, amieleler nâmına Germencik'ten Hâfız Ahmed bey ve
efendiler intihâb olunmuşlardır.*

کتاب

... ..

اقتصاد قوتورمسی، غازى باشك مهم ر نقطيله اچيلادي

کتابخانه عمومی و مدرسه - [نام شخص]، کاتب و خطاط، [محل]، [تاریخ]
[نسخه]، [عنوان]

[illegible]

غازی ایشا رہیت مرخصہ من بواقسام شہر عمرہ کلپور

ونفرك كساد مرام و انتخبات

[illegible]

باد کارلی جو کچھ دے

۱۳۳۳ هـ و ۱۳۳۴ هـ
 ۱۳۳۵ هـ و ۱۳۳۶ هـ
 ۱۳۳۷ هـ و ۱۳۳۸ هـ
 ۱۳۳۹ هـ و ۱۳۴۰ هـ
 ۱۳۴۱ هـ و ۱۳۴۲ هـ
 ۱۳۴۳ هـ و ۱۳۴۴ هـ
 ۱۳۴۵ هـ و ۱۳۴۶ هـ
 ۱۳۴۷ هـ و ۱۳۴۸ هـ
 ۱۳۴۹ هـ و ۱۳۵۰ هـ
 ۱۳۵۱ هـ و ۱۳۵۲ هـ
 ۱۳۵۳ هـ و ۱۳۵۴ هـ
 ۱۳۵۵ هـ و ۱۳۵۶ هـ
 ۱۳۵۷ هـ و ۱۳۵۸ هـ
 ۱۳۵۹ هـ و ۱۳۶۰ هـ
 ۱۳۶۱ هـ و ۱۳۶۲ هـ
 ۱۳۶۳ هـ و ۱۳۶۴ هـ
 ۱۳۶۵ هـ و ۱۳۶۶ هـ
 ۱۳۶۷ هـ و ۱۳۶۸ هـ
 ۱۳۶۹ هـ و ۱۳۷۰ هـ
 ۱۳۷۱ هـ و ۱۳۷۲ هـ
 ۱۳۷۳ هـ و ۱۳۷۴ هـ
 ۱۳۷۵ هـ و ۱۳۷۶ هـ
 ۱۳۷۷ هـ و ۱۳۷۸ هـ
 ۱۳۷۹ هـ و ۱۳۸۰ هـ
 ۱۳۸۱ هـ و ۱۳۸۲ هـ
 ۱۳۸۳ هـ و ۱۳۸۴ هـ
 ۱۳۸۵ هـ و ۱۳۸۶ هـ
 ۱۳۸۷ هـ و ۱۳۸۸ هـ
 ۱۳۸۹ هـ و ۱۳۹۰ هـ
 ۱۳۹۱ هـ و ۱۳۹۲ هـ
 ۱۳۹۳ هـ و ۱۳۹۴ هـ
 ۱۳۹۵ هـ و ۱۳۹۶ هـ
 ۱۳۹۷ هـ و ۱۳۹۸ هـ
 ۱۳۹۹ هـ و ۱۴۰۰ هـ

...
...
...

۱۰۱ - (۱۰۱ - ۱۰۱) (۱۰۱ - ۱۰۱)
 ۱۰۲ - (۱۰۲ - ۱۰۲) (۱۰۲ - ۱۰۲)
 ۱۰۳ - (۱۰۳ - ۱۰۳) (۱۰۳ - ۱۰۳)
 ۱۰۴ - (۱۰۴ - ۱۰۴) (۱۰۴ - ۱۰۴)
 ۱۰۵ - (۱۰۵ - ۱۰۵) (۱۰۵ - ۱۰۵)
 ۱۰۶ - (۱۰۶ - ۱۰۶) (۱۰۶ - ۱۰۶)
 ۱۰۷ - (۱۰۷ - ۱۰۷) (۱۰۷ - ۱۰۷)
 ۱۰۸ - (۱۰۸ - ۱۰۸) (۱۰۸ - ۱۰۸)
 ۱۰۹ - (۱۰۹ - ۱۰۹) (۱۰۹ - ۱۰۹)
 ۱۱۰ - (۱۱۰ - ۱۱۰) (۱۱۰ - ۱۱۰)
 ۱۱۱ - (۱۱۱ - ۱۱۱) (۱۱۱ - ۱۱۱)
 ۱۱۲ - (۱۱۲ - ۱۱۲) (۱۱۲ - ۱۱۲)
 ۱۱۳ - (۱۱۳ - ۱۱۳) (۱۱۳ - ۱۱۳)
 ۱۱۴ - (۱۱۴ - ۱۱۴) (۱۱۴ - ۱۱۴)
 ۱۱۵ - (۱۱۵ - ۱۱۵) (۱۱۵ - ۱۱۵)
 ۱۱۶ - (۱۱۶ - ۱۱۶) (۱۱۶ - ۱۱۶)
 ۱۱۷ - (۱۱۷ - ۱۱۷) (۱۱۷ - ۱۱۷)
 ۱۱۸ - (۱۱۸ - ۱۱۸) (۱۱۸ - ۱۱۸)
 ۱۱۹ - (۱۱۹ - ۱۱۹) (۱۱۹ - ۱۱۹)
 ۱۲۰ - (۱۲۰ - ۱۲۰) (۱۲۰ - ۱۲۰)
 ۱۲۱ - (۱۲۱ - ۱۲۱) (۱۲۱ - ۱۲۱)
 ۱۲۲ - (۱۲۲ - ۱۲۲) (۱۲۲ - ۱۲۲)
 ۱۲۳ - (۱۲۳ - ۱۲۳) (۱۲۳ - ۱۲۳)
 ۱۲۴ - (۱۲۴ - ۱۲۴) (۱۲۴ - ۱۲۴)
 ۱۲۵ - (۱۲۵ - ۱۲۵) (۱۲۵ - ۱۲۵)
 ۱۲۶ - (۱۲۶ - ۱۲۶) (۱۲۶ - ۱۲۶)
 ۱۲۷ - (۱۲۷ - ۱۲۷) (۱۲۷ - ۱۲۷)
 ۱۲۸ - (۱۲۸ - ۱۲۸) (۱۲۸ - ۱۲۸)
 ۱۲۹ - (۱۲۹ - ۱۲۹) (۱۲۹ - ۱۲۹)
 ۱۳۰ - (۱۳۰ - ۱۳۰) (۱۳۰ - ۱۳۰)
 ۱۳۱ - (۱۳۱ - ۱۳۱) (۱۳۱ - ۱۳۱)
 ۱۳۲ - (۱۳۲ - ۱۳۲) (۱۳۲ - ۱۳۲)
 ۱۳۳ - (۱۳۳ - ۱۳۳) (۱۳۳ - ۱۳۳)
 ۱۳۴ - (۱۳۴ - ۱۳۴) (۱۳۴ - ۱۳۴)
 ۱۳۵ - (۱۳۵ - ۱۳۵) (۱۳۵ - ۱۳۵)
 ۱۳۶ - (۱۳۶ - ۱۳۶) (۱۳۶ - ۱۳۶)
 ۱۳۷ - (۱۳۷ - ۱۳۷) (۱۳۷ - ۱۳۷)
 ۱۳۸ - (۱۳۸ - ۱۳۸) (۱۳۸ - ۱۳۸)
 ۱۳۹ - (۱۳۹ - ۱۳۹) (۱۳۹ - ۱۳۹)
 ۱۴۰ - (۱۴۰ - ۱۴۰) (۱۴۰ - ۱۴۰)
 ۱۴۱ - (۱۴۱ - ۱۴۱) (۱۴۱ - ۱۴۱)
 ۱۴۲ - (۱۴۲ - ۱۴۲) (۱۴۲ - ۱۴۲)
 ۱۴۳ - (۱۴۳ - ۱۴۳) (۱۴۳ - ۱۴۳)
 ۱۴۴ - (۱۴۴ - ۱۴۴) (۱۴۴ - ۱۴۴)
 ۱۴۵ - (۱۴۵ - ۱۴۵) (۱۴۵ - ۱۴۵)
 ۱۴۶ - (۱۴۶ - ۱۴۶) (۱۴۶ - ۱۴۶)
 ۱۴۷ - (۱۴۷ - ۱۴۷) (۱۴۷ - ۱۴۷)
 ۱۴۸ - (۱۴۸ - ۱۴۸) (۱۴۸ - ۱۴۸)
 ۱۴۹ - (۱۴۹ - ۱۴۹) (۱۴۹ - ۱۴۹)
 ۱۵۰ - (۱۵۰ - ۱۵۰) (۱۵۰ - ۱۵۰)
 ۱۵۱ - (۱۵۱ - ۱۵۱) (۱۵۱ - ۱۵۱)
 ۱۵۲ - (۱۵۲ - ۱۵۲) (۱۵۲ - ۱۵۲)
 ۱۵۳ - (۱۵۳ - ۱۵۳) (۱۵۳ - ۱۵۳)
 ۱۵۴ - (۱۵۴ - ۱۵۴) (۱۵۴ - ۱۵۴)
 ۱۵۵ - (۱۵۵ - ۱۵۵) (۱۵۵ - ۱۵۵)
 ۱۵۶ - (۱۵۶ - ۱۵۶) (۱۵۶ - ۱۵۶)
 ۱۵۷ - (۱۵۷ - ۱۵۷) (۱۵۷ - ۱۵۷)
 ۱۵۸ - (۱۵۸ - ۱۵۸) (۱۵۸ - ۱۵۸)
 ۱۵۹ - (۱۵۹ - ۱۵۹) (۱۵۹ - ۱۵۹)
 ۱۶۰ - (۱۶۰ - ۱۶۰) (۱۶۰ - ۱۶۰)
 ۱۶۱ - (۱۶۱ - ۱۶۱) (۱۶۱ - ۱۶۱)
 ۱۶۲ - (۱۶۲ - ۱۶۲) (۱۶۲ - ۱۶۲)
 ۱۶۳ - (۱۶۳ - ۱۶۳) (۱۶۳ - ۱۶۳)
 ۱۶۴ - (۱۶۴ - ۱۶۴) (۱۶۴ - ۱۶۴)
 ۱۶۵ - (۱۶۵ - ۱۶۵) (۱۶۵ - ۱۶۵)
 ۱۶۶ - (۱۶۶ - ۱۶۶) (۱۶۶ - ۱۶۶)
 ۱۶۷ - (۱۶۷ - ۱۶۷) (۱۶۷ - ۱۶۷)
 ۱۶۸ - (۱۶۸ - ۱۶۸) (۱۶۸ - ۱۶۸)
 ۱۶۹ - (۱۶۹ - ۱۶۹) (۱۶۹ - ۱۶۹)
 ۱۷۰ - (۱۷۰ - ۱۷۰) (۱۷۰ - ۱۷۰)
 ۱۷۱ - (۱۷۱ - ۱۷۱) (۱۷۱ - ۱۷۱)
 ۱۷۲ - (۱۷۲ - ۱۷۲) (۱۷۲ - ۱۷۲)
 ۱۷۳ - (۱۷۳ - ۱۷۳) (۱۷۳ - ۱۷۳)
 ۱۷۴ - (۱۷۴ - ۱۷۴) (۱۷۴ - ۱۷۴)
 ۱۷۵ - (۱۷۵ - ۱۷۵) (۱۷۵ - ۱۷۵)
 ۱۷۶ - (۱۷۶ - ۱۷۶) (۱۷۶ - ۱۷۶)
 ۱۷۷ - (۱۷۷ - ۱۷۷) (۱۷۷ - ۱۷۷)
 ۱۷۸ - (۱۷۸ - ۱۷۸) (۱۷۸ - ۱۷۸)
 ۱۷۹ - (۱۷۹ - ۱۷۹) (۱۷۹ - ۱۷۹)
 ۱۸۰ - (۱۸۰ - ۱۸۰) (۱۸۰ - ۱۸۰)
 ۱۸۱ - (۱۸۱ - ۱۸۱) (۱۸۱ - ۱۸۱)
 ۱۸۲ - (۱۸۲ - ۱۸۲) (۱۸۲ - ۱۸۲)
 ۱۸۳ - (۱۸۳ - ۱۸۳) (۱۸۳ - ۱۸۳)
 ۱۸۴ - (۱۸۴ - ۱۸۴) (۱۸۴ - ۱۸۴)
 ۱۸۵ - (۱۸۵ - ۱۸۵) (۱۸۵ - ۱۸۵)
 ۱۸۶ - (۱۸۶ - ۱۸۶) (۱۸۶ - ۱۸۶)
 ۱۸۷ - (۱۸۷ - ۱۸۷) (۱۸۷ - ۱۸۷)
 ۱۸۸ - (۱۸۸ - ۱۸۸) (۱۸۸ - ۱۸۸)
 ۱۸۹ - (۱۸۹ - ۱۸۹) (۱۸۹ - ۱۸۹)
 ۱۹۰ - (۱۹۰ - ۱۹۰) (۱۹۰ - ۱۹۰)
 ۱۹۱ - (۱۹۱ - ۱۹۱) (۱۹۱ - ۱۹۱)
 ۱۹۲ - (۱۹۲ - ۱۹۲) (۱۹۲ - ۱۹۲)
 ۱۹۳ - (۱۹۳ - ۱۹۳) (۱۹۳ - ۱۹۳)

١٠٠

١٥
 ١٦
 ١٧
 ١٨
 ١٩
 ٢٠
 ٢١
 ٢٢
 ٢٣
 ٢٤
 ٢٥
 ٢٦
 ٢٧
 ٢٨
 ٢٩
 ٣٠
 ٣١
 ٣٢
 ٣٣
 ٣٤
 ٣٥
 ٣٦
 ٣٧
 ٣٨
 ٣٩
 ٤٠
 ٤١
 ٤٢
 ٤٣
 ٤٤
 ٤٥
 ٤٦
 ٤٧
 ٤٨
 ٤٩
 ٥٠
 ٥١
 ٥٢
 ٥٣
 ٥٤
 ٥٥
 ٥٦
 ٥٧
 ٥٨
 ٥٩
 ٦٠
 ٦١
 ٦٢
 ٦٣
 ٦٤
 ٦٥
 ٦٦
 ٦٧
 ٦٨
 ٦٩
 ٧٠
 ٧١
 ٧٢
 ٧٣
 ٧٤
 ٧٥
 ٧٦
 ٧٧
 ٧٨
 ٧٩
 ٨٠
 ٨١
 ٨٢
 ٨٣
 ٨٤
 ٨٥
 ٨٦
 ٨٧
 ٨٨
 ٨٩
 ٩٠
 ٩١
 ٩٢
 ٩٣
 ٩٤
 ٩٥
 ٩٦
 ٩٧
 ٩٨
 ٩٩
 ١٠٠

ف. ق. ١٠٠٠

[illegible]

Yunus Nâdi'nin Ankara'da çıkardığı Yeni Giin gazetesi, 19 Şubat 1923
Kaynak: Mehmet Kayıran, Selami Saygın, "İzmir İktisat Kongresi",
 İskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma
 Merkezi Yakın Tarih Dergisi, C.2, S.5, s.27-70, 2019

İKTİSAT KONGRESİ GAZİ PAŞA'NIN MÜHİM BİR KONUŞMASI İLE AÇILDI

Gazi Paşa, kongredeki murahhaslara diyor ki, "Sizler yapılması lazım gelen tedbirleri ve tatbiki elzem olan biitiin yenilikleri kemali viizuhla ifade etmelisiniz, tediyyet etmelisiniz, ta ki bu yenilikler tatbik olundukça memleketimiz feyizlere, nurlara müstağrak olsun."

(AA) Bugün İzmir'de İktisat Kongresi'nin resmi küşadı münasebetiyle Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri tarafından irad buyurulan nutuk bervechi zirdedir:

"Efendiler! Aziz Türkiye'mizin iktisadi tealisi esbabını aramak ve bulmak gibi vatani, hayati ve milli bir gaye mükteseb için bugün burada toplanmış olan sizlerin, biitiin halk mümessillerinin huzurunda bulunmakla çok mesut ve bahtiyarım. Halk sesi, hakkın sesi. Efendiler! Uzun gafletlerle ve derin lakaydi ile geçen asırların bünye-i iktisadımızda açtığı yaraları tedavi etmek, tedavi çarelerini aramak ve memleketi mamuriyete, milli bir refaha, saadete ve servete isal edecek yolları bulmak için vuku bulacak mesainizin çok kıymetli ve muvaffakiyetli netayice iktiran etmesini temenni eylerim. Arkadaşlar! Sizler doğrudan doğruya milletimizi teşkil eden halk sınıflarının içinden geliyorsunuz. Ve onlar tarafından müntehab olarak geliyorsunuz. Herkesten daha iyi biliyorsunuz, sizin söyleyeceğiniz sözler, alınması liizumunu beyan edeceğiniz tedbirler, doğrudan doğruya halkın lisanından söylenmiş gibi telakki olunuyor. Bu an büyük isabetlere maliktir. Zira halkın sesi, hakkın sesidir.

Efendiler! Tarih milletlerin i'tila ve inhitatı esbabını ararken birçok siyasi, askeri, içtimai sebepler bulmakta ve saymaktadır. Şüphe yok biitiin bu sebepler hadisatı içtimaiyede müessirdirler. Fakat bir milletin doğrudan doğruya hayatıyla, i'tilasıyla ihtitatuyla alakadar ve münasebettar olan milletin o iktisadiyatıdır. Tarihin ve tecrübenin tespit ettiği bu hakikat bizim milli hayatımızda ve milli tarihimizde de tanıamen mütecellidir. Hakikaten Türk tarihi tetkik olunursa biitiin i'tila ve inhitat esbabının bir iktisat meselesinden başka bir şey olmadığı anlaşılıyor. (...)"

Kaynak: Mehmet Kayıran - Selami Saygın (2019). "İzmir İktisat Kongresi". Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih dergisi. C. 2. S. 5. s27-70.

Son Dakika

İktisad Kongresinin Kabul Ettiği Mevad

İzmir 3 Mart (İktisat Kongresi Muhabir-i Mahsusumuzdan)

Bu gün iktisat kongresi heyet-i umumiyesi sabahıtan akşama kadar mütemadiyen hali içtimaide bulunmuş, ormanların ıslah ve muhafazası, orman yetiştirmeye müsait arazinin teşciri, kerestecilik sanayinin himayesi, yolların tamir ve inşaaı için mükellefiyet-i bedeniye usulünün vazı, şimendiferlerin nakliye ücretlerinin tenzili, posta ve telgraf umurunun ıslahı, gazeteler için telgraf ücretlerinin kelime başına üç kuruştan yirmi paraya tenzili müttetikken kabul edildi.

İzmir İktisat Kongresi'ne gönderdiğimiz muhabir mahsusumuzdan:

KÂZIM KARABEKİR PAŞA NASIL REİS OLDU?

Kazım Karabekir Paşa'nın karargâhında riyaset etrafında münakaşalar – İlk içtimanın hatıraları
İZMİR, 25 Şubat (1)339

Kazım Karabekir Paşa'nın karargâhında:

Kongre'nin ilk toplandığı güne tekaddüm eden 16 Şubat akşamı, bu birbirini tanımayan, bine yaklaşan muhtelif meslekte ve tahsilde murahhaslardan müteşekkil bir kongreye kimin reis olacağı hakkında iki gün süren bisud birçok mücadalattan yorulan beş altı murahhas (Bornova)ya giden trenin birinci mevkii kompartımanlarından birisine yerleşmişti. Murahhaslar kongreye ait gelişi güzel mübahasatda bulunuyorlar ve yarın birinci içtimanı akd edecek olan kongrenin neler yapacağını düşünüyorlardı.

Murahhaslar, yirmi dakikalık bir tren yolculuğundan sonra şirin bir sayfiye olan (Bornova)ya müvaselet ettiler:

- Nereye teşrif buyuruluyor?

- Hiç, şöyle bir gezelim, demiştik.

- Biz de öyle...

Murahhaslar guruba ayrılarak birbirlerine veda ettiler ve ayrıldılar. Beş dakika sonra alacakaranlıkta Kâzım Karabekir Paşa hazretlerinin karargâhları önünde, müteferrik olarak aynı yoldan giden murahhaslar, garip bir tesadüf eseri olarak birleştiler. Hayretle birbirlerine:

- Ne o, paşayı mı görmeye geliyordunuz?

Sanayi murahhaslarından bir zat dayanamayarak şimdiye kadar trende sakladığı sırrı ifşa etti:

- Yoksa, siz de bizim sanayi gurubunca yapmak istediğimizi mi düşündünüz?

Ticaret gurubu murahhaslarından biri gülerek cevap verdi:

- Anlaşıyor. Hepimiz Kâzım Karabekir Paşa'nın kongreye riyaseti hususunda ittifak etmiş bulunuyoruz.

(...)

V. Bölüm

Türkiye İktisat Kongresi'nin Kararlaştırılma Tarihi ya da Kongre, Lozan Konferansı Kesildiği İçin mi Toplandı?

Yoksulların zaferiyle sonuçlanan Milli Mücadele ile doğan ve *kendi iradesi* ile kurulmakta olan Türkiye'nin, 1917 ve 1919'da başlayan yeni yüzyıla tutunma, orada var olma arzusu ve mücadelesini; Cumhuriyet'in kuruluşunun 100. yılına yaklaşırken daha çok hatırlamalı, düşünmeli, anlamalı ve anlatmalıyız...

Bilsay Kuruç hocam, Mustafa Kemal'in 1922'nin Eylül'ünden başlayarak *"tam saha siyaset"* yapmakta olduğunu altını çizerek tarifler: *Pres ve hücum*. Bu, doğacak Cumhuriyet için bir siyasettir ve 1922 Eylül'ünde başlayıp 1923'ün 29 Ekim'inde tamamlanacak dönemi, *özel bir Mustafa Kemal Yılı* haline getiriyor. Cumhuriyet'e geçiş yılı. Farklı bir ifadeyle, "Böyle bir yıl olmasa Cumhuriyet olmazdı" demek, abartı değildir.¹

Dünya kapitalizminin karşısında sınava girmek, *o yılı özel* yapar. Bu karşılaşmada, yani Lozan'da, ya Ankara, Cumhuriyet'in tapusunu almayı başaracak ya da kapitalizmin *"büyük devletler"*² (*Versailles'dan sonra çeşitli yeni devletçiklere yaptıkları gibi*),

1 Bilsay Kuruç (2017). "Önsöz". N. İlder Ertuğrul. *Cumhuriyet Kurulurken Devletçiliğin Ayak İzleri*. s.17-43. Telgrafhane Yayınları. Ankara.

2 Bilsay Kuruç (2011). *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi: Büyük Devletler ve Türkiye*. İstanbul Bilgi Üniversitesi. Eylül. İstanbul.

Lozan, herhangi bir diplomasi mücadelesi ya da alışveriş müzakeresi değil, gerçek anlamda 1920'de başlamış Milli Mücadele muharebelerinin sonucusudur. Bir uzun (iki devreli) ve büyük muharebedir. Yepyeni bir siyaset ve ekonomi coğrafyası yaratacaktır. Ankara tarafından bir muharebe olarak değerlendirildiği için Lozan'a giden Türk heyetinin başkanlığına çizmelerinin tozu üzerinde, zaferler kazanmış bir ordu kumandanı İsmet Paşa getirilmiştir.

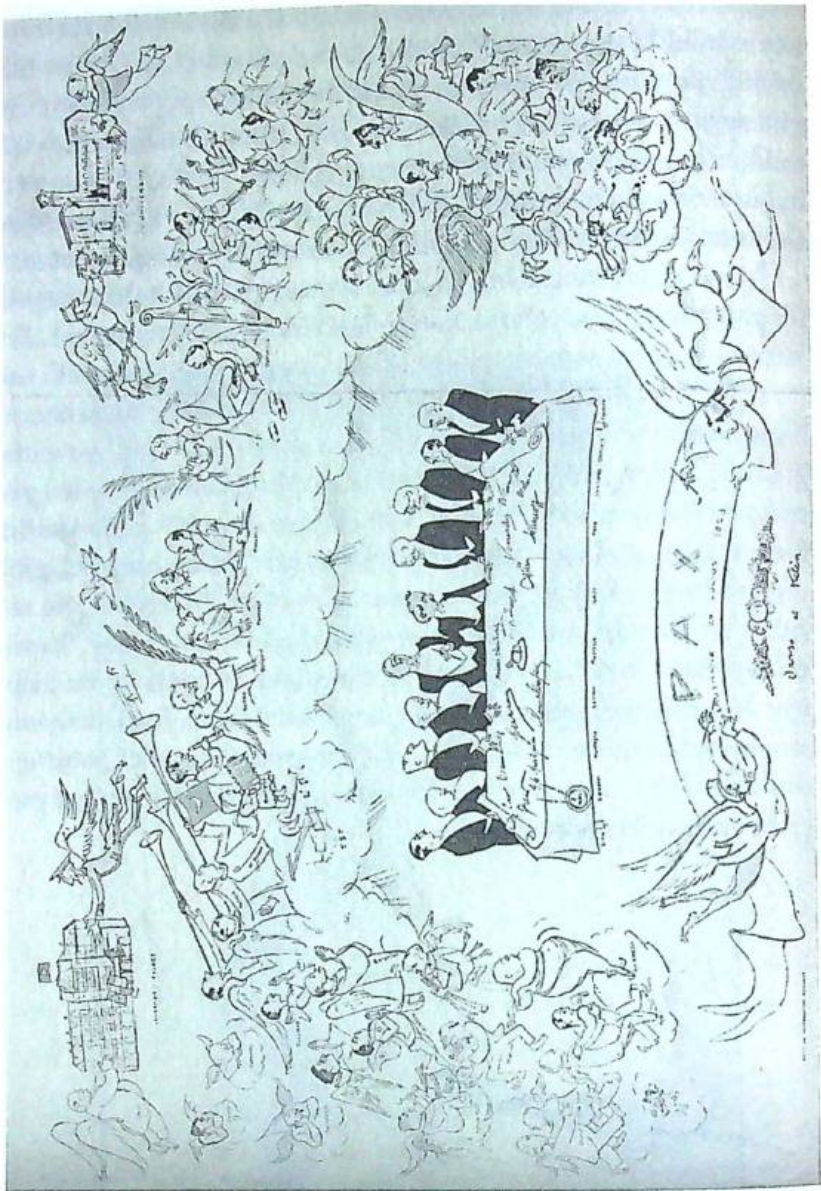
Theo'nun çizimi. İsmet Paşa, Kılıç Yerine Zeytin Dalı Uzatıyor...
Kaynak: İnönü Vakfı Arşivi

Taraflar da bunu böyle görmüşlerdir. Karşımızdakilerin buna böyle baktıklarını biz iyi kavradığımız için, Lozan'ı muharebe özelliğiyle yürüttük. Karşımızdaki dünya kapitalizmi devleti -İngiltere- ve devletlerinin -ki buna emperyalizm de diyebiliriz- büyük savaş galipleri olarak diplomasiyi, 1914-1918'in devamındaki muharebeler şeklinde sürdürdüğünü iyi biliyorduk. Biz de işin farklı cepheleriyle 1918 öncesinden ve sonrasında geliyorduk.⁴

İşte *Türkiye İktisat Kongresi*, özel Mustafa Kemal Yılı'nın içinde bir yapıtaşdır. Esas olarak kongreleri Amasya ile başlatırsak, Erzurum ve Sivas sonuncusudur. Yani, Cumhuriyet'ten önceki *son kurucu kongredir*.⁵ O yapıtaşı özelliğiyle siyasal niteliği daha önemli olmuştur. Mustafa Kemal'e ve onun siyasal kimliğini yansıttığı kabul edilen Ankara Hükümeti'ne, toplum katında verilen *güvenoyu* niteliğindedir. "Lozan'daki çizgiye devam!" demektedir. Bunun esas niteliklerinden arındırılmış bir "*iktisat kongresi*" gibi düşünülmesi eksik ve yanıltıcı olur. Geleceğin Türkiye'si için taşıdığı en önemli iktisadi ve aynı zamanda da siyasi mesajı "*kapitülasyonsuz bir ülke*"yi kuvvetle vurgulamış olmasıdır. Bu hem içte (*kapitülasyonlarla oluşmuş ve dünya kapitalizmi ile bütünleşmiş sermayeye*) hem de dışta (*Lozan'da, "muharebe"nin 1923 Şubat'ından sonra ikinci devresine hazırlanan karşı kuvvetlere*) değer taşıyan en önemli ve berrak mesajdır.

4 Bilsay Kuruç (2017), "Önsöz". N. İlter Ertuğrul. *Cumhuriyet Kurulurken Devletçiliğin Ayak İzleri*. s.17-43

5 Bu noktaya, tanımlamaya Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Kongre'yi açarken yaptığı ayrıntılı konuşmada da özel olarak vurguladığını ilerleyen sayfalarda görececeğiz.

Lozan: Derso ve Kelin Çizimi

Kaynak: Bir zamanların Çankaya Köşkü Atatürk Arşivi'nden edinilmiştir.

Evet, Türkiye İktisat Kongresi'nin, *Lozan görüşmeleri kesildiği sırada toplandığı doğrudur*. Barış Konferansı, 4 Şubat'ta kesilmiş, Kongre, bundan on üç gün sonra, 17 Şubat 1923'te toplanmıştır. Ancak, *Kongre'ye, Lozan'daki görüşmeler kesilince karar verilmemiş, Kongre'nin toplanması çok önceden kararlaştırılmıştır*.

İktisat Vekili Mahmut Esat ile "Kongre'yi İktisat Vekâleti mi Heyet-i Vekile mi kararlaştırdı; bir sürü vekil Kongre üyesi seçildi, Meclis toplanamazsa ne olacaktır?" diye bu kararı eleştiren muhalif milletvekili *Ali Şükrü Bey*⁶ arasındaki tartışma, Meclis tutanaklarına geçmiştir.⁷

İktisat Vekili Mahmut Esat Bey, Ali Şükrü Bey'in sorusuna, 5 Şubat'ta TBMM'de yanıt verirken, İktisat Kongresi için illere resmi genelgenin "bir buçuk ay önce" (yani Aralık ayında) gönderildiğini; kararın ise Kasım'da verildiğini söyler. Tutanaklardan hareketle Kongre'nin kararlaştırılma öyküsünü de şöyle anlatır:

"(Yurdun bazı bölgelerinde ekonomik incelemelerde) bulunmak üzere bundan bir hayli müddet evvel seyahatim esnasında memleketimin pek çok ihtiyacını yakından gördüm. Ve uzun senelerden beri unutulmuş olan iktisadiyatımız hakkında memleketimiz iktisat âmillerinin bir araya gelerek düşünmelerini, nokta-i nazarlarını (görüşlerini) Büyük Millet Meclisine ve Büyük Millet Meclisi Hükümetine bildirmelerini ve teşebbüs-ü şahsileri (kişisel girişimleri) ile orada yapılması lazım gelen işlere derhal orada karar vererek harekete gelmelerini münasip gördüm. Ve 12 Teşrin-i sâvide (Kasım'da) Başkumandan Paşa Hazretlerine İzmir'den telgraf çektim. Dedim ki: 'Memleketin iktisadiyatı uzun senelerden beri unutulmuştur. İktisat âmilleri dinlenmemiştir. Bu meslek adamlarını dinlemek ve onların dileklerine göre bir iktisat programı vücade getirmek lâzımdır. Ve bu çok hayırlı olur. Bu hayırlı işin riyaset-i fahriyesini (fahri başkanlığını) kabul eder misiniz?' diye sordum. Baş-

6 TBMM'nin birinci dönemindeki önemli isimlerden Ali Şükrü Bey ile ilgili etraflıca bilgi için meraklıları bakmalıdır: Necmettin Alkan - Uğur Üçüncü (Hazırlayanlar). (2017). *Ali Şükrü Bey: Mücadele ile Geçen Bir Ömür*. Kronik Kitap. 2. Baskı. Mart. İstanbul.

7 Bu tutanakların bütününe bölüm sonunda yer verilmektedir.

kumandan Paşa Hazretlerinden cevap aldım. Maâl memnûniye muvafakat ediyorlardı."⁸

Lozan Barış Konferansı kesildiği için bir kongre düzenlemek ile önceden toplanması kararlaştırılmış bir kongrenin, Lozan görüşmelerinin kesilmesine denk gelmesi, birbirinden farklı şeylerdir.

Hatta belki, "*Lozan kesildiği için Kongre toplandı*" iddiasının tam tersine, İktisat Kongresi'nin, "barıştan sonra" toplanmasının tasarlandığını ileri sürmek bile olanaklıdır. Çünkü Barış Konferansı'nın kesilmesi bir yana, bu kadar uzun sürmesi bile taraflarca beklenmeyen bir durumdur.

Yeri gelmişken çeşitli kaynaklarda Kongre'nin toplanma tarihlerine ilişkin farklı bilgilerle ilgili olarak konunun başyapıtlarında Gündüz Ökçün hocamızın eserinden küçük bir derleme bilgisi not edelim.⁹

Türkiye İktisat Kongresi'nin Toplanma Tarihi

Türkiye İktisat Kongresi'nin açılış tarihi, İktisat Vekâleti'nin Milli Türk Ticaret Birliği'ne, Dış Ticaret Kongresi'nin ertelenmesi için gönderdiği 2 Ocak tarihli yazıda "*Şubat ayı zarfında*"dır. İktisat Vekili'nin, 5 Ocak 1923 tarihli açıklamasında "*339 senesi Şubat'ı içinde*" olarak belirtilir. İktisat Vekili Mahmut Esat Bey, 9 Ocak'ta "*Şubat ibtidalarında* (başlarında)", 10 Ocak'ta "*Şubat evasıtmında* (ortalarında)" der. 14 Ocak'ta ise, Kongre'nin "*Şubat ayı içinde ve ağıleb-i ihtimal* (büyük olasılıkla) *on beşinde*" açılacağını söyler. 14 Ocak tarihli gazetelerde toplantı tarihi "*15 Şubat 1339*"dur ve sonunda Kongre, delegelerin bir bölümünün açılışa yetişemeyeceğini bildirmeleri üzerine 17 Şubat'ta açılır.¹⁰

8 Kâzım Karabekir, bu konuyu İktisat Kongresi Günlüğü'nde farklı anlatmaktadır. Bakınız: Kâzım Karabekir (2001). *İktisat Esaslarımız. Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi*. (Yayına Hazırlayan: Orhan Hülagü - Ömer Hakan Özalp). Emre Yayınları. 2. Baskı. s.183-184. Haziran. İstanbul.

9 Gündüz Ökçün (1981). *Türkiye İktisat Kongresi 1923 - İzmir. Haberler, Belgeler, Yorumlar*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 471. 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi:16. 3. Baskı. Ankara.

10 Gündüz Ökçün (1981). *Türkiye İktisat Kongresi. 1923 - İzmir. Haberler, Belgeler,*

Kongre'nin iki gün daha ertelenmesinin nedeni, delegelerin, zamanında İzmir'e ulaşamayacak olmasıdır. Dönemin ulaşım olanaklarını zihinde canlandırabilme açısından örneğin; Erzurum ya da Sivas heyetinin İzmir'e gelebilmek için önce Karadeniz'e, oradan vapurla İstanbul'a, oradan da vapurla İzmir'e ya da İstanbul'dan vapurla Bandırma'ya, oradan da trenle İzmir'e gitmeleri gerektiğini anımsatmak yararlı olabilir.¹¹

Sonuç olarak, İktisat Kongresi, Lozan görüşmeleri kesildiği için toplanmamış, önceden kararlaştırılan Kongre, Lozan görüşmelerinin kesilmesine denk gelmiştir.

Yorumlar. s.29-30'dan; Ahmed Muhiddin Akşam Gazetesinde şunları yazmaktadır: "İzmir (15 Şubat 1923). Üç dört ay evvel Türkiye İktisat Kongresi Ankara'da doğan bir fikir idi. İki gün sonra İktisat Kongresi bir hakikat olacak. İki gün sonra... Kongre bugün küşad olunacak (açılacak) idi. Yetişemeyen üç yüz kadar azarın (üyenin /delegenin) yoldan vaki olan müracaatları (yaptıkları başvuru) üzerine iki gün telir edildi (ertelendi)"

11 N. İlder Ertuğrul. Cumhuriyet Kurulurken Devletçiliğin Ayak İzleri. Telgrafhane Yayınları. Ankara.

Bölüm V- Ek: İktisat Kongresi Öncesinde TBMM'deki Görüşmelerin Tutanakları¹²

Ali Şükrü Bey'in (Trabzon) İzmir'de toplanacak İktisat Kongresi'ne dair İktisat Vekili'ne soru önergesi 5 Şubat 1923'teki birleşimde okunmuş, İktisat Vekili Mahmut Esat Bey (İzmir) sorulan sorulara ayrı ayrı cevap vermiştir.

17 Şubat 1923'te Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması ile açılan ve 4 Mart 1923'e kadar Kâzım Karabekir Paşa'nın (Edirne) başkanlığında devam eden bu kongre, zaferi gerçekleştirmiş ve fakat henüz barışa kavuşamamış olan Türkiye'nin iktisadi hayatında yeni bir aşama oluşturmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın açış konuşmasında önemini "Siyasi ve askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsunlar, iktisadi muzafferiyetler ile taçlandırılmazlarsa husule gelen zaferler devamlı olmaz, az zamanda söner." sözcükleri ile ifade ettiği bu kongrenin, ne şekilde toplandığı, niteliği, amacı, gündemi, görüşeceği konular hakkında İktisat Vekili tarafından yapılan açıklama ve görüşmeleri soru önergesi ile birlikte tutanaklardan almaktayız:

Riyaseti Âliyeye

Şu günlerde İzmir'de büyük bir İktisat Kongresi akdedileceğini gazetelerde okuyoruz. Bu kongre sırf İktisat Vekâletinin teşebbüsüyle mi, yoksa Heyeti Vekilece ittihaz olunan bir karar neticesi olarak mı içtimaa davet edilmiştir? Kongrenin ruznamesi nedir? Tezekkür edeceği mesaili iktisadiyesinin hututu esasiyesini gösterecek bir lâyiha imza edilmiş midir?

Kongreye âza olmak üzere birçok mebusların intihab olunması sebebiyle bu mebusların Ankara'dan infikâkı takdirinde Meclis'in nisabı ekseriyetine halel gelmiyecek midir?

Halel geldiği takdirde müzakeratı hafiyenin hâd devresinde Meclisin velevki, üç dört gün için olsun tatili faaliyeti doğru mudur?

12 Fahri Çoker (1999). *Türk Parlamento Tarihi. Millî Mücadele ve TBMM. 1. Dönem. 1919-1923. 1. Cilt.* TBMM Vakfı Yayınları. No:4. s.721-736. Ankara'dan yazım biçimine birebir sadık kalınarak Word dosya biçimine dönüştürülmüştür ve komisyon üyelerinden sadece Ali Şükrü Bey'in fotoğrafı ilave edilmiştir. Serdar Şahinkaya. Tutanaklar okununca görülecektir, 1923'ün TBMM'de bilgi, liyakat, görgü, nezaket egemenmiş. Peki ya şimdi?

Hususatı anife hakkında Heyeti Vekile Reisi Muhteremiyle İktisat Vekili Beyefendinin müstacelen ve şifahen izahat vermelerini talep ve rica eylerim.

3 Şubat 1338
Trabzon Mebusu
Ali Şükrü

İKTİSAT VEKİLİ MAHMUD ESAD B. (İzmir)

Efendim Ali Şükrü Beyefendi'nin suallerine fıkra fıkra cevap vereceğim.

Birinci fıkra: "Şu günlerde İzmir'de büyük bir İktisat Kongresi akdedileceğini gazetelerde okuyoruz.

Efendim İktisat Kongresinin içtimai yalnız bir gazete havadisi değildir. İktisat Vekâletinin bundan bir buçuk ay evvel bilcümle ve vilâyat ve elviyeye resmî bir tamimi vardır. Ve bu tamim bütün gazetelerde intişar etmiştir. Binaenaleyh bunun bir gazete havadisinden ibaret olarak telâkki edilmemesini rica ederim.

Fıkra iki: "Bu kongre sırf İktisat Vekâletinin teşebbüsüyle mi, yoksa Heyeti Vekilece ittihaz olunan bir karar neticesi olarak mı içtimaa davet edilmiştir?"

Türkiye İktisat Kongresi sırf İktisat Vekâletinin teşebbüs ve teşvikiyle içtimaa davet edilmiştir. Heyeti Vekilerin bu yolda bir kararı yoktur. İktisat Vekâleti, Büyük İktisat Kongresini içtimaa davet etmeyi büyük bir vazife ve salâhiyetinin en kıymetli parçalarından biri telâkki etmiş ve memleketin iktisadiyatına bu suretle en büyük hizmetlerden birini ifa edebileceğine kaani olarak doğrudan doğruya büyük bir kongreyi içtimaa davet etmiştir.

Efendiler! Elviyei müstahlasamızda tetkikatı iktisadiyede bulunmak üzere bundan bir hayli müddet evvel seyahatim esnasında memleketimin pek çok ihtiyacatını yakından gördüm ve uzun senelerden beri unutulmuş olan iktisadiyatımız hakkında memleketimiz iktisat âmillerinin bir araya gelerek düşünmelerini, noktai nazarlarını Büyük Millet Meclisine ve Büyük Millet Meclisi Hükümetine bildirmelerini ve teşebbüsü şahsiyeleriyle orada yapılması lâzım gelen işlere derhal orada karar vererek harekete gelmelerini münasip gördüm. Ve 21 Teşrinisani de Başkumandan Paşa

Hazretlerine de İzmir'den telgraf çektim, dedim ki: Memleketin iktisadiyatı uzun senelerden beri unutulmuştur. İktisat âmilleri dinlenmemiştir. Bu meslek adamlarını dinlemek ve onların dileklerine göre bir İktisat Programı vücuda getirmek, doğrudan doğruya memleketin vicdanını ve kalbini dinliyerek bir program vücuda getirmek lâzımdır ve bu çok hayırlı olur. Bu hayırlı işin riyaseti fahriyesini kabul eder misiniz? diye sordum. Başkumandan Paşa Hazretlerinden cevap aldım. Maalmemnuniye muvafakat ediyorlardı. Ve bugün de riyaseti fahriyelerinde bulunuyorlar. Kendileri resmi küşadını yapacaklardır. Bendeniz esas itibarıyla halkçı olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisinin riyaseti fahriyesinde İktisat Kongresinin açılmasını Hükümetimizin ve Meclisimizin prensipleriyle de çok uygun buldum. Ve bu suretle Reis Paşa Hazretleri de kabul ettiler.

İktisat Kongresini toplamaktan maksat efendiler, Türkiye'nin her tarafı bir olduğu halde mesafenin uzaklığından ve yolların fenalığından İstanbul'daki tüccarlarımız Avrupa'nın uzak memleketindeki tüccarları tanıdıkları halde, İstanbul'daki çiftçilerimiz uzak memleketlerdeki çiftçileri tanıdıkları halde, maalesef Erzurum'u, Diyarbekir'i Bitlis'i tanımayacak kadar feci bir vaziyettedirler. İstedik ki, aynı zamanda büyük içtimada, yekdiğerini tanımayan memleketin öz evlâtları birbirlerini ve memleketin iktisat ihtiyaçlarını bir kere de birarada düşünsünler, bir arada toplu olarak iktisat işlerini halletsinler. Salâhiyetleri haricinde olan kısımlar hakkında da, Büyük Millet Meclisi ve Hükümetinin, muhtıralar vererek, lâzım gelen cihetlerde nazarı dikkatlerini celbet-sinler. Bendeniz, onların mütalaatını pek kıymetli bulmaktayım. Çünkü doğrudan doğruya meslek adamlarıdır. Verdikleri malûmattan hem İktisat Vekâleti, hem Büyük Millet Meclisi ve hem de onun Hükümetinin tenevvür edeceği kanaatinde bulunuyorum.

Üçüncü fıkra: "Kongrenin ruznamesi nedir" buyuruyorlar.

Efendiler, İktisat Vekâletinin kongre karşısındaki vazifesi yalnız teşebbüs ve teşvikten ibarettir. Kongreye gelecek olan iktisat âmilleri ruznamelerini kendi kendilerine tanzim ve tertibedebilirler ve o salâhiyeti de haizdirler. İktisat Vekâleti tarafından yapılan bir ruznameyle hattı hareketlerinin tahdidini bendeniz mu-

vafık bulmadım. Gayet serbest bir surette memleketin iktisadiyatında fiilen âmîl olan bu adamların ruznamelerinin İktisat Vekâletince tertibedilebileceğine kaani değilim. Binaenaleyh ayrıca bir ruzname tertibederek bu ruzname dâhilinde hareket edin demeyi, İktisat Vekâleti muvafık bulmamıştır. Kongre reşittir ve bu işleri halletmeye kabiliyet ve salâhiyeti vardır. Bunun için ayrıca bir ruzname tertibini muvafık bulmadık. Rolümüzün, teşebbüs ve terkipten ibaret kalmasını arzu ettik.

Dördüncü fıkra: “Tezekkür edeceği mesaili iktisadiyenin hututu esasiyesini gösterecek bir lâyiha ihzar edilmiş midir?”

Evet... Fakat efendiler, ruznamesini tanzim etmedik; çünkü kongreyi salâhiyettar ve reşit biliyoruz demiştim. Lâyihayı yapmakla evvelki ifademle arada bir tezaad olduğunu zannetmemenizi rica ederim. İktisat Vekâletinin de hatırına, bâzı mesaili mühimmei iktisadiye geldi ve arzu etti ki, istişari mahiyette kongrede müzakere edilmesini teklif etsin. Bu yolda ufacak bir kitap yazdık ve kongrenin içtimaindan iki gün evvel de, azalara mucibi suhulet olmak üzere tevzi edeceğiz. Yarı maksat şudur: Şu meselenin üzerinde düşünecek değilsiniz, diyeceğiz. Bunları tetkika lâyık bir mesele olarak kabul ederseniz elinize verilen şu şeyleri de hatırlayınız demektir. Kongre verdiğimiz bu programdan daha mühim şey mevcut olduğunu kaani olarak bunu tetkika lâyık görmezse ayrıca bir ruzname üzerine müzakere açabilir. Bizimki yalnız tenvir ve irşat kabîlindendir. Bu lâyihanın da hulâsai münderecatı, dört, beş meselei iktisadiyeye temas etmektedir. Bunlardan belli başlıları şunlardır: İktisat Vekâletinin kanaatine göre memlekette en evvel halli lâzım gelen mesailden biri kredi meselesidir. İtibarı malî ve şahsi meselesinde ne yapılabilir? Memleketimizin serveti tabîîye ve sabitesi mebzul ve çoktur. Memleketimizin sâyi mebzuldür. Türk köylüsü kadar çalışkan ve namuslu bir köylüyü dünyada bulmak pek güçtür. Memleketimizde eksik olan şey nakdî sermayedir. Bu nakdî sermaye kredi meselesi ne surette halledilebilir? Kongrenin bizi bu hususta tenvir etmesini, yazdığımız o kitapçıkta rica ettik. Banka meselesi, Ziraat Bankası ne şekle gelmelidir? Köy bankası nasıl açılmalıdır? Bir an evvel açılması lâzım mıdır, değil midir? Bir Ticaret Bankasının açılması lâzım mı-

dır? Sanayimizi himaye için bir sanayi bankası tesis etmek doğru mudur, değil midir? İşte bu gibi mesail tezekkür olunacaktır. İktisat Vekâletinin noktai nazarına göre mebzul sâyi müfit kılmak, sonuna getirebilmek için her şeyden evvel memleketimizde kredi meselesinin halledilmesi lâzımdır.

İkinci mesele: İstihsal ve istihlâkin tanzimi meselesidir ki, kredi meselesiyle sıkıfıkı alâkadardır. Ormanlar, madenler, sanayimiz, zürramız... Uzun uzadıya yazdığımız mesaili ihtiva ediyor.

Üçüncüsü: Gümrük mesailine temas ediyor. Memleketin iktisat âmillerinin fikirleri nedir ve ne arzu ederler?

Dördüncüsü: Şirket ve sendikalar meselesidir.

Efendiler! Şimdiye kadar memleketimizde teşebbüslerle dünyanın önüne çıkmak usulü düşünülüyordu. Halbuki muvaffak olabilmek için iktisat dünyasının önüne toplu ve kuvvetli olarak çıkmaya mecburuz.

Bu itibarla muhtelif şirketlerin ve sendikaların pek büyük ehemmiyeti olduğuna kaaniiz.

Sonraki mesaili, yollar ve vasaiti nakliye, makina meselesi teşkil ediyor. Sanayie ait alât ve edevat diyoruz, ormancılığa ait alât ve edevat diyoruz. Ve buna makina meselesi diyoruz.

Malumuâliniz killeti nüfus meselesi vardır. Bu nüfusu tezyidetmek, muhaceretle kabil ve mümkün değildir ve uzun zamanlara mütevakıftır. Diğer memleketlerin nüfus tezayütlerini nazarı itibara alacak olursak asırlara mütevakıf olduğunu görüyoruz ve bunun killetini ancak ve ancak makina ile telâfi edeceğimize kailim. Bunun için Ziraat, Sanayi, Ticaret odalarının tamimi hakkında ne düşünüyorlar? Bunu ayrıca kongreye soruyoruz. İktisat hususunda ne düşünüyorlar? Ne gibi müşkülâta mâruz kalmaktadırlar? Ve ne şekli hal arzu ediyorlar?

Beşinci mesele: Köylünün vaziyetidir, köylüye ne suretle yardım etmeliyiz? Ne gibi tedabir ittihaz etmeliyiz? Buna mümasil pek çok mesaili ihtiva etmektedir. Hututu esasiyesi bundan ibarettir. Sırf iktisadidir. Vâkaa İktisat Vekâleti buna dair kararlarını tesbit etmiştir. Fakat yeni bir sahaya girmekte olduğumuz bir sırada memleketimizin en belli başlı meselesi iktisadiyat meselesi olduğuna da şüphe yoktur. Bu en çetin ve fakat çok feyizli ve

ümitli saha üzerinde yürürken İktisat Vekâleti, harekete gelinmesi saatinin çaldığı bir anda memleketimizin iktisat âmillerini her şeyden evvel dinlemek lüzum ve ihtiyacını takdir etti ve kongreyi onun için davet etti.

Sonra efendiler! Halk Devleti, Halk Türkiyesi diyoruz. Halk ve iktisat âmillerimizi yakından dinliyerek tesbit edilecek projenin, memleketimiz ihtiyacının tercümanı olabileceğine kaaniiz.

Hulâsa efendiler; iki bin kişilik İktisat Kongresi içtimasını tarihimiz ilk defa yazıyor ve mucibi fahırdır. Memleketimizin her tarafından büyük bir şevk ve tehalükle kongreye koşan ve bugüne kadar intihab edilen azanın miktarı bini tecavüz etmiştir. Bundan, yani İktisat Kongresinin davetinden düşman memleketleri mütelâşi ve mütehaşi bir vaziyettedir. Atina Ajansının son tebliğini ve İngiliz gazetelerinin son neşriyatını bilhassa nazarı âlinize vaz'ediyorum. Fakat efendiler ne derlerse desinler, her vadi de olduğu gibi iktisat vadisinde de Türkiye'miz mutlaka ve mutlaka istiklâlini temin edecektir. Çünkü Türkiyeliler dişleriyle, tırnaklarıyla kazandıkları bu hürriyet hayatını, iktisatlarıyla tarsin etmekle müdafaa edeceklerdir. Çünkü onlar pek kıymetlidir. Pek pahalıya mal olmuştur. Bütün milletin dişıyla, tırnağıyla kazandığı bir dâvadır. Onun için önüne iktisat çemberiyle geçerek hayatını müdafaa edecektir ve pekâlâ edecektir. Efendiler, düşmanlarımız neşriyatında İktisat Kongresinden maksat ecnebi sermayesine karşı birtakım husumetlerin ilânı ve ecnebilere karşı buğz ve adavet izharı için İktisat Kongresinin toplandığını söylüyorlar. Yalan söylüyorlar. Efendiler! Türkiye, her medeni devlet gibi ve her vadi de olduğu gibi iktisadiyatta da istiklâl ve hürriyeti istemekten başka bir şey yapmıyor ve iktisat kongresi de bunu temin için toplanıyor. Ecnebi sermayesine karşı Türkiye milletinin hiçbir buğz ve adaveti yoktur ve onun memlekete girmesi için her türlü teshilâtı da bütün medenî milletlerde olduğu gibi göstermeye amadedir. Ancak kendimizi Yirminci Asrın ortasında hiçbir devletten geri görmediğimiz gibi hiçbir milletten de aşağı şerait kabul ederek Türkiye'yi esirler ülkesi haline getiremeyiz efendiler. (Alkışlar), (Bravo, sadaları).

Efendiler! Atina Ajansı ve İngiltere evrakı havadisi ecnebi sermayesine karşı buğz ve adavetten bahsediyorlar. Çester Projesi Türkiye'nin ecnebi sermayesine, ne kadar müsaade göstermiş olduğunu ifade edebilecek bir şahittir. Yeniden yaptığımız Alât ve Edevat Mukavelesi ki on milyon liralık bir şirketle akdedilmiştir. Bunu tekzibe kâfidir, diyorum.

Yalnız diyorum ki, efendiler; Türkiye esirler ülkesi olmasın. Her medenî millet gibi muamele görsün. Bu tarzda muamele etmeyi muvafık gören ecnebilerin sermayesine kapımız açıktır. Memleketimiz açıktır.

REFİK B. (Konya) - Diplomat kıyafetindeki Avrupa sarrafları işittikçe utansınlar.

İKTİSAT VEKİLİ MAHMUD ESAD B. (Devamla) - Sonra sual takrirlerinde birçok mebusların kongreye âza intihab olunması dolayısıyla bu mebusların Ankara'dan infikâki takdirinde Meclisin ekseriyetine halel gelmeyecek midir? diyorum.

Efendiler! Mebus beyefendiler intihab edilmesin, diye İktisat Vekâleti bir karar veremezdi. Memleket mukadderatının ehli hal ve akdi burada müçtemidir. Bunların burada kendi aralarında verecekleri karar bittabi mutadır. Ve Meclisin doğrudan doğruya halledeceği bir meseledir ve bendeniz bunun İktisat Vekâletiyle bir alâkasını görmedim.

ALİ ŞÜKRÜ B. (Trabzon) - Bunu Heyeti Vekile Reisinden sormuştum.

İKTİSAT VEKİLİ MAHMUD ESAD B. - Bendeniz anlayamışım.

REFİK ŞEVKET B. (Saruhan) - Reise sormalı.

İKTİSAT VEKİLİ MAHMUD ESAD B. (Devamla) - "Müzakerati sulhiyenin en hâd devresinde Meclisin velev ki üç dört gün için olsun tatili faaliyeti doğru mudur?"

Şahsi kanaatime göre tabii doğru değildir. Fakat bu evvelce de arz ettiğim gibi doğrudan doğruya Meclisi Âlinin halledeceği mesailendir. Buradaki mebuslar, memleketin yine mümessileridir. Nasıl arzu ederlerse öyle olur. Yalnız, mebus beyler intihab edemez diye tebligatta bulunamazdım. İntihabata müdahale etmiş olurum. Maruzatım bundan ibarettir.

ALİ ŞÜKRÜ B. (Trabzon) - İktisat Vekili Beyefendinin bendeniz sual takririne karşı vermiş olduğu izahat üzerine bendeniz

Kaynak: *Serdar Şahinkaya Arşivi*

de bâzı nıkati izah mecburiyetindeyim. Vekil Beyefendi sorduğum suallere yegân yegân cevap verdiği için bendeniz de mütalâatına yegân yegân cevap vereceğim. Evvelâ hafif bir tariz olmak üzere kongrenin toplanacağı bir gazete havadisi değildir buyurdular. Sonra da yine gazetelerle ilân edilmiştir dediler. Halbuki bendeniz gazetelerden kongrenin yakında toplanacağını anladığımı ima için takrimde öyle yazmıştım. Bu kongrenin mahiyeti resmiye-

si olduğunu bilmiyorum. Çünkü Meclisten geçmiş bir şey değildir. Gazetelerde Vekâletin tamimini gördüğümü de tabii itiraf ederim. Binaenaleyh bu sualdeki hedefim şu günde toplanacağını anlatmak içindi. Vekil Beyefendi buyurdular ki, İktisat Vekâletinin bu teşebbüsü, yani İktisat Kongresi dâvası Vekâletin en büyük ve mukaddes bir vazifesidir. Bu doğrudur efendiler. Yalnız buna cevap vermeden evvel bununla alâkadar olan diğer bir iki noktayı kaydedip ondan sonra cevap vereceğim. Bir defa bendeniz sorduğum sual ile kongrenin mahiyetini anlamak istedim. Vekil Beyefendi vermiş olduğu izahatta kongrenin sırf bir istişari mahiyetten ibaret olduğunu söylediler. Fakat ifadeleri arasında notettiğim bir şey vardır. "Yapılacak işlere karar verecek" buyurdular. Yanlış not etmedim. Efendiler! Memlekette yalnız İktisat Kongresi değil, her meslekte kongrelerin akdedilmesini ve bu tarzdaki faydalı içtimaların sık sık tecelli etmesini arzu etmeyen hiçbir kimse yoktur. (*Siyasi olursa sadaları*)

Hatta siyasi dahi olsun, zararı yoktur. Çünkü tabîdir ki, müdavelei efkâr edilmedikçe yapılmak istenilen işlerin kühüne vâ-

kıf olmak, hedefe vâsıl olmak imkânı yoktur. Bunu kabul ederim. Fakat bendeniz bilmiyorum, ihtimal ki kendi aczimdir, kendi noksanım ve cehaletimdir. Bendeniz bu gibi kongrelerin akdinde, Hükümetin önyak olduğunu ve bu hususta emirler göndererek âza intihab edin, dediğini görmedim. Yani ne işittim ne de okudum. İlk defa olarak görüyorum. Daha bidayette aczimi itiraf ettim. (*Gürültüler*) Müsaade buyurunuz. Efendiler! Herhangi meslek erbabı o meslekin ehli ise tabiidir ki, ihtiyacı takdir ederler, toplanırlar ve resmî bir teşebbüse ihtiyaç göstermezler. Bu şekilde bendenizin bildiğim bir misal. Yakında gazetelerde gördüğüm, İtalya Başvekili Mussolini'nin yapmak istediği bir İktisat Kongresidir. Fakat onun mahiyeti âdeti iktisadi bir Meclisi Mebusan şeklinde olduğundan gayet şiddetli ve fena bir hücumla karşılanmıştır. Zannediyorum ki, o da suya düşmek üzeredir.

Efendiler! Hükümetlerin bu gibi teşebbüsâtı milliyeye karışmamasının sebebi; kongrelerin tamamıyla mahiyeti hususiyeyi haiz olmalarıdır. Çünkü efendiler; milletvekillerinin karar verecekleri mesail hakkında velev ki, ihzari olsun, bir karar vermek salâhiyetini hususi mahiyette olan kongrelerden hiçbirisi haiz değildirler ve olamaz. Bu tarzdaki kongreler yalnız istişari mahiyette toplanırlar ve kararlar sırf temenniyattan ibarettir. Bu temennilerin içinde hiçbir vakit resmî bir elin bulunmaması lazım gelir. Sebebi, bilirsiniz ki toplanan meslek erbabının yegâne düşündüğü ve düşüneceği mesele kendi meslekinin tealisi, terakkisi tabii... Meslekin terakkisinde şahsi veya zümrevi menfaatler de mündemiçtir. Binaenaleyh herkes hürdür. Kendi meslekinin teatisi için istediği kararı verebilir ve Hükümete gönderebilir.

Hükümet ve Meclisi Milliye sevk eder. İşte şurada bulunan Vekiller, yani sizler; yalnız bir meslek erbabının kanaatini temsil etmiyorsunuz. Meselâ iktisatla alâkadar yalnız iktisatçılar değildir. Müstehlikler de alâkadardır. Memleketin bütün evlâdı alâkadardır.

Hepsinin menafini nazarı dikkate alarak ona göre umumi bir karar verir; bir siyaseti iktisadiye tesis edecek, kongre ancak şu Meclisi Meşruu Millidir. Herhangi bir meslek erbabının vereceği kararlar olabilir. O meslek erbabı için fevkalâde nâfi olabilir. Fakat memleketin diğer mesalik erbabı için muzır olabilir. Binaena-

leyh işte oradaki muvazeneyi temin edecek ve herkesin menafini aynı seviyei adalette tutacak olanlar burada toplanan Meclis azaları, milletvekilleridir. Bu azalar düşündür. Ne o fazla menfaat temin etsin, ne de diğeri. Muvazaneyi temin eder. İşte bunun içindir ki, memlekette mütevazın bir iktisat siyaseti temin etmek, mütevazın bir nafıa siyaseti temin etmek vazifesi ile muvazzaf olan kongre bu Meclistir, meşru ve resmî bir mahiyeti de haizdir. Harîçe yapılan toplanmalar sırf hususidir ve buna Hükümet parmağının girmesi katiyen doğru değildir.

Vekil Beyefendi buyurdular ki, teşebbüsü şahsiyle yapılacak işler için birtakım kararlar vereceklerdir. (*Kendi hesaplarına sesleri*) Verirlerse kabul edilecek midir efendiler?

Sonra memleketin siyasetine mütaallik, siyaseti umumiyesine mütaallik mesaili umumiyeden bahsedecekler. Meselâ: Gümrük mesaili: işte iktisat erbabı gümrük mesailinin kendi noktai nazarlarına göre ve kendi emellerine muvafık bir şekilde yapılmasına karar vereceklerdir. Gerçi böyle kararlar verilebilir ve kendi noktai nazarları da doğru olabilir, fakat bu gibi kararlar memleketin menafii umumiyesine muvafık düşecek midir? Şayet bu tarzda kararlar vermiyeceklerse ve iş sırf istişari bir mahiyette ise bendeniz zannediyorum ki, İktisat Vekili Bey iki bin kişinin reyini değil, bu hususta yapacağı bir tamim ile yirmi bin kişinin reyini alabilir idi ve daha nâfi olurdu. Sırf bir istişari mahiyette ise memleketi seven, memleketi tanıyan ve umuru iktisadiyeye vâkıf olanlar, memleketin iktisat siyasetini düşünenler mütalâatını, nıkati nazarını Hükümete bildirir. Vekâlet burada bir komisyon yapar ve gelen mütalâatı tetkik ettirir, neticeyi Meclise sevk eder. Meclis de bunu müzakere ederek kabul veya reddeder. Sonra, efendiler; ruznameyi biz yapmadık. Kongre azaları ruznameyi yapmakta hürdür, buyurdular ki, gayet tabiidir. Çünkü toplanış istişari bir mahiyette olduktan sonra ruznamenin tertibi de kendilerine aittir. Fakat Vekil Bey istişari mahiyette olan bu kongreye matbu bir proje vereceklerini de söylediler. Bendeniz kendi hesabıma söylüyorum. Eğer İktisat Vekili olmuş olsaydım memleketin siyaseti iktisadiyesi hakkında lâzım gelen umumi esasları tesbit edip ortaya koymadan iktisatçıların karşısına çıkamazdım. Yani ben bir

şey düşünmedim, siz düşünün de bana bir şey verin demek, ben bu işi yapamıyorum demektir ki, doğru bir hareket değildir zannediyorum. Memlekette takib edilecek iktisadi veçheleri, İktisat Vekâleti kendisi ihzar edip Meclise tasdik ettirmiyerek halktan, mesalik erbabından istiyecekse doğru bir hareket takib etmiş olmaz. Zannederim veçheyi verecek Vekâlettir. Vekâlet ancak ica-beden veçheyi ihzar için harice, erbabına müracaat edebilir. Ben istedim ki Vekâlet şimdiye kadar çalışsın ve memleketin siyaseti iktisadiyesi hakkında lâzım gelen umumi kanaatlerinin hututu esasıyesini çizsin ve bütün memlekete ilan etsin, yalnız bir kongre âzası değil, bütün memleketteki iktisat erbabı bunun üzerinde imali fikretsınler ve kanaatlerini bildirsınler.

NEBİZADE HAMDİ B. (Trabzon) - İşte çalışıyor ve çalıştığını iddia ediyor.

ALİ ŞÜKRÜ B. (Devamlı) - Hamdi Bey arkadaşımız, çalışıyor diyor. Bendeniz de İktisat Vekili Bey arkadaşımızın çalıştığına kaaniim, yalnız çalışmasının şekline itiraz ediyorum. Diyorum ki: Evvelâ kendisi buradaki asıl vazifesini yapsın, ondan sonra ortaya koyacağı esas üzerine mütehassısların reyini toplansın. Fakat, bu günkü yaptığı tarzda ortada bir esas olmadan âzası adedi bine varan muhtelif mesalik erbabından mürekkeb olan büyük bir kongre müzakeratını nâfi bir hudut dâhilinde tutmak ve bir noktaya temerküz ettirmek imkânı yoktur. Biz şu Meclis-teki müzakeratımızda da çok defa bunun misalini görmüşüzdür. Eğer muayyen bir program, bir esas ellerine verilmemiş ise, herkes aklına geleni ortaya atacak ve müzakerattan hiçbir failde, hiçbir netice hâsıl olmayacaktır.

NECİB B. (Ertuğrul) - Ne zarar hâsıl olacaktır?

ALİ ŞÜKRÜ B. (Devamlı) - Hiçbir faide hâsıl olamayacak dedim. Beyefendiler! Alelade şahsî, ferdî bir mesele hakkında olsaydı bu suale cevap vermezdim. Fakat mesele umumidir, bir iktisat meselesidir. Trabzon'dan kalkan bir adamın bilânetice dağılacak olan bir kongre için elli lira sarf etmesini bendeniz yine bir zarar addederim. İki bin kişi, iki yüz bin lira sarf eder. Neticesi hiçten ibaret olacak bir içtima için şöyle bir zamanda böyle iki yüz bin liranın sarfını müthiş bir zarar addederim. İşittiğime nazaran Geb-

ze kazası göndereceği murahhaslar için ahaliden yüz lira toplamıştır. Bu ahalinin geçineceğinden fazla parası yoktur.

Efendiler! İktisat Vekâletinin bir risale halinde tertibedip kongre azasına verecek olduğu mesailden kaydedebildiğim nıkat; kredi meselesi, itibarı malî, Ziraat Bankası nasıl olmalı ve daha sair birtakım şeylerdir. Bunlar İktisat Vekâletinin vazifei asliyesindendir. Elindeki mütahassısları vasıtasıyla bunlar hakkında verilecek en sâlim kararın İktisat Vekâletinden çıkması lâzım gelir. Binaenaleyh bu mesailin her biri hakkında muhtelif meslek ve ihtisas sahibi olan kongre âzalarının muayyen ve müşterek bir noktai nazarı, bir fikri olamaz zannederim. Banka mütahassısları, banka hakkında karar verecek, ormancılar orman hakkında karar vereceklerdir. Yoksa ormancılardan meselâ banka hakkında fikir, mütalâa taleb edilemez, her meslekin memlekette mütahassısları vardır. Vekâlet bu mütahassıslardan mesleklerine ait olmak üzere ayrı ayrı alacağı malûmattan mükemmel bir lâyiha tertip edip Meclise tevdi edebilir. Noktai nazarımın anlaşılmış olduğunu zannediyorum. İktisadiyat itibariyle ne kadar geri olduğumuzu, ne kadar çalışmak lâzım olduğunu âcizane bilenlerdenim. En çok geri kaldığımız noktanın da bu olduğunu itiraf ederim. Fakat bendeniz diyorum ki; gerek iktisat mesailinde olsun ve gerek mesaili sairede olsun. (Lüks)'e kaçmıyalım. (Lüks)'e kaçıyoruz efendiler. İktisat Vekâletinden soruyorum. Soracağım şey, gerçi esas itibariyle Nafia Vekâletine, dolayısıyla de İktisat Vekâletine aittir. İktisat Vekili memleketin iktisadiyatını her noktai nazardan temin etmek vazifesiyle mükelleftir, her an ve dakika ve ne gibi şerait dâhilinde olursa olsun... Şuradaki İstanbul hattı elimize geceli dört beş ay oldu. Belki de daha fazla oldu. Bu beş ay zarfında yevmiye İstanbul; Romanya ve Bulgarya'ya ve Amerika'ya elli bin lira un, buğday parası veriyor. Bu feci vaziyet böyle dururken İktisat Vekili Bey diyor ki istihsalâtı artıracam. Anadolu'da mevcut buğdaylar ise çürüyor. (*Bravo sadaları*) Rica ederim. Bunun temini için İktisat Vekili geceyi gündüze katıp da bugün acaba neden şuradaki nakliyatı temin etmemiştir? Efendiler rica ederim, altı ve yahut beş ay zarfında yevmiye elli bin liranın neye balığ olacağını düşününüz. Vekil Beyin bunu benden daha

iyi bilmesi lâzım gelir. Eğer İktisat Vekili Bey Meclisten tahsisat isteselerdi; bu şimendifer hattının tamiri için bu Meclis istedikleri parayı kendilerinden esirger miydi? İktisat Vekilinin ağzından böyle bir şey işittiniz mi? Böyle bir talep ile karşınıza gelmiş midir? Rica ederim memleketin bugün âcil olan ihtiyacı budur ve buna mümasil şeylerdir.

Fakat Vekil Bey âcil ve kabili icra olan işleri yapmıyor da, lüks olan, Avrupa'da bâzı mütalâatı celbedecek mahiyette bulunan muazzam bir iş yapmak istiyor ki bunun neticesi de sıfırdır.

Daha söyleyeceğim var. Bugün İktisat vekâletinin elinde en mühim menabii servetimiz, menabii tabiiyemiz vardır. Bunların en birincisi, en basit vesaitie, asgari tedabirle memlekete menfaat temin edecek olan ormanlardır. Fakat hayrettir efendiler! Evler yıkılmıştır, ormanlardan kereste çıkaramıyoruz, maden ocakları için Romanya'dan direk getirtiyoruz. İktisat Vekili Bey şu vekâlette bulunduğu beş-altı ay zarfında yalnız Romanya'dan direk almaktan bizi kurtarmış olsalardı namına bir heykel dikilmesine razı olurum. Efendiler bu âcil ihtiyaçlar, bu vazifeler düşünülmemiş, siyaseti iktisadiye diye bir takım lüks mesail peşinde koşulmuştur. Ben bunu tayib etmiyorum. Fakat bugün evvelâ elimizde mevcut olan işe bakalım ve bunlardan sonra diğer muazzam mesaili iktisadiyeye geçelim.

Efendiler zannediyorum ki, noktai nazarım anlaşılmıştır. Su-itefsir edilmesin. İktisadiyatın aleyhinde değilim. Fakat her meselede olduğu gibi iktisadiyat mesailinde de ehemmi mühimme tercih etmek lâzım geldiği kanaatindeyim. Evvelâ mevcut ve yapılması kudretimiz dâhilinde olan mesaili yapalım. Bunları yaptıktan sonra fazlasını istiyelim. Mesele bundan ibarettir. Bendenizin kongrelerine esas itibariyle aleyhinde bulunduğum zannedilmesin. Böyle yüz bin kongre akdolunsun. Fakat bugün kongre akdolunmak günü değildir. Kongrenin tesbit edecek olduğu mesaili muazzamadan daha ufak, daha basit birtakım mesail vardı ki, bunların hiçbirisi yapılmamıştır. Memleket bundan dolayı birçok zararlara giriftar olmaktadır. Son sözüm budur efendim.

İKTİSAT VEKİLİ MAHMUD ESAD B - Efendim, Ali Şükrü Beyefendinin tenkitlerine birer birer cevap vermekliğime müsa-

ade ediniz ve baştan başlayarak not ettiğim itiraz noktalarına cevap vereceğim. Gazete ve Meclis meselesinden bahsettiler. Tekrar ediyorum efendiler, bu, gazete şayiası değildir. Resmî bir teşebbüstür. Sırf İkisat Vekâletinin teşebbüs ve teşvikiyle olmuştur ve onun neticesidir.

HÜSEYİN B. (Erzincan) - Meclisin haberi yok.

İKTİSAT VEKİLİ MAHMUD ESAD B. (Devamlı) - Meclisin haberi yok buyuruyorlar. Bendeniz bu mesele için Meclisi Âlinin kararını istihsal etmek vazifesiyle İktisat Vekâletinin mükellef olduğunu bilmiyordum ve bugünkü kanaatim de bu, İktisat Vekilinin vazifesi dâhilinde değildir. Bir İktisat Kongresinin toplanması için Meclisin mezuniyetini istihsal etmek, meğerki buna dair bir kanun çıkar. Diğer mesailde olduğu gibi İktisat Vekâletinin vazife ve salâhiyetini tâyin buyurmuş olsa idiniz, İktisat Vekili de buraya gelir, istihsalı mezuniyet ederdi. Yoksa bendenizin kanaatime göre İktisat Vekâleti vazife ve salâhiyeti dâhilinde doluşarak yine vazife ve salâhiyetinin en kıymetli parçalarından birini vücuda getirmeye çalışmıştır.

SAMİ B. (İçel) - Öyle bir şey demedi.

İKTİSAT VEKİLİ MAHMUD ESAD B. - Bendenize göre dendi efendim.

İkincisi; kongre istişari mahiyette... Efendiler! Bendeniz böyle bir söz söylemedim kanaatindeyim. İstişari olacağına dair bir söz söylemedim. Yalnız İktisat Vekâletinin kongre azalarını tenvir için bir lâyhacık hazırladığını ve bunun sırf istişari mahiyette olduğunu söyledim.

ALİ ŞÜKRÜ B. (Trabzon) - İcrai mahiyette olduğunu söylediniz.

İKTİSAT VEKİLİ MAHMUD ESAD B. - Müsaade buyurunuz. Efendim! Bendeniz zatîalinizin güzel cümlelerini teker teker dinledim. Aynı şeyi zatîalinizden isterim. Lâyiharun sırf tenvir maksadiyle yazıldığını söyledim. Kongre istişari mahiyette olsaydı kıymeti azalardı, dedim. Kongre hâkimdir, reşittir. Çünkü, bunlar memleketimizin en ziyade iktisat âmillerinden memleketin iktisadiyatının öz evlâtlarındandır. İktisat Vekâletinin düşünebileceği kadar liyakat ve iktidara maliktirler. İktisat Vekâleti yalnız hatırına gelen ve memleketin hayati iktisadiyesiyle çok

alâkadar olduğuna kaani bulunduğur bâzı meseleleri -o da kongre heyeti faalesinin tasvibiyle- yazdı ve bakınız bu da düşünülecek mesailden midir? diye soruyor. Yoksa efendiler, İktisat Vekâletinin bir siyaseti iktisadiye programı yoktur, şöyledir, böyledir sözü varid olamaz. Her yerde ve en büyük mesailde bir milletin ârasına müracaat edilebilir. Âraya müracaatın her meseleye göre mahiyeti değişir. Siyasi mesail olursa, Hükümet Meclise müracaat eder. Daha ufak mesail olur. Mercileri müracaat eder. İktisat mesaili olur. İktisat Vekâleti müracaat eder. Yoksa iktisat siyasetini çizmemiştir, şöyledir, böyledir demek doğru değildir. Mamafih şunu da arz edeyim ki efendiler; Hükümet iktisat amillerinin irşadatından kendini müstağni görmüyor ve onların irşadına daima muhtaçtır. (Alkışlar) Sonra efendiler iktisat siyasetini çizmek bizim Teşkilâtı Esasiye mucibince -Muhterem Ali Şükrü Beyefendiye şu ciheti de hatırlatırım- iktisat siyasetinin programı kendi salâhiyeti dahilindedir. Çünkü, vekiller muta olan Teşkilâtı Esasiyemiz veçhile veçhelerini Meclisten alırlar. Âza intihab ediniz, gönderiniz! diye de bir karar vermedik.

Hattâ verdiğimiz emirlerde arzu eden gelir, arzu etmiyen de gelmez tebligatını verdik. Yoksa şunu bunu cebren gönderiniz, demedik. Hattâ harcırahları da olmadığını kendi keselerinden para sarf ederek bu işe gelebileceklerini söyledik. Şu veya bu köylüden para alınmış ise bu memleket kanun memleketidir, mahkemeler vardır, adliye vardır, o gibiler takibedilir, tecziye edilir. Binaenaleyh, bu gibi mesele meydan verebilecektir diye İktisat Vekâletinin iktisat âmillerini davet etmemesi bilmem doğru mudur? Efendim iktisat amillerinin teşebbüsü şahsiye taallûk eden işleri kendi kendilerine yapabilmeleri için, onlar reşittir demiştim. İktisat âmüleri, yine aynı şeyi tekrar ediyorum, meselâ efendiler! Kulüpler açacaktır, çiftçi sendikaları açacaktır, bunların hepsini yapacaktır. Bunların hepsini biraraya toplıyarak düşündürmek, yalnız filân kazaya ve filân köye mahsur kılmıyarak bütün Türkiye'ye teşmil etmek, bunlar İktisat Kongresinde teşebbüsü şahsi dâhilinde yapılacak olan işlerdir. Buna dair karar vermeleri elbette işi daha ziyade teshil eder. Kanunlarımız ve nizamnamelerimiz mucibince salâhiyetleri haricinde bulunan şeyler hakkın-

da temenniyatta bulunuyorlar. Her yerde Hükümet bunları malmemnuniye şeref telâkki eder. Bunlar kararlarını Meclise veya Hükümete bildirirler. Hattâ arzu ederler, isterler, fakat efendiler kongre on beş günde toplanabilir, bir ayda toplanabilir. Çünkü kongrenin şu kadar gün toplanacağını biz tâyin ve tahdid edemeyiz. Bidayette de arz ettim; İktisat Vekâletinin vazifesi, İktisat Vekâletinin rolü teşebbüs ve teşvikten ibarettir. Bâzı memleketlerde bu gibi kongreler kendi kendilerine toplanırlar. Fakat efendiler! Bâzı memleketlerde Hükümetin teşvikiyle toplanırlar. Birlirsiniz efendiler; uzun yıllardan beri mütevali mesaili harbiye ve siyasiye yüzünden memleket mühmel bir hale gelmiştir. İrşada ve teşvika muhtaçtır. Bunun için de İktisat Vekâleti düşünmüş ve bu işe teşebbüs etmiştir. Yani halkın kendi kendine toplanmasına veya İktisat Vekâletinin teşvikiyle toplanmasına dair kanunlarda hiçbir kayıt ve hiçbir mümanaat görmedim. Yani bunun memnu ve günah olduğuna dair hiçbir kayda tesadüf etmedim. Ali Şükrü Bey, "Gümrük kararı için nâfi bir şey söyleyebilir mi?" buyurdular, evet efendiler. Oraya gelenler elbette ittihazı mukarerrat edebilirler. Söz söyleyebilirler, düşünür, düşündüklerini, gördüklerini bütün millete olduğu gibi mümesilleri olan meclislerine ve hükümetlerine de arza kaadirlar. Efendiler, gümrük meselesinde "Bundan dolayı sıkılıyorruz. Şu gümrüğü lâğvediniz, şu gümrüğe zammediniz" demek elbette halkın hakkıdır ve vazifeleri bunu temenni etmekten ibarettir.

MEHMET ŞÜKRÜ B. (Karahisarî Sahib) - Aşarı da istemeyiz diyecekler.

İKTİSAT VEKİLİ MAHMUD ESAD B. (Devamlı) - Beyefendi! Elbette halkın bu hususta da söz söylemeye hakkı vardır. Fakat Aşarı istemeyiz diyeceklerini nereden biliyorsunuz?

Herkesin hürriyeti kelâmı vardır ve o hukuku tâbiyesinin en aziz bir parçasıdır. Bunu her yerde söyleyebilirler.

Buyurdular ki, memleketin siyaseti iktisadiyesini çizmek hakkı yalnız ve yalnız Meclisindir. Efendiler! hakikaten böyledir. Fakat İktisat Kongresinin, memleketin öz iktisat evlâtlarının iktisat siyasetine dair söyleyecekleri şeyleri dinlemek de acaba Meclisi Âlinin en mukaddes vazaifi dâhilinde değil midir?

Süs meselesine geçtiler. Efendiler! Bunlar hep telâkki ve zihniyet meselesidir. Efendiler bâzı işler olur ki, bazılarınca süs telâkki edilebilir ve bazılarınca da pek pratik bir iş telâkki edilebilir. Bendeniz bunu süs telâkki etmedim. En pratik işlerden telâkki ettim. Çünkü İktisat Vekâleti ve Meclisi Âli hiç şüphesiz arzu eder ki, memleketimizin her tarafında bir inkişafı iktisadi hâsıl olsun. Bunu kim yapacaktır? Efendiler! Kuru taşlar, kuru topraklar, kuru ormanlar kendi kendilerine söyliyerek mi bunu yapacaklardır? Onların âmilleri vardır, onlar iktisat amilleridir. Toplanacaklardır, görüşeceklerdir, şu işi şöyle yapalım, bu işi böyle yapalım diyeceklerdir. Teşebbüs şahsiye aid olan kısımlarını yapacaklardır ve yapamayacaklarını da Hükümet ve Millet Meclisine bildirerek yapılmasını arzu edeceklerdir.

Şimdi bir kere memleketimizin birbirini tanımayan öz evlâtlarını bir araya getirerek birbirini tanımayı, teshil etmeyi, bendeniz pratik ve amelî bir iş olarak buldum. Erzurum'un iktisat âmilî İstanbul'daki tüccarı tanımaz. Fakat Amerika'daki bir tüccarı tanımır. Memleketimiz kendini tanımayan bir iktisat memleketi haline geldi. Arzu ettik bu kongre dolayisiyle kendi kendini tanısin. Orada yekdiğerini tanımaya doğru gitsinler.

Efendim istihsalâtın artırılmasından bahsettiğim için söz söylediler. Efendiler bendeniz istihsalatımızın tezyidi demedim. İstihsalin tanzimi dedim. Nazarı dikkatlerini celbederim. İstihsalin tanzimi demek istihsalin artırılması mânâsını ifade etmez. Mamefih istihsalâtımızın artması da elbette gözümüzün önünden kaçmaması icabeden mesaili iktisadiyemizdendir. Eğer istihsalimizi artıramıyorsak bugünkü iktisadi ve malî vaziyetimizi düzeltmek imkânı yoktur. Mütemadiyen fazla ithalât ve mütemadiyen az ihracat yapacağız ve mütemadiyen harice karşı borçlu kalacağız. İthalat ve ihracatımız da tevazün vücuda getirmek imkânı yalnız istihsalâtımızın vücuda getirilmesiyle kabil olacaktır. İşte bunu da düşünüyoruz. Fakat bendeniz bunda da tanzim dedim.

Efendim, ormanlarımızın şöyle böyle yapılmasından bahis buyurdular. Bu iş bendenizin de gece ve gündüz düşündüğüm bir iştir ve yakında nasıl ki, alât ve edavatı ziraiye meselesini Mecliste gördülerse, ormanlarımızın da işlemekte olduklarını göre-

ceklerdir. (*İnşallah sadaları*) Ve müzakere etmekteyiz. Uzun yıllar harb içinde kalmış ve her hareketi ecnebilerin müdahalesiyle akim bırakılmış bir memlekette bütün mesaili iktisadiyenin bir günde ifa edilmesi kabiliyetini kendimde görmemekteyim. Fakat mütemadiyen çalışıyoruz. Orman meselesini hiçbir zaman unutmadık. Maden meselesini de unutmadık. Bir taraftan bunlar da olmaktadır. Fakat bunlar olurken İktisat Kongresini de ihmal etmeyi bendeniz muvafık bulmam. Evvelâ şunu yapalım, bunu yapalım, sonra oraya gelelim diye düşünmedim. Hepsine birden başlanır, hepsi birden yapılır.

Bendenizin heykelinden bahsettiler. Efendiler, bendeniz bundan çok müstağniyim ve Türk köylüsünün yıkık kulübesinde yaşamayı en büyük şeref ve saadet telâkki ederim. Bu heykel meselesini kendilerine terk ediyorum. Beni tanıyanlar pekâlâ bilirler ki, böyle dâvalar, dertler arkasında koşanlardan değilim. Arzu ederim ki son nefesim Türk kulübesinde geçsin ve onun dertlerine iştirak edeyim.

HÜSEYİN AVNİ B. (Erzurum) - İnşallah herkesin.

MAHMUT ESAD B. (Devamla) - Nafia Vekâletiyle alâkadar olan bir iş hakkında bendenizi muhatap tuttular. Kendilerini insafa davet ederim. Çok doğrudur. Mütemadiyen nazarı dikkati celbetmekteyim. Fakat ne yapalım. Memleketin vazai fi taksim edilmiştir. Bendeniz gidip müdahale edemem ve Meclise bir madde kanuniye getirerek İktisat Vekâleti namına Karaköy'de demir ferşetmek için iki yüz bin lira istersem zannedersem Heyeti Celileniz bana güler. Buna dair yapacağım şey doğrudan doğruya Heyeti Vekilede mevzuu bahsetmek, nazarı dikkati celbetmektir. Bendeniz bunları yapıyorum.

İktisat Kongresi münasebetiyle bir noktayı daha arz edeyim. Diğer memleketlerin tarihlerine bakıldığı zaman hemen her tarafta iktisadiyatın inkişafı bu suretle başlamış olduğu görülür. Macaristan'ın iktisadiyatını çizen bundan, elli altmış sene evvel toplanan büyük bir kongre olmuştur. Bizde çizemezler mi? Çizerler. Efendiler! Türk milleti yalnız harb milleti olarak kabiliyetini göstermemiştir. Bunu söyliyene reddederiz. Tarihçe sabittir; Türk

Milleti iktisadiyatta da, edebiyatta da en ileri giden bir millettir ve bugün Türk milletinin nabızlarında vuran kan yine aynı kandır.

TAHSİN B. (İzmir) - Tebrik ederim seni.

ALİ ŞÜKRÜ B. (Trabzon) - Türk Milletinin arkasında ben de iştirak ederim.

İCRA VEKİLLERİ HEYETİ REİSİ HÜSEYİN RAUF B. (Sivas) - Efendim sabık meslekdaşım Trabzon Mebusu Şükrü Bey filvaki esasen Harbiye Bahriye için tahsil görmüş olmakla beraber son zamanlarda ticaretle de iştigal ettiler ve hakikaten iktisadiyatta da böyle sual soracak kadar behreleri vardır.

HÜSEYİN AVNİ B. (Erzurum) - İnşallah sizin de cevap verecek kadar vardır.

HÜSEYİN RAUF B. (Devamlı) - Mesleki gemici olan Şükrü Bey, zannetmeyin ki, endişe ediyorum, zannediyorum ki, Şükrü Bey de bu kongreye gitmek arzu edecek ve bu suretle Meclisin nisabı ekseriyetine tesir edecektir. Halbuki kendilerini muarız gördüm. Efendim meselenin şeklini İktisat Vekili arkadaşım müdellel bir surette söylediler ve muvazzaflı olarak Heyeti Aliyenize arz ettiler. Bu İktisat Kongresinde, yani ismi ecnebi olan ve iktisat ile hayatını kazanan hakiki muktesitleri bir araya toplayıp koklaştıracak, görüştürecektir olan bu içtimada fayda var mıdır? Hiç şüphesiz fayda vardır. Memleketimiz inşallah yalanda ittihaz buyuracağınız kararlar hututu hadidiye ile bağlanacak, meadin ve ormanlar işliyerek inkişaf edecek. Binaenaleyh böyle bir kongreye evlâbittarik lüzum vardır. Memleketin aksamı muhtelifesinden gelecek çiftçiler orada toplanacak. Senin toprağın hangi sabanı ister, benim arazim hangi harman makinası ister diye bunu tesbit eder ve sami sıfatıyla bulunan İktisat Vekili bu talepleri tetkik ve tetebbu edersé faydasız mı olur? Bu itibarla bendeniz böyle bir kongrenin muzır olmak cihetini anlıyamadım.

ALİ ŞÜKRÜ B. (Trabzon) - Muzır demedim.

HÜSEYİN RAUF B. (Devamlı) - Muzır olmazsa hiç olmazsa müfid olacak, hiç olmazsa memleketin muhtelif aksamında yaşayan kardeşlerimizin yekdiğeriyle görüşmesini, tanışmasını mucibolur.

Ondan sonra efendiler, bâzı refiklerimiz buyurdular ki: burada meşru mümessilleri vardır, onlar vasıtasıyla yaparlar. Hiç şüp-

hesiz onu da yaparlar. Burada mümessilleri var diye onu bizzat yapmanın, salâhiyetleri haricinde kaldığını iddia edemeyiz. İş-terlerse vekillerine müracaat ederler; onlarla da görüşürler, düşünürler, karar verirler, hükümete arz ederler, bizim ihtiyacımız budur derler, Hükümet tetkik eder, telif eder, icabederse kanun şeklinde Heyeti Aliyenize arz edilir. Biz burada varken başkası toplanmasın demek dar düşünmektir.

HÜSEYİN AVNİ B. (Erzurum) - Öyle demedik efendim.

HÜSEYİN RAUF B. (Devamla) - Zatiâlinize dediniz demedim, yani böyle sözler de vardır.

HAKKI HAMİ B. (Sinop) - Rica ederiz Rauf Beyefendiden söyleyeceği sözleri sual takriri dairesinde söylesinler. Sonra herkes söz almak mecburiyetinde kalacak, o vakit Nizamnamenin tadil edilmek zarureti hâsıl olacaktır. Bu söylenilen sözler ona ait değildir. Mevzuu bahsolamaz.

HÜSEYİN RAUF B. (Devamla) - Takrirden söylenmiyen sözler kürsüde söylenmiştir.

HAKKI HAMİ B. (Sinop) - Onlara cevap verin.

HÜSEYİN RAUF B. (Devamla) - Ona cevap veriyorum, harfiyen ona cevap veriyorum. Dikkat buyurdunuzsa söylenen söz-lere ehemmiyetle cevap veriyorum ve not almışımdır. İkinci me- sele; bunlara verilecek harcırahla memleketimizin serveti umu- miyesi zarardide olacak deniyor. Ben bu kongrenin Marsilya'da toplanacağını zannetmiyorum. Yine memleket içinde bir nokta- da içtima edecektir.

ALİ ŞÜKRÜ B. (Trabzon) - O parayı Loyd vapurları alıyor.

HÜSEYİN RAUF B. (Devamla) - Karadan gelmek zahmeti mi ihtiyar buyuruyorlar.

ALİ ŞÜKRÜ B. (Trabzon) - Edemezler efendim, yolumuz yok- tur maatteessüf.

HÜSEYİN RAUF B. (Devamla) - Her halde kongrede beş veya on murahhasın birkaç yüz lira sarf etmesine tekabül edecek bir menfaatin temin edileceğine kaaniim. Şimendiferlerin Karaköy kısmının tamiri edilmesinin İktisat Vekili Beyden sual edilmesini işittim. Tabîî aynı sualin daha evvel bana varidolması lâzım- dır. Efendiler, Karaköy kısmının tamiri için Hükümetiniz eline

geçtiği andan bu dakikaya kadar kemali faaliyet ve âzami ehemmiyetle çalışmıştır. Malî vaziyetimiz, askerî vaziyetimiz, iktisadi ihtiyacat, askerî zaruretler, asgari bir zamanda işe başlamak imkânını istihsal etmiştir. En seri bir surette ikmaline çalışıyoruz ve yakında hitam bulacaktır.

Ormanlar meselesi hakkında Şükrü Beyin hakikaten müteessir olmasında hakkı vardır. Çünkü, kürek ile direktan bahsettiler. Gemicilerimiz Romanya'dan direk ağacını alırlar. Niçin bizim ormanlarımızdan çıkmıyor?

ALİ ŞÜKRÜ B. (Trabzon) - Maden ocaklarından bahsettim.

HÜSEYİN RAUF B. (Devamlı) - Maden ocakları da keza. Malumuâliniz hakikaten dünyanın en zengin ormanlarına malikiz. Fakat daha bugüne kadar olmıyan ve inşaallah bundan sonra âzami faaliyetle başlayacak olan yollarımız meselesi vardır ki, bugünün mesailine hâkimdir. Onun için İnebolu, Kastamonu ormanlarından kereste kesip Zonguldak'a nakletmekle kalanları vapura yığdırıp yahut halatla nakletmek arasında büyük nakliye farkı olur.

ŞÜKRÜ B. (Bolu) - Yok efendim, bu iş doğru değil. (Händler) Ormanlar meadinin tepesinde duruyor.

HÜSEYİN RAUF B. (Devamlı) - Onun için inşaallah, o kısım ahalinin muhterem mebusları olan arkadaşlarımız yakında o halkı tenvir edecekler ve kendileri mesailerini ibzal buyuracaklardır ve yollarını ihzar edeceklerdir. Memleketimizde baştanbaşa Türk ağacı istimal edilinceye kadar sabretmemiz lâzımdır.

Yollar hakkında da nafia kongresi yapalım. İktisat Vekili arkadaşımız bana bidayette böyle bir teşebbüsten malûmat vermişti. Ankara'da olacaktı. Bilâhara vesaiti nakliye suhuleti dolayısıyla İzmir'i tensibettik. Bu münasebetle Heyeti Aliyenize şunu arz etmek isterim; bâzı rûfekanın kongreye iştirak etmek üzere teşrif arzusunda bulunduğunu işittim. Efendiler, memleketlerinden intihab edilmiş olabilirler. Fakat ilk intihab edilmiş oldukları zamanı ve ahvali gözönünde bulundursunlar ve intihaplarında halkın istihdaf ettiği kudsiyeti ve ehemmiyeti derpiş buyursunlar. Bu kongre âzası arasında ziraat meselesini kendileri kadar hüsnü ifa edecek, düşünecek birçok köylü kardeşlerimiz orada mevcuttur. Fakat millet mesailinin en hârve hâd bir şekilde mevzuuba-

his bulunduğu böyle bir zamanda arkadaşların İktisat Kongresi-
ne gitmeyi muvafık göreceklerine kaani değılim.

SALÂHADDİN B. (Mersin) - Neye tarihini değıstirmiyorsunuz?

HÜSEYİN RAUF B. - O itibarla arz ediyorum ki. Teşkilâtı Esa-
siyemiz mucibince vaziyetin tebeddülü katisinde münhasıran Mec-
lisinizin karariyle hareket mecburiyetinde bulunan Hükümetiniz...

HACI ŞÜKRÜ B. (Diyarbakir) - Hangi karar?

HÜSEYİN RAUF B. - Türkçe söyledim, Firenkçe lâkırdı kul-
landım mı? Türkçe söyledim galiba. Hiçbir zaman nısab ekseri-
yetin kaybolacağı şekle evet diyemez. Bu noktayı vazifei milliye
olarak Heyeti Aliyenize arz etmek mecburiyetindeyim.

DURAK B. (Erzurum) - Meclis takdir edemiyor mu acaba?..
Şühesiz Meclis de takdir ediyor.

HÜSEYİN RAUF B. - Mâruzadım bu kadardır efendim.

REİS - Müsaade buyurursanız arz edeyim. Sual takririnde nisap
meselesi vardır, malumuâliniz Heyeti Celilenin bir kararı vardır.
Divanı Riyaset bu dakikaya kadar bu kararı aynen ifa etmektedir.
Bu kararda iki yüz azadan fazla olmadıkça her hangi şekilde olur-
sa olsun o arkadaşların Meclisten infikâkine Divan karar veremez.

ALİ ŞÜKRÜ B. (Trabzon) - Vekil Beyefendinin söylediğı söz-
lerin birçoğuna cevap vermiyeceğim.

Gayet kısa olarak bâzı nıkata cevap vereceğim. Efendim, Reis
Paşa Hazretleri buyuruyorlar ki; İktisat Vekiliyle olan mesele bit-
miştir. Heyeti Vekile Reisine cevap veriniz. Fakat Heyeti Vekile
Reisi Beyefendi de aynı nıkata temas ettiğinden müsaadenizle ona
da cevap vereceğim. Yalnız en mühim bir nokta vardır ki, müsa-
adelerine mağruren onu sormak isterim, çünkü gayet mühimdir.
Kongrenin istişari mahiyette olduğunu söylemişlerdi.

Böyle bir şey söylemedim, buyurdular. Değılse nedir? İcrai ma-
hiyette midir? Onu izah buyurmadılar. Biri budur.

RAGİP B. (Kütahya) - Şirket teşkil edemezler mi, banka aç-
mazlar mı, sendika yapamazlar mı?

ALİ ŞÜKRÜ B. (Devamla) - Efendiler! Kongre hakkındaki
sözlerden benim anlıyabildiğim netice itibariyle müfid olabilece-
ğı nokta, cemiyet teşkil edebilmesi imiş. Şimdiye kadar hepiniz
de biliyorsunuz ki, memlekette bu tarzda zirai, iktisadi mahiyet-

te pek çok cemiyet teşekkül etmiştir. Kongre ile teşekkül etmeye bendenizce lüzum yoktur. Eğer bu gayeyi istihdafen bu külfet ihtiyar ediliyorsa bendenizce fazla bir zahmettir. Yalnız Heyeti Vekile Reisi Beyefendiye bir cevap vereceğim. Buyurdular ki; kongreye herkes, gemiciler, iktisatçılar ve saireciler gelirler. Efendiler her memlekette kongre olur. Fakat kongre aynı meslek veya münasebettar mesalik erbabı arasında olur. Yoksa böyle her meslek erbabından mürekkep çorba şeklinde, aşure gibi kongre olmaz. (O . , sesleri) İlmi cevap isterim, ilmî cevap. Efendiler; ben gemiciyim, bankadan anlamam, binaenaleyh banka işlerinde reyim olmaz. Avrupalılar beyefendinin buyurduğu gibi ziraat kongresi yapmıştır, fakat bunun içine ne dülgere, ne gemicisi, ne fabrikatörü, ne bankacısı ne bilmem nesi girmiştir. Binaenaleyh bahsedilecek mesail itibariyle, malûmatları arasında dağlar kadar fark olan ve hattâ hiçbir nispet, münasebet bulunmayan iki bin kişinin müzakeresinden bir netice çıkacağıma ben kaani değilim, ne kadar iddia ederlerse etsinler.

Efendiler; kongrenin açılmasına vekâletin tavassut etmesi günah mıdır dediler. Biz günahtır demedik. Yalnız bizim bildiğimiz kongreler ihtiyacı mahalliye üzerine yapılan teşkilâtı mahalliyelerden doğar.

BİR SES - Kim demiş?

ALİ ŞÜKRÜ B. (Trabzon) - Ben diyorum. Aksini iddia eden varsa buraya gelsin... Meselâ bir memleketin çiftçileri bir takım ihtiyacat altında zebun kalır ve bu ihtiyacat hakkında umumi düşüncelerini tesbit etmek ve bu bapta Hükümetten veçhe almak üzere mümessillerini, vekillerini bir araya toplarlar. Bunlar aralarında bir kongre akdederler. İşte kongreler böyle doğar ve böyle doğarsa her halde müsmir neticeler verir. Sonra Vekil Beyefendi bendenizin sözlerimin birçoğunu meselâ heykel meselesindeki ifadatımı yanlış telakki buyurdular. Bendeniz demiştim ki, memleketin şu günkü âcil ihtiyaclarını tatmin etmiş olsaydı heykelini yapardım. Yoksa ben heykeli kolay kolay kimseye vermem. Bu gibi muazzam mesaili düşüneceğimize bugün mübrem olan ihtiyacatımızı tatmin çaresini arasaydık daha iyi bir iş görmüş olurduk.

Sonra efendiler; gümrük meselesinde söz söylemeye bu adamların hakkı yok mudur, onlar efradı milletten değil midir? buyurdular. Efendiler bu bir siyaset oluyor. Yani ben güya o kongre âzasının aleyhinde imişim veyahut mesaili milliyeye dair söz söylemesinler diyormuşum gibi bir fikir ihsas edilmek isteniyor. Efendiler; burada Hürriyeti şahsiye Kanunu için bar bar bağırın bir arkadaşımızın hiçbir vakit kimsenin hürriyeti şahsiyesine tecavüz aklımdan geçmez. Ben memlekette herkesin söz söylemek hakkı olduğunu kabul etmiş ve bu noktai nazardan bu kanunu şiddetle müdafaa etmiş bir arkadaşınızım. Yalnız bir nokta var. Gümrük mesaili hakkında bunların söyledikleri sözü, verdikleri kararı dinlemezsek, reddedersek doğru olmaz. Gümrük mesaili umumiyesi hakkında söz söylemek lâzım ise milletin gönderdiği resmî ve meşru vekilleri olan sizler söylersiniz. Şimdiye kadar yaptığınız gibi şimdiden sonra da yaparsınız.

Sonra Meclisten veçhe alınır yolundaki beyanatıma karşı buyurdular ki; Meclis bana bu hususta veçhe vermedi. Efendiler; veçhe alınmakla verilmek bendenizce yekdiğeriyle memzuçtur. Veçhe istenilmekle verilir. Gerçi Meclis isterse, lüzum görürse re'sen de verir. Binaenaleyh eğer Vekil Beyefendinin yapacağı daha bâzı mühim mesail var da Meclise müracaat etmiyerek Meclisin kendiliğinden veçhe vermesini bekliyorsa daha çok beklerler.

MUSTAFA B. (Tokad) - Son söz nedir?

ALİ ŞÜKRÜ B. (Trabzon) - Efendiler! Bizde keramet yoktur ki, Vekil Beyin dimağından geçen mühim projeden haberdar olalım da kendilerine veçhe verelim. Veçheyi Vekil Beyin gelip bizden istemesi lâzım gelirdi.

MAZHAR MÜFİD B. (Hakkâri) - Jandarma Kanunu yine kaldı.

ALİ ŞÜKRÜ B. (Devamlı) - Peki efendim fazla söylemeyeceğim. Vazgeçtim. Heyeti Vekile Reisi Beyefendiye yalnız şunu söyleyeceğim ki, mademki, bugünkü vaziyet itibariyle mebusan arasından intihabedilen murahhasların kongrede hazır bulunmalarını muvafık görmüyorlar, o halde bunları intihab eden zevatı muhteremenin hakkı intihaplarına hürmeten olsun kongrenin tarihi inkadını biraz tehir ettirsinler. Bu kadar aceleye sebep nedir acaba?

Eğer halkın sözüne, reyine hürmetkar isek halkın; arkadaşlarımız arasından intihab ettiği murahhasların da kongrede bulunmaları lâzımdır. Binaenaleyh arkadaşlarımızın bulunabileceği zamana kadar kongrenin talikinde ne beis vardır? Kongre ilk tasavvur veçhile neden Ankara'da toplanmıyor?

TAHSİN B. (İzmir) - Nizamnamei Dahiliye mugayirdir bu. Fazla söz söylenemez.

İKTİSAT VEKİLİ MAHMUD ESAD B. - Ali Şükrü Beyefendiye cevap vereceğim. Efendim Ali Şükrü Beyefendi dünyanın hiçbir yerinde böyle kongreler toplanamayacağına işaret ettiler ve dediler ki; bu kongre olur ama bir ziraat kongresi, bir gemiciler kongresi, kürekçiler, ilâahiri böyle kongre olursa köy pazarına döner. Efendiler bir kere kendilerine hatırlatmak isterim ki, iktisat bir küldür. Kürekçi, çiftçi, sanatkâr, iktisat denilen bir küllü, parçayı vücuda getiren parçalardır. Bunların hepsinin bir arada karar vermesinde ilmen hiçbir mahzur yoktur. Ve dünyanın her tarafında yapılmaktadır. Farzımuhal olarak yapılmamıştır. Peki efendiler; biz hep gördüğümüz gibi yapan bir millet miyiz? Biraz da icad etmek kabiliyetini haiz değil miyiz? (*Haiziz sesleri*) Biraz da kendimizden yapalım. Efendiler, Ali Şükrü Beyin haberi zannederim yoktur; İsviçre'de daima böyle kongreler toplanır, tüccarlar ve çiftçiler bir araya gelir, orada görüşürler. Binaenaleyh iktisat kongresi bir çorba değildir, bir iktisat kongresidir ve bu memleketin öz iktisatçı evlâtlarından mürekkeptir.

"Kongrenin vazifesi istişari değildir" demiştin. "Şu halde icrai midir?" diyorlar.

Efendiler; bunu kâfi derecede izah ettim. Teşebbüsü şahsi ile yapılabilecek işleri derhal yaparlar. Sandıklar, cemiyetler, amele sendikaları açarlar. Amele ve çiftçiler ve tüccar ittihağı vücuda getirebilirler. Kanun ve nizamca ittihağ ettikleri kararları Millet Meclisine ve Hükümetine bildirirler. Dünyanın bütün medenî milletlerinde olduğu gibi yapılmasını isterler.

Pratik işlere ehemmiyet vermediğimizden bahsettiler. Yine efendiler büyük bir iş yapamadığıma kaaniim, mahduttur yaptığım şeyler. Fakat arz ediyorum. Asırlardan beri yüz üstü kalan iktisadiyatı bir anda düzeltmek istiyorlarsa maatteessüf bende-nizde o kuvveti göremiyorum. Şayet kendilerinde görüyorlarsa

o mevkii maalütihar terk ederim ve oraya geçiririm kendi elimle... Zannediyorum ki, bu müşküldür. Ve İktisat Vekâleti yıllardan beri memleketi kavuran vebayı bakariyi kaldırmıştır efendiler. *(Henüz geçmedi sesleri)*

Evet tamamen geçmemiştir. Ben de biliyorum. Geçen sene Ankara'da gözünüzün önünde öküzler ölüyordu. Bu sene görüyorsunuz efendim?

Sonra dediler ki: Bu gibi işler teşebbüsü şahsi ile yapılır. Teşebbüsü şahsi ile yapılamaz.

Efendiler! Ali Şükrü Beyefendi Türk tarihini araştırınsınlar. Teşebbüsü şahsi memleketlerin ruhiyatına göredir. Meselâ İngilizlerdeki teşebbüsü şahsi başkadır. Bizde bu gibi şeyler mutlaka Devletin ve Hükümetin irşat ve teşvikiyle yapılırdı. İslâm tarihinde de böyle idi. Fakat İngiliz psikolojisine, ruhiyetine uyan bir şeyi memleketimizde beklersek tufan olur. Heykelde tamahkâr davrandılar. Zaten ben tamahkâr olduklarını bildiğim için onu kendilerine terk ve hibe ediyorum.

VI. Bölüm

Türkiye İktisat Kongresi ve Milli Numune Sergisi'ne Doğru...

Türkiye İktisat Kongresi hakkında adındaki Türkiye yerine İzmir'i kullanmak, Kongre toplanırken herhangi bir teknik hazırlık yapılmamıştı, bir ön programı yoktu, Kongre Lozan görüşmeleri kesilince alelacele toplandı (*önceki bölümde yazdıklarımla bu meselenin yeterince aydınlanmış olduğunu düşünüyorum*), hatta Kongre'de Batı'ya liberal selam verildi gibi bana göre gerçeklerle çok da uyuşmayan ve on altı gün süren Kongre hakikatinden uzak ve de yeterli bilgiye dayanmayan bir dolu söylenti yazıya dökülmüş, kimi çevrelerce de kesin doğrular olarak kabullenilerek bir ezbere dönüşmüştür. Özellikle 1970'li yıllar boyunca yazılmış az sayıdaki bu değerlendirme metinlerini ciddiye alıp tartışmak bu kitabın amaçları dışındadır.¹ Ancak çarpıcı bulduğum üç örneği de 100 çiçek açsın 100 fikir yarışsın sözü bağlamında yorumu okuyucuya bırakarak not etmek isterim.

İlki Sabahattin Selek'e ait:²

1 Çok erken yaşta zamansız kaybettiğimiz meslektaş dostum sevgili İlter Ertuğrul, bu değerlendirme metinlerinin çoğunu büyük bir özenle derlemiş ve nazik üslubuyla da eleştirmiştir. Meraklısı göz atmalıdır: N. İlter Ertuğrul (2017). Cumhuriyet Kurulurken Devletçiliğin Ayak İzleri. Telgrafhane Yayınları. Ankara.

2 Sabahattin Selek (2020). Anadolu İhtilali. Mondros Mütarekesinden Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğuşuna Kadar Ulusal Savaşının Belgeseli. s. 792. Kastaş Yayınları. Eylül. İstanbul.

"Zaferden sonra ihtilal kendi felsefesine ihanet etti. 17 Şubat 1923'te İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi ile Yeni Türk Devleti'nin milli kapitalist ekonomiyi benimsediğini görmekteyiz. Gazi Mustafa Kemal Paşa, kongreyi açış nutkunda devletçilikten tek söz etmemiştir."

İkinci değerlendirme Emre Kongar'dan:³

"Kongre, o günkü toplumsal ve ekonomik yapı içinde güç sahibi olan kişileri bir araya getirmiştir. Böylece, eşraf, ayân, tüccarlar ve İstanbul ticaret çevreleri, güçlerini bir kez daha kanıtladılar. Kongre, hükümete bu grupların çıkarlarına uygun öneriler yaptı. Toplantılarda toprak reformu ve grev hakkı gibi konular tartışılmaz iken özel girişimci çabalarıyla sermaye birikilmesini sağlayıcı önlemler örgütlendi. Bir açıdan İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi Osmanlılar'dan devralınan toplumsal ve ekonomik yapının onaylanması anlamını taşıyordu."

Üçüncü değerlendirme de Şevket Süreyya Aydemir'den:⁴

"İzmir Kongresi'nin hedefleri ile milli ekonominin düzenlenmesine gelince, ben İzmir Kongresi'ne arkadaşlarımla verdiği değeri vermiyorum. Kitaplarımda da vermemişimdir. Bu reis olan Karabekir'in liberal oluşu, hayır liberal falan da iktisatçı değiliz bir kere. Yani o kongrede iktisatçı yok."

Oysa, Gazi Mustafa Kemal ve kadroları, siyasi ve iktisadi egemenlik arasında bir ayırımı bulunmuyor ve biri olmadan diğeri de olamayacağını savunuyorlardı.⁵

3 Emre Kongar (1981). İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı. s.225-226. Remzi Kitabevi. 4. Baskı. İstanbul.

4 Şevket Süreyya Aydemir (1973). Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri. 11-12 Ekim. Maçka Oteli. 50. Yıl Armağanı. İstanbul içinde s.56-70.

5 Bu yaklaşımın ileride ele alacak olduğumuz Kongre açılış konuşmalarına nasıl yansıdığına göz atacağız.

Milli Kurtuluş hareketinin ilk örgütlenmeye başladığı dönemde, değişim hatta devrimci değişim öne çıkmaktaydı. Türklerin yepyeni bir başlangıç yapma ve yoz Osmanlı geçmişlerini terk etme süreçlerinde olduklarına ilişkin berrak bir kavrayış egemendi. Bu tutum Fransız Devrimi geleneğinin Türkiye'deki radikal düşünce üzerindeki etkisiyle uyum içerisindeydi.⁶ İşte bu yüzden İstanbul'un Mart 1920'de Müttefikler tarafından işgali, yalnızca fiilen Osmanlı devletinin sonu olarak değil, yeni bir çağın başlangıcı olarak Gazi Paşa'nın deyişiyle *birinci milli sene* olarak görülüyordu. Yeni başlangıcın tümüyle yeni bir devlet ve toplum yaratılmasına götüreceği umuluyordu. Milli Mücadele'nin önderliği bu değişimin gerçekleşmesi için Osmanlı'dan çok farklı yeni bir *Türk tipi* yaratmak zorunda olduklarını kavramışlardı. Devrimci değişim yönündeki bu istek egemen olunca eski düzenin bağımlı iktisat siyasetinin ilk değiştirilecek şey olması son derece doğaldı.⁷

Mustafa Kemal, Reis Paşa sıfatı ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü yasama yılının açılışında, 1 Mart 1922'de yaptığı konuşmada bu durumu çok açık bir biçimde ifade etmektedir.

Hedeflenen noktanın, *özünde mali bağımsızlığın yattığı tam bağımsızlık* olduğu gayet netti.

"Tanzimatın açtığı serbest ticaret devri, Avrupa rekabetine karşı kendisini koruyamayan ekonomimizi bir de iktisadi kapitülasyon zincirleriyle bağladı. Kuruluş ve özel sektör yönünden ekonomik alanda bizden çok kuvvetli olanlar, memleketimizde bir de ayrıca imtiyazlı durumda bulunuyorlardı. Gelir vergisi vermiyorlardı. Gümrüklerimizi ellerinde tutuyorlardı. İstedikleri zaman istedikleri eşyayı, istedikleri şartlar altında ülkemize sokuyorlardı. Bütün ekonomimizin her bölümüne bu sayede kesin olarak hâkim olmuşlardı.

Efendiler,

Bize karşı yapılan rekabet gerçekten, çok gayrimeşru, gerçekten çok yok edici idi (Kahrolsunlar sesleri). Rakiplerimiz bu davranış-

6 Serdar Şahinkaya (2022). Devrime Doğru İlk Adım: Mustafa Kemal Paşa'nın Halkçılık Programı. 13 Eylül 1920. s.61. Telgrafhane Yayınları. Mayıs. Ankara.

7 Feroz Ahmad (1999). İttihatçılıktan Kemalizm'e. Kaynak Yayınları. (Çeviren: Fatmagül Berktaş). İstanbul.

larıyla gelişmeye elverişli sanayiimizi de öldürdüler. Tarımımıza da zarar verdiler. Ekonomi ve maliyemizin gelişmesi ve olgunlaşmasını önlediler.”⁸

Ç.

Artık bağımsızlık savaşı zaferle sona ermişti ve Lozan’da barış görüşmeleri sürmekteydi. 1919 Misak-ı Milli’inde saptanan milli sınırlar, savaş meydanlarında gerçekleşmişti ama iktisadi egemenlik uğrunda mücadele görüşme masasındaydı.

Aslında bu süreçte içte, iktisadi cephede yeni bir savaş başlıyordu: Sanayii tesislerinin ve demiryollarının millileştirilmesi,⁹ ülkenin güçlerinin ayağa kaldırılmasına dönük çağrılar coşku ile karşılanıyordu. Kurtuluşun kadroları, geniş halk kitlelerinin peşlerinden geleceklerini hissediyorlardı. Bu coşkulu hava, İzmir’de toplanacak olan Türkiye İktisat Kongresi’nde de açık biçimde kendini gösterdi. Düzenleyenler, bütün halk sınıflarının temsil edilmesine çaba ve özen göstermişlerdir.¹⁰

Vakit gazetesi 8 kânun-u sani (Ocak) 1923, sayfa 3’te bu konuyu haberleştirmiştir:

“(…) Tanzim edilen talimatname mucibince kongreye her kazadan sekiz kişi gönderilecektir. Bunlardan birisi tüccar, birisi sanatkâr, birisi amele, birisi şirket, birisi banka, üçü çiftçi mümessili olacaktır.

8 Serdar Şahinkaya (2009). Gazi Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası. ODTÜ Yayıncılık. 2. Basım. s.38-39. Kasım. Ankara.

Bu noktada ek olarak günümüzde de zaman zaman tartışılan ve daha çok da tartışılacağı benzer “Sevr - Lozan” temelindeki hususların “başlıca iktisadi hükümlerinin” karşılaştırılması ve Lozan Barış Antlaşması’nın da 100. Yılına doğru gidilirken şimdiden yükselen “çok sesli karşı devrim korosu”nun çürük de olsa ideolojik saldırılarına karşı karşı bir tahkimat dosyası olarak özellikle bakınız: Murat Baskıcı, “Sevr ve Lozan Antlaşmalarının Başlıca İktisadi Hükümlerinin Karşılaştırılması”, *Mülkiye*, C.XXVIII. S.242 (Ankara, 2003), s.109-126.

9 Bu dönemin devletleştirme ve millileştirmeleri için özellikle bakınız: Yıldırım Koç (2006). “Türk Ulusunun Oluşumunda Devletçiliğin Rolü ve Özelleştirme Politikaları”. *Ulusal Bağımsızlık İçin İktisat Politikaları Kurultayı. Bildiriler Kitabı*. s.507-523. TC. Malatya Üniversitesi. İİBF. Malatya.

10 V. A. Gurko Kriyajın (2008). *Yeni Türkiye’nin Doğuşu (1923-1924 Yazıları)*. Kaynak Yayınları. Haziran. İstanbul.

Miimessillerin intihabında servete bakılmayacaktır. Kongreye müntehip olmayanların da mütalâaları memnuniyetle istima edilecektir.”¹¹

Bu bağlamda V. A. Gurko - Kryajin’in tespitlerine göre Kongre’ye katılan üretici grupları:¹²

Grup Adı	Delege Sayısı
İşçiler	187
Esnaf ve Sanayiciler	99
Köylüler ve Toprak Sahipleri	362
Tüccarlar, Banka ve Çeşitli Kuruluş Temsilcileri	286
Toplam	934

Not: Serdar Şahinkaya tarafından tablolaştırılmıştır.

11 Gündüz Ökçün (1981). Türkiye İktisat Kongresi.1923- İzmir. Haberler, Belgeler, Yorumlar. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 471. 100. Doğum Yılında Atatürk’e Armağan Dizisi: 16. 3. Baskı. Ankara.

12 V. A. Gurko Kryajin (2008). Yeni Türkiye’nin Doğuşu (1923-1924 Yazıları).s.215. Ancak Kongre’ye katılan delege ve izleyici sayılarına ilişkin başta Gündüz Ökçün hocanın temel referans kitabı olmak üzere diğer yayınlarda da 1135 delege, 500 kadın 3000 izleyici not edilmiştir.

Kâzım Karabekir, Anadolu gazetesi sahibi Haydar Rüşdî'ye ait Kongre başkanlık masası önünde

Kaynak: Kâzım Karabekir, *İktisat Esaslarımız, Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi*, (Yayına Hazırlayan: Orhan Hülagü - Ömer Hakan Özalp), 2. Baskı, s.223, Emre Yayınları, İstanbul, Haziran 2001.

Kongre Divan Başkanı Kâzım Karabekir Paşa, Kongre günlüğünde delege sayılarıyla ilgili şu bilgiyi vermektedir:¹³

"Kongre 1135 aza ile toplanmaya başlamıştır. Gelmesi beklenenler mevcut 375 kazadan sekizer alakalıdan, 3000 kişi idi. (...) Türk milletinin fertlerinin kendilerine tevdi edilen memleket meselelerindeki hassasiyeti ile onuncu gün akşamı aza sayısı 1600'ü aştı. Kapanışta ise bu rakam mutlaka iki bini bulmuştur."

¹³ Kâzım Karabekir (2001). *İktisat Esaslarımız. Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi*. (Yayına Hazırlayan: Orhan Hülagü - Ömer Hakan Özalp). Emre Yayınları. 2. Baskı. s.204. Haziran. İstanbul.

Ressam Vasfı Bey tarafından hat şeklinde levhalaştırılarak İktisat Kongresi'nde başkanlık makamının arkasına asılan, Karabekir Paşa'nın "Türk yılmaz" marşı levhası

Kaynak: Kâzım Karabekir, *İktisat Esaslarımız, Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi*, (Yayına Hazırlayan: Orhan Hülagü - Ömer Hakan Özalp), 2. Baskı, s.284, Emre Yayınları, İstanbul, Haziran 2001.

Yeri gelmişken, 9 kânun-ı sani (Ocak) 1923 günkü Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin ikinci sayfasında İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in 1923 Türkiye İktisat Kongresi'nin toplanma amacı ve niteliği hakkında basın temsilcilerine verdiği demeçten¹⁴ birkaç paragraf üzerinde dikkatlerimizi toplamalıyız:

"Memleketin rençper, ticaret ve sanayi erbabından ibaret olacak olan bu Kongre memleketin inkişaf-i iktisadiyesi için acilen ittihaz edilecek tedabir hakkında görüşmek üzere şubat iptidalarında İzmir'de in'ikat edecektir. Kongre Başkumandanımız¹⁵ Gazi Mustafa Kemal

14 Gündüz Ökçün (1981). s.2-3. Yazım şekli korunmuştur. Serdar Şahinkaya.

15 Sizin de dikkatinizi çekti değil mi? İktisat Vekili Mahmut Esat Bey, Gazi Mustafa Kemal'i TBMM Başkanı ya da Reis Paşa diye takdim etmiyor. Nasıl tarif ediyor? Başkumandanımız. İşte Batı'ya yani Lozan'a damardan mesaj. Demek istiyor ki, eğer barış tesis edilmez ise Milli Mücadele'nin muzaffer ordularının kumandanı görev

Paşa hazretlerinin iştirakile ve irad buyuracakları bir nutk-u iftitali ile mesaisine başlayacaktır. Kongreye her kazanın rençper, ticaret ve sanayi erbabından sekiz müntehip azânın iştirak edeceğine nazar, mevcudunun üçbin kişiden ibaret olacağı tahmin edilebilir. (...)

Kongre ile beraber bir de sanayi meşheri (sergi) hazırlanmaktadır. Bu meşherde aynı zamanda Kongre ile beraber küşad edilecek ve burada memleketin masnuat ve malısulât-ı dâhiliyesi teşhir edilecektir. Meşhere iştirak için lâzım gelen mahallere tebligatta bulunduk. Burada, bilhassa halılar, kumaşlar ve Anadolu'nun diğer mamulâtı ile mahsulâtı teşhir edilecektir.

Diğer taraftan Avrupa sanayi ve masnuatının da meşhere gönderilmesi için garp müessesat-ı sımaiyyesine mâlûmat verdik. Aynı zamanda Avrupa matbûatını da Kongre'ye davet ettik..."

İktisat Vekili'nin bu açıklaması yanı sıra bir de 14 Ocak 1923'te kısa bir basın bülteni yayımlanmıştır. Bu basın bültenin son paragrafı şu şekildedir:

*"Kongrenin her sene muayyen müddetlerle in'ikadını (toplantısını) İktisat Vekâleti pek lüzumlu görmektedir. Müteakip Kongrelerin nerelerde in'ikad edeceği bir evvelki Kongre'de ârâya (oy çoğunluğuna) müracaat edilerek tespit edilecektir."*¹⁶

Bu paragrafta yer alan müteakip kongrelerin toplanacağı ibaresine dikkatinizi çekerim. Anlıyoruz ki, Kongre'nin takip eden yıllarda ve İzmir dışında bir yerde yapılması düşünülmüştür. Ancak bu şekilde, yani devletin çağrısıyla toplanan Kongre¹⁷ 58 yıl sonra ilk defa 2-7 Kasım 1981'de gerçekleşmiştir. Başta Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Cumhuriyetçi kadrolar bu ilk kong-

başındadır.

16 Vakit gazetesi 14 Ocak 1923, s.3'ten aktaran Gündüz Ökçün (1981), s.4.

17 22-27 Kasım 1948'de İstanbul Tüccar Derneği'nin topladığı Türkiye İktisat Kongresi'ni bu kapsamda kabul etmediğim için burada yer verilmemiştir. Bahse konu Kongre tutanakları için bakınız: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (ty). Türkiye İktisat Kongresi 1948. E-kitap. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Turkiye-Iktisat-Kongresi-1948.pdf>. (Erişim Tarihi: 14 Ağustos 2022).

reyi yeniden toplamayı bırakın, ciddi bir biçimde atıf dahi yapmamışlardır. Bu konudaki kanaatimi “spekülatif” bulunacak olsa da bir sonraki bölümde not edeceğim.

Kongre düzenleme biçimine isterseniz *sınıfsal*, isterseniz *korporatif* isterseniz de *mesleki temsil* diyelim. Ama bu arada 31 yaşındaki genç İktisat Vekili Mahmut Esat Bey’in, mesleki temsil ilkesinin kararlı bir savunucusu olduğunu ve meselenin üzerinde 1920’nin Kasım’ında Meclis’te Özel Komisyon’daki *Halkçılık Programı* tartışmalarından bu yana durduğunu da hatırlamamızda tutalım.¹⁸ Mesleki temsil ilkesi, bir ulus devletin ekonomisinin belli bir işbölümü içinde birbirini tamamlayan meslek gruplarından oluştuğu bir perspektife dayanır.¹⁹

Kongre’de temsil edilecek olan üretici güçlere sosyolojik olarak nasıl yaklaşıldığı meselesine ilişkin ayrıntılara, TBMM Reisi Gazi Paşa’nın, İktisat Vekili Mahmut Esat Bey’in ve Kongre Başkanı Kâzım Karabekir Paşa’nın Kongre açılışında yaptıkları konuşmaları aktaracağımız bölümde değinilecektir.

Türkiye İktisat Kongresi’nin amaçlarından biri de hatırlanacağı üzere siyasal önderlik ile çeşitli iktisadi gruplar (*üretici güçler*) özellikle de İmparatorluk’ta yabancı sızmasının aracı olmuş ve milli duyguları hâlâ şüpheli olan ticaret kesimi arasından amaç birliği olduğunu dünyaya göstermektir.²⁰ Bu amaç birliği ciddi bir biçimde de sergilenmiştir. Ticaret kesimini temsil eden Milli Türk Ticaret Birliği’nce temsil edilen grup, Kongre’de kuvvetli bir milliyetçi tutum almıştır.²¹ İstanbul’da kurulmuş bulunan Milli Türk Ticaret Birliği ve bu birliğin önderliğinde İzmir’de toplanacak Kongre için İstanbul’da hazırlıklara girişen birliğin kuru-

18 Serdar Şahinkaya (2022). *Devrime Doğru İlk Adım: Mustafa Kemal Paşa’nın Halkçılık Programı*. 13 Eylül 1920. Telgrafhane Yayınları. Mayıs. Ankara.

19 Korkut Boratav (2007). “İzmir İktisat Kongresi Tarihine Bir Genel Bakış”. *Dünden Bugüne İzmir’in Sosyal ve Ekonomik Gelişimi*. İçinde s.14. İzmir Ekonomi Üniversitesi. İzmir İktisat Kongresi Araştırma Merkezi Yayınları.

20 Feroz Ahmad (1999). s.186.

21 Konu ile ilgili ayrıntılara, Kongre kararlarının toplulaştırılarak özetleneceği kısımda yer verilecektir.

cusu ve Genel Sekreteri Ahmet Hamdi²² Bey'in (Başar) hatıratında-ki²³ satırlara göz atmak oldukça aydınlatıcı olacaktır:

Hatıratteki kritik başlıklardan biri, **Zaferden Sonra İstanbul'da Başlayan İktisadî Savaş...** biçimindedir. Oradan devam edelim:

*"İstanbul'un Millî Hükûmete geçtiği 1 Kasım 1922²⁴ halini şöyle bir gözümün önünde getiriyorum. Padişahlık kalkmış, Osmanlı Devleti tarihe karışmış. Fakat İstanbul'un Türk-Müslüman halkı hayatlarını devlete bağlamışlar; bir kısmı memur, asker, emekli eytam olarak devletten aldıklarıyla geçinirler; bir kısmı da küçük esnaflık ve işçilik yaparlar, ama bu seviyeyi aşarak tüccar olan, Avrupa ile ihracat-ithalat yapan, sigortacı, bankacı, komisyoncu olarak çalışanları hemen hemen yok gibidir."*²⁵

Ülkenin üretici güçlerini ayağa kaldırma amacındaki hükümetin örgütlediği Türkiye İktisat Kongresi'nde *bütün sınıflar iç çelişkilerine rağmen bir burjuva devrimi programında birleşmişlerdir.*²⁶

22 Ahmet Hamdi (Başar) İstanbul Ticaret Derneği ve 1948 Kongresi için bakılmalıdır: Sever, Murat (2009). **Ahmet Hamdi Başar ve Tüccar Derneği**. Libra Kitap. Temmuz. İstanbul.

23 Murat Koraltürk (Yayına Hazırlayan) (2007). **Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları: Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi**. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 186. Hatırat 1. 1. Baskı. Kasım. İstanbul.

24 Saltanat kaldırıldı.

25 Murat Koraltürk (Yayına Hazırlayan) (2007). **Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları: Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi**. s.127.

26 Taner Timur (1993). **Türk Devrimi ve Sonrası**. İmge Yayınları. s.61. Mart. Ankara. Taner Timur hocamın *burjuva devrimi programı* tanımlamasına katılmadığımı ifade etmek isterim. Bu tanımlama ya da Kongre'de alınan 302 adet kararın bütününe bence *Millî Demokratik Devrim* tanımlaması daha uygun düşecektir. Ayrıca da Taner Timur Hocamsosyal medya hesabından 10 Kasım 2022'de bir takipçisine büyük bir isabetle şunları not ediyordu: "*Manifesto'da (1848) burjuva devrimleri tarihli bir aşama olarak uzun uzun övülmüştür. Bizler ise daha elli yıl önce, 1970'lerde, Osmanlı toplumu feodal mi yoksa Asya tipi üretim tarzı mı (ATÜT) diye tartışıyorduk. Böyle bir toplumda saltanatı kaldıran ve cumhuriyeti ilan eden bir hareket devrimci bir dönüşümdür ve asla bir "burjuva devrimi" diye küçümselemeyiz. Hele tam da bir karşı-devrim girişimiyle karşı karşıya olduğumuz bu günlerde! Ve bunu söylemekle de insan "Kemalist" olmaz. Kaldı ki Atatürk'ün kendisi de ilk kez Kurtuluş Savaşı sırasında Batılı gazetecilerin kullandığı bir terim olan "Kemalizm" sözcüğünü, içerdiği hareketi dondurma potansiyelini ileri sürerek, iltiyatla karşılamıştı".*

Ahmet Hamdi (Başar), 1920'ler
Kaynak: Murat Koraltürk, (Yayına
Hazırlayan) Ahmet Hamdi Başar'ın
Hatıraları: Meşrutiyet, Cumhuriyet
ve Tek Parti Dönemi, s.21, 2007

Bir başka tespit de Seyhan Erdoğan hocama aittir:

*"Mustafa Kemalcilerin halk hükümeti olarak vasıflandırdıkları (...) halkçılık niteliği, ülkenin çeşitli sınıf ve tabakalarından gelen delegelerin hükümete iktisadi politika alanında fikir vermesini sağlamak düşüncesine, bu düşünce de iktisat kongresine yol açmıştır. Ayrıca, o dönemde Lozan Antlaşması tartışmalarında, emperyalistlerin kapitülasyonların kaldırılmasına karşı çıkmaları üzerine, iktisat kongresinin yabancı sermaye esaretine karşı çıkması, gümrük istiklâli konusunda hassasiyetle durulması kongrenin toplanmasına anlam kazandırmıştır. Kongrenin bir diğer amacı da, savaşın yıpratıcı koşullarından çıkmış dağınık ve harap bir ülkede iktisadi örgütlenmeyi ve özellikle üretici güçler arasındaki koordinasyonu sağlamaktır."*²⁷

Yine Ahmet Hamdi'nin hatıratından devam ediyoruz:

"İstanbul'un bizim olması için idare bakımından Millî Hükûmete geçmesi yetmezdi; ekonomisine el koymamız ve hâkim olmamız lazımdı (...) Siyasî bağımsızlığın şartı iktisadi bağımsızlıktan ibarettir. Türkiye yarı sömürge olmaktan kurtulmak ve bağımsız devletini

²⁷ Seyhan Erdoğan (1969). "İzmir İktisat Kongresi - 1923". *Aydınlık Sosyalist Dergi*. S.4. Şubat. s.287-309. İstanbul.

yaşatmak için mutlaka ekonomiyi kendi eline alan büyük bir hamleye muhtaçtı. Bu işe ilk önce İstanbul'dan başlamalıydık ve bunu hiç beklemeden yapmalıydık.”²⁸

“İthalat, ihracatta adet olarak Türkler yüzde dördü, komisyonculukta yüzde üçü geçmiyordu. Liman işleri tamamen Türk olmayanların elindeydi. Hatta limanda iş görmek için mutlaka ya Rumca ya İtalyanca ya da Fransızca bilme lâzımdır. Esham ve kambiyo borsasında mubayaacı, simsarların büyük çoğunluğu yüzde doksan beşi Türk olmayanlardandı.”²⁹

“İstanbul şehir hizmetleri³⁰ (su, havagazı, elektrik, telefon, tramvay, tünel gibi) memlekette demiryolları, madenler, tütün inhisarı gibi büyük işler imtiyazlı ecnebi şirketlerin elindeydi. Bu şirketlerde müdür ve birinci sınıf memur olarak hiç Türk yoktu.”³¹

“30 Ağustos'ta Gazi'nin kazandığı meydan muharebesini İstanbul'u millileştirmek için açacağımız bir meydan muharebesiyle tamamlamazsak, millet olarak yaşayamayız.”³²

“İstanbul'da hazırlığını yaptığımız iktisad meydan muharebesinde M.M.³³ Teşkilatından da yararlanacaktık.”³⁴

“Artık, Birliği kurma zamanı gelmişti. 1 Aralık (1922) Cuma günü altı aydan beri birlikte çalıştığımız arkadaşlarla Sultan Mahmut Türbesi karşısından eski Hilal-i Ahmet binasındaki Türkiye İktisat Mecmuası ve İktisadî İstihbarat ve Neşriyat şirketi olarak kullandığımız binada toplandık (...)18 kurucunun imzasıyla Milli Türk Ticaret Birliği kuruldu.”³⁵

“Asıl hedefin İstanbul'da açılan ticarî boşluğu süratle Türk tüccarının doldurmasını sağlamak olduğunu, bunun için Avrupa ve Amerika'nın büyük ticari müesseseleriyle doğrudan doğruya temaslar ku-

28 Murat Koraltürk (2007). s.128.

29 Murat Koraltürk (2007). s.129.

30 Dikkatinizi çekerim, özellikle başkentten yani “payitalitten” bahsediliyor. Serdar Şahinkaya

31 Murat Koraltürk (2007). s.129-130.

32 Murat Koraltürk (2007). s.130.

33 M.M. Grubu ya da Teşkilatı; Müdafaâ-i Miiliye: İstanbul'dan Anadolu'ya insan, silah, mühimmat sağlayan gizli organizasyon.

34 Murat Koraltürk (2007). s.131.

35 Murat Koraltürk (2007). s.131-132.

rulmasına çalışacağımızı ve onlarla Türk olmayan temsilcilerinin yerine Türk işadamları tavsiye edeceğimizi ilan etmiştik."³⁶

Ahmet Hamdi'nin hatıratından küçük epigrafler uzuyormuş gibi gelmesin. Zira takibinde iki kritik hadisenin de aydınlatılacağına göz atmuş olacağız.

"Biz henüz işçisiyle, tüccarıyla sosyal sınıfları teşekkül etmemiş bir toplum olduğumuz için yapacağımız iş, Türk olarak bu sınıfları yaratmak ve aynı zamanda bunların birbirleriyle düşman olmasına ve elbirliği ederek, iktisat meydan muharebesine kazanmaya çalışmaktı.

İşte bu düşünce iledir ki, Türkiye Umum Amele Birliği'ni de Milli Türk Ticaret Birliği'nin olduğu binada kurduk. (...)

Amele Birliği hayli kuvvetlendi. İstanbul'un Türk işçisi millî davanın savunucusu olan bu teşkilata canla, başla bağlandı. 1 Mayıs Amele Bayramını kuruluşundan tam beş ay sonra Çırpıcı Çayırı'nda 20 bin kişi ile kutladılar."³⁷

Böylelikle 17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihlerinde İzmir'de toplanacak olan Türkiye İktisat Kongresi'nde temsil edilecek olan işçilerin organize teşkilatı *Türkiye Umum Amele Birliği'nin* de kuruluşuna tanıklık etmiş olduk.

Türkiye İktisat Kongresi'ne davet çıkarılan sanayi, tüccar, çiftçi grupları ile birlikte işçi grupları da vardı. Kongre'de işçi grubunu temsil eden iki örgüt dikkat çekmektedir. Birincisi az önce değinmiş olduğum *Türkiye Umum Amele Birliği'dir*. İkincisi de *Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkası'nın* yayın organı *Aydınlık* çevresinin *Türk Mürettibin Cemiyeti'dir*. Türkiye Umum Amele Birliği'nin 21 maddelik, Türk Mürettibin Cemiyeti'nin de 24 maddelik taleplerinden oluşan bildiriler Kongre esnasında dağıtılmıştır. Ancak, Kongre esnasında işçi temsilcilerinin kendi aralarında birleşerek *Türkiye Umum Emekçi Grubu* adında bir kurul oluşturdıkları pek bilin-

36 Murat Koraltürk (2007). s.133.

37 Murat Koraltürk (2007). s.135.

meyen bir gerçektir ve bu birleşik kurul 39 maddelik talepler listesi hazırlayarak Kongre’de dağıtmışlardır. Bu 39 maddelik listeye bir bütün olarak göz atıldığında Kongre’ye takdim edilen diğer iki talep listesiyle kesişen maddeler olduğu görülmektedir.³⁸

İzmir’de toplanacak Türkiye İktisat Kongresi’nde temsil edilen işçi gruplarına dair gelişmeleri takiben yeniden Ahmet Hamdi’nin hatıratında yer alan *İstanbul Ticaret-i Hariciye Kongresi* meselesine kısaca bir göz atalım.

Evet, Ahmet Hamdi Bey anlatıyor:

“Liberal bir görüş ve serbest rekabet şartları içinde ticaretin milileştirilmesi, iktisadi hâkimiyetin Türk Milletinin eline geçmesine imkân olmadığı için başlangıç döneminde devlet gücüne dayanan bir müdahalenin zorunlu olduğuna inanmaktaydık. Derneğin kurulmasından hemen sonra, İstanbul’da yurt çapında büyük bir iktisat kongresi toplamaya teşebbüs ettik. Kongrede bütün Türk ithalat ve ihracat tüccarları, şirket müdürleri, bankacılar ve iktisatçılar bulunacak ve bilhassa ithalat ve ihracat ticaretine değinilen meseleler üzerine konuşacaktık.

Böyle bir kongrenin toplanacağı haberi gazetelerde çıkınca Ankara’dan İktisat Vekili Mahmut Esat imzasıyla bir telgrafaldık. Hükûmetçe aynı maksatla ve daha geniş ölçüde olmak üzere İzmir’de bir İktisat Kongresi toplanması düşünüldüğünden Birliğimizin Kongre tertibinden vazgeçmesi rica olunmakta...”³⁹

İktisat Vekili Mahmut Esat Bey’in İstanbul’a çektiği telgraf metni şöyledir:⁴⁰

Türk Ticaret Birliği Riyaset-i Âlisine,

Teşkili ihbar olunan Türk Ticaret Birliği müessesesi-i millisini memnuniyet-i mahsusa ile karşılayan Vekâlet husul-û muvaffakiyet temenniyatına terdifan bilumum iktisadî meslekler murahhasların-

38 Mehmet Ö. Alkan (1991). “1923 Türkiye İktisat Kongresi’ne Katkı - I”. *Birikim dergisi*. S.21. s.53-58. İstanbul. 39 maddelik liste için makalenin 54-55. sayfalarına göz atılabilir.

39 Murat Koraltürk (2007). s.137.

40 Gündüz Ökçün (1981). s.85-86.

dan mürekkep olmak üzere önümüzdeki şubat ayı zarfında İzmir’de küşadı tasavvur olunan Türkiye İktisat Kongresi’ne Türk Ticaret Birliği’nin de iştirak etmesini temenni eder; İktisat Vekâleti işbu İktisat Kongresinin teşkiline ait mesaiyi ihzariye ile meşgul olduğundan Türk Ticaret Birliği tarafından tertip edilmek üzere arzu edilen Kongre’nin üç ay kadar tâlikini rica eylerim, efendim.

2 kânun-u sâni 1339

(2 Ocak 1923)

İktisat Vekili

Mahmut Esat

Telgrafın özenli üslubu, titizlikle seçilmiş kelimelerden oluşan içeriği bir yana, bana göre esası ya da özü kadim bir kavganın yani *iktisat bizden sorulur* kavgasının anlatımıdır. Bu kavga aynı zamanda bozkırın ortasında kurulmakta olan Cumhuriyet ve 13 Ekim 1923’te başkent ilan edilecek Ankara ile İstanbul arasındaki kavgadır ve bugün de sürmektedir.

Bu konuda Bilsay Kuruç hocamın yorumu oldukça aydınlatıcıdır: ⁴¹

“İktisat Kongresi, aslında İstanbul Ticaret Odası’nın yani ticaret çevrelerinin Mustafa Kemal ve arkadaşlarından kabilse kurtulabilmek için organize etmeye çalıştığı bir toplantının mahiyetinin anlaşılarak daha sonra doğruca Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından organize edilmiş şeklidir. Belki de bu nedenden ötürü Cumhuriyet’in kurucuları bir daha bu Kongre’ye hiç atıfta bulunmamışlardır. İlk atıf Kenan Evren ve arkadaşları tarafından yapılmıştır, ilk kez 1980’den sonra. Ve o tarihe kadar hiç hatırlanmamıştır. Bu başka bir bahis ama şunu gösteriyor ki İktisat Kongresi’nin organizasyonu bile, içeride iktisat devri için, yani unsur-u asliyi üretici yapabilmek için içeride bir mücadeledir. Bu mücadele, iktisat devrine erişmek isteyen cumhuriyetçi kadrolarla, iktisat bizden sorulur diyen benim yükselen sınıflar dediğim -sosyolog arkadaşlarım var-

41 Bilsay Kuruç (2007). *Dünden Yarına Atatürkçülük*. Açık Oturum. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi. Yayın No:494. s.22-23. Ankara.

sa özür dilerim- sınıflar arasındadır. Yani ticaret sınıfı, yani büyük toprak sahipleri, bir miktar sanayici ve bir miktar finans erbabı arasında. Bunlar arasında bir mücadele vardır ve bu ilk günden bellidir. Ve bu 1930'larda ortaya çıkacaktır.”⁴²

Sömürge ekonomisinden halkçı bir ekonomiye geçişin uzun sürecek hazırlıkları içinde bulunan Mustafa Kemal Paşa ve kadroları *iktisadi tercihlerini* ithalatçı karakterleri ağır basan, ucuza alıp pahalıya satmaktan bir türlü vazgeçmeyen ve üretici olmayan ticaret erbabına ve finans kapitale bırakamazdı. Telgraf metninde yer alan *“bilumum iktisadi meslekler murahhasları”* vurgusu boşuna yazılmamıştı.

İstanbul’da toplanması tasarlanan Ticaret-i Hariciye Kongresi iptal olmuştur. İstanbul’daki ticaret çevreleri ve Umum Amele Birliği İzmir’de toplanması planlanan Türkiye İktisat Kongresi’ne hummalı bir biçimde hazırlanıyordu.

Türkiye İktisat Kongresi için İstanbul’daki hazırlıkları başlıklar halinde not edersek İstanbul çevrelerinin İzmir’de toplanacak Kongre’ye ciddi bir biçimde hazırlandıkları tespitinde bulunabiliriz.⁴³

1. Milli Türk Ticaret Birliği’nin Yaptığı Hazırlık Toplantıları

A. Hazırlık Toplantılarına İlişkin Haberler

B. 1923 Türkiye iktisat Kongresi Münasebetiyle Milli Türk Ticaret Birliği’ne Gelen Raporlar

- a) Tütün Reisi ve Mazarratları [Celâl Derviş]
- b) İstanbul Ticaret Odası Hakkında Rapor
- c) İtibar-ı Milli Bankası Raporu
- d) Hilmi Naili Bey’in Raporu
- e) Şamlı Emin Bey’in Raporu
- f) Raşit Bey’in Raporu
- g) İstanbul l Umum Amele Birliği Raporu

42 Dr. Kuruç’un bahsettiği 1930’larda ortaya çıkan ve giderek kızışan mücadele için bakılabilir: Serdar Şahinkaya (2019). *Cumhuriyet Ekonomisinde Makas Değişimi: Sömürge Ekonomisinden Halkçı Ekonomiye*. 1. Baskı. Telgrafhane Yayınları. Aralık. Ankara.

43 Bu süreçte ait gelişmeler ve yazılan raporlar için bakınız: Gündüz Ökçün (1981). s.85-179.

- h) Ticaret Mekteb-i Âlisi'nin Raporu
- i) Sefer Fevzi Bey'in Raporu
- C. Milli Türk Ticaret Birliği Hazırlık Toplantıları Tutanağı
- 2. Milli Türk Ticaret Birliği'nin Türkiye İktisat Kongresi Başkanlığı'na Sunduğu Rapor
- 3. İstanbul Sanayicilerinin Çalışmaları
- 4. İstanbul Vilâyeti Esnaf Cemiyetleri Heyet-i Müttehidesi Tarafından Yapılan Çalışmalar ve Temsilcileri Tarafından Kongre'de Savunulacak Esaslar
- 5. İstanbul Umum Amele Birliği'nin Teklifleri, Aydınlik Dergisinde İleri Sürülen Esaslar, Türk Mürettibin Cemiyeti'nin Teşebbüsleri
 - A. İstanbul Umum Amele Birliği'nin Kuruluşu
 - B. İstanbul Umum Amele Birliği'nin Milli Türk Ticaret Birliği'ne Sunduğu Rapor
 - C. Türkiye İktisat Kongresi Başkanlığı'na Sunulan İstanbul Umum Amele Birliği Raporu
 - D. Aydınlik dergisinde ileri Sürülen Teklifler
 - İktisat Kongresi İçin Amele Sınıfının Teklif Ettiği Esaslar
 - Amele ve İşçi Sınıfının Resmen Talep Edeceği Esas Hakları [Şefik Hüsnü]
 - E. Türk Mürettibin Cemiyeti'nin Teşebbüsleri: İşçi ve Amele Cemiyetlerine Bir Hitap
- 6. Zonguldak Madencilerinin Hazırlıkları

İstanbul ticaret çevreleri Kongre hazırlıklarını sürdürürken bugüne kadar çok bilinmeyen ve dönemin genel iktisadi sorunlarını ve kendi meslek içi sorunlarını (sektörel) oldukça yetkin bir biçimde kavrayarak çözüm önerilerini de getiren iki rapordan bahsetmek önemlidir.

Bunlardan ilki; *Kocaeli Livası Namına İzmir İktisad Kongresine Tevdii Edilen Rapor*,⁴⁴ ikincisi de *İzmir'de Şubat 339'da Toplanan İktisad Kongresine Ticaret-i Bahriye ve Denizcilik Hakkında Verilen Layiha*'dır.⁴⁵

44 Mehmet Ö. Alkan (1992). "Türkiye İktisat Kongresi 1923'e Katkı.2: Kocaeli Livası Namına İzmir İktisat Kongresi'ne Tevdi Edilen Rapor". *SBF dergisi*. C.47. No:1. s.395-402. Ankara.

45 Mehmet Ö. Alkan (1992a). "Türkiye İktisat Kongresi 1923'e Katkı (3)". *Birikim*

Kocaeli Livası Namuna İzmir İktisat Kongresi'ne Tevdii Edilen Rapor'a göz attığımızda; Liva namuna Kongre'ye katılan çeşitli meslek grupları temsilcilerinin 17 Şubat-21 Şubat 1923 tarihlerinde, yani beş gün boyunca toplantılara katıldıklarını anlıyoruz. Rapor, 30 maddeden oluşmaktadır. Umur-u ticariyye ve iktisadiye başlığı altında 14 madde; umur-u ziraiye başlığında 14 madde ve umur-u sanaiyye başlığı altında da 2 madde bulunmaktadır. Bu 30 maddenin neredeyse tamamına yakını Kongrece dikkate alınmıştır. Kocaeli tekliflerini içeren Kongre'de alınan kararların bütünü, "*Kongre'nin Kabul Ettiği Esaslar*" başlıklı Bölüm VIII'de ele alacağız.

Gelelim ikinci rapora: "*İzmir'de Şubat 339'da Toplanan İktisat Kongresi'ne Ticaret-i Bahriye ve Denizcilik Hakkında Verilen Layiha*". Bu rapordaki tespitler, yukarıda da belirttiğim gibi Kongre'ye katılan üretici güçler tarafından kabul edilen esasları da inceleyecek olsak da Tüccarlar Grubu adına Kongrece kabul edilen 125 madde arasında *Ticaret- Bahriye Meseleleri* başlığında yer almış olsa da XX. yüzyılda toplanmış bu Kongre'de 8333 kilometre kıyı uzunluğuna, dört denize dair kafa yoran ve dikkat çeken ve de adeta bir *manifesto*⁴⁶ olan denizcilerin görüşlerine özet olarak da olsa değinmeliyiz.

Layih, haklı olarak bir sitemle başlıyor. Zira, Kongre'de deniz ve denizcilikle ilgili hususlardan bahsedilmemiş olmasının, sektörle ilgili temsilcileri oldukça üzmüş olduğu görülmektedir.

*"Pek mukaddes maksatla yapıldığına şüphe edilemeyen Kongrenizin küşadında, İktisat Vekili Beyefendinin nutkunda ve Kongreye verilen matbu layihada Türk gemicilerinin mazi, hal ve istikbalinden hiç bahsedilmemesi biz gemicileri hayretler içinde bıraktı."*⁴⁷

dergisi. S. 38-39. s.132-136. İstanbul

46 Cem Gürdeniz (2020). "İzmir İktisat Kongresi'nde Denizciliğin Yeri" <https://www.ulusal.com.tr/haber/8510020/amiral-cem-gurdeniz-yazdi-izmir-iktisat-kongresinde-denizciligin-yeri> (Erişim Tarihi: 19 Ocak 2020).

47 Mehmet Ö. Alkan (1992a). "Türkiye İktisat Kongresi 1923'e Katkı (3)". s.133.

Denizcilerin kapsamlı bir biçimde not ettikleri arasında; güvenlik ve savunma boyutunda denizcilik tarihimizin geçmişinde yaşanan parlak örnekleri vererek *devletin denizcileşmesine duyulan ihtiyaç* vurgulanıyor. Balkan ve Birinci Dünya savaşlarında yaşanan az sayıdaki başarı ve kahramanlıklar ile Milli Mücadele döneminde Karadeniz’de Sovyet Rusya’dan temin edilen desteğin lojistiğindeki haklı gururun⁴⁸ altının çizilmesi de var. Ayrıca Yunanistan-Türkiye’nin denizciliğine ilişkin müthiş bir karşılaştırma ve Yunanistan’ın nasıl denizcileştiğine ilişkin ciddi örnekler tek tek anlatılıyor. Deniz insanları raporlarında kapitülasyonlar sonucu kaybedilen kabotaj hakkının milleti ve devleti nasıl da perişan ettiğine dair görüşlerini şu satırlarla not ediyorlar:

*“Kapitülasyonun hep uzağı görmezlik ve düşüncesizlik yüzünden milletin başına bela olduğunu bilmeyen bir fert yoktur. Bunun hangi sebeple olursa olsun idamesi memleket ve millet için en büyük felakettir.”*⁴⁹

Sıralanan önlemlere de özet olarak değinmek önemlidir: Sahildeki halkın yaşamının denizcilik üzerinden temin edilmesi ve savaş zamanı için denizci yetiştirilmesi hedefleniyor. *Ticaret-i Bahriye Bankası*’nın kurulması, ticaret filosu ile ticaret-i bahriye sanayiinin, tersaneciliğin koruyup geliştirilmesi (*himaye*), balıkçılık ve balık yağcılığının geliştirilerek ağır vergi yükünden kurtulması, deniz meslek adamlarının yetiştirileceği denizcilik okullarının açılması gerektiği ve en önemlisi 1909 yılında *II. Abdülhamit*’in yıkım donanmasından kurtulmak ve yeni bir donanma yapılmasını sağlamak için kurulan ancak *Vahdettin* zamanında *Damat Ferit* tarafından kapatılan *Donanma Cemiyeti*’nin yeniden kurulması⁵⁰ öneriliyor. Ve devamında *“memleketimizde denizciliğimizi yürütebilmek için bir çare de, bütün halkı denizle alakadar etmektir. Halk deniz-*

48 Bu konuda sürükleyici ve bilgilendirici bir kitap önermek isterim. Kemal Anadol (2019). *Kulağım Karadeniz’de: Kuvayı Milli Donanmasının Romanı*. Kırmızı Kedi Yayınları. Mayıs. İstanbul.

49 Mehmet Ö. Alkan (1992a). s.135.

50 Cem Gürdeniz (2020). “İzmir İktisat Kongresi’nde Denizciliğin Yeri”.

ciliğin faydasını bilir ve anlarsa ilgisi çoğalır. Bunun için milletin malı olan ve Ferit Hükûmeti tarafından cebren lağvedilen Donanma Cemiyeti'nin yeniden ihyası” satırları not edilmektedir.

Gelelim, bu bölümün girişinde, 100 yıl önce toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nin herhangi bir programı olmadığı şeklindeki temelsiz bir iddiadan da bahsetmiştim. Oysa Kongre'yi düzenleme sorumluluğunu üstlenmiş olan İktisat Vekâletince “*mufassal (ayrıntılı) bir program*”⁵¹ yapılmıştır. Bu programın hazırlanması için Vekâlet, öncelikle bir *Heyet-i Faâle* yani *Hazırlık ve Yürütme Kurulu* oluşturmuştur. Kurulun üyeleri; *Osmanzade Hamdi Bey Ertuğrul, Enver Bey İzmir, Necati Bey Saruhan, Vehbi Bey Konya, Reşat Bey Saruhan, Hacı Beki Efendi Konya, Posta ve Telgraf Müdür-ü Umumi-si Sabri ve tüccarlardan Ali İhsan Bey* isimlerinden oluşmaktadır. Kongre boyunca tartışılmasında yarar görülen konular; gümrükler, usul-ü himaye, âşar ve vergi meseleleri ve diğer iktisadi ve ziraî hususlar olarak belirlenmiştir.⁵²

Hazırlık ve Yürütme Kurulu'nun yani *Ankara'nın* Kongre'ye ışık tutmak üzere hazırladığı rapor; *o dönemin iktisadi sorunlarını özetlemekte ve çözüm önerilerinin ipuçlarını tartışmaktadır*. O nedenle bu bölümün sonunda bahse konu rapora yer verilmektedir.⁵³

51 Gündüz Ökçün (1981). s.65.

52 Gündüz Ökçün (1981). s.66.

53 Bahse konu rapora birebir yer verilmesinin bir başka nedeni de konu ile ilgilenecek araştırmacıların baskısı tükenmiş bir yapıta ulaşamama halinde raporun birebir kopyasını bulabilmelerinin yeni araştırma ve yorumlara ışık tutmasına imkân sağlamaktır. Serdar Şahinkaya.

Bölüm VI. Ek 1: Heyet-i Faâle'nin⁵⁴ Türkiye'nin İktisadi Durumunu İnceleyen ve Kongre'nin Ele Alacağı Sorunları Belirten Raporu⁵⁵

İzmir İktisat Kongresi

1. Türkiye'de kredi meselesi,
2. İstihsalin tanzim ve tezyidi
3. Gümrük meseleleri
4. Vergiler
5. Vesait-i nakliye

1. Türkiye'de kredi meselesi

Türkiye'deki iktisadi teşebbüslerin garpte görülen mebzuliyet ve vüs'atle çoğalmaması sebeplerinden en mühimini Türkiye'de kredi teşkilâtının pek gayri mütekâmil bir şekilde olmasında görüyoruz. Memleketimiz maalesef henüz ayniyat ve kısmen para mübadele devrelerinde bulunmakta olduğundan sanayi, ziraat ve ticaret teşebbüsleri için icap eden mebzul sermaye ve kredileri bulamamak ızdırarında olan erbab-ı teşebbüs azim işlere girememektedirler.

Garbin aşikâr olan iktisadi faikiyeti önünde vaziyet-i hazırasını muhafaza ile iktifa etmeyecek olan Türkiye, garp ile arasındaki mesafe-i iktisadiyenin sür'atle azalıp kısalması için lazım gelen her türlü teşkilatı temin eylemek ve içinde bulunduğu devre-i iktisadiyeden sür'atle çıkıp gurur-u millî ile mütenasip daha mütekâmil iktisadi devrelere girmek için çalışmak mecburiyetindedir.

Türkiye'nin tarihinde ilk defa olarak görülen ve netayici itibarıyla pek şamil olan muazzam bir zaferden sonra artık Türk'ün maşeri hayatını elde kuvvetli surette temin ve onu refaha doğru en emin yollarda sevk etmek zamanı gelmiştir. İşte, bir taraftan garbin faikiyetine nihayet vermek ve diğer taraftan dünyanın

54 Heyet-i Faâle için günümüz diline çevirirken sevgili *Bilsay Kuruç* hocama danıştım. O da, *Hazırlık ve Yürütme Kurulu* önerisinde bulundu.

55 Gündüz Ökçün (1981). Türkiye İktisat Kongresi. 1923-İzmir. Haberler - Belgeler-Yorumlar içinde s.67-84. Yazın biçimi birebir korunmuştur. Serdar Şahinkaya.

en aziz milleti olan Türkleri refah gayesine eriştirmek için yapılacak Őeylerin başına iktisat teşkilatını koymak iktiza eder. Teşkilat-ı iktisadiyesi olmayan ve kredi mÜessesatı bulunmayan bir memleket, diğeri içtimai mÜessesatında ne kadar kuvvetli olursa olsun, uzun zaman payidar olmayacağından Türkiyemiz için evvel emirde o teşkilat ve mÜessesatın temini en hayatı mesailden biri olmak icap eyler.

Bu güne kadar garp sermayesinin maalesef bazıçesi idik; bu güne kadar memleketimiz, hayat-ı iktisadiyenin hemen her sahasında garbın tavassut ve delâletine muhtaç idi. Filhakika memleketimize yerleşen ecnebi bankaları tarafından himaye olunan bir takım ecnebi müteşebbisleri en ağır ve iktisad-ı milliyi alel ekser rahnedar edecek şeraitle Türkiyemiz'de bazı âsâr-ı umran vücu- de getirdiler; ancak gerek nakliyat ve gerek sanayi ve ticaret sahalarında vücu- de getirilen bu âsâr-ı ümran ile beraber Türkiye siyasi ve iktisadi bir çok zararlara duçar oldu. Ecnebi kredi ve sermayesine elbette muhtaç bulunan memleketimiz bundan sonraki teşebbüs-ı ümranperveranesinde o kredi ve o sermayeden yine istifade etmekte devam eyleyecektir. Ancak, bunların siyasi me- zahirini ve milli iktisat ile tev'em olmayanlarını suret-i kat'iyede red eyleyecektir. Diğeri taraftan, Türkler kendi başlarına milli ser- maye ve kredi mÜesseselerini tesis ile memleketlerinin hayat ve terakkisine en faal bir surette çalışacaklardır.

Türk hayat-ı iktisadiyesinde para maalesef ehemmiyet-i fevkaladeyi haiz olmak üzere görülmekte ve teşebbüs-ı iktisadiye için paradan başka ayrıca krediye hemen hiç atf-ı ehemmiyet kılınmamaktadır. Halbuki yalnız para ile faâliyet-i iktisadiyede bulunmak ve paranın temin eylediğeri krediden ayrıca istifade eylememek en ağır iktisad-ı millî hatalarından biridir. Garbın göz kamaştıran iktisadi terakkisinin yalnız ve yalnız para ile temin edildiğeri zan etmek azim bir zuhûldür. Para bugün vasıta-i tedavül olmaktan yavaş yavaş çıkmak üzeredir. Yalnız teminat mahiyetini iktisap eylemek tekâmülü içindedir. Dünyada tedavül eden servetlerin ancak küçük bir kısmıdır ki paradır. Geri kalan mühim kısmı kâmilten kredi evrakıdır. Hayat-ı iktisadiyenin iki rükn-ü aslisi olan istihsâl sermayesi ve tedavül sermayesi

bugün kredi usulüyle temin kılınmakta ve garpta görülen muaz-zam nakliyat müesseseleri, sanayi ve ticaret müesseseleri bilhas-sa kredi ile işlemektedir. Paranın bir diyardan diğer diyara nakli hem tehlikeli ve hem son derece pahalıdır. Halbuki bu nakil kre-di usulü ile hem çabuk ve hem daha ucuzdur. Fazla olarak kredi ile hayat-ı iktisadiye daha vüs'at ve bilhassa daha elâstikiyet kes-beyler, daha vüs'at peyda eyler. Zira krediyi temin eyleyen para-dan azami derece istifade eylemiş olur. Paranın kabiliyet-i hare-kiyesi son derece az olduğu halde kredinin hareketi daha çabuk ve daha sehildir. Bu hareketinden dolayıdır ki zamanımızda en mühim bir rol ifa eyleyen ve son yarım asırdan beri muhayyer-ül ukul terakkiler gösteren sanayi hayatında kredisiz iş görmenin, teşebbüsatta bulunmanın kat'iyen imkânı yoktur. Garp milletleri bilhassa sanayileriyle birbirine rekabet etmektedirler. Zira müs-bet olan bir hakikattir ki milletler ancak terakkیات-ı sanayileri ile azami / enginliğe ve azami refaha nail olmaktadırlar. Bugün yalnız ziraat ve yalnız ticaretle azami derecede zengin olmanın ihtimali yoktur. Halbuki sanayiin inkişafı gairteki hayat-ı sanaiye göste-riyor ki, ancak bankaların teşekkül ve tekâmülü ile mümkün ola-bilmiş ve kredi mesailinin temin kılınması ile vücud bulabilmiştir.

Türkiye'miz şuabat-ı iktisadiyesinin hepsinde hamleler at-mağa mecburdur. Ziraat bu günkü şeklinden daha mütekâmil bir şekle girecektir. Ve bunu temin eyleyecek parayı iktisadi de-ğil krediyi iktisadidir. Binaenaleyh yalnız alât-ı ziraiye getirmek-le ve memleketi insanla doldurmakla ziraatın tekâmülü müm-kün olamaz. Ziraatımız ziraat bankaları ve onların kolay, ucuz ve seri işlemleri ve kredi tevzi eylemeleri sayesinde tekâmül ey-leyecektir. Türkiye Ziraat Bankaları bugünkü şekillerile bu şera-iti temin edememektedirler. Binaenaleyh, behemahâl ıslah olun-malıdır. Keza hayal-ı ticariyeyi temin eden millî bankalarımız yoktur. Bugün herhangi bir tüccar gerek dahilde ve gerek hariç-teki muamelat-ı ticariyesini ya nakden ifa veya ecnebi bankalara arz-ı iftikar ile temin eyler. Türkiye kendi millî prensipleri dahi-linde ticaret kredisini veren bankalara şiddetle muhtaçtır. O tarz-da bankalar ki muamelâtı kırtasiyecilikle değil belki vâsi görüşle sevk olunan millî iktisat prensiplerinden mülhem olsun, bilhassa

İstanbul'da her türlü Osmanlı Unvanlarıyla tesis olunan ve uzun müddetlerle Türkiye hayat-ı ticariyesine hâkim bulunan bankalara karşı Türkler tarafından idare olunan millî ticaret bankalarına şiddetle lüzum vardır.

Türkiye sanayii ile doğrudan doğruya alâkadar bankalar malesef memleketimizde mevcut değildir ve bundan dolayıdır ki Türkiye iktisad-ı sanayisi bu gün son derece geri bir halde bulunmaktadır. Gerek Alman ve gerek Amerikan ve İngiliz sanayi tarihinin tetkiki ile görülmektedir ki, sanayiın tekâmülü ancak ve ancak banka hayatının tekâmülü ile muvazi olarak gitmiştir. Sanayi bankalarının azamet ve ehemmiyeti ile mütenasip olarak sanayi ve fen terakki ve tekâmül edebilmiştir. Pek tabii olan şu hakikat sanayide kullanılan sermaye ve kredinin alel ıtlak fertler ve şirketler tarafından temin edilememesi esbabından tevellüd etmektedir. Fertler ve şirketler bankalarla beraber çalışmadıkça sanayiın terakkisi mevzu-u bahs olamaz. Türkiyemizde bilhassa öyle sanayi bankaları lâzımdır ki kendi sermaye ve kendi kredisıyla müessesat-ı sinaiyeyi vücade getirsin ve bilhassa onları kredi evrakı mukabilinde halka devreylesin. Sanayi erbabına azami teshilât gösterecek ve süratle muamele yapacak sanayi bankalarına şiddetle ihtiyaç vardır.

İşte iktisadi hayatın ayrı ayrı her safhasını tenmiye maksadı ile tesis olunacak banka müesseselerinin ortasında bütün bu sermaye ve kredilerin devr-i hareketleri içinde nazımlık vazifesini görecek millî bir devlet bankası bulunmak zaruridir. Bir taraftan, devletin banka siyasetini temin ve diğer taraftan bankonot ihracı ile devlet kredisini tanzim eyleyecek böyle bir merkezi büyük banka ile hayat-ı iktisadiyemiz bugünkü ihtiyaçlarının en mübremelerini olsun temin eylemiş bulunur ve beynelmilel iktisat dünyasında sağlam ve kuvvetli bir mevki ihraz eyler.

Bankalar şirket halinde teessüs etlikleri takdirde hareket ve faaliyetleri daha emin ve menfaatleri daha şamil olacaktır ki bilhassa bu gibi banka şirketlerinin teessüsleri son derece elzem ve şayan-ı tavsiyedir.

2. İstihsâlin tanzimi

«İstihsâlin tanzimi» meselesini ikiye ayırarak tetkik edebiliriz:

(i) Zirai istihsâlin tanzimi

(ii) Sınâî istihsâlin tanzimi

(i) Zirai istihsâlin tanzimi

Türkiye'nin istihsal-i ziraiyedeki en mühim vasf-ı iktisadîyesi memleketimizin «köylü istihsali» üzerine müesses olmasıdır. Bizde köylüler umumiyetle kendi ev ve aile ihtiyaçlarını temin için ziraatle meşgul olurlar. Memleketimizdeki zirai faaliyet meselâ Şimalî Amerika'da olduğu gibi «ticaret için istihsâl» gayesine matuf değildir. Vakıa, köylü istihsâl ettiği mahsulden bir miktarını satar. Fakat esasen dar bir mikyasta cereyan eden bu satış daha ziyade köylünün kendi ihtiyacat-ı şahsiye ve beytiyesi-ne yarayan diğer eşyayı satın alabilmeğe lâzım olan parayı tedarik içindir. Yoksa, umumiyetle köylümüz vâsi mikyasta satış gayesini takip eden bir müstahsil-i zirai değildir. 1329 [1913] senesi ziraat istatistiki tekml Anadolu'da ancak 64 bin km. murabbaı yani 70 milyon dönümlük toprağın ekildiğini gösteriyor. Nüfus başına vasati 9, 10 dönüm ancak isabet ediyor demektir. Yine 1329 [1913] ziraat istatistikine göre yani Irak ve Suriye dahil olduğu halde memleketimizde iki buçuk milyon tonu biraz mütecaviz miktarda buğday istihsal olunmuştur. Yuvarlak hesap ile 100 insan başına senede 25 ton, bir insan için de senede 250 kilo buğday isabet eder. Bu miktar aşağı yukarı bir insanın bir senelik etmek ihtiyacına ancak tekabül eder. Bu hesap nispeten feyizli bir sene olan 1329 [1913] senesine aittir. Ondan sonra seneden seneye arazi daha az ekilmiş, istihsâl daha azalmıştır.

İstihsâl azalınca fazla ihtiyacın temini için behemahâl hariçten istihlâk maddeleri tedariki ve büyük şehirlerimiz için hattâ buğday, un celbi zaruridir. Bu menfi vaziyet bittabi memleketimizin vaziyet-i umumiye-yi iktisadîyesini de menfi bir hale sokmakladır. Daima hariçten alıcıyız ve daima verecekli ve borçlu kalıyoruz. Binaenaleyh zirai istihsâlimizin tanzimi zaruridir. Bittabi bu tanzim vasf-ı iktisadî-i ziraiyesi olan «köylü istihsali» esasına is-

tinad edecektir. Ancak köylünün kendi evi ve ailesi için olan küçük istihşâli yerine bütün Türkiye'nin ihtiyacını istihdaf edecek olan «büyük ve faâl bir istihşâlin» ikamesiyle kabil olabilecektir.

Bu gayenin husulü için köylülerimizin münferit istihşâlleri yerine, kuvvetlerinin bir araya toplanarak büyük istihşâlin temini husulü ve bunun için «ziraî istihşal kooperatiflerinin» teşkili zaruri görülmektedir. Bu, kooperatiflerin köylülerimizin, halkımızın «kendi teşebbüsleri ile mi» yoksa devlet tarafından kavarün-i mahsusa vaz olunmak suretiyle bütün köylerden başlayarak devlet teşebbüsü ile mi teşkili hususu şayan-ı tetkiktir. Bu suretle teşekkül edecek kooperatiflerin başına muamelât ve faâliyet-i umumiyesi ıslah ve asıl gayesi tayin edilmek üzere meselâ «Ziraat Bankasının» geçirilmesi ile meydana getirilecek olan «Türkiye köylü istihşal birliklerinin» tesis ve teşkili İktisat Kongresinin tetkik edeceği en mühim bir mesele-i iktisadiyedir.

Köy istihşâl birliklerinin mahsullerini satın alarak dahilî ve harici piyasalara sevk ve fûruht etmek üzere «satış kooperatifleri» ve bunlara gerek istihşâl gerek satış işlerinde kredi temin ve tevzi etmek üzere «itibar kooperatifleri» teşkili Türk iktisad-ı ziraisinin en mühim kurtuluş çaresi olarak görülmektedir.

Saniyen, Türk iktisad-ı ziraisinin ikinci mühim bir kurtuluş çaresi de memleketin bütün istihşâl yolunun yalnız bir kısım insanlara yükletilmeyerek bütün Türkiyelilerin bu istihşâl meselesinde alâkaları olduğunun kabulüdür.

Türkiyemizin nüfus-u umumiyesi on milyon addolunursa (çocukları, yaşlıları, hastaları, askerleri, doğrudan doğruya istihşâl-i zirai ile meşgul olmayan memurları, tacir ve esnaf zümrelerini, mekteplerde tahsil ile meşgul olan evlâd-ı memleketi) harîç bırakınca göreceğiz iki bu on milyon kişiden fiilen zirai istihşâlle meşgul olan köylülerin adedi nihayet beş milyon kişidir. Şu halde, umum nüfusun 5/10'i müstahsil, 5/10'i gayri müstahsildir. Gayri müstahsil olan nısıf halk yaşamağa, gıdaya ve temin-i ihtiyaç edecek, maddelere muhtaçtır. Fazla olan bu gayri müstahsil sınıfların ihtiyaçları daha fazla ve daha mütenevvidir. Şu halde netice 5/10 olan köylüler diğer nısıfı beslemeğe mecbur kalıyor. Demek ki, bir müstahsil kendisi ile beraber diğer bir adam

için çalışmaktadır. Köylünün kendisi için lâzım olan sây'ini günde sekiz saat addetsek diğer kimse için de ikinci bir sekiz saat ki cem'an onaltı saat çalışması icap ediyor. Bunun da neticesi köylünün yorulması, yıpranması, kudret-i istihsalîyesinin azalması ve nihayet memleketin vaziyet-i iktisadiyesinin rahnedar olmasıdır. Bundan maada müstahsil sınıfın bu azim mesaisi karşısında gayri müstahsil sınıfların lâkaydisi ve inkıyatsızlığı çok elimdir. Bu mühim derde çare aramak ve gayri müstahsil zümrelerin istihsal-i ziraiye iştirak ve alâkalarını temin tarzlarını tetkik etmek Kongre'nin mühim vazifelerindendir.

(ii) Sınaî istihsalin tanzimi

Memleketimizde sanayi-i ziraiye ve değirmencilik hal-i ibtidaiyededir. İstanbul gibi büyük şehirlerimiz memalik-i ecnebiyeden un ithaline mecbur oluyorlar. Sütçülüğe, meyvacılığa müteallik sanayi-i ziraiyemiz ise hemen yok denecek derecededir.

Anadolunun dahil şehirlerinde Avrupa malı reçellerin, konservelerin, peynirlerin, tereyağlarının satıldığı çok defa görülmektedir. Sanayi-i nesciye, şeker imali, ispiro istihşâli gibi büyük sanayi-i ziraiye ise memleketimizde mefkuddur.

Türkiyemizin madenciliği de çok ibtidaîdir.

Ormanlarımızdan istifade imkânı bilhassa bugün cari olan usulümüze göre ormanların münferit küçük müteahhitlere ihalesiyle kat'iyat icrası ve adi tarzlarda cinsi adi kereste imali suretinde pek ibtidaî bir haldedir.

«Asıl sanayiye» gelince memleketimizde hemen teessüs edememiş bir haldedir. Gerek köylerimizde, gerek kasaba ve şehirlerimizde her nev'e dahil olmak üzere bütün sanayi kaabiliyetimiz (el işçiliği ve imalâthane) devre-i ibtidaiyesindedir.

Unlarımızı hâsıl eden değirmenlerimiz harap ve perişan ve kudretleri dûn olan su ve yel değirmenleridir. Orada burada küçük mikyasta buharlı değirmen müesseselerine tesadüf olunursa da bunlar hiç mesabesindedir.

Süt sanayiimiz köylü kadınlarımızın tarla ve ev işlerinden arttırdıkları zamanlar zarfında imal ile kasaba ve şehirlerimizin pazarlarına satmak üzere getirdikleri yağ, yoğurt, peynirin ibtidaî

bir tarzda imali devresindedir. Konservcilik hiç yoktur. Meyvalarımız ağaçlarında çürür, yahut az mikyasta kurutulur. İzmir'in üzüm, incir sanayii de mühim bir kudret-i sınaîyeye malik değildir.

Nesiç sanatçılarımız çulha ve destgâh işi devresindedir.

Ormancılığımız ve ormanlarımızın işletme tarzı ve kereste satıcılığımız çok geridir.

Demircilik, marangozluk, tuğlacılık gibi sanatlarımız da çarşılarımıza dağılan beş on dükkânın ellerinde kalmış ilk, ibtidaî devrededir. Halbuki:

Sanayi-i ziraiyenin her nev'ine dahil olacak kısımlar için ham madde yetiştirecek tarlalarımız, bağ ve bahçelerimiz mebzûldür.

Ormancılığa ait sanayii besleyecek ormanlarımız bol ve çoktur.

Asıl sanayie lâzım olan madenî ham maddelere de tabii bir surette memleketimiz mebzûlen maliktir.

Şu halde inkişaf-ı sınaî çaresi nedir?

İşte bu çareleri aramak ve tetkik etmek Kongre'nin en mühim vazifelerinden biridir.

Sanayiimizin her sahasına ait kısımlarda el işçiliği ve küçük istihsal devresinden kurtularak «fabrika ve makine istihsaline ve büyük işletme devresine» süratle geçmemiz lâzımdır.

Cihan yürüyor, bütün müterakki memleketler yürüyor, intibah devrine girmiş olan Türkiye'nin yerinde sayması kabil olamaz.

Sanayi istihsalimize ait safhalarda bize süratli bir inkılâp lâzımdır.

Bilhassa ham maddesi memleketimizde yetişen ve kolaylıkla yetiştirilecek olan sanayiinin bizde sür'atle tesis ve inkişafı zaruridir.

Mebzûl miktarda yün, yapağı, tiftik, pamuk, keten hasıl eden memleketimizde pek kolaylıkla asri bir tekâmülün temini ve Türkiye'ye lâyük bir sanayi-i nesciye'nin tesisi kabildir.

Ormanlarımızın vüs'ati, ormanlarımızda mevcut ağaçlarımızın kıymetleri bizde «ormancılığa ait sanayiinin» inkişafı için en mühim bir istinatgâhtır. «Sanayi-i ziraiye» bizde en suhuletle inkişaf edecek bir kabiliyetledir.

Sanayiimizin bütün aksamında münferit, dağınık ve kuvvetsiz bir haldeyiz. Bu hal ile hiç bir zaman karşımızdaki toplu, mutaazzıv ve kudretli garp ve Amerika sanayiine rekabet ve onunla cidal edemeyeceğiz. Bunun için sanayideki şiar-ı iktisadımız «topluluk, taazzuv» olmalı ve bütün sınai kalkınmamız bu gayenin teminine matuf bulunmalıdır. İşte bu kısa tetkik bizi şu neticeye vasil etmektedir:

1. Sanayiın bir çok sahalarında ferdîlikten topluluğa ve birliğe doğru gitmeliyiz. Bu da «sanayi kooperatiflerinin», «sanayi kredi müesseselerinin», «sanayi gayesile teşekkül edecek anonim şirketlerin» teessüsleri ile mümkündür.

2. Devlet kendisinin kuvvetli bir unsur-u iktisadî olduğunu nazarı dikkate alarak yalnız fertlerin teşebbüsleri ile dahi kooperatif veyahut anonim şirketler ile başa çıkılamıyan büyük sanayi iktisatlarımla irşad ve iştirak ile halka yol göstermelidir.

Bugünkü manâsıyla yalnız idare ve siyaset devleti olarak değil, belki iktisat devleti olarak Türkiyemizin sanayi sahasında mühim vazifeleri vardır.

Ticaretin tanzimi

İstihşâl ile istihlak arasında mühim bir saha da «mübadele»dir, «alış veriş»tir ve bir tabir-i diğerle «ticaret» tir. Burada «ticaret» tabirinden maksat mutlaka kazanç ve kâr gayesiyle, yapılan bir muamele değil, belki gerek kâr gayesi mevcut olsun gerek olmasın istihşâl ve istihlâk arasında tavassut eden bir ameliye-yi iktisadiyedir.

Ticaret muamelesi başlıca şu üç kısma ayrılabilir:

1. Köy, kasaba ve şehirlerde çerçilik, gezicilik gibi en ibtidai şekillerinden başlayarak pazar mahalleri ve dükkân, mağaza şekillerinde cereyan eden alım ve satım muamelâtıdır ki buna «küçük dahilî ticaret» denilebilir.

2. Memleket dahilinde toptan alım ve satım muamelatından mürekkep olan «büyük dahilî ticaret».

3. İhracat ve ithalât muamelâtını büyük mikyasta ve toptan yapmaktan ibaret olan «ticaret-i hariciye».

Şimdi bu üç kısımdaki muamelât-ı ticariyemizde Türkiyemiz ne haldedir. Buna kısa bir nazar atfedelim:

1. *Küçük dahilî ticaret*: pek iptidai ve gayr-i müterakki bir halde olmakla beraber memleketimizde en vüsatlı olan ticaret budur.

Gerek köylerimizde gerek kazalaşmış olan büyük köylerimizde olsun, gerek büyük kasaba ve büyük şehirlerimizde olsun bu «küçük dahilî ticaret» e tesadüf ederiz. Diyebiliriz ki, «kasaba ve şehirlerimizde» ekseriyet-i azime-i halk küçük dahilî tacirlerdir. Esasen «küçük dahilî ticaret» ibtidaî bir halde devam edebilmek üzere küçük bir sermayeye azr-ı ihtiyaç eder. Elinde beş on parası olan herkes hemen herhangi bir şube-i ticaretle meşgul olmak üzere bir dükkân açar, kasaba ve şehirlerimizin çarşı ve pazarlarındaki yüzlerce küçük dükkânların medar-ı meşguliyeti budur. Hâvaic-i gıdaiye satan bakkallar, sigaracılar, kasaplar, ekmekçiler ve sonra bunlara munzam olarak meselâ şekerçiler, leblebiciler, tatlıcılar, aşçılar, kunduracılar ve en ziyade Avrupa emtiası satan hırdavatçılar, manifaturacılar, züccaciyeciler... ilh. hepsi küçük tacirlerdir. Hakikat-ı halde memleketin aleyhine ve zararına olarak ve belki tacirin şahsî kârını temin etmek itibarıyla en çok müteâmmim olan küçük ticaret «manifatura» ticaretidir. Her büyük köyün ve kasabanın pek müteaddit manifatura dükkânı olduğuna tesadüf ederiz.

Her günlerin uzun saatlerini dükkân ve mağazalarında doğrudan doğruya istihsal mesaisiyle geçirmeyerek bekleyen bu küçük tacirlerin adedi binlercedir. Şu halde «küçük dahilî ticaret» cidden üzerinde durulacak ve derin derin düşünülecek bir meseledir. İşi gücü sabahleyin erkenden harap dükkânını açarak köylülerin ve müstahsillerin getireceği yağ, yumurta, yoğurt, peynir, soğan, sebze gibi mevaddı alıp satmaktan ibaret olan ve kendilerinin sâylerinden memleketin kudret-i istihsalıyesi namına mahrum kalan yüzlerce küçük tacire her kasaba ve her şehirde tesadüf ederiz. Demek oluyor ki, «küçük ticaret» en mühim bir iktisat meselemizdir. Bu sahada devlete, vilâyetlere, belediyelere terettüp eden vazifeleri tetkik ederek umumi bir istikamet irae etmek Kongre'nin mühim bir vazifesidir.

Kasaba ve şehirlerde pazarları tanzim, haller vücade getirerek küçük erbab-ı ticareti bir araya toplamak, ticaretin alım satım kooperatifleri vücade getirerek kuvvetlerimizin fazlalarını tasamıf etmek lâzımdır: Bu babda belediyelere rüsûm tarh etmek salâhiyeti verilmeli, bu surette belediyelerin varidatı tezyit kılınarak ihtiyacat-ı belediye temin olunmalıdır.

2. *Büyük dahili ticaret*: Bu kısma dahil olanı, muamelat ile sermayesi büyük olan kasaba ve şehirli tüccarlarımız meşgul olurlar. Bu tacirler memleketin bir taraf[ın]dan toptan aldıkları emvâl ve emtiayı küçük tacirlere devrederler; yahut erbab-ı istihlâke doğrudan doğruya büyük mikyasta satarlar «Büyük dahili ticaret» muamelâtı hadd-i zâtında «küçük dahili ticarete» nazaran terakki ve inkişaf ile mefkur [?] etmiş değildir. Mamafih burada da lüzumundan fazla kuvvetleri tasamıf etmek ve büyük dahili ticarete nazım olmak yine mühim bir mesele-i iktisadiyedir.

3. *İthalât ve ihracat-ı ticarî (ticaret-i hariciye)*: Memleketimizde bu ticaret esas itibarıyla şu vaziyettedir: Ham maddelerimiz, ihracat emtiamız doğrudan doğruya asıl mahreçlere satılamıyor.

İthalat emtiası doğrudan doğruya asıl menbalardan alınmıyor.

Bu ticaretle Türkler iştigal etmezlerdi. Meselâ, şimdiye kadar birçok emtiamız için İstanbul bir tavassut merkezi idi. İstanbulda yerleşmiş gayri Türk unsurlar bu tavassutla meşgul idiler.

İhracat emtiamızı bizden ucuz alırlar, ithalât emtiasını bize pahalıya satarlardı; ve bu hal devam etmektedir. Bundan maada ithalât ve ihracat ticareti doğrudan doğruya (ziraî ve sınai) istihsâlatımızın inkişafına da müessirdir ve bu tesir daima zararlı olmuştur.

Memlekette ne yetiştiriyor? Harice ne satmalıyız, hariçten ne almalıyız, nasıl almalıyız? Memleketin hangi mahsulât ve mamulâtı bizim ihtiyaçlarımızı temin edebilir? Temin etmiyorsa nasıl temin edebilir? Bu sualler irae ediyor ki «ticaret-i hariciye»miz meselesi olmaktan daha ziyade memleket meselesidir. Ve burada en mühim vâzife devlete terettüp eder. Ticaret-i hariciye devlet tarafından milli iktisat zihniyeti ile sevk ve tercih olunmalıdır. Bu hususta devlet her türlü tedabiri ittihaz eylemeli ve bu babda hal-

ka terettüp eden vazife de tesbit kılınmalıdır. Herhalde orta yerde bir hakikat vardır ki ticaret-i hâriciyenin muayyen bazı kısımları doğrudan doğruya devletin işi olmalıdır. Bazıları büyük sermayeli anonim [şirket] ve kooperatiflerin medar-ı iştigâli olmasıdır. Küçük ve zayıf sermayeler ticaret-i hariciye ile meşgul olamazlar. Binaenaleyh ticaret-i hâriciyenin hangi aksamında devlete vezaif terettüp eyleyeceği ve o ticaretin hangi akşamının büyüksermayeli anonim ve kooperatif ticaret-i hariciye şirketlerinin zümre-i iştigaline dahil olabileceğini tayin ve irae etmek Kongrenin vazifesidir.

3. Gümrük Meselesi

Gümrük meselesi denilince «serbest gümrük» «hafif gümrük», «ağır gümrük», «men-i ihraç ve meni ithâl siyaseti» hatıra gelir. Bu meseleleri bundan maada «ihracatta gümrük», «ithalatta gümrük» olarak iki esastan mütalâa edebiliriz:

«Gümrük almak» demek devletin hâzinesine para sokmak demek değildir. Gümrüklerden 10 milyon lira varidat alındığı söylendiği zaman alel itlak şayan-ı memnuniyet bir haber verilmiş olmaz. Belki çok kere bu yüksek rakkam memleketin zarar ve ziyanını ifade edebilir. Şu halde gümrük almak demek daha ziyade memleketin iktisadiyatını düşünmek gayesini istihdaf etmiş olmak demektir.

İhracat emtialarımız için:

Ham maddelerimizin ihracını teshil etmek mi yoksa men etmek mi lâzımdır? Meselâ pamuk, yün gibi başlıca ihracat emtiansını memlekette işletmek imkânı vardır. İktisat tarihinde devletler çok defa ihracat emtiasının ihracını men etmek istemişlerdir. Bunların da gayeleri memleket dahilinde bu ham maddelere müsstenit sanayiinin tesisini temin idi.

Şu halde Türkiye'nin ham maddelerinden ihracı men olunmak lazım olan var mıdır? Yahut bilâkis bütün mevaddın ihracı serbest bırakılmak mı daha doğrudur? İhracat emtiasına ağır veya hafif gümrük rüsumu vaz'ı ne dereceye kadar makûldür? Bunları tetkik Kongrenin mühim vazifelerindendir.

Öyle maddelerimiz olabilir ki ihracı tamamıyla men olunmak lâzımdır.

Öyle maddelerimiz olabilir ki ihracı tamamıyla serbest olmak lâzımdır.

Öyle maddelerimiz olabilir ki ihracı serbest bıraktıktan maa-da mükâfat vermek suretiyle himaye ve teşvik olunmak lazımdır.

Öyle maddelerimiz olabilir ki ihracına hafif bir gümrük resmi vaz'ı münasip olur.

Öyle maddelerimiz olabilir ki ihraçları men olunmaz, fakat ağır gümrük alınır.

Memleketimizin ziraî ve sınaî kabiliyetine göre bunları tetkik ederek bu mühim noktalarda devletin alâkadar mercilerine rehber olmak lâzımdır.

İthalâta gelince:

Bu daha mühimdir. «Serbest mübadele ve açık gümrük» siyaseti bizim memleketimiz için elbette şayan-ı müdâfaa olamaz. Memleketimizin istihsâl-i ziraiyesini ve istihsâl-i sınaîyesini himaye ve takviye için biz «serbest mübadele» gümrük siyasetinde devam edemeyiz. Memleketimize girmek isteyen bir mal herhalde bizi düşündürecektir. Şu halde gümrüklerde «himaye» bizim esas prensibimiz olacaktır. Ancak:

Öyle emtia olur ki, gümrüksüz serbest ithalleri lâzımdır.

Yahut öyle olur ki, hafif gümrükle geçebilmelidir.

Öyle emtia olur ki, ağır gümrüğe tâbi olmalıdır?

İşte bu noktaları da tayin etmek Kongre'nin cümle-i işgalâtındandır.

«Devlet Gümrükleri Rüsûmat İdaresi» yalnız gümrük resmini alarak Maliye Hâzinesine para tedarik etmek vazifesiyle mükellef teşkilat şebekesi değildir. Bilâkis bu şebeke memleketin faâliyet ve kudret-i iktisadiyesinin en büyük nazımlarındandır. Gümrükler bir varidat menbaı addedilmemelidirler.

Alel ıtlak serbesti-i ihraç ve ithal nasıl şayan-ı tecviz değilse, yine alel ıtlak memnuniyet-i ihraç ve ithâl veyahut ağır ihracat ve ithalât gümrüğü almak istemek de o kadar hatalıdır. Gümrük siyasetimiz iktisat siyasetimizin bir barometresi olmalıdır. Gümrük-

lerle düşünülecek şeylerden biri de gümrük muamelâtının teshili ve antrepolarımızın tanzimidir.

4. Vergiler

İktisadî meseleleri düşünürken bittabi en mühim mesele de «vergiler» dir.

Vergi devletin umumî masrafına iştirak hissesidir diye tarif edilir. Şu halde verilen «vergiler» ile yapılan «umumî masraf» arasında verenlerin umumi masraftan istifadeleri ve bu istifadenin vergi ile yüklenmiş oldukları yükün ağırlığı nispetinde olmasını temin en mühim bir meseledir. Bu güne kadar ki tecellisi ile devlet bir idare müessesesi olmuştur. Henüz devlet bir iktisat unsuru ve müessesesi değildir. Bu iki mefhumu birbirinden ayırmalıyız. İktisat müessesesinin masrafları daima müsmir ve müstahsil olmak lâzım gelir.

Az çok herkes devlete vergi verdiğiine nazaran bu paranın daha çok müsmir ve müstahsil bir surette sarf olunmuş olmasını istemesi, devletin aldığı bu vergilerin manâsını bilmesi onun en büyük hakkıdır. Çorak yerlere akan gayri müsmir masraflar o fert ve o fertlerden mürekkep millet ve memleket için boş bir yük ve tahammülsüz, bir ağırlık teşkil eder. Binaenaleyh evvel emirde devlet vergilerinin müsmir ve müstahsil gayeler için sarf olunmasını temin etmek yani doğru manâsıyla devletin «idare» müessesesi halinden «iktisat müessesesi» haline geçmesini talep eylemek en makul ve en haklı bir temenni olur.

Bir devletin bütçesine senede girdiği tasavvur olunan meselâ «50 milyon» lira hakikat-i halde büyük ve muazzam bir kudrettir. Devlet bu kudreti efrad-ı milletin emekleriyle, mesaisi ile husule gelen bu muazzam yekûnu boş yere, çorak yere sarf etmemelidir. Halbuki idare müessesesi mahiyetinde olan, devletler alel ekser bu muazzam yekûnları gayri müsmir bir surette sarf ve heba ederler. Türk devletinin meselâ on senelik vergi ve varidatı vasati olarak «500 milyon» liradır. Bu ne azim bir meblağ, ne azim bir kudrettir. Bu muazzam malî sermaye ile devlet 'iktisat devleti' olsaydı neler yapamazdı ve bugün halâ hu mesele mevcuttur, «Maliye» öyle bir hazinedir ki birer birer toplar ve «Maliye» birer birer top-

ladığını en istifadeli bir tarzda değil, belki en az faideli bir suretle yine birer birer sarf eden bir müessesese olamaz. Hâzineye bir senede toplanan para yekûnu hadd-i zâtında devlet kudretiyle bir araya sıkıştırılmış, teksif olunmuş millet parasıdır, millî sermayedir. Devletin elbette en mühim vazifesi bu teksif olunmuş sermayeyi yine kesif bir surette ve en çok İktisadî ve millî gayelere sarf etmektir. Devletin umumi idare ve vezaif ve teşkilâtı arasında ne hazindir ki doğrudan doğruya «millî iktisadiyat» için sarf olunan para toplananın %1'ine baliğ olmaz. Manevî istihsâl müesseseleri «maarif için» de bu nisbet yine %1'dir. Artık bu zararlı yoldan dönmek lâzımdır. Türkiye'de «millî sermaye» yoktur diyenler gafılâne bir hatâ irtikâp ediyorlar. Türkiye'de «millî sermaye» vardır. Devlet bundan «elli milyonunu» bir senede toplayabilmektedir. Şu halde Kongre'nin en mühim vazifelerinden biri de devlet için İktisadî sahaları irae etmek ve devletin idare devleti halinden çıkarak iktisat devleti haline geçmesini temin edecek yolları aramak ve göstermektir. Harpten sonra iktisadiyatımızda bu cihetle düşünölmelidir:

Vergiler denilince:

Bütün mevcut olan vergilerin birer birer tetkiki meselesi hatıra gelir. Ve sonra bu vergileri verenlerin vermeyenlere nazaran yüklendikleri yük düşünölmelidir. Meselâ lâlettayin iki vergiyi ele alalım: «Âşar», «temettü» vergileri. Âşar vergisi lâakal (18) milyon liradır. Temettü vergisi azami bir buçuk milyon lira toplanabilmektedir. Demek ki, âşar verenler yani ziraî müstahsiller, temettü vergisi verenler yani tüccar ve esnafa nisbetle (15) misli fazla vergi vermektedirler. Buna karşı denilebilir ki; köylülerin adedi tüccar ve esnafın adedinden çoktur. Fakat bu itiraz da haksızdır. Çünkü vergilerin alınmasında esas nüfus adedi değil, belki o vergileri verebilmek hususundaki kudret ve tahammöldür. Bundan maada köylü ağnam vergisi, yol vergisi, maarif hissesi. Ziraat Bankası hissesi gibi vergiler de verir ve sonra köylüler de müstehlik olmak itibarıyla gümrük ve istihlâk rüsumundan bir çoğu nihayet onlara rücu eder. Şu halde Türkiye halkının nısfından fazlası köylü ise bu beş milyon halk her halde diğer beş mil-

yon halka nazaran çok ağır vergi yükü altındadır. Bu ağırlık tadil ve tevzi olunmak lâzımdır.

Bundan maada her verginin esas mahiyeti, suret-i cibayeti de birer birer tetkik mevzularıdır.

5. *Vesait-i nakliye*

Asr-ı hazır evlâtlarına geçmiş zamanlardaki terakki ve medeniyetin küçük görünmesi bilhassa zamanımızdaki vesait-i nakliyenin iktisap eylediği muazzam tekâmülden ileri gelmektedir. Filhakika buhar kuvvetinin keşfinden ve bu kuvvetin nakliyatta kullanıldığı tarihten beri dünyanın sathı ve insanların yaşayışı tamamilе değişti. Bugün buhar kuvvetini bile az görmekte olan cihan-ı medeniyet elektrik devrine girmek ve bu suretle yeni hayatın şekil ve mahiyeti de bu yeni devr-i tekâmülden dolayı büsbütün değişmek üzeredir. Her dakika ileriye giden bir medeniyet dünyası içinde bulunan Türkiye İktisadî yaşayışın istinat esaslarını teşkil eyleyen vesait-i nakliyesini tekâmül ettirmek mecburiyetinde bulunmaktadır.

Eğer cihan süratli nakliyat sahasında bir cihan-ı rekabet ise aziz Türkiyemizin bu umumî rekabette geri kalmaması ehem ve elzemdir. Hayal-ı iktisadiyede galibiyeti temin eyleyen ve mağlubiyeti mağlup eyleyen âmillerden en mühimmi yalnız ucuz istihsâl etmek değil, aynı zamanda süratle nakl eylemektir. Halbuki, bugün Türkiye'nin nakliyat-ı umumiyesi son derece muhtacı ıslah ve tekâmül bir haldedir. Birçok yerlerde, değil buhar kuvvetile işleyen şimendüfler hattâ en ibtidaî yollar bile mevcut değildir. Bu yüzdendir ki memleketin yetiştirebileceği bir çok mahsulât ve mamulât imâl ve istihsâl edildikleri yerlerde kalmakta ve daha muhtaç mahreçlerde kârla satılmıyarak çürüyüp gitmektedir.

Binaenaleyh, Türk hayat-ı iktisadiyesi tanzim olunurken vesait-i nakliye işlerine ayrıca ehemmiyet atf eylemek ve Türkiye'yi bugün içinde bulunduğu yoksuzluk ve kağnı devrinden mutlaka kurtarmak lâzımdır.

Başka memleketler câbecâ demiryol şebekeleri ile mücehhez bulunurken memleketimizin bu günkü halde kalması tevciz olunamaz. Demiryolu mevcut olmayan şark vilâyetlerinde yeni yeni

şebekeler inşası zarurî olduğu gibi, mevcut fakat kâfi derecede sık olmayan garp şebekesinin itmam ve ikmali en mühim ve müstacel icabat-ı hayatiyemizdendir. Bir taraftan şimendüfer inşa olunur ve Türk şebekesi itmam olunurken diğer taraftan da o şebekenin araları sağlam ve mazbut şoseler ile rapt edilmelidir, öyle ki, şimendüferlerin geçtiği mıntıkaların istihsalâtı şimendüferler geçmeyen mahallere otomobil ve araba ile nakl olunabilmeli, mütekabilen de şimendüfer geçmeyen köy ve kasabaların istihsalâtı şimendüfer güzergâhlarına behemahâl sevk kılınabilmelidir. Yoksa, imkân-ı sevk olmadan memleketimizde istihsalîn çoğalmasını beklemek beyhude bir temenniden ibaret kalır ve siyaset-i iktisadiyenin en başına istihsalîn çoğalmasını vaz eylemiş olan bugünkü Türkiye'nin iktisaden bir hatve bile ilerlemesine imkân bulunmaz. Artık kağı devri kapanmalıdır ve kapanacaktır. Fakat yeni devrin gelmesi için yalnız kağıları toplamak kati olamaz, belki aksini zanneylemek bir hayâl olur. Ancak demiryolları ile sağlam şoseler üzerinde sürat ve emniyetle işleyen otomobiller ve arabalar iledir ki eski devir kapanmış olacaktır.

Şurada bir mühim noktaya ilişmek istiyoruz: O da şose ve şimendüferlerin inşasında yerli ve ecnebi sermayesinin ne tarzlar da kullanılabileceği meselesidir. Şoseler nisbeten daha az masraf ile temin olunabilirse de şimendüferler için muazzam servetlere ihtiyaç vardır. Hayat-ı iktisadiyenin birçok şubelerine dağılmış olacak olan Türk millî sermayesi şimendüfer inşaatında ne dereceye kadar faâl olabilir? Yapılacak şebekenin azameti ve ehemmiyeti göz önüne getirilecek olursa derhal teslim edilmek icap eyler ki Türk sermayesi yalnız başına bu inşaatı deruhte eyleyemez. Ecnebi sermayesine eşed ihtiyaç vardır. Binaenaleyh Türkiye bu hususta garptan istifade etmek için bir lâhza tereddüt eylemeyecektir. Ancak Türkiyemize servet ve fen getirecek memleketin bir takım, siyasi menfaatler peşinde koşmamasına da ayrıca kemâl-i ihtimam ile dikkat eylemeliyiz.

Şose inşaatı için Türk sermayesinin daha fazla nisbette iştiraki mümkündür: Zira bu inşaat yollarına nazaran daha ucuz ve daha seridir ki bu suretle vaz olunacak olan millî sermayeler uzun müddet tevkif olunmuş olmazlar. Memleketimizde kabil-i seyri-

sefer olmağa namzed bir çok nehirler vardır. Bunlar ıslah edilir ve üzerinde nakliyat temin olunursa bilhassa hacmen büyük ve kıymeten dûn olan istihsalât için millî nakliyatımızın İktisadî surette temin olunabilmesi mümkün kılınmış olur. Emin olmalıdır ki, bu gibi inşaat + nafia kısa bir müddet zarfında hem masrafını çıkarabilir, hem de memleketimizin hayat-ı iktisadiyesine azim faideler temin eyler.

Alel umum nakliyat vasıtalarının inşasıyle beraber nakliyatın ucuz, süratli ve emniyetli olmasına ayrıca dikkat etmek mecburiyetindeyiz. Nakliyatı emniyetle temin için bir taraftan nakliye şirketleri, diğer taraftan da devlet lâzım gelen tedbiri ittihaz etlemeğe mecburdurlar. Nakliyatın temin-i sür'ati için kullanılacak vesail-i nakliyenin daima en mütekâmil fen icabatıyla mücehhez olması iktiza eyler ve nihayet nakliyatın ucuz olması için tarifele- rin lâlettayin değil, fakat şirketlere ve devlet mâliyesine menafi temin etmekle beraber, bilhassa halk menafinin daima nazar-ı dikkatten dûr tutulmaması şartıyla tesbit edilmesi elzemdir. Halbuki, bugün şimendüflerimizde tarifeler muhtac-ı tadil bir haldedir ve bu hususta bir çok yerlerde haklı şikâyetiler işitilmektedir. İşte tarifelerin tenzili veya terakki keyfiyeti indî kararlarla tesbit olunacak yerde millî iktisat ve halk menafii düşünülerek tayin olunmalıdır ki azim sermayelerle vücade getirilen nakliye müessesesinden kabil-i takdir istifadeler temin olunabilsin.

Hülâsa, sürati kâfi olmayan, emniyet edilemeyen ve tarifeleri millî iktisat düşünülerek tesbit edilememiş olan vesait-i nakliyeden istifade etmek mümkün değil, belki onlardan mazarrat melhuzdur. İşte İktisadî hayata en kat'î ve azimkâr adımlarla atılmış olan yeni Türkiyemiz nakliyat mesailinin ehemmiyetini bütün şumûlü ile idrak eylemeli ve vesait-i nakliyesinden azami derecede istifade için her türlü tedarbiri ittihazdan bir lâhza geri durmamalıdır.

Şubat 1339, Heyet-i Faâle. [*İzmir İktisat Kongresi, Ankara Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 339.*]

Bana göre bu kapsamlı rapor, aslında Kongre'ye gelecek olan sektör temsilcilerine ciddi bir kılavuz, yol haritası niteliğinde olup dönemin koşulları dikkate alındığında muazzam bir çalışmadır. Milli Mücadele'den sadece beş ay önce çıkmış ve henüz devlet kurmamış bir hükümetin bu kapsamdaki çalışmayı hazırlayıp çoğaltarak Kongre katılımcılarına kitap olarak takdimi gerçekten de alkışlanacak bir durumdur. Bu o dönemin kadrolarının ne kadar donanımlı ve liyakatli olduğunun da bir göstergesi olarak yorumlanmalıdır.

Bölüm VI. Ek 2: Numune Sergisi

Kongre ile bir anlamda ülkenin üretim güçlerini atağa kaldıran hükümet, İzmir’de ayrıca ciddi bir sergi organize etmişti.⁵⁶ Bu bölümün girişinde yer verilen İktisat Vekili Mahmut Esat’ın sözlerinde de yer alan meşher yani sergi; İktisat Sergisi, Milli Numune Sergisi, Numune Sergisi olarak da adlandırılmış ve küllerinden âdeta yeniden doğan kentte, İzmir Enternasyonal Fuarı’na giden yolun başlangıcını oluşturmuştur.⁵⁷

Kongre gibi sergide de herhangi bir görsel malzeme ve fotoğraf ne yazık ki bu satırlar yazılırken dahi yoktur. Belki bazı koleksiyonerlerin ellerinde vardır da ben ulaşamamışımdır. Olabilir. Lakin, sergiye dair fotoğrafa rastlanmayışının ipuçları da aşağıdaki satırlardadır:

“(…)

O anda serginin bazı aksamının fotoğrafla resimlerini almak fikrine düştüm ve birkaç yere başvurarak bir arkadaşımı iknaa muvaffak oldum. Fakat fotoğraf makinesi ile bir iki saat sonra tekrar müracaat ettiğimiz zaman Sergi heyet-i tertibiyesinden bir zat bu bap-taki müsaadenin ondan⁵⁸ itibaren ref edildiğini esefle bildirdi. Sebebini sordum, <Biz o kadar masraf yaptık, bu masrafın altından kalkmak için süret-i mahsusada bir albüm ve kartpostal tabederek müna-sip bir ücret mukabilinde satmaya karar verdik> dedi. Fakat dün bazı gazeteci arkadaşların ve erbabı merakın resim aldıklarını işitmiş olduğumdan bu zata makam-ı itirazda bunu bildirdim. Elyevm tab ve neşrin zaman tevakkuf ettiğini, halbuki bir gazeteci için hadiseyi zamanında mensup olduğu gazeteye bildirmenin dest-i ehemmiyetini söyledim. İtirazatımın hiçbir tesiri olmadı. Mateessüf Kongreye ve

56 V. A. Gurko Kriyajın (2008). s.218.

57 Bu süreç hakkında meraklılar için şu üç kitap da oldukça bilgilendiricidir. Meraklısı için; Umur Sönmezdağ (1978). *Atatürk Ormanı ve Kurtuluş Zafer Abidesi: İzmir Tarihinde Sergi, Panayır, Fuarlar ve Kültürpark*. Atatürk Ormanı Kurma ve Koruma Derneği Yayın No:6. Ege Üniversitesi Matbaası. İzmir; Behçet Uz (2007). *Atatürk’ün İzmirli. Bir Kentin Yeniden Doğuşu* (Yayına Hazırlayan: L. Ece Sakar). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul; Doğan K. Dirik (2016). *Vali Paşa Kazım Dirik. Bandırma Vapurundan Halkın Kalbine*. Gürer Yayıncılık. 2. Baskı. İstanbul.

58 Saat 10 kastediliyor. Serdar Şahinkaya.

sergiye dahil bütün resimlerin yakında elimize geçeceğini ümit ederim. Bunu sizin için behemalâ temine çalışacağım."⁵⁹

Görüyorsunuz değil mi işgüzarlığı! Ateşle barutun dans ettiği cephelerden fotoğraflar varken yukarıda da değindiğim gibi sergiye dair tek bir fotoğraf yok. Gazetecinin not ettikleri gibi kartpostal? Yok. Ya albüm? O da yok.

Numune Sergisi'ne ilişkin yayınlanmış, netliği sorunlu da olsa tek bir fotoğrafa ulaşabildim.

Kaynak: Yaşar Aksoy (1991). *Kurtuluş Savaşı Işığında İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat 1923)*. Maya Matbaacılık, Yayıncılık Ltd. Şti. (İzmir İktisat Kongresi 3). s.67. Ankara.

Yayınlandığı yapıtta bu resmin altında şöyle bir not var: "*İktisat Kongresi'ne bağlı olarak İzmir Sanatlar Mektebi'nde açılan Yerli Malı Sergisi'ni Atatürk, Latife Hanım ve arkadaşları ile gezerken. Fotoğraf 20 Şubat 1923'te çekilmiştir.*"

Konuyla ilgili bütün yazılı kaynaklarda, serginin açıldığı bina bilgisi şudur: Sergi, Kongre'nin toplandığı İncir Han, yani Ham-parsumyan'da açılmıştır. Ancak yukarıda not ettiğimiz fotoğraf altındaki yazıda iki husus dikkat çekmektedir. Birincisi, sergi bi-

59 28 Şubat 1923 Akşam gazetesi s.3'ten aktaran Gündüz Ökçün (1981). s.219-220. Ben hâlâ (Ocak 2023) umudumu koruyorum. Serdar Şahinkaya.

nası meselesi. Nottan da görüleceği gibi *İzmir Sanatlar Mektebi* deniyor. Bu mektep sanıyorum günümüz İzmir'inin Küçükyalı Mahallesi'ndeki *Konak Mithatpaşa Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi*'dir. Fotoğraf altı cümlede ikinci dikkat çekici husus ise fotoğrafın çekildiği tarih olarak 20 Şubat 1923 diye not edilmiş. Muhtemelen dizgi hatasıdır. Zira Gazi Paşa, 18 Şubat günü İzmir'den ayrılarak Lozan'dan dönmekte olan İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyeti ile buluşmak üzere Eskişehir'e hareket etmiştir.

Yukarıdaki resmin çok daha yüksek çözünürlükteki haline sosyal medya sayfalarında rastlanmıştır.

Kaynak: <https://www.facebook.com/profile/100067229320629/search/?q=Sanatlar>

Bahse konu kaynakta, fotoğraf altındaki not şu şekildedir: 13 Şubat 1923. *Mustafa Kemal ve Latife Hanım'ın, İzmir Sanatlar Mektebi'ni ziyareti.* (Erişim tarihi: 25 Ekim 2022)

Sergi Madalyaları

Sergi ile ilgili olarak tasarımının Kâzım Karabekir Paşa'ya ait olduğu söylenen, sergiye katkıda bulunanları özendirici ve aynı zamanda hatıra mahiyetinde altın, gümüş ve pirinç olarak imal edilen madalyalara ait görseller aşağıdadır.⁶⁰

Ön Yüz

Arka Yüz

Madalyaların ön yüzünde hilal kabartması içinde “Yerli Malı Millet Kuuvetidir”, arka yüzünde ise “İzmir’de İlk Türkiye İktisat Kongresi”⁶¹ *Sergi Mükâfatı- 4 Mart 1339* cümleleri işlenmiştir.

Kaligrafik olarak daha net görmek ve okumak için madalyalar birebir ölçüde ve büyük bir titizlikle bu kitap için yeniden çizilmiştir.⁶²

Yerli Malı Millet Kuuvetidir

İzmir’de İlk Türkiye İktisat Kongresi
Sergi Mükâfatı - 4 Mart 1339

60 Madalya görselleri, Atilla Oral (2006). Atatürk ve İktisadi Kalkınma: Türk Ticaret ve Sanayi Tarihi’nde Atatürk Dönemi. Jotun Boya Sanayi ve Ticaret A.Ş. s.31. Şubat. İstanbul. Kitaptan taranarak elde edilen madalya görselleri Mülkiyeli grafik sanatçısı dostum İbrahim K. Dinç tarafından baskıya uygun hale getirilmiştir.

61 Görüldüğü gibi madalyalarakazınmışibare de Türkiye İktisat Kongresi’dir. Serdar Şahinkaya.

62 Bu yeniden çizimler de İbrahim K. Dinç tarafından hazırlanmıştır.

"Sergi [de] kırk gümüş, otuz bronz madalya, yetmiş takdirname verilmiştir."⁶³

Numune Sergisi İçeriği⁶⁴

Bu alt kısımda Numune Sergisi'nde yer alan mallara ve üreticilere dair bilgilerden bir derlemeye yer verilmiştir. Derleme, özellikle imalat sanayisinin üretim profiline dair bilgileri içermekte bir anlamda 1923 Türkiye ekonomisinin (daha çok Batı Anadolu bölgesi) sektörel dağılımını gözümüzde canlandırmaya da destek olmaktadır.

Ankara 17 kânun-u sâni (A.A.) - İktisat Vekâleti en maruf fabrikalarla ve müessesat-ı iktisadiyeye tebliğ edilmek üzere şu telgrafnameyi çekmiştir:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti İktisat Vekâleti marifetiyle Başkumandan Gazi Mustafa Kemâl Paşa hazretlerinin nutk-u iftitahileriyle şubat ayında İzmir'de in'ikad edecek olan Türkiye İktisat Kongresinde mamulât ve masnuat-ı ecnebiyenin de teşhiri takarrilr eylemiş olmakla fabrikalarımız mahsulâtından Türk iktisadiyatını alâkadar edecek olanları hususî meşherlerde göstermek üzere İzmir'e getirmeniz tavsiye ve bu babda Hükümet-i Milliyece her türlü teshilâtın ibraz kılınacağı beyan olunur.

[*Vakit*, (19 kânun-u sâni 1923), s. 3.]]

Ticaret, ziraat ve sanayi erbabının nazar-ı dikkatine;

Dün İzmir'den nümûne meşheri heyet-i tertibiyesi namına Borsa reisi Cemal bey imzasıyla bir telgraf aldık. 16 şubatta İzmir'de küşadı mukarrer olan İktisat Kongresi nümûne meşherine İstanbul'da ve taşrada bulunan sanat, ticaret ve ziraat erbabının iştirak, mahsulât ve mamulâtlarını burada teşhir etmesini istiyorlar. Filvaki İktisat Kongresinin akdi mahsulât ve mamulâtına pazar arayanlar için en münasip bir fırsat olduğundan veya böyle bir

63 Gündüz Ökçün (1981). s.322. Dikkatinizi çekmiştir sanırım, Atilla Oral'ın kitabında madalyalar; altın, gümüş ve pirinç olarak imal edilmiştir, diye not edilirken Gündüz Hocamızın sahrılarında sadece gümüş ve bronzdan bahsedilmektedir.

64 Gündüz Ökçün (1981). s. 215-230. Yazım şekli korunmuştur. Serdar Şahinkaya.

fırsat ihdas etmek lâzım geldiğinden şüphe yoktur. Arzu ve temenni ederiz ki kendi kendine gelen bu fırsattan azami derecede istifade edelim.

[*Vakit, (3 Şubat 1923), s. 3.*]

İktisat Kongresine eşya yollayacaklara;

İzmir’de toplanacak olan Türkiye İktisat Kongresi münasebe-tiyle mamulât ve mahsulât-ı dâhiliyeden müteşekkil meşhere İstanbul erbab-ı ticaret ve sanayiın ne suretle iştirak edeceği bazı taraflarca sual olunmaktadır.

Memleketimizin her tarafından gelmiş zirat, ticaret, sanayi ve erbab-ı sây-ü amel murahhaslarının bulunacağı bu şayan-ı inbat Kongre dolayısıyla açılacak meşhere Türkiyemizin mühim ve sanat merkezi olan İstanbul’dan eşya ve mamulât yollamak suretiyle iştirak pek ziyade şayan-ı temenni olunduğundan suret-i mahsusada memur yollayarak eşyalarını teşhir ettiremeyecek olanlar için Millî Türk Ticaret Birliği lâzım gelen delâlet ve teshilâtı ibraza karar vermiştir.

Numûnelik eşya yollayacak zevat ve müessesat mah-ı hâlin 8 inci çarşamba günü akşamına kadar Sultan Mahmul Türbesi ci-varında Birlik Merkez-i Umumisine müracaat edebilirler.

[*Tanin, (4 Şubat 1339), s. 32.*]

İktisat Meşherine eşya yollayacaklara;

Şubatın onbeşinde küşad edilecek olan İzmir İktisat Kongresine İstanbul’dan eşya ve mamulât yollayacak zevata bir kolaylık olmak üzere Millî Türk Ticaret Birliği lâzım gelen delâlet ve teshilâtı gösterecektir.

Gidecek eşyanın cins ve nev’i ve kaplayacağı yerin miktarı ve kime ait olduğunu, kıymet-i muhammenesi ve mükemmeli ambalaj edildiği halde vezni ve bâd-et teşhir iade edilip edilmeyeceği gibi hususat hakkında tafsilât-ı lâzime ile Millî Türk Ticaret Birliği Merkez-i Umumisine çarşamba günü akşamına kadar müracaat etmeleri lâzımdır.

Mezkûr eşya için Meşherde mümkün mertebe İstanbul mamulât ve mahsulâtına mahsus bir mahâl tefrikine ve orada lâzım gelen muamelenin icrası hususuna Birlik sarf-ı mesai edecektir.

[*Tevhîd-i Efkâr*, (5 Şubat 1923), s. 4.]

İzmir: 14 (A.A.) - İktisat Kongresi binası dahilinde tertibatın ikmaline faaliyetle devam olunuyor. Şimdiye kadar gelen nümûneler ile meşherin nıfısı dolmuştur. Mevcut enva-ı hububat ve mahsulâtta maada mensucat, ıtriya, dericilik, sabunculuk, halıcılık, fotoğraf gibi sanayie ait âsar ile ziraat ve sair şubata müteallik makineler için meşherde kısımlar tefrik olunmuştur. İzmir sanayi-i nefise muntesipleri de meşhere birçok tablolar getirmişlerdir. Fransız Şark Ticaret Müessesesi dahi muhtelif sistem tenviri alât ve edevat ile daha bir çok eşya teşhir etmektedir.

[*Hakimiyet-i Milliye*, (16 Şubat 1923), s. 3 ve *Tan*, (16 Şubat 1923), 2; *Tevhîd-i Efkâr*, (16 Şubat 1923), s. 1. Bazı farklarla *Tan*ın, (16 Şubat 1339), s. 2; *İleri* (16 Şubat 1339), s. 3; *Akşam*, (16 Şubat 1923). s. 1; *İkdam*, (17 Şubat 1923), s. 2.)

İzmir İktisat Kongresinde teşhir edilmek üzere Aydın'dan memleketin en nefis mahsulât ve mamulâtından sabun, incir, zeytinyağı, pamuk, meyankökü, kendir, dokuma peştemal, kösele ile sabuniye tesmiye edilen Aydın havlusundan gönderilecektir. İktisat Kongresinin in'ikadı esnasında Bornova'da Ziraat mektebi tarafından alât-ı ziraiye nümûneleri teşhir edilecek, hafriyat tecrübeleri yapılacaktır.

[*İleri*, (4 Şubat 1923), s. 4. *Sonciimle: Akşam* (3 Şubat 1923), s. 3.)

İzmir: (A.A.) - ...Kongre binası altında alât-ı ziraiyeye mahsus olmak üzere ayrı bir meşher tertip edilmiştir. Her gün sabahdan akşama kadar İktisat Kongresi nümûne meşheri erkek ve kadın pek çok zevat ve halk tarafından ziyaret olunmaktadır.

[*Hakimiyet-i Milliye*, (20 Şubat 1923), s. 3; *Tan*, (20 Şubat 1923), s. 3.)

Ankara: 23 şubat (hususî muhabirimizden) - İzmir'deki İktisat Sergisine eşya tevdi ile iştirak edenlere Kongre'de madalyalar ve diplomalar itası takarrür etmiştir. Hakkı.

[Vakit, 24 Şubat 1923), s. 2.]

İktisat vekili Mahmut Esat bey'in beyanatına göre İzmir'de asıl meşher gelecek sene vücade getirilecektir. Şimdilik İzmir'deki ufak mikyasta ibtidaî ve tecrübevî bir nümûne sergisidir.

[Vakit, (24 Şubat 1923), s. 2.]

İzmir: 21 (A.A.) - Türk sanatkârlarından meşhur hattat Hasan bey meşherde teşhir ettiği âsardan gayet nadide ve kıymetli üç adet işlemeli tabağı Gazi Paşa hazretlerine hediye etmiştir.

[İleri, (24 Şubat 1339), s. 2.]

İktisat Kongresindeki «İktisat Sergisi» İzmir: 16 şubat Akşam
Muhabir-i mahsusumuzun mektubudur: İktisat Kongresinin in'ikad edildiği bina dahilinde vücade getirilen Türkiye Büyük İktisat Sergisi geçen perşembe gününden beri er- bab-ı ziyaret ve temaşaya karşı pişade bulunmaktadır.

Türkiye dahilinde bulunan erbab-ı ziraat ve sanayiin kısm-ı azamî burada teşhir olunmak üzere mahsulât ve mamûlatlarından birer nümûne göndermeğe veyahut bizzat getirmeğe muvaffak olamamış bulundukları halde, uzak ve yakın vilâyetlerimizle köy ve kasabalarımızdan gönderilen emtia ve eşya nümûneleri sergi pavyonlarının kâffesini de kâfi derecede doldurmuştur diyebilirim.

Memleketimizde henüz ilk defa açılan bu sergide gördüğüm asar-ı mükemmeliyet hakikaten her türlü tahmin ve tasavvurun fevkindedir. Binaenaleyh her türlü medh-ü sitayişe şayandır.

Avrupa'nın mütemeddin, sanayii fevkalâde müterakki memleketlerinde yapılan sergilerle bizim ilk defa, olarak vücade getirebildiğimiz şu millî sergimizi mukayese edecek olursak gerçi tanzim ve mükemmeliyetçe onlara mütefavvıktır diyemeyiz. Lâkin her halde onlardan da aşağı kaldığını kimse iddia edemez.

Esasen İktisat Kongresinin toplanmasındaki, İktisat Sergisinin açılmasındaki başlıca maksat memleketimizdeki erbab-ı ziraat ve sanayii, tüccar ve esnafı yekdiğerine tanıtmak olduğuna göre, bu maksat sergi ile maziyyade temin edilebilmiştir.

Bunu millet ve memleketimiz için büyük birmedar-ı fahr-ü şeref addederim.

Bundan üç dört gün evveline gelinceye kadar henüz ortada kuru ve çıplak sahalardan başka bir şey yok iken bütün tertibat ve tezyinatın ve derece-i mükemmelede irsamını temin hususunda Komisyon heyetinin gösterdikleri hummalı gayret ve fâaliyeti takdir ve tahsin ile gör[mek] cidden büyük bir kadirşinaslık olur. Bazı sanayi erbabı masnuatlarını teşhir için işgâl eyledikleri akşamı o kadar şık ve... tarzda tertip eylemişlerdir ki bunları seyredenken insanın, karşılarında bir hiss-i hayret ve meftuniyet duymaması kabil olamazdı.

O anda serginin bazı akşamının fotoğrafla resimlerini almak fikrine düştüm ve bir kaç yere başvurarak bir arkadaşımı iknaa muvaffak oldum. Fakat fotoğraf makinesi ile bir iki saat sonra tekrar müracaat ettiğimiz zaman Sergi heyet-i tertibiyesinden bir zat bu babdaki müsaadenin ondan itibaren ref edildiğini esefle bildirdi. Sebebini sordum. «Biz bu kadar masraf yaptık, bu masrafın altından kalkmak için suret-i mahsusada bir albüm ve kartpostal tabbederek münasip bir ücret mukabilinde satmağa karar verdik» dedi.

Bu fikir onlarca şayan-ı kabul idi. Fakat dün bazı gazeteci arkadaşların ve erbab-ı merakın resim aldıklarını işitmiş olduğundan bu zata makam-ı itirazda bunu bildirdim. Elyevm tab ve neşrin zamana tevakkuf ettiğini, halbuki bir gazeteci için hadiseyi zamanında mensup olduğu gazeteye bildirirken dest-i ehemmiyetini söyledim. İtirazatımın hiçbir tesiri olmadı. Mateessüf Kongreye ve sergiye ait bütün resimlerin yakında elinize geçeceğini ümit ederim. Bunu sizin için behemahâl temine çalışacağım.

Sergide en ziyade umumun nazar-ı takdiri ve tahsisini selbeden İsparta, Kula, Gördes, Uşak, seccade halıları ile yerli mensucat ve ipekli ve iplik dokumalarımız olmuştur.

Derece-i saniyede bazı erbab-ı sanayinin masnuatlarını takdirata mazhar olmuştur. Bunları her pavyonun tarz-ı tertibine göre bervech-i âti sıra ile yazıyorum.

(i)

1. Ömer Muharrem sabunları, somaki mermer taklidi sütunları ve sütun başlıkları sabundan mamûl olmak üzere gayet zarif bir şekilde modeli tertip etmiş ve etrafını dallı çiçekler ve resimlerle süslemiştir.

2. Merkezi İzmir'de Beyler sokağının 11 numarada kâin olan mevadd-ı kimyeviye ve alât-ı tâtiriye dâr-üs sinaaları mamulatından olan fabrika, atelye, hastane ve ecza depolarına mahsus bilumum alât-ı tâtiriye ve imbik. (Doktor Memduh sistemi) nümûneleri, zeytinyağı tecrübe kutuları, mevadd-ı kimyeviden çamaşır sodası, gemici katranı, ispiro istihşâline mahsus alât ve müstahzarat, sinema kordelaları yapıştırmak için hususi terkiple (filmin mahlûlü), muhtelif renkte tampon mürekkepleri teşhir edilmiştir.

3. Süleyman Ferid Müstahzaratı sekiz çeşitte yerli kolonyalar, Ferid kuvvet şurubu, Ferid kudret hapları, diş tozu, krem Ferid vs.

4. İzmir Eski Mahkeme civarında Helvacı Mehmet Şükrü efendi'nin mamulâtından helva nümûneleri.

5. Murat Naci ve Haşan Tahsin efendilerin İzmir - Kömürcüler çarşısındaki Türk Makama Fabrikası mamûlâtı.

6. Kerestecizade Mehmet Sabri ve Rüştü biraderlerin mamulâtından musaffa tıp pamuğu (koton idrofil).

7. Kuşadasından Ali Rıza efendi'nin çekirdeksiz üzümünden mamûl helvası.

8. İzmir Hisar Camii civarında Dâr-ül Fünûn mezunlarından Şakirzade Ahmet bey'in (Büyük Millet Boyahanesi) mamûlâtı.

9. İzmir'de Nafiz Mustafa bey'in «Zafer-i Millî» sigara kâğıdı.

10. İzmir'de Abdülkadir efendi'nin «Semere-i Sebat İtriyaat Kolonyası İmalâthane» nümûneleri.

11. İzmir Irgat Pazar'ında Mehmet Sim ve Şeriki İmalâthane-sinin fanila nümûneleri.

12. Aydın'lı Hafız Ahmet efendi'nin Sabun Fabrikası mamûlâtı.

13. İzmir’de Manisa Pazarı sahibi Hafız Ali efendi’nin çekirdeksiz üzüm, bal ve şekerden mamûl tahin helvaları.

14. Türkiye Tütünleri İdare-i İnhisariyesinin İzmir’deki fabrikası mamulâtından olan üç nevi tütün ve beş nevi sigara ile bilhassa Kongre münasebetiyle çıkardığı yeni sigaralar.

15. Birinci Kolordu Debbağhanesi mamulâtı.

16. Kula’da Çolakzadeler halı fabrikası mamulâtından olan Yürük ve Belucistan taklitleri seccade ve halılar.

17. İzmir’de Sadrettin beyin «Şark Saraçhanesi» mamulâtı.

18. Aydın’ın Köşk nahiyesinden Ahmet ağa’nın yetiştirdiği tütün, şam fıstığı, incir ve üzüm nümûneleri.

19. Konya’nın Tefti [?] kazası mamulâtından yün kuşak ve halı nümûneleri.

20. Niğde’nin üzüm ve mamulâtı nümûneleri.

21. İzmir’de Kulalı Hamit ve biraderi efendilerin Darağacı mevkiinde kâin ipek tarama fabrikası mamulâtından halı nescine mahsus yün ve... ipliği nümûneleri.

22. Demirci kazası, mamulâtından kıl torba. Demirci’den çıkan sarı kükürt, siyah kükürt, petrol gazı madeni nümûneleri ve Gülenler halısı ile Demirci’de yetişen tütün numuneleri.

23. Konya Millî Mensucat Şirketi mamulâtından siyah nakışlı beyaz keçe ve altı nevi kumaş ve halı.

24. Konya’nın Seyitli kazası mahsulâtından yapağı, beyaz tiftik, san tiftik ve her nevi hububat nümûneleri.

25. [Kütahya ?] halı seccade ve kilimleri.

26. İstanbul’da kâin Feshane Fabrikası mamulâtından olan kumaşlar.

27. İzmir’de debbağ Şevket ve mahdumu Muammer, şerikleri Hacı Tahsinzâde Mehmet ve mahdumları fabrikası mamulâtından olan kösele nümûneleri.

28. İzmir’de Ahmet Fuat efendi’nin (Anadolu Saraçhanesi) yerli mamulâtı.

29. Manisalı İsmail Hakkı efendi’nin mamulât-ı ehliyesi.

30. İzmir’de çocuk ayakkabıları imalâthane sahibi Hafız Hüseyin Avni efendi’nin yekpare ayakkabı nümûnesi.

31. İzmir’de Keçeçilerde Dikici Mehmet efendi’nin dikiciliğe müteallik işleri nümûnesi.

32. İzmir’de Ali Rıza efendi’nin Şems-i Akik kundura imalât-hanesi nümûneleri.

33. İzmir’de Ahmet Nuri efendi’nin 19 Eylül Kundura İmalât-hanesi mamulâtının nümûneleri.

34. İzmir’de debbağ Hacı Mehmet Efendi Mahdumları Fabrikası mamulâlından yerli tokmaktı saraç köseleleri ve renkli usgar glâse, usgar vidala derileri nümûneleri.

35. İzmir’de Selânik Sanayi Mektebi mezunlarından Giritli Salih Zeki usta’nın imalkârdesi olan «Zafer» pulluğu.

36. Kirmasti kazası debbağhaneleri mamulâtı.

37. Rençper Mücahide Ayşe çavuşun yetiştirdiği mahsulât-ı arziye nümûneleri.

38. Karacabey mahsulât-ı arziyesi, (İpek kozası ve tütün nümûneleri de vardır.)

39. Kula kazası namına zeytinyağı, zeytin tanesi, razaki ve çekirdeksiz üzümler, tütün ve palamut mahsulâtı nümûneleri.

40. Adana’da Bosnalı Salih Asım efendilerin fabrikası mamulâtından dakik nümûneleri.

41. Adana Vilâyeti namına zürrâdan Debbağzâde Ragıp bey’in yetiştirdiği şeker kamışı, portakal, pamuk kozası, sarı ve beyaz pamuk nümûneleri.

42. Adana’nın Karataş Dalyanı Müdürü Haşan Saim, Esat Rauf ve Mustafa Mehmet efendiler ve şürekâsının mahsulâtından balık yumurtaları.

43. Mersin İdadîsi talebesinden müteşekkil bir 20.000 para sermayeli Çocuk Bankası Müdüriyeti Ticarethanesinin çıkardığı üzüm reçeli, limon reçeli, lokum ve şekerlemeler. (Bunlar muhtevi kutuların üzerine ilsak edilmiş etiketlerde «bizim işimiz» cümlesi muharrerdir).

44. İzmirli Ali Rıza efendi’nin saraçlığa ait mamulâtından olan eğer ve saire, ve futbol toplan nümûneleri.

45. Foça-i cedid mahsulâtından zeytin tanesi, zeytinyağı, siyah üzüm nümûneleri.

46. Fethiye kazası namına palamut ve krom madeni nümûneleri.

47. Gelibolu livasına mülhak Eceabat (Açabat) nahiyesinde yetiştirilen pamuk, tütün, sisam ve hububat nümûneleri.

48. Gelibolu'da yetiştirilen hububat nümûneleri.

49. Gelibolu'ya mülhak Şarköy'de yetiştirilen ipek kozası ve hububat nümûneleri.

50. Keşan tütünleri ile bilumum hububat nümûneleri.

51. Keşan'da çıkan kösele taşı, bina taşı ve taşkömürü madenleri nümûneleri.

52. Gelibolu'ya mülhak Orşa nahiyesinde çıkarılan kiremit ve tuğla nümûneleri.

53. Bandırma'lı Manyasi Çiftliği mahsulâtından tütün, mısır, kumdan, nohut, börklüce fasulya, arpa, buğday ve şeker pancarını nümûneleri (Şeker pancarının nümûnelik bir parçası takriben üç kiye sıkletinde ve bir insan kafası cesametindedir. Üzerindeki etikette bundan daha büyükleri olduğu yazılıyor.)

54. Gönen mahsulâtından ipek kozası, 1339 senesi mahsulü tütün (fevkalâde nefistir), arpa, buğday, mısır nümûneleri.

55. Seferi Hisar zeytinyağı nümûnesi.

56. Garbi Karaağaç kazasına mülhak Kızıl Hisar'ın beyaz ve siyah renkte dokumalan ile şal taklidi, tarak, çakı mamulâtı ve mahsulât-ı arziesi nümûneleri.

57. Kırkağaç kazasında yetişen kök boya, pamuk, pamuk çekirdeği, kavun, sızma balı, gömeç balı, üzümnden mamûl köfte, mazi ve sair mahsulâtı nümûneleri.

58. Çanakkale'ye mülhak Ezine ve Biga hububat ve mahsulât-ı arziesi. (Bilhassa Biga'nın yaprak tütünleri pek enfestir.)

59. Milas debbağhanelerinde çıkarılan deri nümûneleri.

60. Bayındır kazasının Çirbi gölü mahsulâtından pamuk ve tütün vesaire nümûneleri.

61. Milâs'ta terzizâde Zeki efendi'nin sabun fabrikası mamulâtından (millî) damgalı sabunlar.

62. Milâs namına zeytinyağı, tütün ve hububat nümûneleri.

63. Milâs'ta Tâlibindaki Biraderleri Fabrikası mamulâtından sabun nümûneleri.

64. İzmir'de Taşçılar'da saraç Plevneli Dağlı İbrahim Hilmi efendi'nin mamulâtı nümûneleri.

65. Menemen mamulâtından kilim, hakipa, şayak,..., tütün ve hububat nümûneleri.

66. Ödemiş İp Fabrikaları mamulâtından üçyüzlük ve beşyüzlük urgan ve süpürge nümûneleri.

67. Ödemiş'in penbezar dokumaları, ipekleri, ipek dokumaları, kısmen ipekli olan dokumaları ve ödemiş yapağhanesi mamulâtı.

68. Ödemiş'in kavunu, kestane, incir, karpuz gibi mahsulât nümûneleri.

69. Ödemiş'te çıkan antimuan cevheri madenleri nümûneleri...

70. Ödemiş mamulâtından dikilmiş taranmış [sedir?] nümûnesi.

71. Türk tayyareciliğinin geçirdiği safha-i vaki hakkında bir fıkır-i icmal husulüne hadim şekiller, dallar, haritalar ve resimler İzmir yangını, binalarımızın, makinelerimizle havadan alınmış fotoğrafları, Fransa, Amerika, Almanya, İngiltere ve seyyahat-ı havayileri hakkında malûmat-ı mücmeleyi havi levhalar, Türkiye'de tesis olunacak herhangi bir havaî posta hattının varidat ve masarifat-ı muhammenesini irae eden cetveller, Avrupa şebekât-ı havaiyesini musavver haritalar, Avrupa'nın şimendüfer hututunu musavver diğer harita, Türkiye Askerî Tayyare Fabrikasının bazı menazırını musavver fotoğraflar.⁶⁵

72. Türk sanatkârları tarafından mâmul mobilya nümûneleri

73. İzmir'de tüccardan Balcızâde Hakkı Mekin bey'in fevkalâde zarif surette tezyin edilmiş olan peynir sergisi.

74. Uluborlu seccadeleri ile mahsulât-ı arzıyesi debbağhaneleri ve mamulâtından deri ve dökmeçiliğe ait baston, hançer nümûneleri.

75. Mamûretül Aziz vilâyetinden İktisat Kongresine sanayi murahhası olarak şehrimize gelen Arapkirli Hacı Mehmet efendi tarafından gayet masnû bir tarzda muharrer el yazması levha. (Levhada herbiri başka tarzda yazılmış on dört türlü besmele-i şerif ve her yazının içinde ayrıca birer ayet-i kerime vardır.)

76. İzmir'de Ali Haydar bey mürettip hakkâklığına ait malzeme ile şapigrofi makinesi nümûnesi.

77. İzmir'de muktedir sanatkârlarımızdan ressam Hamit Nazmi bey'in tersim eylediği muhtelif yağlı ve sulu boya resim levhaları.

65 Bu maddeye de yani 71.'ye ve özellikle havacılığa meraklıları iyice dikkat etmelidir. Serdar Şahinkaya.

78. Kezâlik İzmir’de bulunan muktedir sanatkârlarımızdan ressam Hüsnü Ziya bey tarafından tersim edilen yağlı ve sulu boya resim levhaları.

79. İzmir’de Filibeli Cemilbeyzâde Ferid bey ve şürekası fabrikasının çıkardığı un nUmûneleri.

80. İzmir’de bulunan Konya’lı Muammer Süleyman bey’in tersim eylediği bina modeli.

81. İzmir Palamut tüccarlarından Gömelezzâde İbrahim efendi’nin kendi mahsulâtından olan palamut nümûneleri.

[Akşam, (26 Şubat 1923), s. 3]

(ii)

- İzmir Mekteb-i Sanayi mamulâtından olan gayet zarif ve nefis mobilyalar ile mefruşat-ı beytiye meşheri.
- İzmir’de tüccardan Balcızâde Hakkı bey’in incir sergisi.
- Uluborlu sancağı debbağhanesinin çıkardığı muhtelif deri numûneleri, erbab-ı sanayi tarafından imal edilen dokumacılığa müteallik alâl ve esliha nümûneleri.
- Sudi Kütüphanesi İzmir Şubesi sahibi Haydar bey’in kitapçılığa ve fotoğrafçılığa ait sergisi.⁶⁶
- İzmir’de Aydın İncir Mütahsilleri Kooperatif Şirketinin incir sergisi.
- İzmir’de heykeltraş Mehmet Rıfat ve dökmeçi Hamit efendiler tarafından Orhaneli civarında hasıl olan madenî topraktan yapılan heykel nümûneleri ve «Rıfat leke sabunu» numûneleri
- Adapazarı’nda Hacı Mustafa efendi tarafından yapılan patates unu nümûnesi.
- İzmir’de İhracat ve İthalât Türk Anonim Şirketi meşheri.
- Aydın’ın penbezar dokumaları, ipekli mensucat, peştemali ve ipekli ibrişim, saat, para ve mühür keseleri, pamuk kozası «sabuniye» tabir olunan aydın havlusu, kaymak yağı ve sair mahsulât-ı arziye nümûnesi. Bu sergi Cebbazzâde Necati bey tarafından tertip edilmiştir.

⁶⁶ Dikkat, kitapçılık, fotoğrafçılık sergisi. Lakin sergiden fotoğraf yok! Serdar Şahinkaya.

- İzmir’de Yavuz Kütüphanesi tarafından kitapçılığa, kâğıtçılığa ve fotoğrafçılığa müteallik sergi.
- İzmir’de sigara kâğıtçı Mehmet Celalettin hey tarafından tertip ve imâl edilen muhtelif sigara kâğıttan nümûneleri.
- İzmir’de keresteci Cihan bey’in kereste nümûneleri.
- İzmir’de Bosnalı Osman efendinin Karaburun mamulâtından, zeytinyağı, tütün ve üzüm nümûneleri.
- Bolvadin mahsulâtından her nevi hububat, tiftik, afyon ve mamulâtından yün çorap vesaire.
- Afyon Karahisar sancağına mülhak Aziziye’de neşçolunan seccade ile mahsulâtından mazı, palamut, haşhaş, tohumu, çıra, mum, hububat nümûneleri.
- İzmir’de tüccardan Moralızâde Ahmet bey ve Mahdumları ticarethanesinin vekil-i umumisi bulunduğu Kütahya Şark Çini Fabrikası mamulâtından gayet zarif yüzlerce çeşitte tabak, tepsi, yazı takımı, sürahi, vazo, çiçek saksısı, çay ve kahve fincanları vesaire nümûnelerinden mürekkep meşher. Bunlar arasında bulunan Kütahya Çini Fabrikası mamulâtından inşaatta kullanılan duvar tezyinatı bilhassa zikre şayandır.
- İstanbul’da Derviş Paşa semtinde... kâin Dağıstanlı Hacı Halil bey’in abani fabrikası mamulâtından muhtelif ipekli abani nümûneleri.
- Gazi Ayıntap mamulâtından dokuma, şal taklidi ve kırmızı, siyah, sarı ve vişne çürüğü renginde misk sabunu ve muhsalât-ı arziye nümûneleri.
- Afyon Karahisar mamulâtından demirciliğe, saraçlığa, kunduracılığa, keçeciliğe müteallik nümûneler.
- Fransa mamulâtından kuyulardan su çekmeğe mahsus J. Karmay fabrikası mamulâtından makine ve muhtelif eğeler.
- Fransa’da Kuryevra’da kâin fabrika mamulâtından motor vesaire âletleri ve on saatta bir kilo sarf eden benzinle teshin olunur yemek ocakları ve saire.⁶⁷
- İzmir’de Kestane Pazarında kunduracılara mahsus bilumum alât ve edavat âmili eğeci ve işçi Mehmet Hilmi ve Mustafa Raif efendinin imâlkârdeleri nümûneleri.

67 Fransa’dan sergiye ürün getirilmiştir. Dikkat isterim.

- Kadıköy Sanayi Komandit şirketinin meşhur-u âlem [...] olan gayet nefis Kadıköy mensucat meşheri.
- Boldan mensucat-ı dahiliye nümûneleri.
- İzmir’de Şadırvan altında sandıkçı Hüsnü tarafından imâl edilen sandık nümûneleri.
- İzmir’de Hacı Yavaşzâde biraderleri mensucat-ı dahiliye sergisi.
- Eskişehir’de Karakeçili Aşiret Reisi Hacı Beyzâde Mehmet Emin bey fabrikası tarafından imâl edilen sırf tiftikten mamul seccade, hakipa ve kuşak, beyaz meşe çalısının koza-lağından çıkarılmadan suni renginde bel kuşağı ve sarık nümûneleri.
- Hereke ipekli ve yünlü mensucat ve mamulatından ceviz üzerine işleme sandalya nümûneleri.
- İsparta’da Hafız Ali Rıza fabrikasında neşçedilmiş, fevkalâde zarif ve elli liralık kaimeyi bütün eşkâl ve elvanile mu-savver seccade nümûneleri.
- İsparta’da İmamzâde Mehmet Tahir bey fabrikasında nes-çettirilmiş fevkalâde nazar-rûba İsparta halıları nümûneleri.
- Kula’da Çolakzâde Halı Fabrikası mamulâtından Belucis-tan ve Yürük taklidi seccade nümûneleri.
- İzmir’de Ispartalı Hafız Ali efendi tarafından imâl edilen İsparta sigara kâğıtlarından yapılmış zarif bir bina modeli.
- İzmir’de fotoğrafçı Eyüp Sabri bey imâlkârdesi olan alât nümûneleri.
- Tire’nin bulumum mamulât, masnuat ve mahsulâtından mürekkep zarif ve meşber.
- Hereke Fabrikasının bilumum mamulât nümûnelerinden mürekkep bir meşher.
- İsparta’da gülyağı fabrikatörü Derclizâde Ali Rıza efendi-nin İsparta mamulâtı nümûneleri.
- Amasya sancağına mülhak Merzifon kazası mamulât-ı nesciyesinden Ahmet Hamdi efendi tarafından teşhir edi-len hamamlık kadın peştemallan, şitazi, donluk ve entari-lik ipekli ve ipek alacaları nümûneleri.

- Merzifon'un «kadın yüreği» tabir olunan mamulât-ı nesciyesi, Amasya bamyası, Amasya mahsulât-ı arziyesi nümûneleri.
- Bilcümle imalâtı ile el eğirmek ve bükülmek ve nescedilmek suretiyle meydana getirilmiş, Amasya mancınığından çekilmiş, ipektan mamûl yekpare yatak çarşafı ve mensucat-ı sairesi nümûneleri.
- İzmir'de Tahtakale'de tornacı Giritli Ahmet ve mahdumu efendiler tarafından meydana getirilen tornacılığa ait mamulât nümûneleri.
- Manisa mahsulât-ı ziraiyesi ve mahsulâtı nümûneleri.
- İzmir'de kehrübacı Mehmet Hasip ve mahdumu Ali Besim efendiler tarafından işlenen gayet nazar rüb'a sigara ağızlıkları ve mümaileyh tarafından ihtira edilen dişçilere ait kauçuk kazanı. Mehmet Hasip efendi incimad etmiş incileri delen bir nevî âlet daha ihtira ile bunu da teşhir etmiştir. Malûm olduğu üzere inciler esna-i saydında taze iken hemen delinebilirler, tncimad ettikten sonra delinmesi gayri kabildir.
- Sındırgı yününden ve boyası Türk mamulâtından olup Sındırgı'da neşredilmiş seccade ve hakipâ nümûneleri.
- İstanbul'da Erzincanî Hafız Ali ve biraderi Hamdi efendilerin çimento fabrikalarında ihzar edilen çimento nümûneleri.
- Siirt mamulâtından perdelik, yastık yüzü, yün kuşak ve seccade nümûneleri.
- İstanbul'da Üsküdar'da Gümüşhaneli Fevzi efendi'nin Çil Horoz Hayvanat Pazarında yetiştirdiği hayvanat-ı ehliye nümûneleri.
- İstanbul'da Katırcılarda -Milli Türk Ticaret Birliği- Küçük Osman usta tarafından mamûl baskül, kahve değirmeni, terazi nümûneleri.
- İstanbul'da Mollataşı Caddesinde Mektep sokağında Ziya Koyuncu ve şürekâsı fabrikası mamulâtı nümûneleri.
- İstanbul'da Necat Mehmet Kahraman Manifatura ticaret-hanesi meşheri.

- İstanbul Galata'da kolonyacı Haşan Şevki ve şürekası müstahzarat-ı dahiliye nümûneleri.
- Üsküdar Şilesi mamulâtı nümûneleri.
- Çapa markalı müstahzarat nümûneleri.
- Amsterdam'da kâin Türk müteşebbislerinden Mehmet Ali bey'in sigara fabrikası mamulâtı nümûneleri.⁶⁸
- İstanbul'da mütekaidin-i bahrîyeden aza-i sun'îye ve fen-nî korse ve kasık bağı âmil ve mütehassısı binbaşı Haşan Rıza bey'in imâlkârdesi olan sun'î el ayak kalıplan.
- Marmara Adalar denizi mıntaka-i ziraiyesi nümûne bahçesi mahsulâtından çiçekler, tohumluklar nümûneleri. Mümaünileyhin nümûne bahçesi İzmir'in Bornova nahiyesi civarında Mersinli karyesinde.
- İstanbul'da ve İzmir'de Salih Zeki bey tarafından neşredilen Ziraat Gazetesi koleksiyonları.
- İzmir'de makineler tamircisi tornacı Ahmet Halil efendi tarafından imal edilen kol değirmenleri, kravat iğneleri ve... gazocaklarına mahsus... tepelik ve kolonya şişelerine mahsus damlalık ve muhtelif top ve koltuklu çantalarına mahsus kilit nümûneleri.
- Kibar Ali sigara kâğıdı nümûneleri.
- İzmir'de Odunpazarı'nda' telgrafçı ve elektrikçi Tefvîk ve Hüsnü biraderlerin muhtelif fabrikalar mamulâtı nümûnelerinden mürekkep meşheri.

[Akşam, (28 Şubat 1923), s. 3.]

⁶⁸ Yine dikkat: Amsterdam'dan sergiye katılında bulunulmuştur. Serdar Şahinkaya.

VII. Bölüm

Kongre'nin Açılışı, Üç Konuşma - İki Siyaset

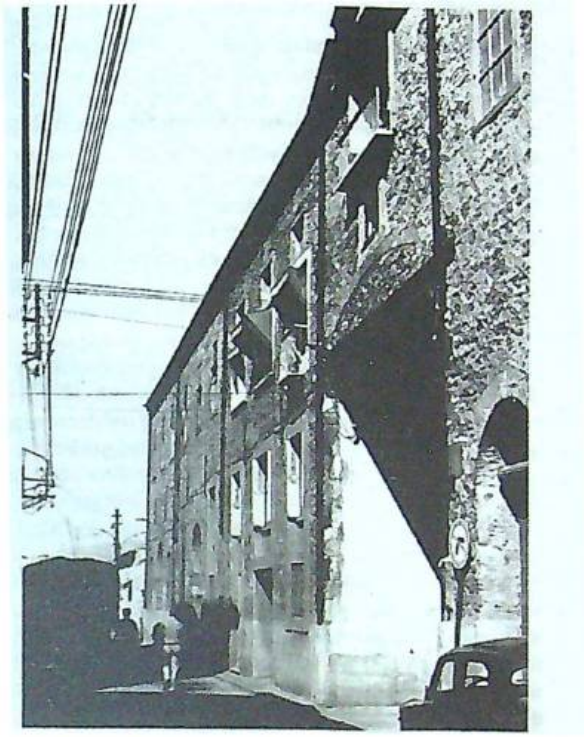
Anadolu Ajansı 15 Şubat 1923 günkü bülteninde Türkiye İktisat Kongresi'nin programını aşağıdaki metinle duyurmaktadır.

*"İzmir (AA). Kongre Heyeti Faâlesi (Hazırlık ve Yürütme Kurulu) tarafından neşrolunan programa nazaran evvelâ şehir namına Belediye mümessili söz söyleyecektir. Badehû (ondan sonra) Paşa hazretleri Kongre'yi küşad ve nutku iftitahiyeyi (açış konuşmasını) irad buyuracak, müteakiben iktisat vekili irad-ı nutk edecektir. Kongre encümenlere tefrik (ayırma) ve bu encümenler tarafından kılınan muhtıra (bildiri) Heyet-i Umumiyece (genel kurulca) tetkik ârâya vaz edildikten (oylamaya) sunulduktan sonra, murahhaslar tarafından Heyet-i Umumiyece verilecek takrirleri müzakere için son bir gün tahsis olunacaktır. Kongre içtimaa hitam (son) vermezden evvel her gruptan birer kişi olmak üzere bir sene için dört kişilik bir heyet intihap edecek ve iş bu heyet Kongre müzakaratını (hazırlıklarını) ve muhtıralarını Hükûmete tevdi ve takip ile ikinci Kongre'nin¹ içtimama kadar birinci Kongre'de ittihaz olunarak teşebbüs – ü şahsi ile yapılacak işleri intaca (sonuçlandırmaya) çalışacaktır."*²

1 Öyle anlaşıyor ki, ikinci kongre ya da her yıl yeni kongre yapılması tasarlanmış durumdadır. Serdar Şahinkaya.

2 Dönemin günlük basınına da atıfla Gündüz Ökçün (1981). Türkiye İktisat Kongresi.1923- İzmir. Haberler, Belgeler, Yorumlar. s.231. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 471. 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi: 16.

3. Baskı. Ankara.

Kongre'nin toplandığı Hamparsumyan Han (İncir Han)
Kaynak: Alımet Gürel Arşivi

Hamparsumyan Han ya da Kongre Binası

İzmir'de toplanması tasarlanan Türkiye İktisat Kongresi için bina arayışları sürerken, önce Karataş'ta bulunan ve 1917 yılında İzmir Valisi Rahmi Bey tarafından yaptırılan İttihat ve Terakki Mektebi olarak kullanılan binada³ toplanılması gündeme gelmiş ancak binanın kapasitesinin yetersiz kalacağı düşüncesiyle Gümrük civarında İkinci Kordon'da bulunan ve öncelerinde Osmanlı Bankası'nın deposu olarak kullanılan *Aram Hamparsoman (Hamparsumyan) Mağazaları*, geniş salonları nedeniyle tercih edilmiştir.⁴

3 Bina, İzmir'in yapı stoku içerisinde 1922'den günümüze *İzmir Kız Lisesi* olarak varlığını sürdürmektedir.

4 İzmir Büyükşehir Belediyesi (2004). *İzmir İktisat Kongresi, 17 Şubat - 4 Mart 1923*. Kent Kitaplığı. Stil Matbaacılık. İstanbul.

Türkiye İktisat Kongresi hakkında kaleme alınan az sayıdaki kitap, makale, fotoğraf, belgesel film vb. malzemelerdeki ortak nokta, Kongre'nin Hamparsumyan Han'da toplandığı hususudur.⁵

Bana göre şimdilik tartışmasız bir gerçek olan Kongre'nin toplandığı binaya ilişkin birkaç tarihi saptamayı not etmeli. Bunlardan ilk Kongre'de divan başkanlığı yapan Kâzım Karabekir Paşa'nın Kongre günlüğündeki satırlardır:

*"İktisat Kongresi, daha İzmir'in yangın külleri ortadan kalkmadan toplanmıştı. (Kongre) Ermeni komisyoncu – tüccar Hamparsumyan'ın mağaza – ardiya olarak kullandığı geniş binada (toplanmıştı)."*⁶

Sonraki tespitler Kongre ile ilgili temel referans kitabın yazarı irfan ocağımız Siyasal Bilgiler Fakültesi – Mülkiye'nin efsane hocalarından Prof. Dr. Gündüz Ökçün'e aittir.

*"İktisat Kongresinin mahall-i in'in'ikadı olmak üzere İkinci Kordon'da evvelce Osmanlı Bankası depoları olan (Aram Hamparsumyan) mağazaları münasip görülmüştür."*⁷

*"İzmir: 21 (AA) – İktisat Kongresine mahall-i içtimaa olarak ikinci Kordon'daki eski Osmanlı Bankası depoları olan Hamparsumyan Mağazaları tahsis edilmiştir."*⁸

*"İzmir 13 Şubat: Bugün İktisat Kongresi'nin mahall-i inikadı olan eski Gümrük civarındaki Hamparsomyan depolarını gezdim (...) Kongre'nin in'ikad edeceği mahâl - fevkalâde vâsidir ve İzmir'de bundan daha vâsi ve müsait bir yer yoktur C.S."*⁹

5 Bu konudaki "tek itiraz", İzmirli kent araştırmacısı Yaşar Ürük'ten gelmiştir. Sayın Ürük, 30 Ağustos 2022'de "*Hamparsumyan da uydurma bir addır*" başlıklı bir makale kaleme alarak bina / hanın tarihi imar kayıtlarını titizlikle inceleyip bir araya getirerek böyle bir iddiada bulunmaktadır. Bahse konu makale için bakınız; Yaşar Ürük (2022a). "*Hamparsumyan da Uydurma Bir Addır*".

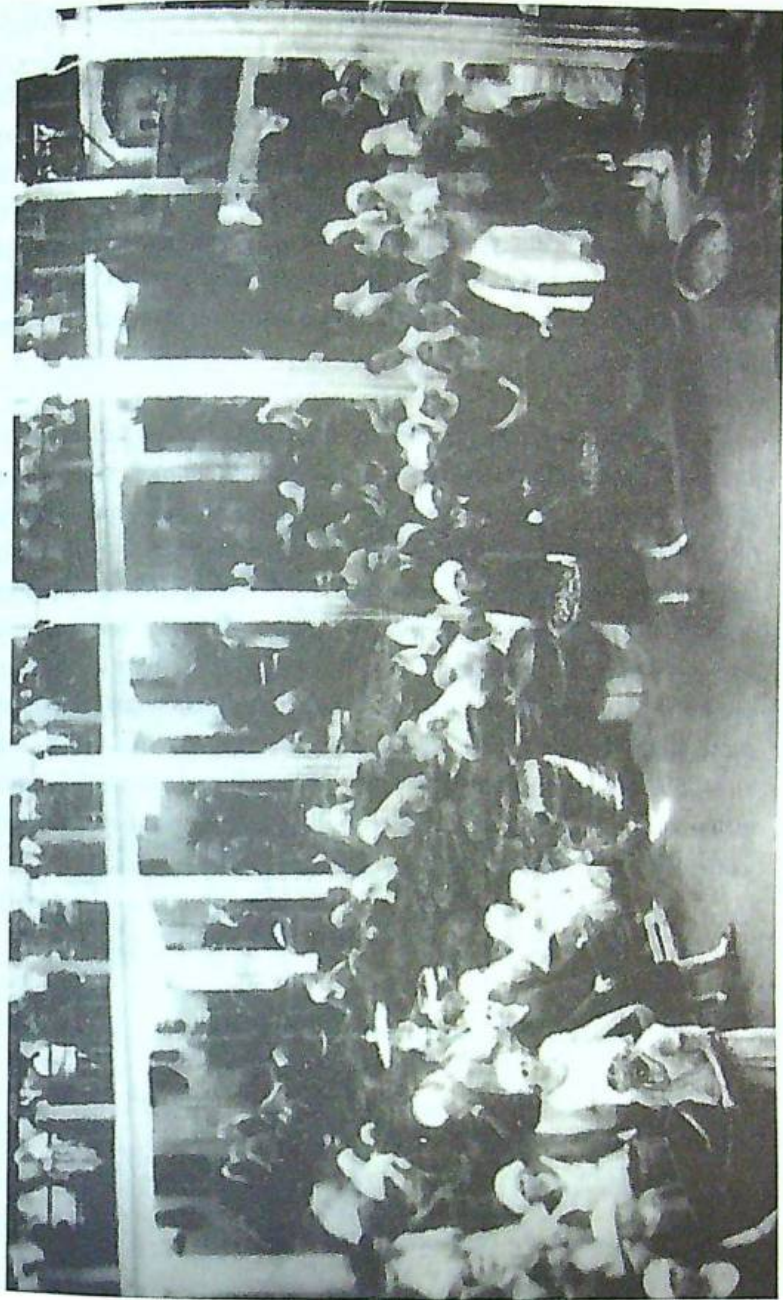
<https://www.gazeteyenigun.com.tr/hamparsumyan-da-uydurma-bir-addir> (Erişim Tarihi: 30 Ağustos 2022).

6 Kâzım Karabekir (2001). *İktisat Esaslarımız. Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi*. (Yayına Hazırlayan: Orhan Hülagü - Ömer Hakan Özalp). Emre Yayınları. 2. Baskı. s.189. Haziran. İstanbul.

7 (Akşam'ın istihbaratı: İzmir'de Hayat) (17 Kânun-u sâni 1923). İzmir: Akşam (30 Kânun-u sâni 1923) s.3. notu ile. Gündüz Ökçün (1981). *Türkiye İktisat Kongresi.1923-İzmir. Haberler, Belgeler, Yorumlar*. s.194.

8 Hâkimiyet-i Milliye (23 Kânun-u sâni 1923). Vakıf (24 Kânun-u sâni 1923) s.3. ve Tan (23 Kânun-u sâni 1923) notu ile. Gündüz Ökçün (1981). s.212.

9 Akşam, 19 Şubat 1923. s.3'ten aktaran. Gündüz Ökçün (1981). s.213-214.

Hamparsumyan – İncir Han İç Görünüm

Kaynak: Erkan Serçe – Sabri Yetkin (2011). 120. Yılında İzmir Ticaret Borsası Tarihi. s.147. Hürriyet Matbaası. İzmir.

Kongre'deki Salon Düzeni

Hamparsumyan ya da o dönemin İzmir'indeki yaygın adı ile İncir Han'da toplanarak; nafia meselesi, bankalar, şirketler, amelelerin vaziyeti, gümrük sistemi ve Avrupa'da tahsil başlıklarındaki konuları tartışacak olan Kongre'deki temsilci gruplara; ameleler, sanayiciler, çiftçiler ve tüccarlara farklı yerler tahsis edildiğini biliyoruz. Gelin bu salon düzeninin genel havasını dönemin Akşam gazetesi yazarlarından Ahmet Muhiddin'in satırlarından birlikte okuyalım:¹⁰

"Kürsünün sağında Heyet-i Faâle ve Tertibiyeye tahsis edilen daire, solunda matbuat mümessillerine mahsus mahal, daha solunda kanepelerle tefriş edilmiş erkân-ı askeriye ve mülkiyeye, süferaya (elçilere) mahsus köşe, köşenin karşısında Kongre azâsının mevkiileri. Heyet-i Tertibiyeye Kongreye iştirak eden azâyı dört gruba ayırmış: Tüccarlar, çiftçiler, san'atkâr ve amele. Mevkiler de bu zümrelere göre tespit olunmuş. Her zümrenin fevkinde (üstünde) asılı duran bir levha mevkilerin kimlere ait olduğunu gösteriyor. Sağda, ticaret, şirket, banka, ticaret - bahriye mümessilleri; ortada çiftçi mümessilleri; solda sanayî mümessilleri ve bunların da sonlunda amele mümessilleri (...) Yukarı kat yarısı hanımlara, yarısı beylere olmak üzere sâmiine (izleyicilere) tahsis olunmuştur."

10 Akşam, 19 Şubat 1923. s.3'ten aktaran. Gündüz Ökçün (1981). s.242.

Tüccarlar

Çiftçiler

Sanayiciler

Ameleler

Yukarıdaki amblemlerin¹¹ sıralanışından da görüleceği gibi Kongre salonunda üretici güçlerin oturma biçimi hiç tesadüfı değildir ve üzerinde ciddiyetle düşünmek lazım gelir:

“İlginç bir şekilde kongrede en sağda tüccar, onun solunda çiftçi, onun solunda sanayici ve en solda da amele oturuyor. Bunlar dünyayı iyi bilen; sağcılık - solculuk - devrimcilik nedir, ne değildir iyi bilen insanlar. Yani Türkiye’de hiçbir şeyi yeniden icat etmiyorlar. Dikkat ediniz, büyük sınıf çatışmaları sonucunda Sovyet Devrimi olmuş, Almanya’da bir Spartakist Ayaklanması¹² olmuş. Daha sonra Milli Mücadele’ye katılan insanlar, bu devrimci dalgalanmalara bulaşmışlar. Dolayısıyla sınıflar ve onların perspektifleri konusunda hiçbir şey yeniden icat edilmiyor. Amelenin en solda oturması tesadüf değil.”¹³

Türkiye İktisat Kongresi’nin 17 Şubat 1923 günü açılışına dair kısa notları aktarmadan önce iki noktaya değinmek istiyorum. Bunlardan birincisi, Kongre’ye misafir olarak kimlerin davet edildiği, ikincisi de on altı gün süren Kongre’ye ait birkaç fotoğrafın dışında hiç fotoğraf olmayışı meselesi.

Kongre’deki Davetli Misafirler

Kongre’ye misafir olarak Müşir (Mareşal) Fevzi ve Asım Paşalar ile Sovyet Sefiri (Büyükelçi) Semyon İvanoviç Aralov ile Azerbaycan Sefiri İbrahim Abilov¹⁴ davet edilmişlerdir. İsmet Paşa, Asım

11 Üretici sınıf amblemlerinin birebirleri Mülkiyeli grafik sanatçısı İbrahim K. Dinç tarafından yeniden çizilmiştir.

12 Spartakist Ayaklanmasıyla ilgili ayrıntılar için bakılmalıdır. Rosa Luxemburg (2012). Spartakistler Ne İstiyor? (Çeviren: Ragıp Zarakolu) Belge Yayınları 3. Baskı İstanbul

13 Korkut Boratav (2007). “İzmir İktisat Kongresi Tarihine Bir Genel Bakış”. *Dünden Bugüne İzmir’in Sosyal ve Ekonomik Gelişimi*. İçinde s.14. İzmir Ekonomi Üniversitesi. İzmir İktisat Kongresi Araştırma Merkezi Yayınları.

14 İbrahim Abilov ve Türkiye İktisat Kongresi ile ilgisinin isabetli bir anlatımı için lütfen bakınız: Kemal Anadol (2021). “İzmir İktisat Kongresi ve İbrahim Ebilov”. *Cumhuriyet gazetesi*. 24 Şubat. Çarşamba. s.2. Ve ayrıca, Ebülfez Amanoğlu (Guliyev) – Akif Ahundov (2013). Mustafa Kemal’in Dostu İbrahim Ebilov (Belgesel ve Bedii Bir Hayat Hikâyesi). (Türkiye Türkçesine Aktaran: Dr. Yusuf Gedikli). Kültür Ajans Yayınları. Ankara.

Paşa, Aralov ve Abilov'un Büyük Taarruz öncesi Akşehir'deki karargâhta Mustafa Kemal Paşa ile birlikte *Türk - Sovyet Dayanışması* ve *Lenin - Mustafa Kemal* dostluğunun âdeta bir simgesi olan fotoğrafları vardır.

*Büyük Taarruz Öncesi 28 Mart 1922, Akşehir Savaş Karargâhı
Soldan sağa: Batı Cephesi Kumandanlığı Kurmay Başkanı Asım Gündüz, Batı
Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Sovyet Rusya temsilcisi K. K. Zvonarev, Sovyet
Rusya Büyükelçisi Semyon İ. Aralov, Azerbaycanı Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
temsilcisi İbrahim Abilov ve Birinci Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa.*

Kaynak: Serdar Şahinkaya Arşivi.

Semyon İvanoviç Aralov'un anılarının¹⁵ 26. sayfasında yer alan ara başlığın adı: *"Türkiye'ye Gitmeden Önce Lenin'le Görüşmedir"*. Bu görüşmenin birinci perde olarak ele alındığı; ikinci perdenin: Türkiye - Akşehir - Konya 28 Mart 1922; üçüncü perdenin "Birinci Türkiye İktisat Kongresi Açılışı - İzmir 17 Şubat 1923 ve dördüncü perdenin de "Saban Kılıçtan Üstündür..." olarak tanımlandığı ayrıntılı bir monografiyi yaklaşık bir yıl önce yazmış¹⁶ ve kimi sonuç - benzerliklerine işaret etmiştim. Benzerliklere birazdan Mustafa Kemal Paşa'nın açış konuşmasına değinirken yer vereceğim. Ancak yeri gelmişken her iki Sovyet temsilcisinin Mustafa Kemal Paşa'nın tahsis ettiği özel trenle İzmir'e geldiği ve Kongre açılışında hazır bulundukları ve resmi törende Kongre'yi *"Yaşasın Türkiye, Yaşasın Türk Ordusu"* diye selamladıkları ve bu selamlamaya karşı salondan *"Yaşasın Sovyet Rusya"* biçiminde mukabele ettikleri kayıtlardadır.

Evet şimdi, Kongre ile ilgili olarak en hafifinden, az bilgiye (*hadi cehalet demeyelim*) dayanan içi boş ve tarihi gerçeklerle de örtüşmeyen bir polemik / dedikoduya değinmek isabetli olacaktır. Bölüm V'te ayrıntılarıyla yazdığım; *"Kongre, Lozan'da görüşmeler kesildiği için alelacele toplanmamıştır"* hakikatinin yanına, Mustafa Kemal ve Mahmut Esat, *"Kongrede Batı'ya liberal selam vermemiştir"*i de ilave etmeliyim.

Zira Büyük Taarruz öncesinden Kongre'ye uzanan zaman diliminde yakın temasın her daim sürdüğü Sovyet Rusya'nın yani V. İ. Lenin'in temsilcileri Aralov ve Abilov yoldaşların hazır bulunduğu bir Kongre ile mi Batı'ya liberal bir selam verilecekti?

Tamamen palavradan ibaret olan bu dedikodunun hiçbir ciddi dayanağı yoktur, çürümüştür, çökmüştür.

15 Semyon İvanoviç Aralov (2019). *Bir Sovyet Diplomatının Anıları*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 5. Basım. Ocak. İstanbul.

16 Serdar Şahinkaya, (2021). "Dört Perdede Kılıç - Saban İkilemi". <https://haber.sol.org.tr/yazar/dort-perdede-kilic-saban-ikilemi-307032> (Erişim Tarihi: 14 Haziran 2021).

Kongre Fotoğrafları

Kongre boyunca birkaç fotoğraf dışında fotoğraf ne yazık ki yoktur. Üzücü ama gerçek olan bu durumun açıklamasını 25 Şubat 1923 tarihli Tevhîd-i Efkâr muhabirine bırakalım.¹⁷

“Gazeteciler birçok fedakârlıklarla Kongre’nin küşad edileceği gün fotoğrafçılarını ihzar etmişlerdi. O gün gazetecilere ve hariçten hiç kimseye fotoğraf çekmeğe izin verilmedi. Bittabi müracaatımız üzerine bu gülünç ve muzır usûl derhal ref edilerek (kaldırılarak) Kongre Heyeti Tertibiyesine çekilen fotoğraflardan gazetecilere de itâ edilmesi karar altına alındı ise de maateessüf Heyet-i Tertibiye hâlâ aldıracağı resimlerin camlarını yıkatıp¹⁸ hazırlatamadı.”

Kongre’de, gazetecilerin fotomuhabirleriyle birlikte hazır olmalarına rağmen Tertip Komitesi’nin fotoğraf yasağı koymuş olması inanılır gibi değil. Ülkede ilk defa toplanacak böyle bir kongrenin fotoğraflanmaması büyük bir talihsizlik olduğu kadar aynı zamanda da *ahmaklık* değil midir?

Kongre İçin İzmir’e gelen Mustafa Kemal ve Karabekir Paşa ile, Basmane Tren Garı Önünde.

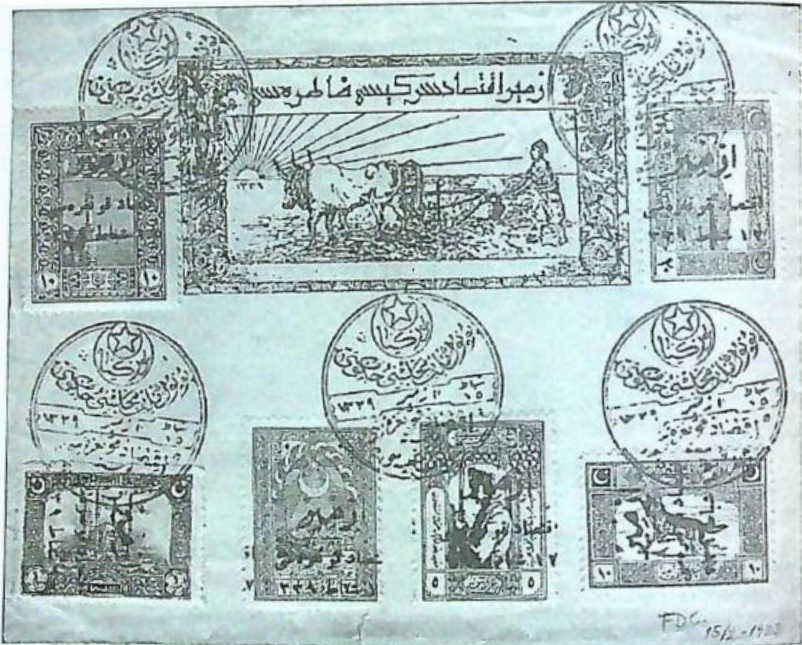
Kaynak: Ahmet Gürel Arşivi

¹⁷ Gündüz Ökçün (1981). s.286.

¹⁸ Dönemin fotoğraf makinelerinde film yerine cam kullanılıyor, negatif görüntüler cam üzerine alınıyordu. Acaba bu cam yıkama (banyo) esnasında teknik bir aksaklık mı oluştu da fotoğrafların tabı gerçekleşemedi? Hadi diyelim ki, açılıştaki pozlar kaza kurbanı (!) oldu. Kongre, on altı gün sürmüş olmasına rağmen diğer günlerden de görüntü olmaması oldukça düşündürücü değil mi? Yoksa basit bir ihmal - lagarlık mı? Serdar Şahinkaya.

Mustafa Kemal Paşa'nın Basmane Tren Garı'ndaki Karşılama Töreni
Kaynak: Ahmet Gürel Arşivi

Kongre Münasebeti İle Çıkarılan Pullar
Kaynak: Ahmet Gürel Arşivi

Kongre'nin Açılışı

Kongre'nin açılış merasimini dönemin matbuatından derlemeler eşliğinde Anadolu Ajansı bülteninden takip edelim;

*"İktisat Kongresi bugün saat on buçukta Gazi Mustafa Kemâl Paşa hazretlerinin riyasetlerinde açıldı. Çiftçi, tüccar, erbâb-ı sanayi ve amele mümessilleri olmak üzere bini müteceviz (aşkın) murahtas, beş yüzü kadın olarak üç binden fazla samiin, rüesa-i mülkiye (reisler, başkanlar), erkân-ı askeriye, Azerbaycan ve Rus Seffirleri ve İzmir'de bulunan ecnebi mümessilleri vesair muteberan-ı ecanip hazırıldılar."*¹⁹

Kongre Divan Başkanlığına Kâzım Karabekir Paşa, Divan Kâtipliğine de İstanbul Milli Türk Ticaret Birliği'nden Ahmet Hamdi seçilmiştir. Karabekir Paşa'nın Kongre Divan Başkanı oluşunun ayrıntıları Tevhîd-i Efkâr gazetesine göre²⁰ başka, kendi anılarına göre başkadır.

Karabekir Paşa, günlüklerinde konuyu şöyle anlatır:²¹

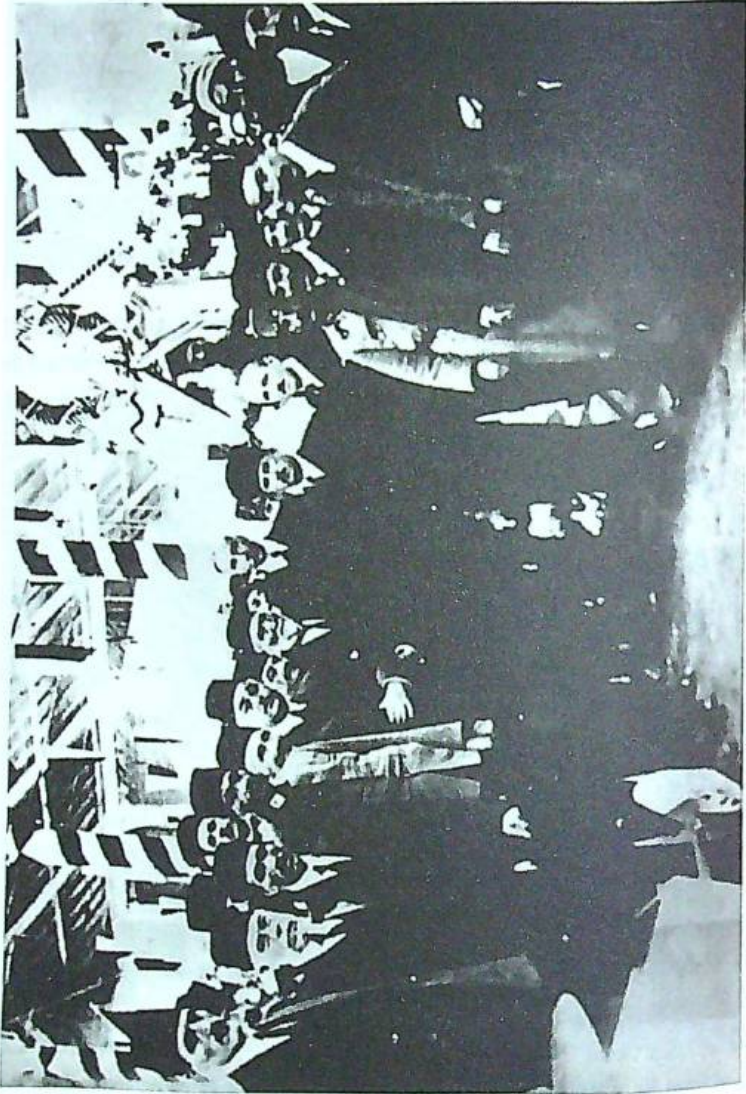
"Bir müddettir kesilmiş olan Lozan Müzakerelerinin yeniden başlaması ümidi belirmişti. Meclis'te sabırsızlık ve heyecan vardı. Zaferrimizin kat'iliğine rağmen, karşınızdakiler tahriklerine devam ederlerse, tek taraflı alabileceğimiz tedbirlerin askeri tarafını görüşmek üzere ordu kumandanı olarak Ankara'da bulunmamız gerekiyordu. Gazi ile beraber dönecektim. (...) Gazi'den öğle yemeğine gelmem için davet aldım. Yemekten sonra dedi ki: Biliyorsun üç gün sonra burada İktisat Kongresi toplanıyor. Ben bir konuşma yaptıktan son-

19 Gündüz Ökçün (1981). s.159.

20 Kongre'den bir gün önce İzmir Bornova'daki karargâhında bulunan Karabekir Paşa'ya, hem sanayi hem de ticaret grubu ayrı ayrı tekliflerde bulunmak üzere iken, karargâhın kapısında bir araya gelince divan başkanlığı teklifi de birlikte yapılır. Ayrıntılar için; Gündüz Ökçün (1981). s.269-272. Karabekir Paşa Nasıl Reis Oldu? bölümü.

21 Kâzım Karabekir (2001). İktisat Esaslarımız. Hatıra ve zaâatlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi. s.181-183. Ayrıca Karabekir Paşa'nın günlüklerinde anlatıklarına benzerlik, Tevhîd-i Efkâr gazetesinin 3 Mart 1923 günü birinci sayfasında da "İzmir İktisat Kongresine gönderdiğimiz muhabir mahsusumuzdan: Kazım Karabekir Paşa Nasıl Reis Oldu?" başlıklı yazıda vardır.

*ra Ankara'ya döneceğim. Hayati kararlar almak şart... Bu mevzu-
larla eskiden beri meşgulsündür. Riyâset (başkanlık) için sen bu-
rada kalırsan çok iyi olur düşüncesindeyim. Murahhaslar araların-
da seni görürlerse sevinirler".*

*Türkiye İktisat Kongresi'nden
Kaynak: Ahmet Gürel Arşivi.*

Kongre açılışına kaldığımız yerden devam edelim...

Pek çok kişi, özellikle İstanbul delegeleri Gazi'yi ilk kez o Kongre'de gördü. Sivil giyinmişti ve başında kalpağı vardı. Başkanlık sol tarafında maiyetiyle birlikte kendisine ayrılan yere oturdu.²²

"Ertuğrul Müzikası'nın terennümleri ile küşad merasimine başlandı. Evvelâ Belediye namına Anadolu Gazetesi sahibi azâdan Haydar Rüşdü bey, murahhaslara, kısaca bir nutukla beyan-hoşâmedi (Hoş geldiniz) etti. Badehû, Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri kürsü-i riyaseti teşrifle uzun ve pek mühim nutuk irad ve nihayetlerinde Kongre'nin küşad edildiğini beyan bulundular (...) Müteakiben İktisat Vekili Mahmut Esat bey siyaset-i iktisadiyemize dair alkışlanan uzun bir nutuk irad etti. Ondan sonra Paşa hazretleri umumî bir reisten maada mevcut dört grubun ayrı ayrı birer reis vekili intihap etmelerini teklif ettiler. Ve bu akşam üzeri Ankara'ya avdet mecburiyetinde olduklarından dolayı içtimaa nihayetine kadar iştirak edemeyeceklerine beyan-ı teessür ettiler".²³

Evet, Gazi Paşa Kongre'nin açılışının ertesinde İzmir'den ayrılır. Zira 4 Şubat 1923'te Lozan görüşmeleri kesilmiş ve İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyeti Ankara'ya dönmek üzere yola çıkmıştır. Gazi Paşa, 18 Şubat gecesi İsmet Paşa ile Eskişehir tren istasyonunda buluşur. Ve birlikte aynı trenle Ankara'ya yola çıkarlar.

İzmir'deki İktisat Kongresi sürerken 27 Şubat 1923 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Lozan görüşmelerinin kesilmesinin tartışıldığı gizli oturum başlar. 6 Mart'a kadar günlerce ve gecelerce sürecek olan görüşme - tartışmalar yapılır.

²² Erol Mütercimler (2008). *Fikrimizin Rehberi Gazi Mustafa Kemal*. Alfa Yayınları. s.853. İstanbul.

²³ Gündüz Ökçün (1981). s.238.

*Türkiye İktisat Kongresi'nden
Kaynak: Ahmet Gürel Arşivi.*

Tekrar Anadolu Ajansı bültenine dönerek Kongre açılışını takip edelim.

"Kongre, Paşa hazretlerinin tekliflerini ittifak-ı ârâ ile (oybirliğiyle) kabul etti. Ve müşarüleyh (adı geçen kişi)²⁴ kürsü-i hitabeti terk ederken pek sürekli surette alkışlandı. Badehû Kongre Heyet-i Faâlesi reisi ve Posta ve Telgraf müdür-i umumisi Sabri Bey kürsüye gelerek Kongre namına Paşa hazretlerine, iktisat vekilinde ve belediye'ye teşekkürat edilmesini teklif etti. Ve Azerbaycan sefiri ile Rus sefirinin Kongre'ye temenni-yi muvaffakiyetleri mutazammın mektuplarını okudu ve bunlara teşekkürnâme yazılmasını teklif eyledi. Kongre bu teklifatı alkışlarla kabul etti.

Semyon İ. Aralov

İbrahim Abilov

Kaynak: Serdar Şahinkaya Arşivi

Bu arada Kafkas Federasyonu mümessili İbrahim Abilov Bey'le,²⁵ Rus Sefiri Aralov yoldaş riyaset kürsüsü önüne geldi, murahhasla-

²⁴ İktisat Vekili Mahmut Esat Bey.

²⁵ Kemal Anadol (2021). "İzmir İktisat Kongresi ve İbrahim Ebilov" s.2'den. "Kongrenin ilk gecesi Gazi elçilere yemek vermişti. Ertesi günü Ankara'ya dönecek, yoğunlaşan iç ve dış politika sorunlarıyla boğuşacaktı. Aralov ve Ebilov'u Ankara'ya götürecek tren iki gün sonra

ra beyanı teşekkür ettiler. Kongre heyeti ve samiin sefirleri hararetle karşıladılar.”²⁶

Üç Konuşma – İki Siyaset

Türkiye İktisat Kongresi’nin açılış töreninde üç konuşma yapılmıştır. Birinci konuşma Gazi Mustafa Kemal Paşa’nındır. İkinci konuşma genç İktisat Vekili Mahmut Esat Bey’e aittir. Son konuşma da Kongre Divan Başkanı Kâzım Karabekir Paşa tarafından yapılmıştır.

Gazi Paşa ile Mahmut Esat Bey’in konuşmalarındaki temalar birbiri ile yüksek benzerlik taşır ve devrimci bir içeriğe sahiptir. Karabekir Paşa’nın konuşması ise daha çok mevcut iktisadi durumun özetine dair bir durum tespitidir, geleceği kucaklayan, yol / hedef göstermekten uzaktır. Her üç konuşmanın tam metinlerine bu bölümün ekinde yer verilmiştir.

Konuşmalardaki öne çıkan hususlar, vurgular ve “yeni” kavramlara biraz daha yakından bakmak isabetlidir. Hadi gelin konuşmaların sırasını takip ederek metinleri mercek altına alalım.

gelecekti. Ebilov son gece ev sahiplerine bir ziyafet veriyordu. Dost bir ortam oluşmuştu. Yemeğin sonuna doğru rahatsızlanmıştı. Odasına çıkıp durumu telgrafla Gazi’ye duyurmuşlardı. O da valiye özel talimat vermişti. Hekimler duruma müdahale etmişler, konsültasyon yaparak ameliyatta karar kılmışlardı. Ebilov ameliyat masasından kalkamamış, İzmir’de can vermişti. Mustafa Kemal Paşa, Arap ve Hint uzmanları acele İzmir’e çağırmış, Ebilov’un cesedini mumyalatmıştı. Demir tabuta konan ceset, Ege, Marmara ve Karadeniz’i geçerek Batumi’ye oradan da Bakü’ye ulaştırılmıştı. Şehitler huyabanında yapılan törene katılan Azerbaycan Devlet Başkanı Dr. Neriman Nerimanov bitkindi. Türkiye temsilcisi Memdulü Şevket (Esendal) yaptığı konuşmada “Aziz dostunu yitirmek Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın belini bükmüştür” diyordu. İbrahim Ebilov binlerce dostunun gözyaşları arasında toprağa verilmişti”.

26 Gündüz Ökçün (1981). s.238.

Mustafa Kemal
Kaynak: Serdar Şahinkaya Arşivi

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Konuşması

Gazi Paşa, konuşmasına Kongre'nin toplanma amacına vurgu yaparak başlar. İktisadi açıdan gelişebilmenin yollarını aramak gibi kutsal bir amaç için bir araya gelmiş bulunan halk temsilcileriyle bir arada olmaktan bahtiyar olduğunu ve Kongre'nin başarıyla sonuçlanmasını dilediğini belirtir.

Kongre'ye gelen murahhasların (delegelerin), milleti temsil eden halk sınıfları arasından seçilerek geldiğini ve halkın gerçek sorunlarını ve çözüm önerilerini de büyük bir isabetle dile getireceklerini ifade ederek delegeleri motive eder.

Mustafa Kemal Paşa, Bölüm III'te ayrıntılarına değindiğimiz 14 Ocak 1923'te Ankara'dan başlayan Batı Anadolu gezisinde yaptığı konuşmalar, basın açıklamalarındaki ağırlık noktalarına bu konuşmada topluca yer vermiştir. Osmanlı döneminde, milletin hayatıyla doğrudan doğruya ilgili olan iktisadi meselelerin ciddi bir biçimde ihmal edildiğini, bu nedenle de ülkeyi, kurulacak olan yeni devleti, yani Cumhuriyet'i geliştirmek için iktisadi me-

selelere birinci derecede önem vermenin bir mecburiyet olduğundan hareketle şu tespitte bulunur:

“Çünkü zamanımız tamamen bir iktisat devrinden başka bir şey değildir.”

Bu iktisadiyat meselesinin kritik önemi hakkında konuşmasını derinleştirir. Yoksulların mücadelesini zaferle taçlandıran muzaffer orduların Başkumandanı Gazi Paşa, konuşmasının girişini takiben *“eski rejimle”* ciddi bir hesaplaşmaya girer. Bu hesaplaşmayı genellikle kullanılan kolay bir yöntemi tercih ederek yapmaz. Farklı bir ifadeyle Mustafa Kemal, kendi aktif hayatının canlı izlenim yargılarını da kullanarak Abdülhamit ile başlayıp Vahdetin’e kadar giden çöküş ve yozlaşma döneminin en tipik örneklerini Kongre’ye, delege ve izleyicilere aktarabilirdi.²⁷

Gerçekten Gazi Paşa bu *kolay yolu*²⁸ seçmez ve doğrudan doğruya çökmüş imparatorluğun yükseliş dönemlerindeki üç büyük sultanla hesaplaşmayı tercih eder. Zira Mustafa Kemal, sonraki dönemlerin siyasi ve toplumsal çöküntüyü hazırlayan etkenleri Osmanlı oluşumundaki deformasyonda aramakta ve onu vurgulamaktadır.

Kılıç - Saban İkilemi

Konuşmanın ilgili kısmını özetleyerek sadeleştiririm:

“Osmanlı tarihinde bütün çaba milletin gerçek ihtiyaçlarını karşılamaya değil, kudretli ve azametli padişahların ihtiraslarını tatmine yönelmiştir.

Örneğin Fatih Sultan Mehmet, Selçuklu ve Doğu Roma’nın mirasıyla yetinmeyerek, Batı Roma İmparatorluğu’nu da zapt etmek istedi.

Bir başka örnek Yavuz Sultan Selim’dir. O, bütün Asya İmparatorluğu’nu birleştirerek büyük bir İslam birliği meydana getirmek istedi.”

²⁷ Korkut Boratav (2007a). *Dünden Yarına Atatürkçülük*. Açık Oturum. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi. Yayın No: 494. Ankara.

²⁸ Bizim kuşağın ortaokul ve liselerde okuduğu tarih kitapları hep bu “kolay yolu” seçen içeriklerle yüklü idi. Hatırladınız değil mi? Serdar Şahinkaya.

Gazi Paşa, son örnek olarak da, Akdeniz’i bir Osmanlı gölü yapma ve hatta Hindistan üzerinde nüfuz kullanmak isteyen Kanuni Sultan Süleyman’ı vermektedir:

“Bu ihtirash hedefleri hayata geçirmek için bütün milleti, toplumun unsur-u aslisini uzun süren savaş seferleri ve meydanlarında kullandılar. Millet kendi yurdunda hayatını sürdürürebilmek için dahi üretim uzak tutularak, çalışmaktan mahrum kılınarak diyar diyar dolaştırıldılar. Bu tacidarlar (taç - taht sahipleri) kendi milleti ile kılıçla fütühat yaparken, ele geçirdikleri ülke haklarına unsur-u aslisinin hukukundan, iktisadi kaynaklarından birçok şeyi hediye olarak bağışlıyorlardı. Onlar da kendilerine verilen imtiyaz ve muhtariyetler sayesinde sabanlarına yapıyor ve çalışıyorlardı.”

Bu tespitlerin sonucunda Gazi Paşa *“kılıçla fütühat yapanlar, sabanla fütühat yapanlara binnetice terk-i mevki etmeğe mahkûmdur (sonuçta mevkisini terk etmeye mahkûmdur). Kılıç kullanan kol yorulur, fakat saban kullanan kol kuvvetlenir ve her gün daha çok şeye sahip olur”* tespitinde bulunur.

Evet, *kılıç - saban ikilemi* Mustafa Kemal’in iyi bilinen bir ifadesidir, ama ifadenin dayandığı arka plandaki analiz daha önemlidir. Osmanlı döneminin zirvedeki üç ismi ile hesaplaşması önemlidir, ancak Gazi Paşa bununla yetinmeyerek konuşmasında emperyalizmin tarihi ile ilgili örneğini Kanada’dan veriyor. Paşa’ya göre, Fransızlar Kanada’yı kılıçla fethetmeye çalışırken, İngilizler üretimle fethetmeye çalıştılar ve başarılı olmuşlardır.

Bu benzetme, daha sonraları emperyalizmi inceleyen tarihçilerce, Amerika kıtasında İspanyol ve İngilizlerin sömürgecilik politikalarındaki farklılıkları vurgulamak için yapılan analizlerle de örtüşecektir.²⁹

Dikkatinizi çekerim; *kılıç - saban ikilemi*³⁰ ni anlatarak sabandan yana tercihini yapan kişi bir halk hareketinin olduğu kadar bü-

29 Korkut Boratav (2007a). *Dünden Yarına Atatürkçülük*.

30 Daha önce atıf yaptığım Semyon İvanoviç Aralov’un anılarını da kaynak olarak kullandığım “Dört Perdede Kılıç - Saban İkilemi” başlıklı yazımın I. perdesinde bu kılıç - saban ikilemine değinmiştim. Lenin, Aralov’la görevlendirme görüşmesinde O’na şunları söyler: “Demek böyle azizim. Savaşı bitirdiniz âlâ! Kılıcı saban haline getirdiniz. İyi ve gerekli bir iş...” Büyük Taarruz öncesinden bu yana Gazi Paşa ile birlikte olan ve İktisat Kongresi’nde de İzmir’de bulunan Aralov, bu kılıç - saban meselesini Mustafa

yük bir savaşın da lideridir. Milli Mücadele'nin başkumandanıdır. Yani beş ay önce kılıçla emperyalizmi İzmir'de derin laciver-te gömen kişi bu tespiti ve devrimci perspektifi Kongre'de hazır bulunanlara ve tüm dünyaya aktarıyor.³¹

Gazi Paşa, bu ikilemin dayandığı perspektifle de Osmanlı düzeninin esasında en parlak dönemlerinde bile sakat bir düzen olduğunu vurguluyor. Eski düzenden devrimci bir kopuşun açık ipuçlarını veriyor. Osmanlı ile uzlaşmayacağını, Osmanlı düzeninin tüm öğelerine karşı uzlaşmasız bir savaş açacağını, farklı bir ifadeyle, yeni devleti tamamen yeni esaslar üzerine kurma niyetinde olduğunu da ilan etmiş oluyor.³²

Bir Devlet ki...

Mustafa Kemal Paşa, asıl felaketin büyüğü diye tanımladığı, imtiyazlar / kapitülasyonlardan "Düÿûn-ı Umûmiye"ye uzanan süreci *"bir hazin hal ve sefalet"* olarak değerlendirirken şöyle diyor:

"Dahili unsurlar (gayrimüslim unsurlar) korumaya muktedir oldukları imtiyazlara dayanarak ve dışarının daima teşvikine ve yardımına sığınarak devletin ve asli unsurun imhasıyla siyasi bir mevcudiyet kazanmak için çalışmaktan geri durmadılar. Yabancılar bir taraftan bu unsurları teşvik ediyorlardı; diğer taraftan da kendileri müdahale ediyorlar ve her müdahalede yine devlet ve milletin aleyhine olmak üzere yeni yeni birtakım imtiyazlar, haklar alıyorlardı. Bu devamlı baskılar altında zaten fakir düşmüş olan anayurtta asli unsur devlete verebilecek parayı güç tedarik ediyordu. Fakat tacidarlara, saraylara, Bab-ı Âliler debdebeyi devam ettirebilmek için paraya

Kemal Paşa'ya anlatmış olabilir mi? Bahse konu yazım için Serdar Şahinkaya (2021). "Dört Perdede Kılıç - Saban İkilemi".

<https://haber.sol.org.tr/yazar/dort-perdede-kilic-saban-ikilemi-307032> (Erişim Tarihi: 14 Haziran 2021).

31 Bu perspektif bana göre aynı zamanda Lozan'da kesilmiş olan görüşmelerle de ilgili olabilir. Görüşme masasındaki emperyalizmin temsilcileri askeri olarak zafer kazanmış bir ulusa devlet kurdurtmamak için var güçleriyle bastırırken, Mustafa Kemal Paşa, sabandan yani barıştan yana saf tutulduğunu da vurgulamış olamaz mı?

32 Korkut Boratav (2007). "İzmir İktisat Kongresi Tarihine Bir Genel Bakış". *Dünden Bugüne İzmir'in Sosyal ve Ekonomik Gelişimi*. İçinde s.16. İzmir Ekonomi Üniversitesi. İzmir İktisat Kongresi Araştırma Merkezi Yayınları.

muhtaç idiler. Zevk ve ihtiraslarını temin edebilmek için her ne pahasına olursa olsun bu parayı tedarik etme çaresine girişmişlerdir. O çareler de, dış borç anlaşmaları oluyordu.

O kadar çok borçlanıyor, o kadar kötü şartlarla borçlanıyorlardı ki, bunların faizlerini de ödemek mümkün olmamaya başladı. Ve en sonunda bir gün Osmanlı Devleti'nin iflasına karar verdiler ve Dünyân-ı Umûmiye belasını başımıza köktürdüler."

Mustafa Kemal, konuşmasında Osmanlı'nın fiilen istiklalden mahrum hale geldiğini; *"Bir devlet ki, kendi tebaasına koyduğu vergiyi yabancılara koyamaz; bir devlet ki gümrükleri için rüsum işlemleri ve diğerlerini tanzim etmekten yasaklanır ve bir devlet ki yabancılar üzerinde yargı hakkını tatbikten mahrumdur. O devlete müstakil denilemez"* sözleriyle aslında iktisadi - mali - idari ve adli kapitülasyonların çökertici etkiler yarattığını açık bir biçimde ifade ediyor.

Gazi Paşa, Birinci Dünya Savaşı'na, yani "Harbi Umumi"ye *"milletin hâkimiyetine sahip olmaması nedeniyle dâhil olduğumuzu"* ve sürecin Mondros Mütarekesi ile sonuçlandığını, bir başka deyişle *"çöküşü"* anlatıyor ve mütareke ile bu kadim toprakların nasıl işgale uğradığını ve bu işgale padişahın iradesinin, çıkarttığı fetvaların ve hilafet ordularının da eşlik ettiğini somut bir biçimde ortaya koymaktadır.

Mütareke döneminin başlamasıyla birlikte bu toprakların çocukları birlik ve dayanışma içinde işgallere ve on altı adet iç işyana karşı durmuş, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşuna şahitlik ederken otuz adet de yerel kongre toplamışlardır. 18 Kasım 1920'de TBMM genel kurulunda okunan Halkçılık Programı'nın ilk dört maddesini Halkçılık Beyannamesi'ne dönüştürüp tüm dünyaya *"emperyalizm ve kapitalizme"* karşı mücadele bayrağını yükseltmişlerdir.³³

TBMM, Misak-ı Millî'nin ifade ettiği ruh ve mana ile özü 1920'nin Halkçılık Programı olan 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun getirdiği esasların iki taşıyıcı kolon olduğu tespitinde bulunan Gazi Paşa, *"Bütün cihan bilmelidir ki artık Türkiye halkı; ege-*

33 Serdar Şahinkaya (2022). Devrime Doğru İlk Adım: Mustafa Kemal Paşa'nın Halkçılık Programı. 13 Eylül 1920. Telgrafhane Yayınları. Mayıs. Ankara.

menliğini hiçbir şahıs ve makama veremez. Egemenlik demek, haysiyet demektir” sözleriyle bu iki taşıyıcı kolona desteğiyle yaklaşık olarak üç buçuk senede ciddi mesafeler alındığını, ancak *tam bağımsızlık* için hâlâ başka çalışma biçimlerine ve gayretlerine ihtiyaç olduğunu not eder.

Çünkü, Gazi’ye göre “*Hâkimiyet-i milliye hâkimiyet-i iktisadiye ile tarsin edilmelidir*”. (Ulusal egemenlik iktisadi egemenlik ile sağlanmalıdır)³⁴

Peki, bu nasıl sağlanacaktır? Gelin, konuşmadaki cevapları arayalım:

“Bu kadar büyük gayeler, bu kadar mukaddes, azametli hedefler yalnız kâğıt üzerinde düsturlarla, arzu ve hırslarla husûl bulamaz. Bunların tamamının tahakkukunu temin edebilmek için yegâne kuvvet, en kuvvetli temel iktisadiyattır. Siyasi, askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsunlar, iktisadi zaferle ile taçlandırılmazsa, semere-i netice payidar olamaz. En kuvvetli ve parlak zaferimizi de taçlandıran semerat-ı nafiayı (yararlı sonuçlarını) temin için hâkimiyet-i iktisadiyemizin temin ve tarsini (sağlanması ve sağlamlaştırılması) lazımdır.”

TBMM’nin kuruluş ve onun denetim ve gözetiminde zaferle sonuçlanan Milli Mücadele ile birlikte dahil olunan “*halk devrinin, milli devrin, milli tarihini yazacak olan kalemler, sabanlar olacaktır*” diyerek konuşmasını sürdüren Mustafa Kemal, cümlesini “*halk devri, iktisat devridir*” diye tamamlar.

Çalışkanlar Diyarı

Gazi Paşa, konuşmasında yine üretime dayalı bir ulus devletten bahisle bu ülke ve devleti yeniden isimlendirir.

34 Gazi Paşa’nın milli egemenlik ile iktisadi egemenlik arasındaki değerlendirmesini “*mutlak bir korelasyon*” olarak yorumlayan bir çalışma için; Zeki Hafızoğulları, (1999). “İzmir-İktisat Kongresi Görüşler ve Değerlendirmeler” <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Zeki-HAFIZO%4%9eULLARI-%4%b0zmir-%4%b0ktisat-Kongresi-G%3%b6r%3%bc%5%9fler-ve-De%4%9ferlendirmeler.pdf> (Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2022)

"Arzumuz şudur: Bu memleketin efradı (fertleri) ellerinde numuneleriyle, ziraatın, ticaretin, sanatın, emeğin, hayatın bir temsilcisi olsun. Artık bu memleket böyle fakir, bu millet hakir değil, belki de memleketimiz zengin memleketidir. Bu yeni Türkiye'nin adına çalışanlar diyarı denir. İşte millet böyle bir devir içinde bulunuyor; bu millet böyle bir devri yüceltecek ve tarihini de yazacaktır. Bu tarihte en büyük makam çalışanlara ait olacaktır."

Böylece; iktisat devri - devleti, halk devleti, kılıç - saban ikileminin sonra çalışanlar diyarı tanımıyla Mustafa Kemal, imparatorluk döneminde fethe dayanan toplumsal özgüveni, üretime dayalı özgüvene dayandırmanın sosyolojik öğelerini sıralamış olmaktadır.

Yabancı Sermaye - Memleketimizi Artık Esir Ülkesi Yaptırmayız

Başkumandan Gazi Paşa, konuşmasında Kongre'nin "tarihte ilk defa yüksek mevki kazanacak bir kongre olduğunu" belirtmekte, delegelerin memleketin ihtiyacını ve milletin ihtiyaç ve kabiliyetini bildiklerinden hareketle isabetli tespit ve önerilerde bulunmalarının hayati önemde olduğuna dikkat çekmektedir. Orduların "en büyük zaferi kazandığı" ve muzaffer yürüyüşünü durduracak herhangi bir engel tanımayacak olan bir ülkenin doğal ve meşru haklarını tasdik etmek için tertiplenen Lozan Konferansı'nın kesilme nedeninin "Memleketimizi artık esir ülkesi yaptırmayız" dan vazgeçilmemesi olduğunu belirtir.

"Efendiler, iktisadiyat sahasında düşünürken ve konuşurken zanolunmasın ki, biz yabancı sermayeye hasım bulunuyoruz. Hayır, bizim memleketimiz vâsîdir (geniştir) Çok sây (çalışma/emek) ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelere lazımgelen teminatı vermeye her zaman hazırız ve arzu edilir ki, ecnebi sermayesi bizim sâyimize (emeğimize) inzımam etsin (katılsın) ve bizim ile onlar için faydalı neticeler versin: fakat eskisi gibi değil. Hakikaten mazide ve Tanzimat devrinden sonra yabancı sermayesi memlekette müstesna bir mevkie malikti (sahipti). Ve ilmi manasıyla denebilir ki, devlet ve hükümet ecnebi sermayenin

jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Her yeni millet gibi Türkiye buna muvafakat edemez (razı olamaz). Burasını esir ülkesi yaptırmayız.”

Mustafa Kemal, konuşmasının bu bölümünde 4 Şubat 1923 tarihinde Lozan görüşmelerinin kesilme nedenini şöyle açıklar:

“Efendiler,

Görülüyor ki, bu kadar kat’i ve yüksek bir zafer-i askerîden sonra dahi bizi barışa kavuşmaktan men eden sebepler, doğrudan doğruya esbab-ı iktisadiyedir (iktisadi sebeplerdir), miilâhazat-ı iktisadiyedir (iktisadi düşüncelerdir). Çünkü bu devlet, hamiyet-i iktisadiyesini temin ederse o kadar kuvvetli temel üzerinde yerleşmiş ve yükselmeye başlamış olacaktır ve artık bunu yerinden kımıldatmak mümkün olamayacaktır. İşte düşmanlarımızın, hakikî düşmanlarımızın uygun bulmadıkları, bir türlü rıza göstermedikleri budur.

Efendiler,

Bu fiilen vaki olmuştur. Barış denilen şeyin temini için ecnebilerin bu hakikati itiraf etmemekteki tereddütlerine mantikî manâ vermek mümkün değildir. Çok şâyan-ı arzudur ki, pek yakın bir zamanda onlar da bu hakikati itiraf ederler ve bütün cihan medeniyetinin pek büyük havahiş ve tahassürle intizar ettiği (istek ve hasretle beklediği) barışın yapılmasına mâni olmak mesuliyetinden içtinap ederler (çekinirler/ sakınırlar).”

İktisat Programı

Gazi Paşa’nın konuşmasındaki dikkat çekici bir diğer vurgu da *iktisat programı*dır. O, kurulacak olan yeni devletin ve yeni hükümetin bütün esaslarının böyle bir iktisat programına dayanması gerektiğini ve bunun için de başta eğitim sistemi olmak üzere bütün kurumsal ve yasal düzenlemelerde bu hususun dikkate alınmasını pek önemser: *“Esaslı bir program tespit etmek, program üzerinde bütün milleti hemahenk (uyum içinde) olarak çalıştırmak lazımdır.”*

Sınıflar Meselesi

Mustafa Kemal'in Kongre açış konuşmasına yansıyan sınıflar perspektifi; nesnel konumları farklı hatta çelişkili, ancak 1923 Türkiye'si koşullarında halk sınıfları olarak tanımlanan bir blokla, Türkiyeli olmayan, Müslüman olmayan, "bizden olmayan" sınıflar arasında temel bir çelişki sözkonusudur. Halk sınıfları arasında çıkar çelişmeleri olsa bile günün şartlarında belirgin ve keskin değildir. Ayrıca, emperyalizmin yerli işbirlikçilerine, o tarihte yabancı sermayenin Türkiye'deki temsilcilerine karşı ortak bir tavır alabilecek tüm toplum kesimlerini halk sınıfları / milletimizi temsil eden halk sınıfları diyerek Kongre'ye hitap eden Gazi Paşa'ya göre bunlar; *menfaatleri yekdiğerinden ayrı ancak her biri yekdiğerine muhtaç sınıflardır*. Böylelikle Paşa, çelişkileri değil, birleştirici özellikleri vurgulayarak öne çıkarmaktadır.³⁵

Şimdi yukarıdaki yorumumuza dayanak oluşturan konuşma metnine dönelim.

"Bizim halkımızın menfaatleri yekdiğerinden ayrılır sunuf (sınıflar) halinde değil; bilakis mevcudiyetleri ve mesai neticesi yekdiğerine lazım olan sınıflardan ibarettir. Bu dakikada sâmilерim (dinleyicilerim) çiftçilerdir, san'atkârlardır, tüccarlardır ve ameledir. Bunların hangisi yekdiğerinin muarızı (karşısında) olabilir? Çiftçinin san'atkâra, san'atkârın çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların hepsine, yekdiğerine ve ameleye muhtaç olduğunu, kim inkâr edebilir?

Bugün mevcut olan fabrikalarımızda ve daha çok olmasını temenni ettiğimiz fabrikalarımızda kendi amelemiz çalışmalıdır. Müreffeh ve memnun olarak çalışmalıdırlar ve bütün bu saydığımız sınıflar aynı zamanda zengin olmalıdır ve hayatın lezzet-i hakikisini tadamalıdır ki çalışmak için kudret ve kuvvet bulabilsin."

Emek Misak-ı Millî'si

Yukarıdaki sözleri takiben Gazi Paşa, yeni bir kavram seti olarak Emek Misakmilli'sinden bahseder:

35 Korkut Boratav (2007). "İzmir İktisat Kongresi Tarihine Bir Genel Bakış". *Dünden Bugüne İzmir'in Sosyal ve Ekonomik Gelişimi*. s.14.

“Dolayısıyla programdan bahsolunduğu zaman, âdeta denebilir ki, bütün halk için bir sâ-y misak-ı millisi (Emek Misakı Millisi) mahiyetinde olan program etrafında toplanmaktan hasıl olacak olan şekl-i siyasî ise, alelade bir fırka mahiyetinde tasavvur edilmemek lazım gelir ve bad-es sulh (barıştan sonra) vukua gelebilecek olan böyle bir şekl-i siyasînin şimdiye kadar olduğu gibi milletin azim ve imanı ve vahdet ve tesanüdü (birlik ve dayanışmanın) birbirine müzahir (yardımcı) olmasıyla muvaffak olacağı hakkındaki kanaatim kavidir kuvvetlidir ve tamdır.”

Emek Misak-ı Millî’si ile ilgili olarak Attilâ İlhan’dan bir yorumu yer vermenin meseleyi daha anlaşılır kılacağını, toparlayıcı olacağını düşünüyorum:

“(…) Hangi öğrenciye Misak-ı Millî’yi sorsan, Anadolu diktörtgenindeki Türkiye Cumhuriyeti’nin o ateş, kan ve barut yıllarında kesinleştirilmiş, ‘toprak bütünlüğü’ nü anlar. Oysa Gâzi Mustafa Kemal’in inkılâp idrakinde ‘Üç Misak-ı Millî’ birbirini tamamlıyor; böylece, ciddi bir ‘uluslaşma’ sürecini başlatıyor: İlk Misak-ı Millî, Anadolu’nun toprak bütünlüğü, Osmanlı ‘mülkünün’ nihayet üzerinde yaşayanlara bir ‘yurt’ ya da ‘vatan’ olmasıdır. Ama bu yetmez. O yurttaki yaşayan halkın ‘millet’e dönüşmesi, vazgeçilmez bir şarttır; bu şartın gerçekleşmesi ise diğer iki -ve nedense es geçilen- Misak-ı Millî’ye bağlıdır; İlki ‘Sâ-y’ı (Emek) Misak-ı Millî’si, ikincisi ‘Maarîf Misak-ı Millî’si!.. Mustafa Kemal, ilkinde İzmir İktisat Kongresinde adınca söz etmişti.”³⁶

Misak-ı Millî için yürütülen askeri mücadele, başta köylüler ve işçiler olmak üzere emeğin seferberliğiyle gerçekleştirilmiştir. Ancak buna toprak sahipleri, eşraf, tüccar (varsa) sanayici de destek olmuştur. Tümü şimdi yeni Türkiye’de siyasetin nasıl ve nereden başlayacağını merak etmektedirler. Mustafa Kemal, onların önüne geri kalmışlıktan çıkma davasını koymakta, bunun

36 Attilâ İlhan (2008). *Hangi Atatürk*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. V. Baskı. s.400-401. İstanbul. Attilâ İlhan, Gâzi’nin bu sözleri ile ilgili değerlendirmesinin sonunda; son cümle olarak; “İlç kuşkusuz, CHP’yi âlelâde hâttâ enayi bir parti haline getirenler için yanan bir fırçadır” demektedir.

ancak Milli Mücadele gibi elbirliğiyle ve uzun dönemli bir çalışma ve sabırla olacağını, yeni siyasetin buna göre değişeceğini söylemektedir. Geri kalmışlık davasını öne, sınıfsal çelişkileri arkaya alan bu yaklaşımla oluşturulacak fırka, sınıfsal ittifaklara değil bir **modus vivendi** (ortak bir çizgi için karşılıklı anlayış) geliştirmelidir. 1923 Türkiye'si gibi bir köylüler ülkesinde, siyasal iktidarın (o günlerin deyişiyle halk idaresinin) emekten yana bir çalışma çizgisi (programı) benimserken; toprak, iş ve sermaye sahiplerine de teşvikler vermesi ve onlardan bu program için anlayış beklemesi gerekecektir.³⁷

Erzurum Kongresi Kadar Önemlidir

Mustafa Kemal Paşa, konuşmasını bitirirken Kongre'nin ne kadar hayati öneme sahip olduğuna bir kere daha dikkat çeker:

"Efendiler, Heyet-i Âliyenizin bugün yapmış olduğu Türkiye İktisat Kongresi çok mühimdir. Çok tarihidir. Nasıl ki Erzurum Kongresi, felâket noktasına gelmiş olan bu milleti kurtarmak hususunda Misak-ı Milli'nin ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilk temel taşlarını tedarik hususunda âmil olmuş, müessir olmuş, müteşebbüs olmuş ve bundan dolayı tarihimizde, tarih-i millimizde en kıymetli ve yüksek hatırayı ihraz etmiş (kazanmış) ise, Kongremiz dahi milletin ve memleketin hayat ve halâs-ı hakikisini (gerçek kurtuluşunu) temine medar (vasıta) olacak düsturun temel taşlarını ve esaslarını ihzar edip (hazırlayıp) ortaya koymak suretiyle, tarihte en büyük namı ve çok kıymetli bir hatırayı ihraz edecektir (kazanacaktır). Bukadar kıymetli ve tarihi kongremizi küşâd etmek (açmak) şerefini bana bahşettiğinizden dolayı hassaten arz-ı teşekkürat ederim. Ve böyle bir kongreyi akteden sizlersiniz. Bundan dolayı sizi şayan-ı tebriğe değer görür ve tebrik ederim. Kongre küşâd edilmiştir efendim."

Evet, gerçekten de 17 Şubat - 4 Mart 1923 günleri arasında kadim kent İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi, Cumhuriyet'ten önceki son kurucu kongredir. Ve böylelikle İzmir, kurtuluşun kenti olduğu gibi kuruluşun da kenti olmuştur.

³⁷ Bilsay Kuruç (2011). Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi: Büyük Devletler ve Türkiye. İstanbul Bilgi Üniversitesi. s.248. Eylül. İstanbul.

Mahmut Esat

Kaynak: *Serdar Şahinkaya Arşivi*

İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in Konuşmasındaki Kritik Öğeler

Gazi Paşa'dan sonra kürsüye Mahmut Esat Bey gelir ve konuşmasına başlar;

"Aziz Türkiye'nin öz evlatları, hoş geldiniz, güzel Türkiye'nin ameleleri, san'atkârları, çiftçileri ve tacirleri hoş geldiniz, hür ve müstakil güzel yurdun yorulmaz cesur emekçileri, hayatını dişleriyle, tırnaklarıyla kazanan ve şimdi hürriyet ve istiklâl yolunda şehit düşen yavrularının nerelerde gömülüp kaldığını bilemeyen, bir kırık mezar taşında fatiha okuyabilmek imkânını bile bulmayan çilekeş Türk hanımları hoş geldiniz (sürekli alkış sesleri). Amele hanımlar, hoş geldiniz. Gelecek sene adedinizin daha çok olmasını dilerim."

Mahmut Esat Bey'in fikirlerine dönük asılsız suçlamalar arasındaki "ırkçı ve faşist" ithamlarında bulunanlara bırakın diğer satırları, konuşmanın sadece girişi bile yeterince dersle doludur.³⁸

38 Türk Devrimi'nin önde gelen isimlerinden Mahmut Esat (Bozkurt) hakkında

Mahmut Esat Bey, mevcut iktisadi duruma ait meselelere girişmeden önce, iktisadi tarihimizi dört ana döneme ayırır;

“1) Osmanlı İmparatorluğu’nun tesisinden Hilafetin intikali-ne kadar.

2) Hilafetin intikalinden Tanzimat’a kadar,

3) Tanzimat’tan Teşkilât-ı Esasiye devrine kadar,

4) Yeni Türkiye ve Teşkilât-ı Esasiye devri”

Her bir dönemin ana özelliklerini belirleyerek, imparatorluğun gerileyiş ve çöküşüne dikkat çeken Mahmut Esat, dördüncü devrin “yeni bir devir, millet hâkimiyeti, Teşkilât-ı Esasiye devri” olduğunu vurgulamaktadır.

Esat Bey’e göre, “hâkimiyeti milliye, milli hâkimiyet-i iktisadiye”-dir. Çünkü “böyle olmazsa, hâkimiyeti milliye ‘serap’ olur”. Bu tespit, Gazi Paşa’nın konuşması ile birebir örtüşmektedir.

Teşkilât-ı Esasiye devrini aşağıdaki biçimde tanımlar:

birkaç hususa değinmek özellikle genç kuşak okuyucular için önemlidir. Mahmut Esat, 1892’de Kuşadası’nda doğmuştur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ni bitirdikten sonra İsviçre’ye gitmiştir. Fribourg Üniversitesi’nde yeniden hukuk lisansı eğitim alan Mahmut Esat, 1919 yılında ayrı üniversitede doktorasını tamamlamıştır. Doktora diploma tarihi güzel bir tesadüf olarak 19 Mayıs 1919’dur. Dr. Mahmut Esat, doktora tez konusu olarak “Osmanlılar Kapitülasyon Rejimi”ni seçmiş ve tezi CUM LAUDE (Onur) derecesiyle kabul olmuştur. Bu kitap için ayrıntı gelebilir ama bilinmesinde yarar vardır. Kasım 1922’de Lozan’a giden Türk heyetinin çantalarında bu doktora tezi de vardır. Zira Mahmut Esat Bey tezinde; Osmanlı İmparatorluğu’nun kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırma hakkı bulunduğunu savunmuştur. Böyle bir tezin uluslararası çapta bir jüri tarafından doktora tezi olarak kabul edilmesi, Lozan Türk Heyeti’nin argümanlarını kuvvetlendiren en önemli hukuki dayanak olmuştur. Kongre’nin mimarı olan 31 yaşındaki genç İktisat Vekili Mahmut Esat için bakınız: Mahmud Esad (2008). *Osmanlı Kapitülasyonları Rejimi Üzerine Tarihi Metinlerin Işığında Kapitülasyonların Hukuki Özellikleri*. (Fransızcadan Çeviren: Ahmet Öylek). Türk Hukuk Kurumu. Ankara.

Mehmet Gödekli (2007). “Anayasacılık Ekseninde Nevi Şahsına Münhasır Bir Düşünce Devlet Adamı: Kemalizmin İdeologu Mahmut Esat Bozkurt”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*. Prof. Sadri Maksudi Arsal’a Armağan Özel Sayısı. C.I. XXVI. s.543-601. İstanbul.

Hakkı Uyar (2008). “Mahmut Esat Bozkurt ve Sol Düşünce”. *Mahmut Esat Bozkurt’ın Anısına Armağan*. İstanbul Barosu Yayınları. İstanbul.

Özdemir İnce (2018). *Cumhuriyetin Üç Fedaisi*. Tekin Yayınevi. Besinci Baskı. İstanbul.

“Gözyaşlarını silen, çalışanları efendi yapan, köylüyü mesut kılan, yeni Türkiye’yi iktisaden bir mamure haline getiren devir.”

Sizce de, çalışanların efendi olduğu, köylünün mesut olduğu bir ülke tarifi 1923 yılı için oldukça dikkat çekici değil midir?

Özgün Model: Karma Ekonomi...

Mahmut Esat Bey konuşmasını, Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu’nun geçmiş düzenden farklarını açıklayarak, Batı’daki gelişmeler ve büyük Fransız İhtilali’nden örneklerle sürdürür.

Yeni Türkiye’de takip edilecek iktisadi sistemin / siyasetin, bugünkü sistemlerin hiçbirisi ile aynı olmayacağını altı çizilirken, *memleketin tarihine ve ihtiyacına uygun ve özgün bir model* oluşturulması fikri ön plana çıkar.

“Biz iktisat meslekleri tarihinde mevcut mekteplerin hiç birine mensup değiliz. Ne (bırakınız geçsinler, bırakınız yapsınlar) mektebine, ne de sosyalist, komünist, etatist veya himaye mekteplerinden değiliz. Bizim de, yeni Türkiye’nin yeni iktisadî manasına göre yeni bir iktisat mektebimiz vardır. Buna ben Yeni Türkiye İktisat Mektebi diyorum. Yukarıda zikrettiğim mekteplerden hiçbirine mensup olmamakla beraber memleketimizin ihtiyacına göre bunlardan istifade etmeyi de ihmal etmeyeceğiz. Yeni Türkiye muhtelit (karma) bir iktisat sistemi takip etmelidir. İktisadî teşebbüs kısmen devlet ve kısmen teşebbüs-ü şahsi tarafından deruhte edilmelidir.

Mesela, büyük kredi müessesatını sanayi teşebbüsatını ilâh. Devlet idare edecektir. Çünkü memleketimizin iktisadi vaziyeti buna istilzam ediyor.”

Görüldüğü gibi seçilecek iktisadi sistem, karma iktisadi sistemdir. Ancak, devlet bir iktisadi aktör, iktisadi hayatın sürükleyici lokomotif olacağı, ekonominin üretici güçlerine âdeta “sinyal etkisi” vererek yol da göstermiş olacaktır.

Sınıf ve Yabancı Sermaye

Mahmut Esat, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasındaki tematik çerçeveye birebir tekabül eder biçimde sınıf ve yabancı sermaye meselesini şu şekilde değerlendirmektedir:

"(...) dün olduğu gibi bugün de, bizde iktisadî manasıyla mütebellir bir sınıf meselesi mevcut değildir. Bizde tüccar da çiftçi de sanayi erbabı da amele de bütün iktisat âmillerimiz doğrudan yabancı sermayenin esir ve hizmetkârıdır. Bütün bu iktisat zümrelerinin birleşmesi, kendilerini teşkilâta bağlaması lâzımdır.

Zannedilmesin ki bu cihete işaret ederken yeni Türkiye İktisat Mektebinin ecnebî sermayesine karşı bir taassubu, bir husumeti ve adâveti vardır. Hayır, biraz evvel Paşamızın dedikleri gibi biz Türkiye'yi, iktisadiyatını bir esirler ülkesi halinde ecnebî sermayesinin eline terk ve tevdi edemeyiz. Fakat memleketimizde meşru bir surette kazanmak ve yaşamak isteyen yabancı sermayesine kâmun ve nizamlarımıza tâbi olmak üzere Türkiyelilerden fazla bir imtiyaz, bir hile ardında koşmamak şartıyla memleketimizde her türlü teşkilâtı, hatta diğer milletlerin gösterdiği kolaylıkları irae etmeye her zaman hazırız".

Halk Devleti - Halk Hükümeti

İktisat Vekili, kurulacak olan devletin niteliğini yine Gazi Paşa'nın izinden giderek *Halk Devleti* ve *Halk Hükümeti* kavramlarını kullanarak konuşmasını sürdürür. İlginç ve önemli bir husus olarak dikkatinizi çekerim; bugünün diliyle *ekonomi bakanı* devletin takip edeceği siyasetin yönünü, üretici sınıflar göstermeli ve belirtmelidir, demektedir.

Hanımlar, efendiler;

Türk hâkimiyet-i milliyesi, ancak ve ancak Türkiye hâkimiyet-i iktisadiyesine istinadla pâyidar olabilir. Binaenaleyh, bundan sonra Devletin takip edeceği siyasetin istikametini çiftçinin üvündiresi, san'atkârın çekici hilâsa iktisadiyatımızın menafî-i âliyesi göstermeli ve çizmelidir ki, hakikî, millî bir Türk (Halk Devleti) teessüs edebilsin. Türkiye, tarihinin hiç bir safhasında

bugüne kadar bir halk devleti idaresi ve binaenaleyh millî bir devir yaşamadı.

Hanımlar, efendiler;

Milletler âli menfaatlerini ihmâl eden idareleri sonunda silâhla devirirler. Bundan üçbuçuk yıl evvel Türkiye'nin Efendi halkı da böyle yaptı. Ve icabederse herhangi bir kuvveti yine ve her gün silâhla devirmeğe kadirdir. Ve bunu dâhile ve harice karşı yapabiliriz ve yaptık. Maamafih yeni halk hükümeti, milletin menafî-i aliyesini ihmâl etmeyecektir ve edemez ve bunlara muvaffak olacaktır.

Mahmut Esat, konuşmasının sonuna doğru iktisadiyatımızın gelişmesi için alınması lazım gelen tedbirleri de altı başlıkta özetler;

"Hanınlar, efendiler;

Yeni iktisadiyatımızın inkişafı için bugün ittihazı lâzım gelen âcil tedbirler meyanında birkaç şey tavsiye etmek, hatırlatmak isterim.

1. Meslek teşkilâtı,

2. Kredi müessesatı,

3. Makine devri,

4. İktisat cidâline toplu çıkmak,

5. Kendi kendimize yetmek,

6. İstihsâlimizi tezyid ve tanzim, ithalât ve ihracatımız arasında tevazün husule getirmek."

İktisat Vekili Dr. Esat, Mesleki Temsil İlkesinin hararetli bir savunucusu ve örgütlenme özgürlüğünden yana olduğunu bu konuşmada da hissettirir:

"Meslek teşkilâtı, meselâ çiftçi dernekleri, amele, tüccar sendikaları ve ilâh, vücade getirilmedikçe ve bunlar haklarını müttehiden düşünerek istemedikçe, gerek harice ve gerekse dahile karşı zayıf kalırlar. Ben teşkilâtı hayatın yarısı olmak üzere telâkki ediyorum."

Yeni Türkiye

Konuşmasının sonunda cehaletin tasfiyesinin çok önemli olduğundan bahseden Esat Bey, yine teşkilatın önemini vurgulayarak konuşmasını Yeni Türkiye tarifiyle tamamlar;

"Yeni Türkiye, sabanın, çekicin, sây'in, zekâ ve liyâkatin hakkını, hürriyet ve istiklalini istiyor ve cidâlini, öne çıkaracak harici ve dahili her kuvveti yıkmaya kâdir olabilecek bir surette yapıyor."

Kâzım Karabekir Paşa

Kaynak: Karabekir, Kazım (2001). *İktisat Esaslarımız. Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi.* (Yayına Hazırlayan: Orhan Hülâgü - Ömer Hakan Özalp). Emre Yayınları. 2. Baskı. s.206. Haziran. İstanbul

Kongre Divan Başkanı Kâzım Karabekir Paşa'nın Açış Konuşması

Gazi Mustafa Kemal ve Mahmut Esat Bey'den sonra kürsüye gelen Karabekir Paşa'nın konuşması oldukça kısadır ve bu kısmın girişinde değindiğimiz "Üç Konuşma - İki Siyaset" başlığındaki *ikinci siyaseti* temsil etmektedir. Zira Mustafa Kemal Paşa ve Mahmut Esat'ın konuşmalarındaki devrimci öğelerden hiç mi hiç eser yoktur.

Özetle;

"İktisattan ben şu üç maddeyi temel biliyorum: Birincisi insanlarımızı, hayvanlarımızı istihsalatımızı (üretimimizi) iyi koruyalım. İkincisi üretimimizi çoğaltmak, harice satıp para çekmek gerekir. Üçüncüsü pek mühimdir (...) Sarfiyat ve tüketimi azaltmak. Bu hususta özellikle hanımlara büyük görevler düşüyor. Düğünler nedeniyle mahv-

lan aileler var, moda yüzünden bedbaht kalan aileler var. Moda ve düğünlerle meydana gelen tahripkâr israflardan kaçınmalıyız.”

Karabekir Paşa, açış konuşmasını aşağıdaki paragraf ile nihayettendirirken iki çift kavramdan bahseder: *İktisat ordusu - iktisat birliği.*

“Hulâsa olarak sözü nihayettendiriyorum ki... Fedakâr amelemiz, tarihimizin pek şerefli sahifelerini dolduran sanatkârlarımız, velinimet zürrâmız, muhterem tacirlerimiz vazifelerini canla başla başaracaklar ve Misak-ı Millî namına her türlü yenilikleri elbirliğiyle kavrayacaklar ve işte bu suretle iktisat ordusu da meydana atılmış olacaktır. Herşeyde esas birliktir, iktisat birliği dahi burada doğmaktadır.”

On üç buçuk milyon yoksul köylüler ülkesindeki askeri zaferin Doğu Cephesi’ndeki büyük kazanımlarının mimarı Kâzım Karabekir Paşa’nın Türkiye’nin sorunları ve çözüm önerilerine katkısı ne yazık ki budur. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuna ve büyük devrimlere giden sürecin başlangıcında yeni rejimin yönetimine aday olan kadroların bir bölümünü bu zihniyet temsil etmektedir.

1923’ün Şubat’ında İzmir’de sergilenen bu iki zihniyet / siyaset, Türkiye toplumunun, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin büyük şansını gösteriyor. Milli Mücadele’nin liderliği, Karabekir Paşa’nın temsil ettiği zihniyete tâbi ve teslim olsaydı, Türkiye’nin XX. yüzyıl tarihinin nasıl seyredebileceğini en azından bir senaryo olarak, yeni Türkiye toplumunu oluşturacak zihniyetin Mustafa Kemal’in değil, Kâzım Karabekir’in temsil ettiği zihniyet olması halini çokça düşünmemiz gerekmez mi?³⁹

³⁹ Korkut Boratav (2007a).

Bölüm VII- Ek-1. Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye İktisat Kongresi'ni Açış Nutku (Tam Metin)⁴⁰

(17 Şubat 1923)

Efendiler;

Aziz Türkiye'mizin iktisadi teâlisi esbabını (ekonomik yükselişinin yollarını) aramak ve bulmak gibi vatanî, hayatî ve millî bir gaye-i mukaddese (kutsal amaç) için bugün burada toplanmış olan sizlerin, muhterem halk temsilcilerinin huzurunda bulunmakla çok mesut ve bahtıyırım.

Efendiler;

Uzun gaflletlerle ve derin lâkaydî (kayıtsızlık) ile geçen asırların bünye-i iktisadımızda açtığı yaraları tedavi etmek ve çarelerini aramak, memleketi mâmuriyete (bayındırlığa), milleti refahiyat ve saadete isâl (ulaştırma) yollarını bulmak için vukubulacak mesainizin muvakkafiyetle (başarıyla) neticelenmesini temenni eylerim (sonuçlanmasını dilerim).

Arkadaşlar;

Sizler doğrudan doğruya milletimizi temsil eden halk sınıflarının içinden ve onlar tarafından müntehip (seçilmiş) olarak geliyorsunuz. Bu itibarla memleketimizin hâlini, ihtiyacını ve milletimizin elemelerini

40 Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın konuşma metni, Hâkimiyeti Milliye. 19 Şubat 1923, Numara: 743. s.1-2: Vakit, 18 Şubat 1923, Numara: 1864. s.1; Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir Yollarında. Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, İstihbarat Matbaası. Ankara. 1923, s.103-126: İzmir'de Anadolu Matbaası'nda basılan İktisat Esaslarımız adlı eski yazı kitapçıktan kopyasıyla birlikte aktaran: A. Afetinan (1989). İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat - 4 Mart 1923. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurulumu Yayınları. s.57-69. Ankara. Gündüz Ökçün (1981). Türkiye İktisat Kongresi. 1923 İzmir. Haberler-Belgeler-Yorumlar. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. s.243-256. Ankara. Serdar Şahinkaya (2009). Gazi Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası. s.119-132. ODTÜ Yayınları. Ankara. İlter N. Ertuğrul (2017). Cumhuriyet Kurulurken Devletçiliğin Ayak İzleri. s.368-388. Telgrafhane Yayınları. Ankara ve Atatürk'ün Bütün Eserleri (ATABE) (2005) Cilt:15. (23 Ocak- 30 Haziran 1923) içinde s.138-148. Kaynak Yayınları. Birinci Basım. Şubat. İstanbul. Hâkimiyeti Milliye'deki eski yazı metin Kemal Şenoğlu, Vakit ve İzmir Yollarında'dakiler Ahnet Hezarfen, İzmir İktisat Kongresi'ndeki ise Musa Sarkaya tarafından okunmuştur.

Ayrıca, ATABE'de yayımlanan metinle Ökçün'ün çevirip yayımladığı metin arasında paragraf bölmeleri açısından fark vardı. Bu durumlarda, Ökçün'ün metni esas alınmış ve dönemin yazım kurallarına da sadık kalınmıştır. Serdar Şahinkaya.

ve emellerini yakından ve herkesten daha iyi biliyorsunuz. Sizin söyleyeceğiniz sözler, alınması lüzumunu beyan edeceğiniz tedbirler, halkın dilinden söylenmiş telâkki olunur (sayılır). Ve bunun için en büyük isabetlere malik olur. Çünkü halkın sesi, Hakkın sesidir.

Efendiler;

Tarih, milletimizin itilâ ve inhitatı esbabını (yükseliş ve düşüş sebeplerini) ararken birçok siyasî, askerî, içtimaî (toplumsal) sebepler bulmakta ve saymaktadır. Şüphe yok, bütün bu sebepler hadisat-ı içtimaide müessirdirler (toplumsal olaylarda etkilidirler).

Bir milletin doğrudan doğruya hayatıyla alâkadar (ilgili) olan o milletin iktisadiyatıdır. Tarihin ve tecrübenin tespit ettiği bu hakikat bizim milli hayatımızda ve milli tarihimizde de tamamen tecelli etmiştir. Hakikaten Türk tarihi incelenirse yükseliş, düşüş sebeplerinin bir iktisat meselesinden başka bir şey olmadığı derhal anlaşılır.

Efendiler;

Tarihimizi dolduran zaferler yahut izmihlallerin kaffesi (zaferler ya da felâketlerin tamamı) ahval-i iktisadiyemizle münasebettar ve alâkardır (iktisadi durumumuzla ilişkili ve ilgilidir.).

Yeni Türkiya'mızı layık olduğu en üst mertebeye ulaştırabilmek için mutlaka iktisadiyatımıza birinci derecede önem vermek mecburiyetindeyiz. Çünkü zamanımız tamamen bir iktisat devrinden başka bir şey değildir.

Efendiler, bir milletin hayati vasıtalarını, refah ve saadetini teşkil eden iktisadiyatıyla iştigâl etmemesi, edememesi nazarı dikkati çeken bir durumdur. Fakat biz itiraf etmeye mecburuz ki iktisadiyatımıza lüzumu kadar önem vermemiş bulunuyoruz. Bir milletin doğrudan doğruya hayatî vasıtalarıyla iştigal etmemesi veya edememesi, o milletin yaşadığı devirler ile ve o devirleri tespit eden tarihiyle çok alâkardır. Dolayısıyla biz de eğer iştigal edememiş isek, hakiki sebeplerini, geçirdiğimiz devirlerde ve bilhassa tarihimizde arayabiliriz. Fakat böyle bir inceleme yaptığımız zaman, ne yazık ki, itirafa mecburuz ki, biz henüz şimdiye kadar hakikî, ilmî, olumlu manasıyla millî bir devir yaşamadık. Dolayısıyla millî bir tarihe sahip olmadık.

Bu noktayı biraz açıklayabilmek için hep beraber Osmanlı tarihini hatırlayalım. Osmanlı tarihinde bütün çabalar, bütün mesai, milletin

arzusu, emelleri ve hakiki ihtiyaçları bakımından değil, belki şunun bu-
nun özel emellerini, ilitiraslarını tatmin bakımından vuku bulmuştur.

Meselâ Fatih, İstanbul'u zapt ettikten sonra, yani Selçuklu saltana-
tıyla Doğu Roma İmparatorluğu mirasına konduktan sonra, Batı Roma
İmparatorluğu'nu da zapt ederek azametli bir saltanat kurmak istedi.
Böyle bir emeli takip ve tatbik edebilmek için bütin milleti, aslî unsuru
arkasından bu hedefe doğru sevk etli.

Meselâ Yavuz Selim, Fatih'in açtığı batı cephesini tespit etmekle be-
raber, bütin Asya İmparatorluğunu birleştirerek büyük bir İslam birli-
ęi meydana getirmek istedi.

Kanuni Süleyman her iki cepheyi genişletmek, bütün Bahr-i Sefid'i
(Akdeniz'i) bir Osmanlı havzası haline getirmek, Hindistan üzerinde
nüfuzunu tesis eylemek gibi çok azametli, şahane bir siyaset takip etti.
Bu siyasetin tatbiki için de asli unsuru, milleti kullandı.

Arkadaşlar;

Bütün bu efal ve harekât (eylem ve hareketler) tetkik olunursa
(incelenirse) görülür ki, bu kudretli ve azametli padişahlar, siyaset-i
hariciyelerini (dış politikalarını) emelleri, arzuları ve ihtiraslarına is-
tinat ettirmişler (dayandırmışlar) ve teşkilat ve siyaset-i daliliyelerini
(iç politikalarını), bu mevlûd ihtirasat olan siyaset-i hariciyelerine
(ihtiraslarının doğurduğu dış politikalarına) göre, tanzim mecburiye-
tinde kalmışlardır. Halbuki dış politika, iç teşkilat ve iç politikaya da-
yandırılmak zorundadır, yani dahili teşkilatının tahammül edemeyece-
ęi genişlikte olmamalıdır. Aksi takdirde felâket ve hüsrân muhakkaktır.
Hayali, harici siyasetler peşinde dolaşanlar, dayanak noktalarını kendi-
liğinden kaybederler.

Filhakika (hakikaten) Osmanlı hakanları, aslanan bu noktayı unut-
tular. Bütün efal ve harekâtlarını hayaller ve emeller üzerine bina etti-
ler. İç teşkilatlarını dış politikalarına uydurmak mecburiyetinde kalın-
ca, zaptettikleri yerlerdeki bütün unsurları; lisanları, dinleri, ananeleri,
her şeyi başka başka olan ve birçok milletlerden ibaret bulunan bu ana-
sırı (unsurları) olduğu gibi muhafaza mecburiyetinde kaldıktan başka,
onlara istisnalar, imtiyazlar bahşettiler.

Diğer taraftan unsur-u aslîyi uzun seferlerde, fütühat meydanlarında dolaştırdılar ve bu suretle unsur-u aslî kendi kendini tahrip etmiş oluyordu.

Bu itibarla, millet, yani unsur-u aslî; kendi yurdunda esbab-ı hayatiyesini istihsal için çalışmaktan mahrum bir halde bulunuyordu. Bu taci-dârlar (taş - taht sahipleri), milleti böyle diyar diyar dolaştırmakla iktifa etmiyorlar (yetinmiyorlar), belki fütühat dairesi dahiline giren halkı (fethedilen yerlerdeki halkı) memnun etmek, ecnebîleri (yabancıları) memnun etmek için unsur-u aslînin hukukundan (haklarından), menabi-i iktisadiyesinden (iktisadi kaynaklarından) birçok şeyleri atıyye (hediye) olarak onlara bahşediyorlardı.

Meselâ Fatih zamanında Cenevizlilere verilen imtiyazlar bu kabil-dendir. Nitekim bu imtiyazlarla açılan yol kendisinden (Fatih'ten) sonra tevessû etmiş (genişlemiş) bulunuyordu. Ve bu imtiyazat ve bu istisnaiyet, Devletin en güçlü, en azametli zamanında vuku buluyordu ve bunlar mahzâ ihsan-ı şâhane olmak üzere (sırf padişah ihsanı olarak) vuku buluyordu.

Hepiniz hatırlayabilirsiniz: Kanunî zamanında Venediklilerle bir ticaret muahedesi (antlaşması) yapılmak istenmişti. Fakat Padişah bunu şerefine ve izzetinefsine aykırı buldu. Zira ona göre muahede, eşit milletler arasında yapılırdı. Halbuki, o zaman Venedikliler bir bende (kul) makamında idiler. Dolayısıyla zat-ı şâhane böyle bir hükiümetle anlaşma yapamazdı. Fakat ona müsaadatta (müsaadelerde) bulunabilirdi ve müsaadelerde bulundu. İşte bu müsaade kelimesi bilahâre (daha sonra) Kapitülâsyon kelimesiyle tercüme edilmişti. Halbuki, biliyorsunuz bu, arz-ı teslimiyete (tam teslimiyete) mecbur olanlar ve bir kal'a içinde mahsur olanlar (bir kale içinde kuşatılıp tam teslimiyete mecbur olanlar) arasında kullanılan bir kelimedir.

Bu ufak tafsilatı iki noktadan tekrar edeyim: Millet evi ile ve esbab-ı hayatiyesiyle iştigalden memnu (yasaklı) diyar diyar dolaştırılıyor ve bu yeni diyarlar(ın) halkı birçok istisnaya, birçok imtiyaza sahip olarak çalışıyor; yâni fatihler unsur-u aslîyi (asli unsuru) peşine takarak kılıçla fütühat yaparken, zapt olunan memalik ahalisi (ülkelerdeki halk) kazandıkları imtiyazlarla, muhtariyetlerle, sabanlarına yapışıyor ve toprak üzerinde çalışıyorlardı. Fakat Efendiler, kılınçla fütühat yapanlar, sa-

banla fütüihat yapanlara binnetice terk-i mevki etmeğe (sonuçta mevkisini terk etmeye mahkûmdur).

Bu bir hakikattir ki, tarihin her devrinde aynen vâkidir. Mesela Fransızlar Kanada'da kılınç sallarken oraya İngiliz çiftçisi girmişti. Bir müddet kılınçla saban yekdiğeriyle mücadele etti ve nihayet saban galebe çalarak İngilizler Kanada'ya sahip oldular.

Efendiler,

Kılınç kullanan kol yorulur nihayet kılıcı kınına koyar ve belki kılınç o kında küflenmeye, paslanmaya mahkûm olur. Fakat saban kullanan kol her gün daha ziyade kuvvetlenir ve daha çok sahip olur.

Efendiler,

Osmanlı fatihleri, hakanları, istilacıları asli unsur ile beraber sabanın önünde mağlup olup ricata başladıktan sonra, asıl felaketlerin büyüğü başladı. Padişahın lütfu olarak yabancılara bahşedilmiş olan ve ülke içindeki gayrimüslimlere verilen her şey kazanılmış hak sayıldı. Fakat yabancılar bunun ile de yetinmediler; belki her gün bunları genişletmek için çareler aradılar ve buldular.

Dahili unsurlar (gayrimüslim unsurlar) korumaya muktedir oldukları imtiyazlara dayanarak ve dışarının daima teşvikine ve yardımına sığınarak devletin ve asli unsurun imhasıyla siyâsî bir mevcudiyet kazanmak için çalışmaktan geri durmadılar. Yabancılar bir taraftan bu unsurları teşvik ediyorlardı; diğer taraftan da kendileri müdahale ediyorlar ve her müdahalede yine devlet ve milletin aleyhine olmak üzere yeni yeni birtakım imtiyazlar, haklar alıyorlardı. Bu devamlı baskılar altında zaten fakir düşmüş olan anayurtta asli unsur devlete verebilecek parayı güç tedarik ediyordu. Fakat tacidarlar, saraylar, Bab-ı Âliler debdebeyi devam ettirebilmek için paraya muhtaç idiler. Zevk ve ihtiraslarını temin edebilmek için her ne pahasına olursa olsun bu parayı tedarik etme çaresine girişmişlerdir. O çareler de, dış borç anlaşmaları oluyordu.

O kadar çok borçlanıyor, o kadar kötü şartlarla borçlanıyorlardı ki, bunların faizlerini de ödemek mümkün olmamaya başladı. Ve en sonunda bir gün Osmanlı devletinin iflasına karar verdiler ve Düyun-ı Umumiye belasını başımıza köktürdüler.

Efendiler,

Milletin içine düştüğü bu hazin halin ve bu sefaletin sebeplerini arayacak olursak, doğrudan doğruya devlet kavramında buluruz.

Biliyorsunuz ki, Osmanlı devleti, saltanat-ı şahsiye ve en son beş on sene zarfında saltanat-ı meşruta esasına dayanarak yönetiliyordu. Saltanat-ı şahsiyede her hususta yalnız tacidatların arzu, emel ve iradeleri hâkimdir. Söz konusu olan yalnız odur.

Milletlerin arzu, emel, irade ve ihtiyaçları söz konusu olmaktan uzaktır. Millet emellerinden ve iradelerinden yoksun bırakılmıştır. Tacidatlar kendilerini Allah tarafından gönderilmiş bir ilahi şahsiyet farz ederler. Etraflarını çeviren menfaatperestler, padişahın zihniyet ve arzusunu bir lâzime-i semaviye, bir lâzime-i Kur'aniye gibi herkese telkin ederler. Bu telkinler karşısında hakikaten bir gün bütün halk, bu arzu ve iradelerin yapılması -muhakeme etmeden- iradat-ı semaviye olduğuna kani olur. Bundan tecerrüde rıza gösteren bir milletin akıbeti elbette felakettir, elbette musibettir.

Arkadaşlar!

Son nitelendirdiğim noktada artık Osmanlı Devleti gerçekte ve fiilen istiklalden mahrum bir hale getirilmişti. Bir devlet ki, kendi tebaasına koyduğu vergiyi yabancılara koyamaz; bir devlet ki gümrükleri için rüsum işlemleri ve diğerlerini tanzim etmekten yasaklanır ve bir devlet ki yabancılar üzerinde yargı hakkını tatbikten mahrumdur. O devlete müstakil denilemez.

Devletin ve milletin hayatına yapılan müdahaleler yalnız bu kadar değil, bundan daha fazladır. Doğrudan doğruya milletin hayati ihtiyaçlarından olan, mesela şimendifer yapmak için mesela fabrika yapmak için, mesela her şey yapmak için devlet serbest değildi. Böyle bir şeye teşebbüs olunursa mutlaka müdahale edilirdi.

Hayatını teminden aciz olan bir devlet bağımsız olabilir mi?

Arz ettiğim gibi hakikatte devlet bağımsızlığını çoktan kaybetmişti ve Osmanlı ülkesi yabancılardan serbest bir sömürgesinden başka bir şey değildi ve Osmanlı halkı, Türk milleti esir vaziyetine getirilmişti. Bu sonuç, arz ettiğim gibi milletin kendi irade ve hâkimiyetine sahip bulunamamasından ve bu irade ve hâkimiyetin şunun bunun elinde istimâl edilmesinden (yolsuzca kullanılmasından) neşet etmişti (kaynaklanmıştı).

O halde katiyetle diyebiliriz ki, biz milli bir devir yaşamıyorduk. Milli tarihe sahip bulunmuyorduk. Mesela, Osmanlı tarihi, padişahların, hakanların, şahısların, en nihayet zümrelerin destanı mahiyetinde idi. Mazinin; asırların elimize tarih diye uzattığı kitabın mahiyeti bundan ibarettir.

Arkadaşlar,

Milletin hakimiyetine sahip olamaması yüzünden dahil olduğumuz Harb-i Umumîde kıymetli evlatlarımızdan mürekkep kahraman ordularımızın Galiçya, Romanya Makedonya, Kafkas şahikaları (tepeleri), Sina çöllerinde düştüğü zahmetleri hatırlatacak kadar çok zaman geçmedi ve en nihayet bu Harb-i Umuminin uğursuz neticesi de malumdur. Özellikle Mondros Mütarekesiyle açılan (Mütareke) devrin(in) manzarasını, bir an düşünmek isteyecek olursanız baştan aşağı kadar bir manzara-i inhilâlden (dağılma manzarasından) başka bir şey olmadığını anlarsınız.

Devletler, her türlü hukuk-u insaniyeden tecerrüd ederek (insanlık haklarından ayrılarak/insanlık haklarını yok sayarak) memleketimizin en kıymetli ve en verimli yerlerini çiğnediler.

İzmir'i, Bursa'yı Eskişehir'i ta Sakarya'ya kadar; sonra bütün Adana ve havalisini ve Trakya'yı, İstanbul'u en aziz yerlerimizi çiğnediler. Fakat düşmanlarını bu hareket tarzından daha acı ve feci ve daha çok teessüf edilecek olan bir nokta varsa, o da bu memleketin asırlardır başında bulunan insanların dahi düşman saflarına geçmiş bulunmasıdır.

Arkadaşlar,

Biliyorsunuz ki, bu dahili düşmanlar, harici düşmanların yapmadığı ve yapmaya muktedir olamayacağı kötü ve feci fiilleri ve hareketleri yapmakta tereddüt göstermemişlerdir.

Harici düşman kuvvetleri saydığımız aziz vatan topraklarında bulunurken, padişahın iradeleri ve çıkarttığı fetvalarla ve Hilafet ordularıyla bu mâsum millet şurada, burada izlâl ve iğfal olunuyordu. (doğru yoldan saptırılıyor ve kandırılıyordu) Ve kendi mevcudiyetine karşı, farkına varamayarak; silah kullanıyordu. Zaten çoktan beri manen ve fiilen bağımsızlığından mahrum edilmiş olan Osmanlı devletinin bitişine muvaffakiyet hasıl olmuştu. Osmanlı devleti tamamen çökmüştür.

Fakat düşmanlarımız aynı zamanda Osmanlı devletiyle beraber Türk milletinin de, asli unsurun da, bu memleketin hakiki halkının da mahvolduğunu ve çöktüğünü zannetti. İşte bunda çok aldanyıyorlardı. Osmanlı devleti gibi birçok devlet kurmuş olan Türk milleti mahvolamazdı. Ve mahvolmamıştı. Bilakis hayatına vurulan bu darbelerden, hari-ci düşmanların ve dahili düşmanların acı darbelerinden birdenbire büt-tün teyakkuzlarını, bütün intibahlarını (uyanışlarını) takındı ve haya-tını, şerefini kurtarmak için kemâl-i şerefle başını kaldırdı; müttehiden ve müsteniden (birlik ve dayanışma içinde) ortaya atıldı.

İşte milletimiz o dakikadan itibaren milli devreye girdi, bir halk dev-resinin mebdeini (başlangıcını) kurdu. Millet bu noktadan işe başladı-ğı gün, kendisine hedef olan (hedeflediği) yolların ve bizzat hedefin ne kadar kesif zulmetler içinde bulunduğunu hepimiz hatırlarız. Fakat bu hal milletimizi yeise düşürmedi. Kemâl-i azim ile hedefine adımlarını attı.

Efendiler,

Milletimiz kesin ve gerçek kurtuluşa ulaşabilmek için, iki umdeye da-yanmanın şart olduğunu anladı. Onlardan birincisi: Misak-ı Milli'nin ifade ettiği ruh ve mana.

İkincisi: Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun tespit ettiği değiştirile-mez gerçeklerdir.

Biliyorsunuz ki, Misak-ı Milli, milletin tam bağımsızlığını sağlayan ve bunun için iktisadiyatında gelişmesine mani olan bütün sebepleri bir daha ve avdet etmemek (geri dönmemek) üzere lağveden bir düstur-dur. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu (da) Osmanlı İmparatorluğunun, Dev-letinin tarihe münkalib olduğunu (Osmanlı İmparatorluğu'nun ta-rih olduğunu) idrak eden, onun yerine yeni Türkiye devletinin geçti-ğini ilân eden bir kanundur ve bu devletin hayatında egemenliğin ka-yıtsız şartsız milletin uhdesinde (millette) kalacağını ifade eden kanun-dur. Bu kanun, egemenliğin milletin elinde kalabilmesi için halkın ken-dini yönetmesini şart kılan bir kanundur.

Artık Türkiye halkı için yegâne temsilci, yasama ve yürütme yetki-sine sahip olan Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmetidir, diyen kendi meclisidir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir, diyen bir kanundur ve Bab-ı Âli yerine Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmetini ko-yan bir kanundur.

Efendiler,

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmetinin milletten aldığı yön, tam bağımsızlık, ulusal egemenlik umdelerine dayanarak milleti zengin, müreffeh ve mesut; ülkeyi mâmur etmekten ibarettir. Böyle olmakla beraber Teşkilât-ı Esasiye Kanunu özel bir madde ile Meclis'in vazifesini daha açıklar. O vazifeler ki, doğrudan doğruya milletin hakkı ve yetkisi iken asırlarca şunun bunun elinde kalmıştır. Artık bu hakkın ve yetkinin hiçbir sebep ve suretle hiçbir makama ve şahsa terk olunamayacağını ve verilemeyeceğini kesinlikle ifade etmek için özel bir madde koymuştur.

Bu umde icabı bütün cihan bilmelidir ki artık Türkiye halkı; egemenliğini hiçbir şahıs ve makama veremez. Egemenlik demek şeref demek, namus demek, haysiyet demektir. Bir milletten bu evsaf-ı medeniye ve insaniyesinin (insanlık ve uygarlık vasıflarının) terkin talep etmek onu insanlıktan çıkarmak demektir.

Efendiler,

Milletimizin bu iki esasa dayanarak çalışmaya başladığı günden bugüne kadar geçen zaman, çok değil; üç buçuk dört seneden ibarettir. Fakat milletimizin kazandığı muvaffakiyet ve muzafferiyet bu senelere sığamayacak kadar çoktur, taşkındır, coşkundur, yüksektir, kuvvetlidir.

Hakikaten o irade-i seniyeler; hilafet ordularıyla ve bin türlü teşvikler ve yalanlarla vukua getirilen isyanların tamamı bastırılmıştır. Ve millet tüfeksiz, topsuz, parasız bulunduğu bir zamanda yeniden Dünyanın en kudretli, en azametli ordusunu teşkile kudretyâb olmuştur... Ve o ordu da, daha henüz teşekkül halinde iken Birinci İnönü, İkinci İnönü, Sakarya zaferlerini kazanmış ve cihanı hayretlerde bırakan en son muzaferiyeti de kemâl-i şiddet ve süratle kazanarak düşman ordularını bire kadar mahvetmiştir.

Fakat efendiler, tam bağımsızlık için şu düstur vardır: Hakimiyet-i milliye, hakimiyet-i iktisadiye ile tarsin edilmelidir (Ulusal egemenlik iktisadi egemenlik ile sağlamlaştırılmalıdır). Bu kadar büyük gayeler, bu kadar mukaddes, azametli hedefler yalnız kâğıt üzerinde düsturlarla, arzu ve hırslarla husûl bulamaz. Bunların tamamının tahakkukunu temin edebilmek için yegâne kuvvet, en kuvvêtlî temel iktisadiyattır. Siyasî, askerî muzaferiyetler ne kadar büyük olursa olsunlar, iktisadi zaferle ile taçlandırılmazsa, semere-i netice payidar olamaz. En

kuvvetli ve parlak zaferimizi de taçlandıran semerat-ı nafiayı (yararlı sonuçlarını) temin için hâkimiyet-i iktisadiyemizin temin ve tarsini (sağlanması ve sağlamlaştırılması) lazımdır.

Bu kadar feyizli, bu kadar kuvvetli olan yeni Hükûmetimizin düşmansız kalacağını farz etmek doğru değildir. Bunun için çok kundaklar koyarak münhedim etmeğe (yıkmaya) çalışacak ve suikastlare teşebbüs edecekler bulunacaktır. Bütün bunlara karşı silahımız iktisadiyatımızdaki kuvvet, sağlamlık ve muvaffakiyetimiz olacaktır.

Efendiler, dahil olduğumuz halk devrinin, milli devrin, milli tarihini de yazabilmek için kalemler, sabanlar olacaktır. Bence halk devri, iktisat devri kavramı ile ifade olunur. Öyle bir iktisat devri ki, memleketiniz mamur, milletimiz müreffeh ve zengin olsun. Bu noktada bir felsefeyi hatırlayınız; o da "El kanâatü kenzü'n lâ-yüfnâ"dır. (Kanaat, tükenmez hazinedir.)

Kanaati; "kenzi lâ-yüfnâ" (tükenmez hazine) farz etmek, fakirliği fazilet bilmek felsefesine de iktisat devri artık son versin.

Efendiler, bu felsefeyi yanlış tefsir yüzünden bu millete büyük fenalık edilmiştir. Allah yarattığı nimet ve güzellikleri insanların istifadesi için yaratmıştır. Allah zekâ ve akli insanlara bunun için verdi.

Eğer vatan denilen şey, kupkuru dağ ve taşlardan, viran köy, kasa-ba ve şehirlerden ibaret olsaydı, onun zindandan farkı olamazdı. Felsefenin sahipleri memleketi zindan ve cehennemden başka bir şey yapmamıştı. Bu vatan, evlat ve torunlarımız için cennet yapılmaya layıktır. Bu, faaliyet-i iktisadiye ile kabildir.

Öyle bir iktisat devri ki, artık milletimiz insanca yaşamasını bilsin ve o esbabı bilerek ona göre lazım olan tedabire tevessül etsin (insanca yaşamanın nelere bağlı olduğunu öğrensin ve ona göre gereken önlemleri alması.)

Arzumuz şudur: Bu memleketin efradı (fertleri) ellerinde numuneleriyle, ziraatın, ticaretin, sanatın, emeğin, hayatın bir temsilcisi olsun. Artık bu memleket böyle fakir, bu millet hakir değil belki de memleketimiz zengin memleketidir. Bu yeni Türkiye'nin adına çalışanlar diyarı denir. İşte millet böyle bir devir içinde bulunuyor; bu millet böyle

bir devri yüceltecek ve tarihini de yazacaktır. Bu tarihte en büyük makam çalışanlara ait olacaktır.

Efendiler,

Türkiye İktisat Kongresi, tarihte ilk defa ihraz-ı mevki-i bülend edecek (yüksek mevki kazanacak) bir kongredir. Ve sizler bu memleketin ihtiyacını, milletin ihtiyacını ve milletin kaabiliyetini ve bunun karşısında dünyada mevcut olan çok kuvvetli iktisat teşkilatını nazara alarak, alınması lazım gelen tedbirleri kemal-i vuzuh ile teati ve tesbit etmelisiniz. O tedbirler tatbik olundukça memleketimiz nurlara, feyizlere müstağrak olsun.

Arkadaşlar,

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmetiniz tabii milletin emelleri dairesinde terakki ve teceddüde (ilerlemeye ve yeniliğe) tamamen taraftardır. Bunun için memleket ve millete faydalı kabul edeceğiniz tedbirleri büyük bir memnuniyetle nazarı dikkate alacaktır. Buna şüphe etmiyorum.

Efendiler, iktisadiyat sahasında düşünürken ve konuşurken zannolunmasın ki, biz yabancı sermayeye hasım bulunuyoruz. Hayır, bizim memleketimiz vâsîdir (geniştir) Çok sây (çalışma/emek) ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelere lazımgelen teminatı vermeye her zaman hazırız ve arzu edilir ki, ecnebi sermayesi bizim sâyimize (emeğimize) inzımam etsin (katılsın) ve bizim ile onlar için faydalı neticeler versin: fakat eskisi gibi değil. Hakkaten mazide ve Tanzimat devrinden sonra yabancı sermayesi memlekette müstesna bir mevkie malikti (sahipti). Ve ilmi manasıyla denebilir ki, devlet ve hükûmet ecnebi sermayenin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Her yeni millet gibi Türkiye buna muvafakat edemez (razı olamaz). Burasını esir ülkesi yaptırmayız.

Arkadaşlar, son söz olarak demiştim ki, biz memleketimizi artık esir ülkesi yaptıramayız. Nazar-ı dikkatimizi celbetmiş olan Konferansın son müzakereleri bu nokta ile ilgilidir. Lozan Konferansının talîke (kesintiye) uğraması aynı mesele ve noktadan münbaistir (ileri gelmek-

tedir). Ordularımız en büyük bir zaferi kazanmışlar ve meşy-i muzafferanesini tevkif edecek (muzaffer yürüyüşünü durduracak) hiçbir mânia (engel) mevcut değildi. Böyle bir zamanda İtilaf Devletleri, hukuku-u tabiiye ve meşruamızı (doğal ve meşru haklarımızı) müzakerât ile tasdik edeceklerini, müzakerâtla halledeceklerini söylediler ve bizi konferansa dâvet ettiler.

Millet Meclisi ve Hükûmetimiz samimi olarak barış taraftarı bulunduğu için, muzaffer ordularımızı durdurarak, heyet-i murahhasımızı (delege heyetimizi) Lozan'a gönderdik. Aylardan beri müzakerât, münakaşât devam etti. Muhataplarımız hukukumuzu tasdik etmiş olmadı (haklarımızı onaylamadı).

Konferanstaki muhataplarımız bizimle üç-dört senelik değil, üçyüz ve dört yüz senelik hesabı rü'yet ediyorlar (hesapları görüyorlar) ve hâlâ muhataplarımız Osmanlı Devletinin tarihe karıştığını ve bugün yeni Türkiye'nin mevcudiyetini, bunu kuran milletin çok azimkâr, imanlı ve celâdetli olduğunu, tam bağımsızlığından ve milli egemenliğinden zerre kadar fedakârlık yapamayacağını hâlâ anlayamamışlardır. Bu yüzden İtilaf Devletleri duçar-ı tereddüt oldu (tereddüte düştü). İstedikleri kadar tereddüt edebilirler. Bu millet artık kararını vermiştir. Bu millet için artık tereddüt devirleri çoktan geçmiştir.

Devletlerin delege heyetimize verdikleri son proje bittabî şayan-ı kabul (kabule değer) görülmedi. Ve diğer murahhaslar gibi bizimkiler de vâz'iyeti Hükûmet ve icabederse meclise izah etmek üzere memlekete avdet ediyorlar. Tabii istizahat olacaktır.

Nihayet butün cihan bilsin ki, bu millet tam bağımsızlığının temin edildiğini görmedikçe, yürümeye başladığı yoldan bir an tevakkuf etmeyecektir (durmayacaktır).

Biz, kimseden fazla bir şey istemiyoruz. Her medeni milletin mâlik olduğu şeylerden mahrum edilmemeliyiz. Haklarımız tabiidir, meşrudur, makuldür ve bize lazımdır. Ne kadar haklı isek, bunu müdafaa için de memleket ve milletimizin kabiliyet ve kudreti de o kadardır.

Efendiler,

Görülüyor ki, bu kadar kat'i ve yüksek bir zafer-i askerîden sonra dahi bizi barışa kavuşmaktan men eden sebepler, doğrudan doğruya esbab-ı iktisadiyedir (iktisadi sebeplerdir), mülâhazat-ı iktisadiyedir (iktisadi

düşüncelerdir). Çünkü bu devlet, İhamiyet-i iktisadiyesini temin ederse o kadar kuvvetli temel üzerinde yerleşmiş ve yükselmeye başlamış olacaktır ve artık bunu yerinden kıymdatmak mümkün olamayacaktır. İşte düşmanlarımızın, hakikî düşmanlarımızın uygun bulmadıkları, bir türlü rıza göstermedikleri budur.

Efendiler,

Bu fiilen vaki olmuştur. Barış denilen şeyin temini için ecnebilerin bu hakikati itiraf etmemekteki tereddütlerine mantikî manâ vermek mümkün değildir. Çok şâyan-ı arzudur ki, pek yakın bir zamanda onlar da bu hakikati itiraf ederler ve bütün cihan medeniyetinin pek büyük havahiş ve tahassürle intizar ettiği (istek ve hasretle beklediği) barışın yapılmasına mâni olmak mesuliyetinden içtinap ederler (çekinirler/sakinirler). Biz şimdiden esbab-ı hayatiyemizi temine başlamış bulunuyoruz. Ve bittabi hâl-i sulhun in'ikadında (barış durumunun inşasında) daha büyük inkişaf (gelişmeler) oluyor. Fakat muvaffak olmak için çok çalışmak lazım olduğunu bilmeliyiz. İktisadiyat, iktisadiyat diyoruz. Fakat arkadaşlar, iktisadiyat demek, her şey demektir. Yaşamak için, mes'ut olmak için, mevcudiyet-i insaniye için ne lazımsa bunların kâffesi (tamamı) demektir; ziraat demektir, ticaret demektir, sây (çalışmak) demektir, herşey demektir. Bütün bu hususatta el'an memleket ve milletimizin ne halde olduğunu sizler çok güzel bilirsiniz. Tavsif etmek (nitelendirmek) istemeyeceğini. Ancak memleketimizin vü'satı (genişliği) ve nüfusumuzun bu vü'satle ne kadar gayri mütenasip (orantısız) olduğunu da hatırlayınız. Bu vâsi (geniş) ve feyizli (verimli) toprakları işleyebilmek, işletebilmek için noksan olan el emeğini, mutlaka fennî aletler ile telafi etmek mecburiyetindeyiz. Memleketimizi bundan başka şimendiferler ile ve üzerinde otomobiller çalışır şoselerle şebeke haline getirmek mecburiyetindeyiz. Çünkü Batı'nın ve cihanın vasıtaları bunlar oldukça, şimendiferler oldukça, vapurlar oldukça, bunlara karşı deve ile merkepler ve kağnı ile ve tabii yollar üzerinde müسابakaya çıkışmanın imkânı yoktur. Memleketimiz ziraat memleketidir. Bu itibarla halkımızın ekseriyeti çiftçidir, çobandır. Dolayısıyla en büyük kuvveti, kudreti bu sahada gösterebiliriz. Ve bu sahada mühim müsabaka meydanlarına atılabiliriz. Fakat aynı zamanda san'atımızı da tezyid ve tevsî etmek (artırmak ve genişletmek) mecburiyetindeyiz. Eğer san'at hususun-

da yine müsamahakâr (görmezden gelirse) o halde âsar-ı sanâyîde (sanayi eserlerinde) yine haricin haraçgüzârı (haraç vereni) oluruz, mahsullerin ve mamullerin mübadelesi ve servete dönüştürülmesi için ticarete ihtiyacımız vardır. Ticaretimizin ağyar (yabancı) elinde kalması, memleketimizin servetinden lüzumu kadar istifade edememeği bais (sebe) olur. Fakat bütün bunlar söylenildiği kadar basit ve kolay olmayan şeylerdir. Bunda muvaffak olabilmek için memleketin ve milletin ihtiyacına uygun esaslı program üzerinde bütün milletin müttehit ve hemâhenk olarak (birlik ve uyum içinde) çalışması lazımdır. Heyet-i Âliyeniz bu esasatın en kıymetlilerini inşaallah bulup ortaya koyacaksınız.

Arkadaşlar, bence yeni Devletimizin, yeni Hükûmetimizin bütün esasları, bütün programları iktisat programından çıkmalıdır. Çünkü demin dediğim gibi, her şey bunun içinde mündemictir (yer almaktadır). Dolayısıyla evlatlarımızı o suretle talim ve terbiye etmeliyiz, onlara o suretle ilim ve irfan vermeliyiz ki, âlem-i ticaret, ziraat ve san'atta ve bütün bunların faaliyet sahalarında müsmir (verimli) olsunlar, müessir (etkili) olsunlar, faâl olsunlar, amelî bir uzuv olsunlar. Dolayısıyla maarif programımız, gerek ibtidaî (ilk) tahsilde, gerek orta tahsilde verilecek bütün şeyler, bu nokta-i nazara (bakış açısına) göre olmalıdır. Maarif programlarımız gibi şuabat-ı Devlet (Devlet şubeleri) için tasavvur olunacak programlar dahi, iktisat programına istinak etmekten (dayanmaktan) kendini kurtaramazlar. Esaslı bir program tesbit etmek, program üzerine bütün milleti hemâhenk olarak (uyum içinde) çalıştırmak lazımdır.

Bizim halkımızın menfaatlari yekdiğerinden ayrılır sunuf (sınıflar) halinde değil; bilakis mevcudiyetleri ve mesai neticesi yekdiğerine lazım olan sınıflardan ibarettir. Bu dakikada sâmilirim (dinleyicilerim) çiftçilerdir, san'atkârlardır, tüccarlardır ve ameledir. Bunların hangisi yekdiğerinin muarızı (karşısında) olabilir? Çiftçinin san'atkâra, san'atkârın çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların hepsine, yekdiğerine ve amele muhtaç olduğunu, kim inkâr edebilir?

Bugün mevcut olan fabrikalarımızda ve daha çok olmasını temenni ettiğimiz fabrikalarımızda kendi amelemiz çalışmalıdır. Müreffeh ve memnun olarak çalışmalıdırlar ve bütün bu saydığımız sınıflar aynı zamanda zengin olmalıdır ve hayatın lezzet-i hakikisini tadabilmelidir ki

çalışmak için kudret ve kuvvet bulabilsin. Dolayısıyla programdan bahsolunduğu zaman, âdeta denebilir ki, bütün halk için bir sâ-y misak-ı millisi (Emek Misak-ı Millîsi) mahiyetinde olan program etrafında toplanmaktan hasıl olacak olan şekl-i siyasî ise, alelade bir fırka mahiyetinde tasavvur edilmemek lazım gelir ve bad-es sulh (barıştan sonra) vukua gelebilecek olan böyle bir şekl-i siyasînin şimdiye kadar olduğu gibi milletin azim ve imanı ile ve vahdet ve tesanüdün (birlik ve dayanışmanın) birbirine müzahir (yardımcı) olmasıyla muvaffak olacağı hakkındaki kanaatim kavidir kuvvetlidir ve tamdır.

Efendiler, Heyet-i Âliyenizin bugün yapmış olduğu Türkiye İktisat Kongresi çok mühimdir. Çok tarihidir. Nasıl ki Erzurum Kongresi, felâket noktasına gelmiş olan bu milleti kurtarmak hususunda Misak-ı Millî'nin ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilk temel taşlarını tedarik hususunda âmil olmuş, müessir olmuş, müteşebbüs olmuş ve bundan dolayı tarihimizde, tarih-i millimizde en kıymetli ve yüksek hatırayı ihraz etmiş (kazanmış) ise, Kongremiz dahi milletin ve memleketin hayat ve halâs-ı hakikisini (gerçek kurtuluşunu) temine medar (vasıta) olacak düsturun temel taşlarını ve esaslarını ihzar edip (hazırlayıp) ortaya koymak suretiyle, tarihte en büyük namı ve çok kıymetli bir hatırayı ihraz edecektir (kazanacaktır). Bukadar kıymetli ve tarihi kongremizi küşâd etmek (açmak) şerefini bana bahsettiğinizden dolayı hasaten arz-ı teşekkür ederim. Ve böyle bir kongreyi akteden sizlersiniz. Bundan dolayı sizi şayan-ı tebrike değer görür ve tebrik ederim. Kongre küşâd edilmiştir efendim.

Bölüm VII- Ek-2 İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in Kongre Açış Konuşması (Tam Metin) ⁴¹

17 Şubat 1923

Aziz Türkiye'nin öz evlâtları, hoş geldiniz, Türkiye'nin ameleleri, san'atkarları, çiftçileri ve tacirleri, hoş geldiniz, hür ve müstakil güzel yurdun yorulmaz cesur emekçileri, hayatını dişleriyle, tırnaklarıyla kazanan ve şimdi hürriyet ve istiklâl yolunda şehit düşen yavrularının nelerde gömülüp kaldığını bilmeyen, bir kırık mezar taşı başında fatiha okuyabilmek imkâmı bile bulunmayan çilekeş Türk hanımları hoş geldiniz, Amele hanımlar hoş geldiniz. Gelecek sene adedinizin daha çok olmasını dilerim.

Hanımlar, efendiler;

Bu Kongrede memleketin ihtiyacat-ı iktisadiyesini düşünerek onları ait oldukları mercilere temenni ve muhtıra halinde bildirmek Heyet-i muhteremenize ait olmakla beraber ben de Kongrenizin hatıra ve hafızasına vatanımızın pek mühim telâkki ettiğim bazı mesail-i iktisadiyesini tevdi edeceğim.

Memleketimizin bugünkü vaziyet-i iktisadiyesine ilişmezden evvel iktisat tarihimiz içinde küçük bir tahlil yapmayı pek faydalı buluyorum. Şu ciheti de işaret edeyim ki İktisat Kongresi tarihimizin en mühim ve büyük bir (dönüm) gününü haber veriyor:

Hayat, hareket ve hadisat-ı iktisadiyenin birer peykidir.

Tarihimizin ve iktisat tarihimizin hâl-i hazır da dâhil olmak üzere geçmiş asırlardan beri dört kısma bölebiliriz.

- 1. Osmanlı İmparatorluğunun tesisinden Hilafetin intikaline kadar,*
- 2. Hilâfetin intikalinden Tanzimat'a kadar*
- 3. Tanzimat'tan Teşkilât-ı Esasiye devrine kadar,*
- 4. Yeni Türkiye ve Teşkilât-ı Esasiye devri*

⁴¹ Gündüz Ökçün (1981). s.257-266. Yazım şekli korunmuştur.

Birinci devir sadece ziraat devridir diyebiliriz. Ticaret, sanayi ve mesalik-i saire-i iktisadiye henüz kâfi derecede inkişaf etmemiş ve vaziyet-i iktisadiyemiz beynelminel bir mahiyete bürünmemiştir.

Bu devir içinde sistemlerimiz Teşkilât-ı Esasiyemiz bir idare-i mutlaka ifade ediyordu. Şahsî saltanat hükümfermâ idi. Devlet kısmen (iş Devleti) kısmen de (zabıta Devleti) idi. Herşey, her hareket-i iktisadiye bir şahsın âmâl ve ihtirasını tatmine mâtuf idi.

İkinci devir bir idare-i mutlaka değil, doğrudan doğruya bir istibdat idi. Herşey, her teşkilât ve biütün kanunlar, sultanların, halifelerin ve sarayın keyfine tâbi idi. Bu devre zulüm ve istibdat asırları da diyebiliriz. Memleket baştanbaşa bir esirler ülkesi hâlini almıştı. Bütün millet bir hakanın esiri olmuştu.

Korkunç bir sarayın emellerini tatmin için Türk Milleti Viyana önlerine, İran içlerine, Afrika çöllerine götürülüyordu. Vakıa hakanlar her seferden döndükçe başlarında bir zafer çelengi takıyorlardı. Lâkin geride Anadolu köylerinde bu zaferleri seller gibi gözyaşları, iniltiler takip ediyordu. Her evde çocuklarına (Yasin) ve Fatihalar okuyan akbaşı anneler ve babalar her tarafı doldurmuş bulunuyordu. İnhitat başlamıştı. Çünkü millet ve onun âli menfaatleri yerlerde kalmıştı. Bu devir içinde iktisadiyatımız birinci devre nisbetle daha fazla inkişaf etmişti. Sanayimiz taazzuv etmiş, ticaretimiz beynelmilel bir vaziyet iktisap etmeğe başlamıştı. Fakat milletin bütün iktisadiyatı hakan ve halifelerin bir (israf kasası) olmuştu. Yâni milletin sâyi'nin muhassalası, sultan ve halifelerin keyfi için sarf ve istihlâk olunur bir «metâ» dan başka birşey değildi. Milletin sâyi'ini, alimlerini suistimâl eden devletler istibdattan başka birşey ifade edemezler.

Üçüncü devirde büyük adamlarımız yetişti. İmparatorluğu kurtarmak için iyi bir siyaset kullanıyorlardı. Cidden çok vatanperver adamlardı. Fakat bütün Tanzimat devri içindeki rolleri siyasî ciheti bertaraf edince sadece cesur bir ihtilalcilikten ibaret kalır. Filhakika eskilikleri yıkan Tanzimat onun yerine teşkilatlı ve kuvvetli, milletin ve asrın ruhîyat ve ihtiyacatıyla uygun bir yenilik ikame edemediler ve bu defa iyi ve kötü eski teşkilâtını kaybeden memleket haricin İktisadî istilâsına kar-

şı müdâfaasız bir halde kaldı. Kapitülasyonlar çok korkunç bir hal iktisapetti. Eskiden memleketimizde ecnebilerin ticaret ve mesai sahaları ile adetleri mahdud ve muayyen iken şimdi kapitülâsyonların himayesinde vatanımızın her tarafına yayılarak öz vatandaşlarımızdan fazla bir hak ve imtiyazlarla içimizde çalışmaya başladılar. Zahiren memleket bizimdi. Fakat hakikatte Türkiye iktisaden bizden ziyade ecnebilerin memleketi, bir müstemlekesi idi.

Hülâsa memleket iktisaden nefes alamıyacak bir hale geldi. Bir âh-ı enin (ah çekip inlemek) kubbesi oldu. Bu kubbenin her neresine dokunulsa bir feryat, bir enin duyulurdu. 93 ve 24 Meşrutiyetlerini iktisat nokta-i nazarından tahlile lüzum görmüyorum. Çünkü bunlar da Tanzimatın birer zeylinden başka birşey değildi. Millî mesail-i iktisadiyemizi halledemediler. Memleket gittikçe tamamen İktisadî himayeden mahrum kalıyordu.

Dördüncü devir, yeni bir devir içine giriyoruz. Millet hâkimiyeti, Teşkilât-ı Esasiye devri.

Hanımlar, efendiler;

Bilhassa nazar-ı dikkatinizi celbederim. Bütün dünya ihtilâlleri ve ihtilâlcileri ihtilâllerinin son günlerini açınca ellerinde yalnız (bir tu-tan kanun yaprakları) buldular. Bunlar, Hukuk-u Beşer Beyannamesi, Kanun-u Esasî ilâh, gibi şeylerdi.

Teşkilât-ı Esasiye devrini kuran ve açan millet temenni edelim ki böyle bir âkibete giriftar olmasın, Teşkilât-ı Esasiye devrinin adı, gözyaş-larını silen, çalışanları, efendi yapan, köylüyü mesut kılan, yeni Türkiye'yi iktisaden bir mamure haline getiren devir olsun.

Ben Hakimiyet-i milliyeyi, millî hakimiyet-i iktisadiye olarak anlarım. Böyle olmazsa hakimiyeti millîye bir «serap» olur.

Burada Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuz etrafında tevakkuf etmek isterim.

Hanımlar, efendiler;

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu millî ve dinî hukukiyatımıza ve asrın en son hukuk nazariyatına tamamen tevafuk eden bir Türk milleti hâkimiyeti düsturudur. Filhakika dinî hukukiyatımızda hâkimiyet ve herşey millettir. Halifeler millet tarafından müntehip ve milletin işlerini gör-

mekle mükellef büyük birer memurdan başka birşey değildir. Millî hukuk-u esasiyeniz de bunun eşidir. Ülkenin sahibi ve her türlü âlî iradelerin masdarı millettir.

Hakan, milletin arzu ve menafî-i âliyesinin hiç bir zaman hilâfına hareket edemez. Garpte halbuki Fransız ihtilâl-i kebirinden evvelki zamanlarda halkı ve memleketi doğrudan doğruya kralın bir esiri ve malikânesi telâkki eden hukuk nazariyatı mevcuttu ve o zaman Garbın bütün Kavanin-i Esasiyesi bu nazariyattan mülhem olmuşlardı. Krallar lââyüs'el idi; memleketin ve milletin idaresinden yalnız Allah'a karşı mes'uldüler ve halkın tacidârlar üzerinde hiç bir kontrol hak ve salâhiyeti yoktu. Fransız İhtilâl-i Kebiri bütün bu sakim eskilikleri yendi ve yerine millet hâkimiyetine müstenid bir idare tesis etti.

Bizim millî ve dinî hukuk nazariyatımızı Fransa İhtilâl-i kebirinden evvelki Garp hukuk ve nazariyatıyla kat'iyen karıştırmamak icabeder. Bunlar birbirinin tamamen zıddıdır. Ancak mütevalî hadisat-ı siyasiye ve harbiye, tahavvülât-ı içtimaiye ve iktisadiye neticesinde zayıf düşen Türk milletinden bazı kıymetli an'anatımızın ve ne zamandan beri başladığı meçhul olan tarihimizin milletimize tanıdığı bu büyük hakkı, hakimiyet-i millîye hakkını sabık tâcidarlarımız ellerine geçirerek kendilerine mal etmişler ve Türk milleti bütün bir tarih içinde uzun asırlar Firavunların Ehramlarına kırbaç darbeleri altında taş çeken esirlerden daha bedbaht bir hayat geçirmiştir. Bugün millet bu hakkını yeniden istirdat etmiş bulunuyor.

Hâkimiyet gerek asri hukukta ve gerek millî ve dinî hukukiyatımızda doğrudan doğruya millete ait bulunduğundan Sultanlar, Halifeler milletin iradesinden, arzusundan bir karış ileri geçmek hak ve salâhiyetini haiz değildirler. Bunun hilâfına hareket eden tacidârlar Türk Milleti nezdinde ya başlarını kaybederler veya âr-ı firarı irtikâp ile memleketi terk ederler ve giderler.

Çünkü hanımlar ve efendiler;

Türk milletinin her ferdi daha anasından doğarken halkın başına taktığı «sorguç» la sultan olarak doğar. (Alkışlar şiddetli). Binaenaleyh ayrı bir sultana tâbi olmak, bir şahıs idaresine itaat etmek bu sorguçlu

sultanlar için bir zillettir ve olamaz. Binaenaleyh Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuz dinî ve millî hukukiyatımıza ve asrî nazariyat-ı hukukiyeye en çok uyan bir hâkimiyet-i millîyemiz (âbide) sidir. Bu büyük âbidenin önünde küçük ve zayıf itirazlara gelince:

Diyorlar ki Teşkilât-ı Esasiyemizin kabul ettiği sistem hiç bir meşrutî devletin sistemine benzemiyor. Saniyen bu sistem mes'uliyet esasını ihmâl ediyor.

Birinci itiraza denebilir ki, esasen hiç bir meşrutî devletin sistemi aynen diğerinin eşi değildir ve olamaz. Çünkü her milletin meşrutî ihtiyacı ve telâkkileri birbirine benzeyemez. Bunların yekdiğerine benzediği yalnız bir nokta var. O da (hâkimiyet-i milliye) esasıdır.

Teşkilât-ı Esa'siyemiz ise bu ciheti her kavmin Teşkilât-ı Esasiye-i hazırasından bizim memleketimizin ihtiyaç ve ihtilâllerinin manâsına göre her kavminkinden daha fazla bir suretle temin etmiş bulunuyor.

Hakikatta hâl-i hazır parlâmentarizm ve tefrik-i kuva usûlleri bir zümre veya diktatörlük idaresinden başka birşey ifade etmeğe kadir değildirler. Filhakika sabık Amerika Reisi Cumhuru Wilson yazdığı bir eserde tefrik-i kuvanın kabil-i tatbik olmadığını ve münafi-i hakimiyet-i millîye olduğunu zikrediyor. Esasen tefrik-i kuva maddî bir hakikate müstenit değildir; bir hayâldir. Asrımızın en büyük hukuk üleması tarafından pek ağır bir surette cerh ve tenkid edilmiş ve kıymetini kaybetmiştir.

Tefrik-i kuva sistemi Cenubî Amerika'da ve bilhassa Meksika'da şahsî diktatörlüklere bais olmuştur.

Parlâmentarizme gelince, bunu tefrik-i kuva ile kat'iyen karıştırmak icabeder. Çünkü tefrik-i kuvada mefruz ve hayalî üç kuvvet yekdiğerine kontrol etmek hakkını haiz olduğu halde parlâmentarizmde teşriî ve icraî kuvvetler sıkı ve hattâ tamamen bir tedahül vardır. Fakat bu sistem de hâkimiyet-i millîyeyi manâ-i tâmmı ile ifade edememiş ve bir zümre devleti olmaktan ileri gidememiştir.

Teşkilât-ı Esasîyemize tevcih edilen ikinci itiraza gelince o da mes'uliyet bahsini teşkil ediyor. Diyorlar ki, tefrik-i kuva ve parlâmentarizm sistemlerinde bir mes'uliyet vardır. Bizde mes'uliyet esası zayıftır, hafiftir.

Hanımlar, efendiler;

Birçok yeni ve âlim ve pek âlim hukukşinasların fikirlerine, iştirâkle derim ki, meşrutiyette gaye mes'uliyet değildir. Mes'uliyete meydan vermemektir. Çünkü mes'uliyet nihayet en müstebid idarelerde de vardır. Halk kıyam eder ve zalim tacidârların başlarını keser, fakat neye yarar.

Bence bütün dünya tacidârlarının, halifelerin ve sultanların başları milletlerin en ufak bir zararını bile ödeyemez. Türk köylüsünün çadırının zâyî olan tek bir ipini bile telâfi edemez.

Bizim Teşkilât-ı Esasîyemiz ise asrî hukukun istihdaf ettiği bu gayeyi Meclisin daimî kontrolü ile temin etmiş bulunuyor. Zannedilmesin ki, hanımlar, efendiler, Garbın bugünkü meşrutiyet sistemleri mes'uliyeti temin edebilmiştir. Hayır. Bizimki ise mes'uliyete de meydan vermeyecek kadar kuvvetlidir ve milletler için de gaye budur. Nitekim bir Türk darb-ı meseli «koyunu parçalayan kurdu vurdum, fakat ne çareki koyun elden gitti» diyor.

Hanımlar, efendiler;

Bütün bir tarihimiz içinde vaziyet-i iktisadiyemizi böylece, kısaca tahlil ettikten ve onun ile pek sıkı alâkalar olan idare sistemlerini gözden geçirdikten sonra, bugünkü iktisadiyatımızın takip etmesi lâzım gelen iktisat siyaseti hakkında da bir, iki söz söylemekliğime müsaade buyurmanızı rica ederim.

Yeni Türkiye iktisadiyatı mevcut iktisat sistem ve siyasetlerinin hiç birinin aynı olamaz. Memleketimizin iktisadî manâ ve ihtiyacına, iktisat tarihimizin ruhiyatına muvafık başlı başına bir iktisat siyaseti takip eylemek mecburiyetindedir. Biz iktisat meslekleri tarihinde mevcut mekteplerinden hiç birine mensup değiliz. Ne (bırakınız geçsinler, bırakınız yapsınlar) mektebine, ne de sosyalist, komünist, etatist veya himaye mekteplerinden değiliz. Bizim de, yeni Türkiye'nin yeni iktisadî manâsına göre yeni bir iktisat mektebimiz vardır. Buna ben (Yeni Tür-

kiye İktisat Mektebi) diyorum. Yukarıda zikrettiğim mekteplerden hiç birine mensup olmamakla beraber memleketimizin ihtiyacına göre bunlardan istifade etmeyi de ihmâl eylemiyeceğiz. Yeni Türkiye muhtelit bir iktisat sistem takip etmelidir. İktisadî teşebbüs kısmen devlet ve kısmen teşebbüs-ü şahsî tarafından deruhte edilmelidir. Meselâ büyük kredi müessesatını, sanayi teşebbüsatını ilâh. Devlet idare edecektir. Çünkü memleketimizin İktisadî vaziyeti bunu istilzam ediyor. (gerektiliyor).

Hülâsa bazı hususatta iktisadiyatımız devletleştirme usûlünü takip edecek, bazı hususatta iktisadî teşebbüslerini şahsî teşebbüslere terk edecektir. İktisat siyâsetimizde ve meselâ gümrüklerde mutlaka himayeci olamayız. Memleketimizin ihtiyacı olan şeylere karşı bir kapıya benzeyen gümrüklerimizin iki kanadını da açar ve herşeyin ithâlîne müsaade edebiliriz. Bunlar o gibi şeylerdir ki memleketin istihsâlini tezyid ve tanzim için ithâllerine zaruret-i kat'îye vardır ve memleketin iktisat mefâati bundadır. Bazı ithalâta karşı gümrüklerimizin yalnız bir kanadını açarız ve mutavassıt bir resim alarak memlekete girmesine müsaade ederiz. Çünkü memleketin ihtiyacı bunda mutavassıttır. Bazı ithalâta karşı gümrük kapılarımızı tamamen seddeder, arkasına bir de ordumuzu koyar ve memlekete o gibi eşyadan hiç bir şey koymayız. Çünkü bunun memlekete girmesi iktisadiyatımız için bir zarar, bir tehlike teşkil eder.

Hanımlar, efendiler;

Bugünkü vaziyet-i iktisadiyemizi tahlil ile diyebilirim ki dün olduğu gibi bugün de bizde İktisadî manasiyle mütebellir (belirgin) bir sınıf meselesi mevcut değildir. Bizde tüccar da, çiftçi de, sanayî erbabı da, amele de hülâsa bütün iktisat âmilllerimiz doğrudan doğruya yabancı sermayesinin esir ve hizmetkârıdır. Bütün bu iktisat zümrelerimizin birleşmesi kendilerini teşkilâta bağlaması lâzımdır. Zannedilmesin ki bu cihete işaret ederken yeni Türkiye İktisat Mektebinin ecnebî sermayesine karşı bir taassubu, bir husûmeti ve bir adâveti vardır. Hayır, biraz evvel Gazi Paşamızın dedikleri gibi biz Türkiye'yi, iktisadiyatını bir esirler ülkesi halinde ecnebî sermayesinin eline terk ve tevdi edemeyiz. Fakat memleketimizde meşru bir surette kazanmak ve yaşamak isteyen yabancı sermayesine kanun ve nizamlarımıza tâbi olmak üzere Türkiye-lilerden fazla bir imtiyaz, bir hile ardında koşturmak şartıyla memleke-

timizde her türlü teshilâtı, hattâ diğer milletlerin gösterdiği teshilâtın fazla kolaylıkları irae etmeğe her zaman hazırız. Yalnız yabancıların bizi asrî ve medenî bir millet olarak tanımaları ve ona göre bize karşı vaz-ı hakikîlerini almaları lâzımdır.

Biz kendimizi tarihin hiç bir safhasında hiç bir milletten geri görmüyoruz. Fakat aynı zamanda müellif Lorimer'in tasnifi gibi bilâ istisna dünyanın hiç bir milletini kendimizden dûn telâkki etmiyoruz. Lorimer'in milletleri medenî, nîm medenî ve barbar diye ayrı ayrı üç kısma bölmesini ve bunlara farklar, haklar tanımamasını yeni Türkiye Hukuk Mektebi reddeder (alkışlar sürekli). Biz, bütün milletleri bilâ istisna hür ve müstakil görmek istiyoruz. Hürriyet ve istiklâl hakk-ı tâbiileridir.

Hanımlar, efendiler;

Türk hâkimiyet-i milliyesi, ancak ve ancak Türkiye hâkimiyet-i iktisadiyesine istinadla pâyidar olabilir. Binaenaleyh, bundan sonra Devletin takip edeceği siyasetin istikametini çiftçinin üvendiyesi, san'atkârın çekici hüllâsa iktisadiyatımızın menafî-i âliyesi göstermeli ve çizmelidir ki, hakikî, millî bir Türk (Halk Devleti) teessüs edebilsin. Türkiye, tarihinin hiç bir safhasında bugüne kadar bir halk devleti idaresi ve binaenaleyh millî bir devir yaşamadı.

Hanımlar, efendiler;

Milletler âli menfaatlerini ihmâl eden idareleri sonunda silâhla devirirler. Bundan üçbuçuk yıl evvel Türkiye'nin efendi halkı da böyle yaptı. Ve icabederse herhangi bir kuvveti yine ve her gün silâhla devirmeğe kadirdir. Ve bunu dâhile ve harice karşı yapabiliriz ve yaptık. Maamafih yeni halk hükümeti, milletin menafî-i aliyesini ihmâl etmeyecektir ve edemez ve bunlara muvaffak olacaktır.

Hanımlar, efendiler;

Yeni iktisadiyatımızın inkişafı için bugün ittihazı lâzım gelen âcil tedbirler meyanında birkaç şey tavsiye etmek, hatırlatmak isterim.

1. Meslek teşkilâtı,
2. Kredi müessesatı,

3. Makine devri,
4. İktisat cidâline toplu çıkmak,
5. Kendi kendimize yetmek,
6. İstihsâlimizi tezyid ve tanzim, ithalât ve ihracatımız arasında te-
vazün husule getirmek.

Meslek teşkilâtı, meselâ çiftçi dernekleri, amele, tüccar sendikaları ve ilâh, vücade getirilmedikçe ve bunlar haklarını müttehiden düşünerek istemedikçe, gerek harice ve gerekse dahile karşı zayıf kalırlar. Ben teşkilâtı hayatın yarısı olmak üzere telâkki ediyorum.

Kredi müessesatına gelince, memleketimiz servet-i tabiiyesi, sabitesi ve sây itibariyle çok zengindir, tarihçe de meşhurdur. Ancak bütün bunlardan lâzım olduğu veçhile istifade edebilmek için biran evvel asri iktisadın en mühim ziraî, ticari, sınaî kredi müessesatımızı bir an evvel vücade getirmeliyiz. İktisat Vekâleti, köy bankalarını Meclise tevdi etmiş, 39 Bütçesine de ziraat ve sanayî bankalarını koymuştur. Teşebbüs-ü şahsî ile vücade getirilecek kredi müessesatına azamî kolaylıkları göstermeğe hazırız.

Memleketimiz Fransa'nın ikisi kadar olduğu ve ondan çok fazla zengin bulunduğu halde mevcut nüfus ondan istifadeye gayr-i kâfidir. Nüfus meselesini, bir taraftan muhaceret ve neslimizin tezyidine çalışarak halle doğru gitmekle beraber bunun, bu maksadın uzunca zamanlara mütevakıf olduğunu unutmamalıdır.

Binaenaleyh, nüfus noksanını bugün telâfi edecek yegâne çare biran evvel makine devrine girmektir. Ahiren İktisat Vekâleti ile Chester grubuna mensup Mister Kennedy arasında bu hususun temini için mühim bir mukavelename tanzim edilmiştir.⁴²

Efendiler;

Asrımızın iktisat cidâline girerken münferid değil fakat toplu bulunmak mecburiyetindeyiz. Çünkü asr-ı hazır iktisadiyatı bunu istilzâm edi-

⁴² Chester İmtiyazı ile ilgili ayrıntılar için mutlaka bakılmalıdır: N. İlter Ertuğrul (2017). Cumhuriyet Kurulurken Devletçiliğin Ayak İzleri. Telgrafhane Yayınları. Ankara; Bülent Bilmez Can (2016). Demiryolundan Petrole Chester Projesi. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 2. Baskı. Ekim. İstanbul. Ve Selim İlkin (1983). "1922-1923 Yılları Türkiye'sinde Bir Yabancı Sermaye Girişimi: Chester Demiryolu Projesi". İş Bankası. Atatürk Sempozyumu. Ankara. s.739-783.

yor. Ferdi teşebbüsler, toplu yabancı iktisat dünyası karşısında ezilmeğe, akim kalmağa mahkûmdurlar. Binaenaleyh her türlü şirketler vücude getirilmeli ve bilhassa memleketimizin ihtiyacatını tamamen ifade eden (kooperatif) şirketlere fazla ehemmiyet verilmelidir.

Gayemiz, istihsâlimizi ihtiyacımıza göre tezyid ederek kendi kendimize kifayet etmeğe doğru gitmek olmalıdır. Harice göndereceğimiz istihsalâtımızı da ihmâl edemeyiz. İthalâtımızla ihracatımız arasında teva-zün ancak bu suretle mümkündür. Aksi halde iktisadiyatımız iflâs tehlikesinden yakasını kurtaramaz.

İktisadiyatımızın inkişafını düşünürken maarif siyasetimizin bu hususta büyük bir rol oynayacağı şüphesizdir. Bugüne kadar takip ettiğimiz maarif siyaseti memleketin maarif ihtiyacını telâfi edememiştir, edemez de. Çünkü bu sistem zengin ve âlim milletlere uyan sistemdir. İktisaden ve içtimaen vaziyetimizle telifi kabil değildir. Bizim bugünkü maarif sistemimiz doğrudan doğruya memleketteki cehlin tasfiyesine mâtuf olmalıdır. Alim ve feylesof yetiştirmek programının ikinci maddesini teşkil edebilir.

Hülâsa teşkilât yapınız; bu, Türkiye iktisat âmillerinin haklarını harice ve dahile karşı koruyacak en kuvvetli siper, kalkandır. Bunu yalnız Türkiyeliler için değil, bütün dünyanın mazlum iktisat âmilleri için de temenni ederim.

Hanımlar, efendiler;

Yeni Türkiye sabanın, çekicin, sây'ın, zekâ ve liyâkatin hakkını, hürriyet ve istiklâlini istiyor ve cidâlini, önüne çıkacak haricî ve dâhilî her kuvveti yıkmaya kâdir olabilecek bir surette yapıyor.

Bölüm VII- Ek-3 Kongre Başkanı ve Manisa Sanayi Murahhası Kâzım Karabekir Paşa Açış Konuşması (Tam Metin)⁴³

“Ulu Milletimin muhterem murahhasları: Acizlerine karşı göstermiş olduğunuz pek kıymetli muhabbet ve teveccühe teşekkür ederim. (Şiddetli alkışlar, siz herşeye lâıykınsız sesleri) Celseyi açıyorum. Müzakerâta başlamadan evvel müsaade ederseniz Kongreyi ihzar eden İktisat Vekili Mahmut Esat beyefendiye ve Heyet-i Faîle ve Tertibiyeye Heyet-i Aliyeniz nâmına arz-ı teşekkür edeyim. Muhterem Başkumandanımız ve İktisat Vekilimizin pek mühim beyanatlarına Kâzım Karabekir de müsaadenizle birkaç satır ilâve etsin:

Varlığımıza kasd eden düşmanları milletimiz elbirliği ile nasıl kahr ve mahvettiye yine el ve söz birliğiyle bizi dahilden kemiren fakr-ü cehalete de hücum için cihada başlıyoruz.

Bugün bu cihadın birinci günüdür. Ancak öz kardeşlerinin ve hakikî vatandaşlarının el ve söz birliğiyle büyük Türk Milleti tek başına kudret ve kuvvetini nasıl bütün dünyaya gösterdiyse, bugün de cihana ilân ediyor ki asırlarca eli, dili bağlı bir halde her varlığı harcanan bu millet iktisat ve irfan sahasında nelere kadir olduğunu gösterecektir.

Milletimizin her ferdi, çalışan halkı, gerek münevver dimağları neler, ne fedakârlıklar yapmadı. Erkekler hudut boylarında zâlim düşmanlarla istiklâl ve hürriyeti için çarpışırken kadınlarımız kazma salladı, saban sürdü, hattâ örs başında demir dövdü, amelelik yaptı, bir çok dükkânları kadınlarımız işletti, aç kalanı da oldu. Sırtlarında ordumuza cephaneye taşıdı, yaralıları bağrına bastı. Büyük millet kadınıyla, çocuğu ile, erkeğiyle istiklâlini, hürriyetini korudu. Azmini, imanını kâinata gösterdi. Bize mübarek Peygamberimiz «beşikten mezara kadar ilim talep ediniz» buyurmuşlar... ilmin yalnız din tahsili olmadığını «Çinde dahi olsa alınız» kelâmıyla o zamanlar iktisat diyarı olan Çin’i işaret ederek beşikten mezara kadar öğrenilecek ilmin iktisat ilmi olduğunu emrettikleri halde, asırlarca şahısların keyfî hareketleriyle bundan gafil kaldık. Mademki işe beşikten başlayacağız, mademki beşikten mezara kadar iktisadiyat ile meşgul olacağız... Ninnilerimiz, türkülerimiz, iktisat terennimlerimiz-

43 Gündüz Ökçün (1981). s.266-269. Yazım şekli korunmuştur.

le dolmalı; masallarımız, temsillerimiz iktisat ruhları ile meşbû olmalı; dualarımız, vaazlarımız, hutbelerimiz iktisat emirleri, iktisat telkinleri ile halkımızı irşad etmeli... Bu suretle yani beşikten mezara kadar hayat ve iktisat telkinlerinin icap ettireceği müşterek mesai ile çalışırsak hayatımız, iktisadımız kavi esaslarla kurulmuş olur.

İktisat dediğimiz zaman ben şu üç maddeyi kendi milletimizin, kendi vatanımızın iktisadiyatı için temel biliyorum.

Birincisi - insanlarımızı, hayvanlarımızı, istihsalatımızı hüsn-ü muhafaza etmeliyiz. Köylerin, evlerin, çeşmelerin, bataklıkların tesiratıyla sıhhatimizi muhafaza edemez, bin türlü hastalıklar içerisinde cırpınırsak hayvanlarımızı veba-i bakari, şarbon gibi hastalıklar silip süpürür ise, mahsullerimizi böcekler, çürütür isek yapılan bütün İktisadî tedbirler, kanunlar hiçe münker olur, işte bunun için sarfedeceğimiz mesaiye yardım etmesini Hükümetimizden talep ve temenni etmeliyiz. Memleketimizi gezip bilen tabiplerimiz, baytarlarımız burada yaptığımız İktisat Kongresine müşabih (benzer) kongreler yapmalıdır ki, hıfzı-sıhha iktisadın temelini korusun.

İkinci mühim esas; istihsalâtımızı çoğaltmak, şimendüferimizi, vapurlarımızı bilhassa yollarımızı yaparak taşraya sevk etmek, harice satıp memlekete para çekmektir. Burada onu temin edecek esasları temin edeceğiz. Memleketimiz o kadar vasî ve feyizkârdır ki, Avrupa'nın bugün sahillerimize un yedirmesi değil, bil'akis biz az zamanda her tarafa ihracat yapmaya kadiriz. Hattâ ihracatı yalnız un olarak değil, makarna, bisküvi, peksimet gibi mamûl bir halde yapacağız. Sanayiimiz Avrupa'nın sanayiine rekabet edemese dahi hiç olmazsa milletimizi harice muhtaç etmez ve kendi elimizden çıkan mübarek eşyalara bürünecek iftihar ederiz. Bu zaferimiz de askerî zaferimizden daha büyük olur.

Üçüncü mesele pek mühimdir... Bu, muhterem bacılarımıza, hanımlarımıza terettüp eder. Sarfıyat ve istihlâki azaltmak...

Arkadaşlar!

Bugün ziraat bankalarının ikraz ettikleri paraları bir tarafa yazarsak pek acı hakikatlerle karşılaşmış oluruz. Bu paranın yüzde ellisi düğünlerle ve lüzumsuz göreneklere sarf edilmiştir. Birçok aileler düğün yüzünden mahvolmuştur. Moda yüzünden bedbaht kalan aileler ise pek çoktur.

Bu gibi sarfıyatımızı behemahâl tahdit etmeliyiz. Gerek düğünlerde, gerek modada göreneklerin tahripkâr israflarından kaçınmalıyız. İşte ba-

sit, fakat milletimizi tahrip eden bu mücadelede hanımlarımızı birinci kademedede görmekte bahtiyar olacağız. O hanımlar ki Mütarekeden itibaren değil; daha evvel tâ Harb-i Umumînin en müthiş anlarından beri her türlü meşakkatlere katlandılar. Her türlü yoksulluklara göğüs gerdiler.

Arkadaşlar, askerimiz fedakârlık etmiştir. Lâkin suret-i umumiyede bir asker kursağında sıcak yemek yokken ölmemiştir. Fakat geride öyle hemşireler biliyorum ki, günlerce aç kaldılar ve günlerce inlediler, işte bu fedakârlığı yapan hanımlarımız bu iktisat mücadelesinde de azamî fedakârlığı yapacak ve bu suretle milletimizi saadete götürecektir.

Hulâsa olarak sözü nihayetlendiriyorum ki... Fedakâr amelemiz, tarihimizin pek şerefli sahifelerini dolduran sanatkârlarımız, velinimet zürrânuz, muhterem tacirlerimiz vazifelerini canla başla başaracaklar ve Misak-ı Millî namına her türlü yenilikleri elbirliğiyle kavrayacaklar ve işte bu suretle iktisat ordusu da meydana atılmış olacaktır. Herşeyde esas birliktir, iktisat birliği dahi burada doğmaktadır.

Bütün millet bu birlikle birbirine her türlü muaveneti yaparak askerî zaferi yanına vakit geçirmeden İktisadî zaferlerini dahi ilâve edecektir. Cenab-ı Hak iktisat zaferimizde dahi muinimiz olsun.

VIII. Bölüm

Kongre'nin Kabul Ettiği Esaslar

Kongre Divan Başkanı Karabekir Paşa, "İktisat Kongresi günlüğüne" şu satırları not eder:¹

"Kongre, on altı günde, otuz altı celse yapan ve yedi komisyonun hazırladığı kırk sekiz ayrı mevzudan birbiriyle alakadar olanları birleştirip yirmi üç meseleyi yaşadığımız günler istikbal için karara bağlamıştır."

Kongre'de alınan kararlar, İzmir'de Anadolu Matbaasında "İktisâd Esaslarımız" başlığıyla kitaplaştırılmıştır. Kapaktaki ikinci başlık; *"Milletimiz mâzisinden değil, Artık İstikbâlinden mesûldür"* biçimindedir.²

1 Kâzım Karabekir (2001). İktisat Esaslarımız. Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi. (Yayına Hazırlayan: Orhan Hülâgü - Ömer Hakan Özalp). Emre Yayınları. s.207-208. 2. Baskı. Haziran. İstanbul.

2 Bu alt başlık, Kongre'nin geleceği kucaklamak, istikamet vermekte olduğunun somut ispatıdır.

İktisâd Esâslarımız

"Milletimiz iktisâdî dengeyi
Arak istekbâlinde meşûldür."

9:127

İktisâdî Hareketlerine

[imza]

17 Şubat 1339 : 4 Mart 1339 tarihine kadar İsmir'de toplanan

İktisâdî Kongre'mizde kabul olunan esâslar ve tüzid olunan emâldir.

İsmir'de: "Arakbâh" Mektebi'nde tûb' olmuştur.

اقتصاد اساسلاريميز

مکتب مائیتدی دکتل
آرتیق استایا دکتل مکتوبلر.
« . ق . ب . »

A K
- a

۱۷ شبات ۱۳۳۹ : ۱ مارت ۱۳۳۹ تاریخه تدراسیمیز، طویلانی
ایکتیوود اقتصاد نو تدراسیمیز قبول اولانلار اساسلار واراد اولانلار تخطیر .

19 Şubat - 4 Mart 1923

لایمیز : « آنا طویل » ماحضه « ایم اولونمیز » .

13 Haziran 1923

B. M. M.
Kütüphanesi

Es. No. : 1936, 1381
Rozmiz : A. K. 250

A. E.
250

Kongre kararlarının olduğu kitap kapakları
Kaynak: Serdar Şahinkaya Arşivi

Kongre kararları ya da kabul edilen esasları altı gruba ayırmak mümkündür; Misak-ı İktisadî Esasları, Tüccarlar, Çiftçiler, Sanayiciler, İşçiler gruplarının kabul ettikleri esaslar ile birlikte Yabancı Sermaye Hakkında hükümete sunulan esaslar.

Kongre Kararları: Bir Toplulaştırma³

	Madde Sayısı	(%)
Misak-ı İktisadi Esasları	12	3.97
Tüccar Grubunun İktisadi Esasları	125	41.39
Çiftçi Grubunun İktisadi Esasları	95	31.45
Sanayici Grubunun İktisadi Esasları	26	8.61
İşçi Grubunun İktisadi Esasları	34	11.26
Yabancı Sermaye Hakkında Hükümete Sunulan Esaslar	10	3.31
TOPLAM	302	100

Bu kısımdaki değerlendirmemizde alışılanın tersinde bir usul ile, önceliği üretici gruplara vermeyi tercih ediyoruz.

302 adet Kongre kararının gruplara göre dağılımına bakıldığında 1923 Türkiye ekonomisindeki üretici sınıfların sektörel ağırlıkları konusunda da fikir sahibi oluyoruz.

Tüccarlar, 125 adet karar ile Kongre kararlarının oluşumunda ilk sırayı almaktadır (*toplam kararların %41.39'u*).⁴ Kongre önce-
sindeki hazırlıklarda tüccarlar, önceki bölümden de hatırlanaca-
ğı gibi sürükleyici aktör olmuşlardır. Bu grubun hâkim özelliği
ithalatçılıktır. Önceki bölümlerde not ettiğim İstanbul'daki Mil-
li Türk Ticaret Birliği ve onun sürükleyici aktörü Ahmet Ham-

3 Tabloda yer verilen toplulaştırılmış Kongre kararları / esasları için bakınız: Gündüz Ökçün (1981). *Türkiye İktisat Kongresi.1923 - İzmir. Haberler, Belgeler, Yorumlar.* s.387-437. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 471. 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi: 16. 3. Baskı. Ankara. Tablolaştırma tarafımızdan yapılmıştır Serdar Şahinkaya.

4 Kimi değerlendirmelerde Kongre, *tüccarlara teslim olmuştur* denmektedir. Bu doğru değildir. Kimse kimseye teslim olmamıştır. Mesleki temsilin doğal bir sonucudur.

di (Başar)'nin anlatılarından da kolaylıkla hatırlanacaktır. Tüccar grubu süreç içerisinde ithalatçı karakterine sımsıkı sarılarak Cumhuriyet rejiminin kendini güvende hissedeceği üretim ekonomisine geçmesini de ciddi bir biçimde engellemiştir.⁵ Bununla birlikte tüccar grubu, Kongre boyunca kararlı bir milliyetçi tutum da almış⁶ ve tartışmalarda kökleri İttihat Terakki döneminde olan Bölüm I'de değindiğimiz esas *amacı tam bağımsızlık olan milli iktisattan* yana katkılarda bulunmuştur.⁷

5 Bu konudaki tartışmalar için bakılmalıdır; Serdar Şahinkaya (2019). *Cumhuriyet Ekonomisinde Makas Değişimi: Sömürge Ekonomisinden Halkçı Ekonomiye*. 1. Baskı. Telgrafhane Yayınları. Aralık. Ankara.

6 Feroz Ahmad (1999). *İttihatçılıktan Kemalizm'e*. s.186. Kaynak Yayınları. (Çeviren: Fatmagül Berktaş). İstanbul.

7 Özellikle bakınız: N. İlter Ertuğrul (2017). *Cumhuriyet Kurulurken Devletçiliğin Ayak İzleri*. s.146-165. Telgrafhane Yayınları. Ankara.

Tüccar Grubu Kararları - Analiz

Tüccar grubunun 125 adet kararı / esası 26 grupta toplayabiliriz:

- a) Bankalar (5 Madde)
- b) Kambiyo ve Borsa İşleri (6 Madde)
- c) Cuma Tatili (3 Madde)
- d) Maden Meseleleri (9 Madde)
- e) Orman Meselesi (15 Madde)
- f) Ticaret-i Bahriye Meseleleri (24 Madde)
- g) Ticaret İşlerini Kolaylaştıracak Esaslar (2 Madde)
- h) Gümrük siyaseti (1 Madde - 3 Fıkra)
- ı) Gümrük Muamelaı (5 Madde)
- i) İnhisar Sisteminin Ref'i (1 Madde)
- j) Kavanin ve Âhkam-ı Ticariyyenin İslâh ve Tâdili (2 Madde)
- k) İtibâr Teşkilât ve Teshilât (4 Madde)
- l) Ticaret Odaları (6 Madde)
- m)Ticaret-i Hariciye Meseleleri (5 Madde)
- n) Şirketler (5 Madde)
- o) Ticarete Ait Mevadd-ı Müteferrika (9 Madde)
- ö) Tedrisat-ı İktisadiye (5 Madde)
- p) Temettü Vergisi (1 Madde)
- r) Vesait-i Nakliye Meselesi (9Madde)
- s) Vesait-i Muhabere (8 Madde)

İlk beş madde, *Bankalar* başlığında olup; uygun isimle bir ticaret bankasının kurulması, bu bankaya hükümetin de sermaye koyarak ortak olması ve çıkarılacak hisse senetlerinin Türkiyelilere⁸ ve Türk anonim ve diğer şirketlere tahsisi gibi hükümlerden oluşmaktadır.

İkinci grup, *Kambiyo ve Borsa İşleridir*. Kambiyo merkezleri ve tahvil borsalarının millileşmesi, İstanbul dışında büyük merkezlerde de borsaların açılması, borsayı bankaların manipüle etmesine mani olmak için büyük sermayeli milli bankalar aracılığıy-

8 Esas metindeki kelime Türkiyelilerdir. Serdar Şahinkaya

la etkili müdahalede bulunulması ve uzman kişilerden bir *kam-biyo komisyonu*'nun süratle kurulması gibi kritik hususlara dikkat çekilmektedir.⁹

Cuma tatili, başlıklı üç madde ile Cuma gününün Türkiye yurttaşları için resmi tatil olması talep edilmektedir. Dördüncü grup karar seti, dokuz madde ile *maden meselesidir*. Burada madenler kritik servet kaynağı olarak tanımlanmakta ve bir an önce envanterin çıkarılması ve de kıymet ve üretim miktarı ile ilgili istatistiklerin düzenli olarak yayınlamasının altı çizilmektedir. Zımpara madenleri, kok, antrasit, kükürt maddelerine dikkat çekilmekte ve ayrıca da Ereğli - Zonguldak havzası ve kömür üretimi ve taşımadaki demiryolu şebekelerinin önemine değinilmektedir.

Sırada on beş maddeden oluşan *ormanlar meselesi* kararları vardır. Madenlerde olduğu gibi burada da öncelik Türkiye ormanlarının bölgelere ve ağaç türlerine göre sınıflandırılarak haritalandırılması ve veri setlerinin düzenlenerek yayınlanması birincil önceliklidir. Orman ürünlerinin işlenmesi için kurulmuş ve geliştirilecek fabrika ve atölyelerin ithal edecekleri makine - teçhizatın gümrükten istisnası; kereste kaçakçılığının men edilmesine dair yeni ve etkili tedbirlerin geliştirilmesi; gelirini esas olarak ormancılıktan elde eden çiftçilere orman varlığından ağaç verilmesi isabetli tespitler olarak sıralanmaktadır. Ayrıca yoğun orman alanları ile maden sahalarının birbirilerine ve ihracat limanlarına demiryolu ile bağlanması ve de düşmanın yakıp, yıkıp tahrip ettiği kasaba ve köylerin yakınlarında bulunan taş, kireç, tuğla ve kerpiç ocaklarının beş sene boyunca vergiden affı kararlaştırılmıştır.

Üç tarafı denizlerle çevrili, 8333 kilometre kıyı uzunluğu olan bu coğrafyanın farkında olarak yirmi dört madde ile *Deniz ticareti* (Ticaret-i Bahriye) konuları tartışılmıştır. Bölüm VI'da değindiğimiz ve özetini de eklediğim "*İzmir'de Şubat 339'da Toplanan İktisat Kongresi'ne Ticaret- i Bahriye ve Denizcilik Hakkında Verilen Lâ-yiha*" başlığındaki hususların önemli bir bölümüne bu altı kısımda yer verildiğine işaret etmek isterim.

9 Hatırlanacağı üzere bu konulara Bölüm I'ın ikinci kısmı olan *Mali Kesim Gelişmeleri*'nde ayrıntılı bir biçimde değinilmiştir.

Kendi limanlarımızda kendi bayrağımızdan başka bayrak taşıyan gemilerin *ticaret yapmaması* anlamını da içeren bağımsızlığımızın taşıyıcı kolonlarından olan *kabotaj hakkı*¹⁰ ilk vurgulanan husustur. Donanma Cemiyeti'nin mali yönünün güçlendirilmesi, denizcilik sanayiine ait tersane ve benzeri mahallerin yeniden inşası için ücretsiz bir biçimde tahsis edilecek arazilerin ilgililere devri, inşa edilecek her türlü deniz aracı, aksamı, motorların vergiden muaf tutulması. Posta nakliyatına tanınmış olan muafiyetlerin Türk Vapur İdaresi'ne de tanınması, deniz ticaretine ait meslek okullarının açılması ve de balıkçılık ve balık yağcılığının gelişmesi için korunması¹¹ ve yeni limanların inşası da dikkat çeken kararlardandır.

Üç bent, bir maddeden *Gümrük siyaseti* ve beş maddeden *Gümrük muamelatı* alt başlıkları birlikte esas olarak yerli sanayiinin gelişimi, yerli üretim ve hammaddeler ve deniz ürünlerinin talebini artıracak şekilde korumacı bir gümrük sisteminin oluşumuna ve bu oluşumun ana aktörlerine dair öncelikler sıralanmaktadır.

Birçok siyasi entrikalara alet olan mevcutta yabancıların faydasına çalışan tekel sistemini yok etmek başlıklı tek maddelik *in-hisar sisteminin ref'i* de benimsen esaslar arasında oldukça hayati önemdedir.

Takip eden alt başlıklardaki esaslar, ticaret hayatının pratik sorunlarına, finansman sorunlarının çözümüne, ulaştırma ihtiyaçlarına dairdir. Ancak ticaret ve sanayi odaları, dış ticaret müesseseleri, şirketler, iktisat eğitimi ve temettü vergisi, memleketin iktisadi coğrafyasının tanzimi başlıkları tüccar grubunun ısrarla savundukları ve öne çıkardıkları hususlardır.

10 Türkiye kıyılarının uzunluğu, kabaca bir hesapla, tam 8333 kilometre. Akdeniz çevresinin en uzun kıyılı ülkesidir. Bilenler bilir, unutanlar da hatırlasın diye, İspanyolca "*burun*" karşılığı "*cabo*"dan gelen kabotaj sözcüğünün, "*burundan buruna*", yani kıyı boyunca ülke limanları arasında ve yalnız ulusal bandırayla yapılan deniz ticareti demek olduğunu bir kere daha not edelim. Böyle bir ülkede, hele Lozan Antlaşması sonrası kapitülasyonların kalkması ile birlikte 19 Nisan 1926 tarih ve 815 sayılı *Türkiye Sahillerinde Nakliyatı Bahriye (Kabotaj) ve Limanlarla Kara Suları Dahilinde İcrayı San'at ve Ticaret Hakkında Kanun*'un gereğini yapalım. Amiral Cem Gürdeniz'in tanımıyla bir an önce rotamızı "*deniz ülkesinden denizci ülke olmaya doğru*" çevirmemiz mecburiyettir.

11 Tam 100 yıl önceki öneri sizin de dikkatinizi çekecektir. *Balıkçılık ve balık yağcılığının geliştirilmesi ve korunması...* 100 yıl önce. Yani XX. yüzyılda. Peki ya şimdi yani XXI. yüzyılın başında, "omega 3" ve "omega 6" esaslı her türlü ilaç ya da gıda takviyesi tamamıyla ithalat yoluyla karşılanmıyor mu?

Tüccar Grubunun Esasları (Tam Metin)¹²

Bankalar

Madde 1 - Münasip bir isim altında bir ticaret ana bankası teşkili.
(Müttefikan kabul)

Madde 2 - Tekâlif-i milliye ve iaşe bedeli vesaire olarak tüccarın Hükûmette olan matlubatı bankaya verilerek ashab-ı matluba mazbatalarına mukabil banka senedi itası.

(Müttefikan kabul)

Madde 3 - Çıkarılacak hisse senedatının Türkiye tebaasına ve Türk anonim vesair şirketlere tahsisi.

(Müttefikan kabul)

Madde 4 - Hükûmetin dahi bankaya bir sermaye koyarak hissedarlığına iştiraki ve ancak Hükûmet aldığı bu hisseleri talep vukuunda ihraç ile halka satarak yavaş yavaş alâkasının kat'ı.

(Tüccar ve sanayi müttefikan kabul, zürra red, işçi müstenkif)

Madde 5 - Banka hisse senedatının gerek mevzu ve gerekse bilahare konulacak her nevi usûl ve tekâliften muaf tutulması gibi bazı müsâadat-ı mahsusa ibrazı.

(Tüccar ve sanayi müttefikan kabul, zürre red, işçi müstenkif)

¹² Gündüz Ökçün (1981). s. 406-425. Kâzım Karabekir (2007). s.57-86; Ömer Karaoğlu (Sadeleştiren, Yayına Hazırlayan) (2019). İzmir İktisat Kongresinden Türk Tüccarının İstedikleri. Okur Akademi Yayınları. Kasım. İstanbul. Yazım şekli korunmuştur.

Kambiyo ve Borsa İşleri

Madde 1 - Kambiyo merkezleri ve bilhassa nakit ve tahvilat borsaların millîleşmesi ve buralara Türke düşman siyasî entrikaların girmesine mümanaat edilmesi ve binaenaleyh borsaların ıslahı.

(Müttefikan kabul)

Madde 2 - İstanbul'dan maada büyük ticaret merkezlerinde esham ve tahvilat borsaları küşadı.

(Müttefikan kabul)

Madde 3 - Ecnebi kambiynosunun anı terfi ve tenzilinden mütevellid aks-ül amellerden piyasayı vikaye edecek tedabir ittihazı.

(Müttefikan kabul)

Madde 4 - Borsayı bankaların alt üst etmesine ve lüzumsuz hava oyunlarına mani olmak üzere büyük sermayeli millî bankalar marifetiyle müsmir müdahalâtın icrası.

(Müttefikan kabul)

Madde 5 - Borsaya kabul edilen eshamın Maliye'ce müntehip bir heyet tarafından tasdikiyle ve şirket hisse senedatı ise Maliye ve İktisat Vekâletlerinin muvafakat-i müşterekesinden sonra ithali.

(Müttefikan kabul)

Madde 6 - Bu maddeler ile beraber daha ziyade ihtisasa taallûk eden diğer mevad hakkında lâzım gelen tedabiri müzakere ve kambiyo muamelâtını murakebe eylemek üzere salâhiyettar erbab-ı ihtisastan mürekkep bir kambiyo komisyonunun serian teşkili.

(Müttefikan kabul)

Cuma Tatili

Madde 1 - Cuma günü bütün Türkiye sekenesi için resmî tatil günüdür.

(Müttefikan kabul)

Madde 2 - Herhangi din ve mezhebe salık olursa olsun cuma günleri hiç bir dükkân ve müessese açık bulundurulamaz. Yalnız kasap, sebzevatçı ve ekmekçiler öğleye kadar; kahve, gazino, lokanta ve hamamlarla, eczaneler de akşama kadar açık kalabilir.

(Müttefikan kabul)

Madde 3 - Cumadan gayrı herhangi bir günde bir kimsenin mağaza ve müessesesini kapalı bulundurması kendi hakkıdır.

(Müttefikan kabul)

Maden Meselesi

Madde 1 - En mühim bir servet menbaı olan madenlerimizin mebzuliyet ve karbitlerine göre birkaç mühim havzaya tefriki ve mümkün olduğu kadar kendi fen adamlarımızın muavenet ve iş-tirâkiyle ilmi bir surette tetkik edilmesi ve en haiz-i ehemmiyet olanlarının da millî menafiimize göre istismarı ve bu maksatlar için bir de tabakat-ül-arz dâr-ül mesaisi yapılarak tabakat haritasının da bir an evvel tersimi.

(Müttefikan kabul)

Madde 2 - Madenlerimizin kıymeti ve istihsalâtı hakkında toplanulan malûmat ve istatistiklerin muntazaman neşri.

(Müttefikan kabul)

Madde 3 - Mekşuf madenlerin hemen müzayedeye vazedilerek ehliyet-i mâliyesi olduğu tahakkuk eden taliplerden tercihan millî olanlara derakap ihalesi ve müzayede hususunda hertür-lü lüzumsuz kuyuddan ihtiraz edilerek kestirme yol tutulması.

(Müttefikan kabul)

Madde 4 - Harp ve işgal dolayısıyla işletilmesi kabil olmayan madenlerden Hükûmetin istediği rüsûm-u mukarrere yâni cerip harcının affı ve fakat bu muafiyetin yalnız Türkiye tebaasına hasrı.

(Müttefikan kabul)

Madde 5 - Zımpara madeni yalnız memleketimizin Akdeniz sahilinde ve Yunanistan'ın da Nafsus mevkiinde bulunuyor. Ancak Yunanistan'dan çıkan zımpara madenlerinin sahillere yakın olması ve bizim madenlerin ise bin-nisbe dâhilinde bulunması yüzünden madenlerimize göre dûn fiyatla satılmakta ise de Harb-i Umumîden evvel senede kırkbeş bin ton kadar sarfiyatı bulunan bu cins madenin ancak Yunanistan onbeşbin tonunu istihsâl ve sevk edebilmekte olduğundan cihanın mütebaki ihtiyacatı için memleketimizden çıkan zımpara madenine ihtiyaç derkârdır. Binaenaleyh harp esnasında yapıldığı gibi Yunanistan'ın dolduramadığı bu boşluğun sun'î zımpara tozlarıyla temine mahal bırakmamak ve bilâhare zamanın tahavvülâtına göre ittihaz-ı hareket edilmek üzere müstahsillerini teşvikan iki sene için resm-i nisbîden affedilerek yalnız rüsûm-u mukarrere ile iktifa edilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 6 - Kok ve antrasit cinsleri müstesna olmak üzere ihtiyacımızı temin eden maden kömürlerimizin ecnebî maden kömürleri rekabetine karşı himayesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 7 - Memleketimizde mevcut kükürtlerin fenne muvafık olduğu ve ihtiyaca kâfi geldiği takdirde rekabet-i ecnebiyeye karşı himayesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 8 - En mühim ve zengin kömür havzamız olan Ereğli - Zonguldak havzasıyla Soma ve diğer umum kömür havzalarımızın hal-i hazırdaki elim vaziyetlerinin ıslahını temin edecek tedbir ittihazı ve bu meyanda Zonguldak havzasındaki Kozlu ve Kilimli şimendüferlerinin nefsi Zonguldak'taki şimendüferlerde yapıldığı gibi geceli gündüzlü işletilmesi ve bu mahallerdeki şimendüfer ücretleriyle Zonguldak Limanı rüsûmunun tenzili çaresinin taharrisi ve bütün müessesat-ı milliye ile şimendüferlerimizin ve yerli fabrikalarımızın ve seyrisefain şirketleriyle ziraat makinelerinin yerli kömürü sarf ve istihlak eylemelerinin temini.

(Müttefikan kabul)

Madde 9 - Ereğli - Zonguldak kömür havzası için tetkik-i himmet ve zaman sarfını icap eden diğer noktalar da şunlardır:

(Müttefikan kabul)

a) Havzanın tabakat-ül-arz vaziyeti ve haritalarının iyice tesbiti.

(Müttefikan kabul)

b) Maden ocaklarının hal-i hazırdaki hudut vaziyet-i hukukiyeleri tayin ve tesbit edilerek münazaat-ı hazırıyı kaldıracak hukuk-u tasarrufiye meselelerinin sür'at ve kat'iyetle halli.

(Müttefikan kabul)

c) Bu iki maksad-ı mühimmi mahallinde tetkik ve halletmek üzere mütehassıslardan mürekkep bir heyetin teşkil ve îzamı ve bu heyetin havza faaliyet-i iktisadiyesine vüs'at vermek ve müessesat-ı snaiye vücade getirmek için ne gibi esasat ve teşkilât lâzım ise bunların ihzar ve temini ile de mükellef tutulması.

(Müttefikan kabul)

Ormanlar Meselesi

Madde 1 - Türkiye ormanlarının fennî bir surette mıntakalara tefriki ile her bir mıntakaya numara vaz'ı ve icap eden plânın ve umumî haritalarıyla orman istatistiklerinin tanzimi.

(Müttefikan kabul)

Madde 2 - Ormanlarda tatbik edilen tarifiede her ormanın vaziyet-i tabiiyesi, vesait-i nakliyesi, mahreç iskeleleri ve istasyonlara olan bu'd ve mesafesi ve masarîf-i imâliye ile hakk-ı ticaret nazar-ı dikkate alınarak ormanlardaki kaim eşcar bedelinin esas olmak üzere tayin ve tesbiti.

(Müttefikan kabul)

Madde 3 - Büyük ormanlar haritaları tanzim edilerek ihalelerinden evvel bunlar civarındaki hizar ve fabrikalara ait ormanların tefriki ve bunların bedelat-ı mukarrere üzerinden fabrika ve hizar sahiplerine verilmesi.

(Ekseriyetle kabul)

Madde 4 - Hizar ve fabrika sahiplerinin Avrupa'dan getirecekleri bütün alât ve edevatın gümrükten istisnası.

(Ekseriyetle kabul)

Madde 5 - Depozito usûlünün lağvı ile kefalet-i ticariye ve ihbariyenin ikamesi ve bedel-i iltizamın bir defada alınmıyarak tekasit-i muayeneye raptı ve taksitlerini hulûlünde tediye etmeyenlerden faiz-i nizamî alınması suretiyle hukuk-u Hâzinenin istifası.

(Ekseriyetle kabul)

Madde 6 - Kereste kaçakçılığını men için en sağlam bir usûlün ciddî bir maktâ muayenesi olacağına göre bu cihetlere dikkat edilerek tomruklarının maktâlardan emrarı sıralarında memurları tarafından nakliye tezkeresi verildikten sonra tüccar ve köylünün artık serbest bırakılması.

(Ekseriyetle kabul)

Madde 7 - Maişetini kerestecilikle temin eden zürrâa eskisi gibi ormanlardan ağaç verilmesi.

(Ekseriyetle kabul)

Madde 8 - İhtiyacat-ı mahalliyeye göre ormanların muhafazası zımında Nevahî Kanuna mevaddı lâzime derci.

(Müttefikan kabul)

Madde 9 - Baltalık Kanununun köylünün ihtiyacını kâfil bir surette tâdili.

(Ekseriyetle kabul)

Madde 10 - Kapalı zarf usûlü yerine alenî müzayedenin kabulü.

(Ekseriyetle kabul)

Madde 11 - Gümrüklerde usul-ü himayenin tesisi (odun, mangal kömürü de dahildir).

(Ziraat ve sanayi grupları nısf-ı ârâ ile ticaret grubu ekseriyetle ve işçiler müttefikan kabul)

Madde 12 - Kesif orman ve maden sahalarının şimendüferlerle yekdiğerine ve bilhassa ihracat limanlarına raptları.

(Müttefikan kabul)

Madde 13 - Ormanların terakki ve inkişafına hizmet edecek yolların inşası için Nevahî Şûralarına selâhiyet-i kâmile îtası.

(Ekseriyetle kabul)

Madde 14 - Orman Nizamnamesinin asri bir surette tâdil ve ıslahı.

(Müttefikan kabul)

Madde 15 - Düşmanın yakıp tahrip ettiği kasaba ve köylerin yakınlarında bulunan taş, kireç, tuğla, kiremit ve kerpiç ocaklarının beş sene müddetle resimden affı.

(Müttefikan kabul)

Ticaret-i Bahriye Meseleleri

Madde 1 - Kendi limanlarımızda kendi bayrağımızdan maa-dasının ticaret yapamaması ve "kabotaj" da hakk-ı istiklâlimizin tamamen istimâl edilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 2 - Amatörlere vapur almak hususunda en büyük müsaade ile sermaye temin edecek ticaret-i bahriye bankalarının tesisi ve bu bankaların merkez sigortacılığını da yapması.

(Müttefikan kabul)

Madde 3 - Donanma Cemiyetinin sermaye ve matlubatının evlâd-ı şühedâya tahsis ve temlik ve bu sermaye ile bir ticaret-i bahriye bankası tesisi.

(Müttefikan kabul)

Madde 4 - Sanayi-i bahriyemizin himayesi için Hükûmete ait araziden tersane ve çekin mahalli olabilecek yerlerin bilâ bedel hemen sanayi-i bahriye san'atkârları ile amelesine teslimi.

(Müttefikan kabul)

Madde 5 - Mevcut olup da ihtiyaca kâfi olmayan inşaat tezgâhlarının inşasında lüzum görülecek olan ve memlekette mevcut olmayan bütün mevaddın rüsûmdan istisnası.

(Müttefikan kabul)

Madde 6 - İnşaat tezgâhlarının ve ustalarının beş sene müddetle rüsûmdan muafiyeti.

(Müttefikan kabul)

Madde 7 - Yapılacak merakib-ı bahriye mevadd-ı ibtidaiyesinin ve motorlarının rüsûmdan muafiyeti.

(Müttefikan kabul)

Madde 8 - Merakib-i bahriyenin fenne tatbikan yapılması bahri tekâmülümüz için elzem olduğundan plânlarının Bahriye Vekâleti tarafından tezgâhlara tevdi ve inşaatın plânlara tatbikan yapılması.

(Müttefikan kabul)

Madde 9 - Üçyüz tondan yukarı inşaat yapacak tezgâhlara Hükûmetçe mükâfatlar verilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 10 - Limanlar dahilinde postacılık yapabilmek hakkının plâna tevfikan yapılan merakib-i bahriyeye hasredilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 11 - İnşaat-ı bahriye için ormanlardan kat'ine teamülen mezun oldukları kerestenin bundan böyle herhangi suretle olursa olsun men edilmemesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 12 - Merakib-i bahriyenin behemahâl sigorta edilmesinin mecburî olması.

(Müttefikan kabul)

Madde 13 - Seyrisefain İdaresinin ticarî bir heyet tarafından idaresi ve ıslahı.

(Müttefikan kabul)

Madde 14 - Hükûmetin icabında istifade etmek üzere vazeylediği Tedarik-i Vesait-i Nakliye-i Bahriye Kanununa bâdemâ tamamen riayet edilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 15 - Posta nakliyatını yapan gemilerden fener ve sıhiye rüsûmunun nısıf alınması müteamil olduğundan Türk vapur idarelerine de bu hakkın teşmili.

(Müttefikan kabul)

Madde 16 - Vapur ve motorlarca alınan ihrakiyeden rüsûm alınmamasının temini ve merakib-i bahriyenin yalnız limanlara raptı ve bir resim vermesinin temini.

(Müttefikan kabul)

Madde 17 - Herhangi zamanda olursa olsun bir vapurun limana geldiğinde pratikasının verilmesinin temini.

(Müttefikan kabul)

Madde 18 - Limanlarımız tamamen açık olduğundan Karadeniz ve Akdeniz'de müstacelen limanlar tesisi.

(Müttefikan kabul)

Madde 19 - Tahmil ve tahliyenin yapılabilmesi için teshilât göstererek behemahâl kayık limanlarının tesisi.

(Müttefikan kabul)

Madde 20 - Alelusul kefalet alınmak şartıyla motorlara da transit eşyanın nakline müsaade verilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 21 - Ticaret-i bahriyede tesanüdü temin için esnaf cemiyetleri teşkiline müzaheret edilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 22 - Ticaret-i bahrîye meslek mekteplerinin tesisi.

(Müttefikan kabul)

Madde 23 - Balıkçılık ve balık mahsulâtının himayesi ile balık rüsûmunun tadili.

(Müttefikan kabul)

Madde 24 - Balıkyağcılığının tekâmül ve terakkisinin temini için himayesi.

(Müttefikan kabul)

Ticaret İşlerini Kolaylaştıracak Esaslar

Evvelâ: - Ticaret-i umumiye emniyet ve itimatla devam ve terakki edebileceği cihetle memleketin her tarafında zaman zaman zuhur eden âsayışsızlığın kökünden ref'ine dair olan hususâtın nazarı dikkate alınması ve jandarma, polis ve mahakim teşkilâtına çok ehemmiyet verilmesi.

(Ekseriyetle kabul)

Saniyen: - Gümrükler meselesi ki biri ticaret, ziraat ve sanayiye alâkadar olan Hükûmetin gümrük siyaseti, diğeri gümrük muamelâtıdır.

Gümrük Siyaseti:

1 - Dahilî ve millî sanayiin inkişafı, yerli mamulât ve mevad-ı ibtidaiyyenin ve deniz mahsulâtının revacını temin edecek şekilde himayekâr bir gümrük sistemi takibi ve gümrük mesailinde müdahalât-ı ecnebiyenin adem-i kabulü ve meselâ:

A - Bazı mahallere sanayi, ziraat ve ticaretin muhtaç olduğu mevadd-ı ibtidaiyenin mümasili mevcut olmadığı takdirde gümrük resminden istinası.

(Müttefikan kabul)

B - Ham mevad olarak fazla resme tâbi olduğu halde memlekette ihzar edilerek ihraç olunmak istenen bazı mamulâtın hin-i ihracında mevadd-ı ibtidaiyesinin verdiği fazla resmin iadesi ve bilfarz lokum ve helva gibi mevad ihracatının teşviki maksadıyla bu cins ihracatta şeker için mukaddema verilen resmin hin-i ihracında ashabına reddi, yâni kabul-ü muvakkat ve redd-i rüsûm usûllerinin tatbiki.

(Müttefikan kabul)

C - Memlekette sanayie elzem olan bazı mevadd-ı ibtidaiyenin men-i ihracı ezcümle kısmen sanayi memleketi olan Garbî Anadolu'nun ve be-tahsis İzmir Vilâyeti mıntıkasında halıcılığın temin-i inkişafı için metanetiyle temayüz eden yapağımızın bilhas-sa bir rakib-i müthiş olan Yunanistan'a herhangi suretle olursa olsun men-i ihracı ve halıcılık hakkında Yunanistan'da gösterilen müsâadatın ayrıca memleketimizde de ibrazı.

(Müttefikan kabul)

Gümrük Muamelâtı

1. Gümrük muamelâtının teshili için belli başlı limanlardan maada, ikinci ve üçüncü derecedeki bil'umum limanlarda dahi ihtiyaca kâfi transit antrepoları tesis ve bu antrepoların tamamen Hükûmet tarafından ihdası kabil olamadığı takdirde bunların idaresinin suret-i mutlakada millî ellere tevdi ve gümrük ardiyelerinden alınan veelyevm fahiş bulunan ardiye rüsumunun hadd-i itidâle tenzili.

(Müttefikan kabul)

2. Kara gümrüklerinin hudutlarımızın meb'delerinde ihdası kaçakçılığın men'ini teshil, yâni daha ziyade önünü alacağından, gümrük hudut muhafızlarının tezyidi ile münasip tedabir ittihazı.

(Müttefikan kabul)

3. Mavuna ücretinden gayrı dizbarko ve supalan namlarıyla emtia-i ticariye ashabından hiç bir vechile füzuli ücret alınmaması gibi hususatin kat'iiyyen temini.

(Müttefikan kabul)

4. Gümrük tarifeleri tadilatının tarih-i ilândan altı ay sonra tatbiki.

(Müttefikan kabul)

5. İstanbul'dan mübayaa ve Türkiye'ye ithal edilecek eşya ve emtia için ayrıca bir gümrük resmi alınmamasının âcilen temini ve bütün memleketimizde ticaret-i dahiliye için yapılan muamelâtın bilâ istisna her yere teşmili.

(Müttefikan kabul)

İnhisar Sisteminin Ref'i

Birçok siyasî entrikalara alet olan inhisarların memleketi daima kemirmek ve emmekten başka serbesti-i say-ü amel ve ticareti de ilga edecek derecede mazarratlar tevlied eylediği malûm olmasına binaen, ecnebî sermayelerinin Hükûmetle iştirâk ederek memleket mahsulât-ı ibtidaiyesini veya sanayî veya ticaretini yedd-i inhisarına alamaması ve mevcutlarının refi.

(Ekseriyetle kabul)

Kavanin ve Ahkâm-ı Ticariyenin Islah ve Tâdili

Madde 1 - Ticaret kanunlarımıza nazaran hukuk-u medeniye ve ticariyemizin vikayesini âmir mesail ve mevaddın nazar-ı ihtimama alınması.

(Zürrâ ekseriyetle, diğerleri müttefikan kabul)

Madde 2 - Ticaret-i Berriye ve Bahriye Kanunlarımızın tadilâta mazhar edilmek suretiyle tüccara ve ihtiyacat-ı memlekete daha faydalı bir hâle ifrağ-ı ve ticarete müteallik kanunların tanzimine memur komisyonlarda Ticaret Odalarından da azâ bulunması ve bilhassa âtideki noktalarda ıslahat icrasının müstacelen tetkiki:

(Müttefikan kabul)

[A] - Şirketlerin tarz-ı teşekkülünün ve şirket envainın tayininde ve imtiyazlı olanların haricindeki anonim şirketlerinin teshil-i teşekkülünü temin zımında.

[B] - Poliçeler ve senedât-ı ticariye hususunda.

[C] - Ticari hükümler tesisinde ve ticaret mahkemelerinin ıslahında.

(Zürrâ ekseriyetle, işçiler müstenkif, diğer gruplarca kabul)

[Ç] - Pul rüsûmunun tevhidinde.

[D] - Ticarete müteallik usûller ve vergiler ve ticaret muahedelerinin akd-ü tanziminde ve gümrük tarifelerinin teddilinde Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odalarının behemahâl mütalâaları alınması noktasında iltizam-ı sür'at zarurîdir.

İtibar Teşkilât ve Teshilâtı

1 - Memlekette müteferrik sermayemizin tensiki zaruretinin ve ticaret terhin-i emlâk bankalarına olan ihtiyac-ı mübremin iza-hı vareste-i beyandır. Binaenaleyh bu kabil müessesat-ı mâliye-yi Hükûmetin şiddetle mürakabe etmesi ve memlekette millî bir şekilde teessüs etmelerinin Hükûmetçe teshili.

(Müttefikan kabul)

2 - Memlekette hakikî tedavül ve ticaret bankaları teessüs edinceye kadar mevcut bankaların faiz-i nizamîlerden başka komisyon namıyla icat ettikleri keyfî ve indî faiz-i aslîyi tecavüz edecek derecede muhtekirâne aldıkların mebalighin men'î çaresinin ihzârı.

(Ekseriyetle kabul)

3 - Sigortalar fahiş primlerle halkı ızrar etmekte ve tediyesiyle mükellef oldukları vergileri dahi birçok ilâvelerle ashab-ı alâkaya tahmil ve bazıları muhtelif ve vâhi vesilelerle sigorta bedelâtını tediyeeden imtinâ eylemekte olduğundan miyânelerinde tesis ettikleri sendikanın feshi ve sigorta muamelâtının tanzimi için Hükûmetçe kavanin-i mahsusa vaz'ı ve taahhüdatını icra etmeyen kumpanyaların icra-i muameleden men'i ve memnuiyet-i vakıya muhalif hareket edenlerin tecziyesi.

(Müttefikan kabul)

4- Murabaha Nizamnamesinin fahiş faizlerle ve türlü türlü namlarla halktan gayrimeşrû menafi teminine mahal bırakmayacak kuyud ile tâdil ve tatbiki.

(Ziraat, ticaret müttefikan kabul, sanayi, işçiler müstenkif)

Ticaret Odaları

A - Ticaret Odalarının memleketin her tarafında teşkilleri ve bu hususta evvelce tanzim edilip kanuniyet kesbedemeyen kararname nin tetkiki ve bil'umum Ticaret ve Sanayi Odalarının bu husustaki mütalâalarının ahzı suretiyle müstâcelen bir kanun tanzimi.

(Müttefikan kabul)

B - Ticaret Odaları intihabı rüesa-i memurîn-ı Hükûmetin fazla müdahalâtına maruz kaldığı cihetle tüccar bu teşkilâtı kendi ruhundan kopmuş bir müessese addetmediğinden Ticaret Odaları meclis-i idaresine intihap edilecek azayı tefrik eden heyet-i intihabiyenin doğrudan doğruya tüccarca intihapları.

(İşçiler müstenkif, diğerleri müttefikan kabul)

C - Ticaret Odalarının zahire, hububat ve saire borsaları ihdas edecek ve neşriyat-ı iktisadiye yapabilecek menabi-i varidatta malik olması.

(Tüccar, sanayi ve işçiler müttefikan ziirrâ ekalliyetle kabul)

Ç - Ticaret ve Sanayi Odalarının mahallerinde mekâtib-i ticariye ve sınaie tesisi ve bunları himayeye çalışmaları kaydının her halde kabulü.

(Tüccar, sanayi, ziraat kabul, işçiler müstenkif)

D - Bilumum Ticaret ve Sanayi Odalarının murahhaslarından müteşekkil her sene “Umumî Ticaret ve Sanayi Odaları Kongresi” akdi esbabının temini.

(Ticaret, sanayi, ziraat kabul işçiler kısmen müstenkif)

E - Ticaret ve Sanayi Odalarının iştirâkiyle memleketimizin mühim ticaret merkezlerinde mahsulât ve mevadd-ı ibtidaiye-mizle mamulât-ı dâhiliyemizin vaz'ı teşhirine mahsus umumî ve daimî sergiler küşadı ve Ticaret Odaları ile İktisat Vekâleti tarafından bu yolda ticarî salnâmeler neşir ve tevzii ve muhtelif lisanlara da tercemesiyle dünyaya tevzileri ve mümessillerinin celbi.

(Üç grup ekseriyetle, ticaret müttefikan kabul)

Ticaret-i Hariciye Müesseseleri

Madde 1 - Memalik-i ecnebiyede Ticaret Şehbenderliği usûlünün tevsian tatbiki ve şehbenderlerin erbab-ı iktidar ve ihtisastan tayini ve muntazaman malûmat vermeğe mecburiyetleri.

(Müttefikan kabul)

Madde 2 - Şehbenderlerin nezaret ve idareleri altında ticarî istihbarat ve tahkikat müesseseleri küşadı.

(Müttefikan kabul)

Madde 3 - Münasip olan büyük haricî ticaret merkezlerinde Türk ticaret odaları tesis ve küşadı.

(Müttefikan kabul)

Madde 4 - Teşkili takarrür eden Türk Ticaret Bankasının Türkiye ile muamelede bulunan en mühim ticaret merkezlerinde de şubeler küşadı.

(Müttefikan kabul)

Madde 5 - Ticaret-i hariciyeyi teshil için memleketimizin muayyen mahallerinde ticaret-i hariciye, mahsulât ve mevadd-ı ibtidaiye sergileri tesisi.

(Müttefikan kabul)

Şirketler

Madde 1 - Kollektif ve komandit şirketlerinde şürekâdan birinin vefatı ile şirket muamelâtına iras-ı sekte edilememesi için kanuna ahkâm-ı lâzime vaz'ı.

(Müttefikan kabul)

Madde 2 - Anonim şirketlerinin teşkilinde mevadd-ı âtiyenin nazarı dikkate alınması.

(Çiftçiler ekalliyetle, işçiler red, diğer gruplar müttefikan kabul)

A - Anonim şirketler nizamnamesinin tasdiki hususunun vilâ-yete ait olması.

B - İlk meclis-i idareye dahil olan müessislerin bervech-î-âti nisbetinde sermayeye iştirâki ve erbab-ı fen ve ihtisasın istisnası: (50) bin liraya kadar yüzde kırk, (100) bin liraya kadar yüzde yirmibeş, (250) bin liraya kadar yüzde onbeş, (500) bin liraya kadar yüzde on, beşyüz bin liradan yukarı sermaye ile teşekkül edecek şirketlerin müteşebbisleri asgari elli bin lira derecesinde bir hisseyi tediye etmeleri şartiyle müteşebbislerin servet ve şahsiyetleri hakkında Hükûmetçe hukuk-u umumiye ve menfaal-ı şirketi kâfil tahkikat-ı ciddiye icrası.

(Üç grup ekseriyetle kabul, işçiler ekseriyetle müstenkif)

C - Her hissedarın hissesi nisbetinde rey'e sahip olması.

(Üç grup müttefikan kabul, işçiler red)

D - İhtiyat akçasının millî müessesat-ı maliye ve sınaiye ve sigorta şirketleri hisse senedatına tahsisi ve Hükûmetin kontrolü.

(Üç grup müttefikan kabul, işçiler red)

Madde 3 - Avrupa'da pek ziyade münteşir olan (limited) gibi mes'uliyet-i mahdûdeli şirketlerle müstahsiller ve müstehlikler hakkında kavaid-i azimiye câmi müstahsil ve müstehlik kooperatifleri hakkında ahkâm-ı lâzime-i kanuniye vaz'ı.

(Müttefikan kabul)

Madde 4 - Sigorta şirketleri hakkında keza ahkâm-ı lâzime vaz'ı.

A - Millî sigorta şirketlerinin teshil-i teşekkülü.

(Müttefikan kabul)

B - Hayat sigortasının münhasıran Devletçe icrasını temin için millî bir hayat sigorta müessesesi vücade getirilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 5 - Anonim, şirketlerinde vukua gelmekte olan suistimalâtın önüne geçmek için tedabir-i mania ittihazı ve hissedarlar hukukunun sıyaneti için şirketler muamelâtının Hükûmetin müessir mürakabesi altına alınması.

(Müttefikan kabul)

Ticarete Ait Mevadd-ı Müteferrika

Madde 1 - Rumeli'den vesair mahallerden hicret edenleri kabiliyet ve bünyelerine mülâyim ve meslek ihtisaslarıyla muhitlerine göre münasip yerlerde iskân etmek için derhal ehil komisyonlar teşkili ve gelecek muhacirinin işsiz ve yersiz kalmamaları için şimdiden emvâl-i metrûkeye ait arazi-i sairenin icanında kuyud-u ihtiyatiye vaz'ı ve bunun Hükûmete telgrafla arzı.

(Müttefikan kabul)

Madde 2 - Rıhtım, mavuna, hammaliye ücretleri için ticaret odaları ve liman riyasetlerinde icabında müttehiden bir tarife tertibi ve rıhtım şirketlerinin Hükûmetle olan mukaveleleri hilâfına olarak fahiş ücret alamamaları rıhtıma çıkmayan eşya-i ticariyeden hiç bir suretle rıhtım ücreti alınmaması hususlarının Hükûmetin nazar-ı dikkatine vaz'ı.

(Müttefikan kabul)

Madde 3 - Saatlerin muayyen bir nısf-ün nehare¹³ göre âyar edilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 4 - Gerek yeni imtiyazlarda ve gerek mevcut olanlarda vesait-i nakliye, yol ücretlerinin, ziraat, ticaret ve sanayi odaları, sendikalar gibi alâkadarların rey ve mütalâası alınarak tanzim ve ıslahı.

(Müttefikan kabul)

Madde 5 - Harp dolayısıyla yanan ve yıkılan mahallerde müssakafat vergisinin (bir tür emlak vergisi) bir müddet affı.

(Ticaret kabul, diğer gruplar red)

Madde 6 - Harp dolayısıyla yanan ve yıkılan kasaba ve karyeler(in) ashabı tarafından inşası uzun senelerce mümkün olmayacağından inşaatın şirketlere ihalesiyle bedel-i inşanın nazar-ı dikkate alınması.

(Müttefikan kabul)

Madde 7 - Eytam Nizamnamesinin büyük ve küçük vereseler hukukunu kâfil bulunmaması bir takım İslâm ticaret müesse-

13 Öğle vakti, gündüzün ortası.

selerinin mahvını mucip olduğundan mezkûr hususun nazar-ı dikkate alınması.

(Müttefikan kabul)

Madde 8 - Dâ-ül-kelb (kuduz hastalığı) tedavi hanelerinin her vilâyet merkezinde tesisi suretiyle teksiri.

(Müttefikan kabul)

Madde 9 - İpek ticaretini tedenniden vikaye için mütehassıslar celbi ve Harir Dâr üt-Tâlimin'in Düyûn-u Umumiye'den irtibatırın fekkile İktisat Vekâletine raptı.

(Ekseriyetle kabul)

Tedrisat-ı İktisadiye

Madde 1 - İstanbul Ticaret Mekteb-i Âlisinin Hükûmet ve talî kısmının da Ticaret Odaları ve ticarî heyetler murahaslarından müteşekkil bir komisyon tarafından idaresi ve bu mektebin son gayesine vüsûl için tenkis ve takviye ve ıslâhı.

(Ziraat ekseriyetle red, diğer üç grup müttefikan kabul)

Madde 2 - Türkiye'nin mühim ticaret merkezlerinde de ticaret mektepleri açılması.

(Müttefikan kabul)

Madde 3 - Her yerde ve bilhassa ticaret mektebi açılmayan mahallerde serbest mecburî çırak mektepleri tesisi.

(Müttefikan kabul)

Madde 4 - Bil'umum mekteplerde ve hususen sultanî ve idâdîlerde iktisadî tedrisata ehemmiyet verilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 5 - İktisadî ve ticarî âsar ve neşriyatın himaye ve taltifi ile mevcut ticarî ve sınaî istatistikler tertip ve neşri ve memleketin iktisadî coğrafyasının tanzimi.

(Müttefikan kabul)

Temettü Vergisi

Madde 1 - Temettü vergisinin şimdiki usûl-ü cibayetinın tâdiliyle alelumum küçük esnaf ve erbab-ı sây ve amel ve işgal ettiği, mahal büyük olduğu halde haddizâtında az kazanan ticaret ve sanayi müntesipleri için ağır olmayacak bir surette tanzimi ve

bilhassa kanunun kazanç nisbetlerine, yapılan muamelâta göre vergi tarhı esasını ihtiva eylemesi.

(Müttefikan kabul)

Vesait-i Nakliye Meselesi

Madde 1 - Tarik-ı umumiye ve hususiyetimizin inşalarının ik-mâlîni hüsn-ü muhafaza ve acele tamiratının ifasını kâfil kabil-i tatbik bir usûlün vaz'ı.

(Müttefikan kabul)

Madde 2 - Tarik-i hususiye için tarik bedel-i nakdîsinin ilga-siyle Türkiye'de mütemekkin her fert hakkında amele-i mükellefe usûlünün vaz'ı ve efradın kendi kazaları dahilinde çalışması. Ve bununla beraber amele-i mükellefe yerine bedel-i şahsînin dahi kabulü ve amele-i mükellefeye mevkiine, arızasına göre ölçü üzerine iş taksimiyle yolların inşa ve tāmiri.

(Müttefikan kabul)

Madde 3 - Memleketimizin iktisadî ana hatları olacak demir yolları inşasının Hükûmetçe bir program olarak kabulü.

(Müttefikan kabul)

Madde 4 - Şimendüfer nakliye ücretlerinin hadd-i asgariye ten-zili.

(Müttefikan kabul)

Madde 5 - Şimendüfer kumpanyalarının zayî edip tazmin ile mükellef oldukları emvalin zaman-ı teslimindeki kıymetine göre bedellerinin tazmini.

(Müttefikan kabul)

Madde 6 - Şimdiye kadar projeleri ihzar edilmiş kabil-i seyrisefer nehirlerin tathiriyle (temizlenmesiyle) merakib-i sâbiharın çoğaltılması.

(Müttefikan kabul)

Madde 7 - Lâstiksiz kamyonların seyriseferden men'i.

(Müttefikan kabul)

Madde 8 - Lüks otomobillerin kem'âkân gümrüğe tâbi tutulmasıyla beraber otobüs ve yük kamyonlarının gümrük resminin tahfîfi.

(Üç grup müttefikan kabul. Tüccar grubu bil'umum otomobillerin gümrük resminde muafiyetinde ısrar)

Madde 9 - Tayyare ile posta nakliyatı icrasına müsaade olunması ve hutut-u havaiyemizde merakib-i havaiye işletmek hakkının Türk şirketlerine ve Türk tebaasına tahsisi.

(Müttefikan kabul)

Vesait-i Muhabere

Madde 1 - Posta ve telgraf vesaitinin tanzimi, kaza, nahiye ve karyelere kadar posta irtibatının tevsii, lâkaydisiyle tehirata sebebiyet verenler hakkında ahkâm-ı kanuniyenin şiddetle tatbiki.

(Müttefikan kabul)

Madde 2 - Telgraf ücretlerinin hadd-i itidâle tenzili. Gazetelere ait telgraf kelimelerinin yirmi paraya indirilmesi ve gazete posta ücretlerinin yüzde elli tenzili.

(Müttefikan kabul)

Madde 3 - Memleketin her tarafına şâmil olmak üzere şimdi den ticaret merkezlerimizde telefon ve muhaberat şebekeleri teşkilinin tesrii hususuna Hükûmetçe itina olunması.

(Müttefikan kabul)

Madde 4 - Bazı mahallerde esasen tesis edilmiş ve birçok mahallerde de tesis edilecek telgraf merkezlerinin varidatı masarifi-ne tekabül etmediği kaydiyle sed veya ihmâli caiz olamayacağından bu bapta da tedabiri lâzime ittihazı.

(Müttefikan kabul)

Madde 5 - Muamelât-ı ticariyede teshilât ve fevaidi memalik-i muhtelifedeki tecarib-i adidesiyle sabit olan (posta çek usûlü) ile (posta tediye emirleri) ve buna mümasil müfıd yeniliklerin postalarımızda da tatbik ve icrası ve evvelce olduğu gibi telgraf havalesi usûlünün tatbiki.

(Müttefikan kabul)

Madde 6 - Telgrafların posta ile şevki zarureti hasıl olduğu takdirde sahibinin haberdar edilmesi ve ücretinin iadesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 7 - Telsiz telgraf istasyonlarının memleketimizde dahi teksir-i adedi suretiyle muharebatın tesrii.

(Müttefikan kabul)

Madde 8 - Şimendüfer, tramvay, elektrik, telefon şirketleri gibi hizmet-i umumiyeden birini ifa eden müesseselerin Hükûmet-le imza ve teati ettikleri mukavele ve şartnamelere tamami-i riayetlerinin temini

(Müttefikân kabul)

Kongre'ye katılan gruplardan sadece Tüccarların bir bölümüne dair tek fotoğraf vardır.

Kaynak: 3 Mart 1923 Tevhîd-i Efkâr Gazetesi, birinci sayfa.
(Serdar Şahinkaya Arşivi)

Çiftçi Grubunun Kararları - Analiz

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 3. Yasama Yılı’nı açarken şöyle bir tespitte bulunuyordu:¹⁴

“(...)Efendiler,

Türkiye’nin sahibi ve efendisi kimdir? (Köylüler sesleri) Bunun cevabını derhal birlikte verelim: Türkiye’nin gerçek sahibi ve efendisi, gerçek üreticisi olan köylüdür. O halde herkesten çok bolluk, mutluluk ve varlığa hak kazanan ve buna layık olan köylüdür. Bundan dolayı, Büyük Millet Meclisi Hükümetinin iktisat politikası bu önemli amacın sağlanmasına yöneliktir.

Efendiler,

Diyebilirim ki, bu günkü felâket ve yoksulluğun tek nedeni bu gerçeği ihmal etmiş olmamızdır. Doğrusu yedi yüzyıldan beri dünyanın çeşitli yörelerine gönderilerek kanlarımızı akıttığımız, kemiklerini topraklarında bıraktığımız ve yedi yüzyıldan beri emeklerini ellerinden alıp gereksiz yere harcadığımız ve buna karşılık daima onurunu kırdığımız ve hor gördüğümüz ve bunca özveri ve iyiliklerine karşılık nankörlük, küstahlık ve zorbalıkla uşak durumuna indirmek istediğimiz bu ülkenin gerçek sahibi huzurunda bu gün büyük utanç ve saygı ile gerçek durumumuzu alalım.”

Mecliste oluşturulacak iktisat politikaları, not edilen epigrafi-deki amacın sağlanmasına yönelik olacaktı. Kongre’de çiftçi grubunun 95 maddesi işte bu iktisat politikalarının çerçevesini tayin edecekti. Kongre’den yaklaşık sekiz ay sonra ilan edilecek olan Cumhuriyet, yaklaşık on üç buçuk milyon nüfuslu yoksul köylüler ülkesinde kurulacaktı. Unutulmamalıdır ki, Cumhuriyet’in temel hareket noktalarından biri de bu yoksul köylüleri bilinçli birer çiftçiye dönüştürmekti.¹⁵

14 Serdar Şahinkaya (2009). Gazi Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası. ODTÜ Yayıncılık. 2. Basım. s.36-37. Kasım. Ankara.

15 Bu konunun ayrıntıları için mutlaka bakılmalıdır: Bilsay Kuruç (2015). “Cumhuriyet ve Toprak” Tuncer Bulutay’a Armağan (Derleyen: Nuri Yıldırım) içinde. s.239-309. Mülkiyeliler Birliği Armağanlar Dizisi:13. Nisan. Ankara.

Çiftçi gurubunun kararlaştırdığı esaslar 10 başlık altında toparlanabilir:

- a) Reji Meselesi (9 Madde)
- b) Âşar Meselesi (2 Madde)
- c) Asayiş Meselesi (14 Madde)
- d) Ziraat ve Maarif Meselesi (9 Madde)
- e) Ziraat Bankası ve İtibar-ı Zirai Meseleleri (6 Madde)
- e) Yollar Meselesi (9 Madde)
- f) Orman Meselesi (9 Madde)
- g) Ziraatte Hayvanat Meselesi (18 Madde)
- h) Çiftçiliğe ait Bazı Maddeler (18 Madde)
- ı) Ziraatte Makine Meselesi (8 Madde)

İki maddelik *Reji Meselesi*, başlığında Reji idare ve usulünün kaldırılması düzenlenmiştir. İkinci başlık *Âşar Meselesi*'dir. Birinci maddesi ile Âşar vergisinin ortadan kaldırılması talep edilmekte, ikinci maddesi ile de bütçe dengesini sağlamak amacıyla tüm yurttaşları kapsayan yeni bir verginin koyulması önerilmektedir.

Asayiş meselesi kapsamındaki 14 madde, Anadolu kırsalının hal-i pür melalini isabetli bir biçimde tariflemektedir. Hayvan hırsızlığı, yol kesicilik, soygunculuk ve bunlara yataklığın yaygınlığı; bunlarla mücadele ile görevli her kademedeki görevli memurların lakaytlığının sorunun kangren olmasına yol açtığı tespiti önemlidir. Gerek jandarma gerek kır bekçileri ve kır korucularına dair yönetmeliğin bir an önce gözden geçirilerek bu görevlere atanacaklarda en az ilk mektep tahsili aranması ve kendi yöresinde (*köyünde, mahallesinde*) *görevlendirilmemesi* gerektiği önerilmektedir.

Köylerin ve kasabaların birbirine telefon ile bağlanmasının asayiş açısından çok önemli olduğu isabetli tespiti de yapılmaktadır.

Ziraat ve Maarif Meselesi başlığı altında ele alınan 9 maddenin esası, köylerde ve kazalarda her seviyede eğitim verecek okulların açılması, eğitim materyallerinin hazırlanmasına dönüktür. Bu dokuz maddenin altıncı maddesi; "*Köylerdeki ibtidai mekteplerin mutlaka beş dönümlük bir bahçesi ve iki ineklik fennî bir ahır ve kümesi, yeni usûl bir arılığ ve muallimler için iki odalı bir evi olması ve arazinin bir*

kısmı sebze ve bir kısmı çiçek ve bir kısmı da fidancılığa tahsis edilerek muallimlerinin nezareti altında bizzat talebe tarafından idare edilerek masraf ve hasılâtının köy muallimlerine ait olması ve bu suretle çocuklara amelî olarak çiftçiliğin öğretilmesi ve münevver zevatın da köylerde yerleşmelerinin teşviği" şeklindedir ve bana göre, 1923'ün Şubat'ında İzmir'de Köy Enstitüleri'nin fikri temelleri atılmış olmaktadır.

Ziraat Bankası ve İtibar-ı Zirai Meseleleri bölümü esas olarak, Ziraat Bankası'nın bankacılık uygulamalarının neredeyse tümü eleştirilmekte ve yeni düzenlemelerle bahse konu bankanın tepeden tırnağa yenilenerek asli görevine dönmesi gereği belirtilmektedir.

Dokuz maddeden ibaret *Yollar Meselesi* başlığı, genel yollar, demiryolları, limanlar, kanallar ile birlikte tüm ulaşım ağının gözden geçirilmesi ve *malların - mallarla, malların - insanlarla, insanların - insanlarla* rahatlıkla buluşabilmesi, farklı bir ifade ile iç pazar entegrasyonunun sağlanmasına dönük tedbirler öne çıkmaktadır.

Çiftçi grubunun esasları arasında tüccar grubunda olduğu gibi *Orman Meselesi* başlığı bulunmaktadır. Tüccarların on beş madde ile kararlaştırdıklarının hepsi çiftçi grubunda dokuz madde ile özetlenmiştir. Çiftçiler, elleri toprakta, ağaçta olan insanlar olarak ormanlara dair daha kritik gözlemlerde bulunmuşlardır: Ormanların ıslahı, orman varlıklarının kendi iş ve üretimleri için yararlanma usullerine dönük öneriler getirmişlerdir.

Sekiz ve dokuzuncu grup önerilerde toplam 36 madde bulunmaktadır. Hayvan varlığı, cins ırklar, bakım sorunları, hastalıklar, hayvan sayımlarının bilimsel usullerle ve düzenli olarak yapılarak istatistiki verilerin yayınlanması, burgu kuyuları, tiftik keçiler, fenni tavukçuluk, Eskişehir Harası'nın ihyası ve yeni haralar açılması da önerilen konular arasındadır.

Çiftçiliğe ait bazı meseleler başlığında ise; hastalıklar, tıkanmış derelerin temizlenerek tarımsal faaliyetlere dönük kullanılması, nehirlerin taşımacılığa uygun hale getirilmesi, seyyar sıhiye teşkilatlarının kurulması, zahire borsalarının açılması, memlekette gelmiş ve gelecek muhacirleri muntazam bir usulle geldikleri memleketin iklim ve arazisi ve ziraat usulleri de gözetilerek iskânlarının düzenlenmesi, ölçü ve tartılarda yurdun her yerinde birliğin sağlanması, hastalıklarla mücadele teşkilatının kurulma-

sı, mevcut göl ve hususi havuzlarda balık yetiştirilmesi, arıcılık, yeni meyve bahçeleri ve kendi kendine yetişmiş ağaç cinslerinin aşılatılarak bakım ve çoğaltımının yapılması, kendir yetişen yörelerde çuval fabrikalarının kurulması konuları kararlaştırılmıştır.

Çiftçi grubu esaslarının son başlığı, *Ziraatta makine meselesidir*. Sulhten sonra, yani Lozan Barış görüşmeleri antlaşmayla sonuçlandıktan sonra, *bir ziraat alet ve makinalar sergisi düzenlenerek Avrupa ve Amerika'da bu konunun üreticilerinin de memlekete davet edilerek, sergiyi gezecek çiftçilerin bilgi ve görgülerinin artırılması ve yerli üreticilerin özendirilmesi sağlanmalıdır*.

Makinelerin bakım, tamir ve onarımını yapacak kalifiye işgücü yetiştirilmesi ve mevcut sanayi mekteplerinde yeni bölümler açılması, eli çekiç tutan - demir işlerinden anlayan *ziraat makinistleri* yetiştirmek için uygulamalı makinist mektepleri açılması.

İlgili yerlerden ihtiyaca göre zirai ve edevat depoları açılması, zirai aletlerin ithalinden gümrük vergisi alınmaması ile her türlü ziraat aletinde kullanılan benzin, mazot, gazyağı ve diğer yağlardan da gümrük vergisi alınmaması hususları, çiftçi grubunun karar altına aldıkları son esaslardır.¹⁶

16 Taner Timur, çiftçilerin kararları hakkında, "*Lenin'in Prusya biçimi*" dediği kapitalistleşme sürecine yaklaşan program önerileri yorumunda bulunmaktadır. Taner Timur (1993). *Türk Devrimi ve Sonrası*. İmge Yayınları. s.61. Mart. Ankara.

Çiftçi Grubunun İktisadi Esasları (Tam Metin)¹⁷

Reji Meselesi

Madde 1 - Reji idare ve usûlünün ilgası.

(Müttefikan kabul)

Madde 2 - Tütün ziraat ve ticareti serbest olup ihraç edilecek tütünlerin işlenmiş olması ve tütün rûsûmunun müstehliklerden münasip surette istifası.

(Müttefikan kabul)

Ziraat ve Maarif Meselesi

Madde 1 - Köylülere, çiftçilere ziraatın muhtelif şubelerini amelî olarak öğretecek surette yazılmış kitap ve mecmualar bastırılarak bedava dağıtılması.

(Müttefikan kabul)

Madde 2 - Umum iptidaî ve talî mekteplerde müterakki memleketlerde olduğu gibi sanayi ve ziraatin de amelî olarak gösterilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 3 - Her livada birbirine yakın olan köyler için kâfi arazisi olan leylî birer ibtidaî mektebi açılması ve bu mekteplerde ibtidaî derslerle beraber amelî ve nazarî basit ziraat dersleri gösterilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 4 - Her livanın büyüklüğüne göre birden ikiye kadar nazarî olmaktan ziyade amelî ziraat tedarisatında bulunmak üze-

¹⁷ Gündüz Ökçün (1981). Türkiye İktisat Kongresi. 1923 - İzmir. Haberler, Belgeler, Yorumlar. s.390-405; Yazım şekli korunmuştur.

re münasip mahiyelerde nümûne çiftliği mahiyetinde tâli mektepler yapılması.

(Müttefikan kabul)

Madde 5 - Âli tahsil için bir ziraat mektebi kâfi görülecek, bu mektebin Anadolu'da tesis ve mektebin teessüsünden ve Halkalının bil'umum levazım-ı tedrisiye ve demirbaş eşya ve saireinin naklinden sonra Halkalı Ziraat Mektebi'nin yeni mektebe nakli ve yeni tesis edilecek mektebin mevkiinin tayin edilmesi hususunun Hükûmete bırakılması.

(Müttefikan kabul)

Madde 6 - Köylerdeki ibtidai mekteplerinin mutlaka beş dönümlük bir bahçesi ve iki ineklik fennî bir ahır ve kümesi, yeni usûl bir arılığı ve muallimler için iki odalı bir evi olması ve arazinin bir kısmı sebze ve bir kısmı çiçek ve bir kısmı da fidancılığa tahsis edilerek muallimlerinin nezareti altında bizzat talebe tarafından idare edilerek masraf ve hasılâtının köy muallimlerine ait olması ve busuretle çocuklara amelî olarak çiftliğin öğretilmesi ve münevver zevatın da köylerde yerleşmelerinin teşviki.

(Sanayi müstenkif (çekimser), diğer gruplar müttefikan kabul)

Madde 7 - Türkiye ve ecnebi dâr'ül fûnunu, âli vetâlî mektepler mezunları ve mezunelerinin ve medreseleri ikmâl ederek icazetnâme alanların en az bir sene müddetle altıncı maddeyi tatbik eden [tatbikan] köy muallimliklerinde istihdamı.

(Müttefikan kabul)

Madde 8 - Kışla ve askerî talimgâhlarda amelî ziraat tedrisatı yapılması.

(Müttefikan kabul)

Madde 9 - Ahlâka mugayir olanları menedilmek şartıyla zirâî, sınaî, coğrafi, iktisadî ve sıhhi sinema filmleriyle köylülere lâzım gelen faydalı malûmatı vermek ve köylerin istatistikî malûmatlarını zapteylemek ve amelî konferanslar vermek üzere şimdilik her livada birer seyyar ziraat mektebi açılması.

(Ekseriyetle kabul edilmiştir)

Âsayiş Meselesi

Madde 1 - Âsayişin temini için maarifin neşri ve cehaletin izalesi.
(Müttefikan kabul)

Madde 2 - Köylerin toplu bulundurulması gerek inzibatı temin ve gerek maarifin intişarı için pek ziyade faydalı olduğundan bu meselerin Nevahî Kanununda nazar-ı itibare alınması.

(Müttefikan kabul)

Madde 3 - Âsayiş meselesinde rehavet gösteren ve idaresizliği sabit olan rüsea-i mülkiye ve inzibatîyenin şiddetle mes'ûl tutularak bir daha memuriyet-i devlette bulundurulmamak şartıyla vazifeden çıkarılması.

(Müttefikan kabul)

Madde 4 - Âsayişe müteallik meseleler: Meselâ hayvan hırsızlığı, yol kesiciliği, soygunculuk ve bunlara yataklık gibi hususat müstacel ve mühim addedilerek muhakemeleri her davâyâ tercihan görülmeli; bidâyet, istinaf, temyizde tetkik ve intaç müddetleri azamî birer ay tayin edilerek ağır cezaya çarptırılmalı ve bu müddet zarfında vazifesini yapmayan adliye memurları mes'ûl edilmelidir.

(Müttefikan kabul)

Madde 5 - Mes'ûl rüesadan her hangisinin bu hususta müsahası görülürse bunu Hükûmete bildirmek Belediye, Meclis-i İdare, ve Ziraat Odaları'nın müşterek vazifeleridir. Bu hususta müştereken yapılacak müracaatların Hükûmetçe makbul ve icra edilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 6 - Âsayişin temini için o mahâllin veya ona yakın mahâlde bulunan en büyük askeri kumandanının İdare-i Vilâyat Kanununun hususî maddesi mucibince en büyük mülkiye memurunun göstereceği lüzum üzerine muavenet için kuvvet göndermeğe mecbur olması ve bunun için askeri kumandanının mâfevkinden istizana mecbur bulunmaması ve en büyük mülkiye memurundan aldığı emre muvafık surette vâki olan harekâtından dolayı mes'ûl ve muateb addolunmaması.

(Müttefikan kabul)

Madde 7 - Gerek jandarma, gerek kır bekçilerinin köylerdeki müteneffizâne muhtaç olacak kadar şeref-i memuriyetini ihlâl et-

memeleri ve vazifede köy halkını kendisini iâşeye mecbur kılacak derecede mutazarrır ve rencide kılmamalarını [teminen] kendilerine kâfi derecede maaş verilmesi ve bunun temini için sıkı bir kontrole tâbi tutulmaları.

(Müttefikan kabul)

Madde 8 - Bundan böyle jandarmalığa girecek olanların her halde ve hiç olmazsa ibtidaiye tahsilini görmüş bulunması ve kat'iyen bulunduğu muhitte vazife ifa ettirilmemesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 9 - Köy bekçileri ve kır korucuları hakkında mevcut olan nizamnameden bunların jandarma idarelerine merbutiyetine dair olan kaydın, ihraciyle köy dahilindeki asıl vazifelerinden başka hizmetlerde kullanılmaması ve Nevahî Kanununun tatbiki.

(Müttefikan kabul)

Madde 10 - Köylerin ve kasabaların birbirine telefonla rapı âsayiş noktasından büyük faydalar vereceğinden sulhun akdinden sonra ordumuzda fazla kalacak telefon ve alât ve edevatının hükûmet-i mülkiyeye devri.

(Müttefikan kabul)

Madde 11 - Telgraf merkezi olmayan ve telefon tesisatı yapılmamak veyahut bozuk olup işlemeyen telefonlar hasebiyle bir karye veya havalisinde zuhur eden vukuat ve şekavetin vakit ve zamaniyle hükûmet ve zabıtaya ihbarını temin için şimendüfer hatları geçen mahâllerin istasyon merkezlerindeki şimendüferlere ait telgraf ve telefonlarla muhabere imkânının temini.

(Müttefikan kabul)

Madde 12 - Hayvan hırsızlığını en çok yapan seyyar kıptilerin iskânları ve hariçten gelecek seyyar kıptilerin memleketimize girmelerinin men' i.

Madde 13 - Derbend denilen karakolların tekrar tesisi.

(Müttefikan kabul)

Madde 14 - Şimendüfer kumpanyalarının dikkatsizliğinden hat boyunda yanan mahsulât, orman ve köylerin kumpanyalar tarafından tazmini.

(Müttefikan kabul)

Âşar Meselesi

Madde 1- Âşarın lağvı

(Çiftçi ve işçi grupları müttefikan kabul, sanayi ve ticaret grupları "bugünkü âşar usulünün lâğviyle yerine âdil bir usulün ikamesini" teklif.)

Madde 2 - Türkiye’de yaşayan bütün efrada şamil olmak üzere ve bütçede tevazün temin maksadiyle herhangi bir nam ve herhangi bir usûl ile olursa olsun mutedil bir vergi ihdas edilmesi.

(Âşarın tamamen ilgası veya şeklinin tadili yüzünden Devlet Bütçesinde tahaddüs edecek tevazün noktası hakkında bir suret- i tesviye ittihaz ve iraei ciheti müttefikan kabul, sanayi ve ticaret grupları bu bapta verecekleri lâyihalarda gösterecekleri yeni ve mutedil bir âşar usulünün ikamesini teklif, işçiler alehtlak âşar yerine bir verginin şeklini bir lâyihaya raptedeceklerini beyan, çiftçi grubu ise maddenin aynen kabulünde ısrar etmişlerdir.)

Ziraat Bankası ve İtibar-ı Zirâi Meseleleri

Madde 1 - Hükümetin Ziraat Bankasından aldığı paraları mümkün mertebe, sür’atle ve her bir borca tercihan iade etmesi ve bundan böyle Ziraat Bankası sermayesinin Hükümet tarafından hiç bir sebep ve bahane ile bir diğer tarafa sarf edilmemesini temin.

(Müttefikan kabul)

Madde 2 - Ziraat Bankası hakkında çıkan yeni kanunun bir parça daha tâdil ve islâhiyle derhal tatbikata başlaması.

(Müttefikan kabul)

Madde 3 - Zürâa kefalet-i müteselsile mukabilinde ikrazat muamelesinin tevsii ile itibar-ı şahsî mukabilinde kısa müddetlerle ikrazat muamelesinin ihdası hususunun nizamnameye ilâvesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 4 - Ziraat Bankasının itibar-ı şahsî için talep edeceği mazbataların yeni Nahiye Meclisleri tarafından verilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 5 - Ziraat Bankası’nun nezaret ve muavenetiyle teavün şirketlerinin biran evvel tesisi ile menafi ve suret-i teşkil ve idaresi hakkında risaleler neşri.

(Müttefikan kabul)

Madde 6 - Seferberliğin bidayetinden beri çiftçiden alınmış olan her nevi hayvanat, hububat ve iâşe zahiresi bedellerinin ve başka suretle vukubulan her cins nakliyat ücretlerinin Hükümetçe ödenmesi ve bunların teşekkül edecek olan teavün şirketlerine itasiyle mukabilinde alacaklı olan çiftçilere şirket hissesi senetlerinin verilmesi.

(Müttefikan kabul)

Yollar Meselesi

Madde 1 - Tarik-i umumiyeden şoselerle şimendüferlerin ve limanlarla kanalların ve seyrisefaine kabil nehirlerin tarz-ı inşa ve idaresi hususunun tayinini Hükümetimizle nafia ve iktisat mütehasıslarına terk ediyoruz. Ve yalnız millet ve memleket hakkında tatbiki daha nâfı olan tarzın biran evvel tayiniyle derhal fiiliyat ve tatbikata girişmesini ve mümkün mertebe kısa bir müddet zarfında memleketin her tarafının örümcek ağı gibi asrî vesait-i nakliye ile teşhizi.

(Müttefikan kabul)

Madde 2 - Umum efrad-ı millet ve bilhassa zürrâ sınıfı her sene tarik bedel-i nakdîsi namıyla bir vergi tediye edegelmekte olduktan halde birçok sebeplerden dolayı yine yoldan mahrum olduklarını gördüklerinden ve bu usul ile daha asırlarca köylerine ve kasabalarına yol yapılması ihtimali olmadığını anladıklarından tarik bedel-i nakdisinin lâğvile amele-i mükellefe usûlünün ihdas olunması ve bilfiil çalışamayanlardan bedel-i şahsî alınması.

(Müttefikan kabul)

Madde 3 - Köylerden kasabalara ve istasyonlara ve kaza merkezlerinden vilâyet merkezlerine doğru yapılacak olan bu hususî yollar için mühendis ve kondoktörler tayini ve vesait-i fenniye ve sinaiye tedariki.

(Müttefikan kabul)

Madde 4 - Bütün şimendüferler idarelerinin tatbik etmekte oldukları mütefavit tarifeler gayet ağır ve yüksek olduğu, memleketimiz dahilinden büyük mahreçlere getirilen mahsulât hariçten gelenlere rekabet etmeğe muvaffak olamadığından iktisadî inkişafımıza hail olan bu halin refile şimendüfer tarifelerinin ki-

lometre başına istifa edilmek üzere hadd-i makûlüne tenzil olunması ve bilumum mahsulât-ı ziraiyye ve palamutu, hayvanat ve mahsulât-ı hayvaniyenin ve maadinin ve mevadd-ı haşebiyyenin ve işçilerin naklinin asgarî tarifeye tâbi tutulması ve zamarında ihtiyaç nisbetinde vagon bulundurulması.

(Müttefikan kabul)

Madde 5 - Şimendüfer idarelerine teslim edilen eşya ve mevaddın ziyai halinde kumpanyalarca kıymeti nisbetinde tazmin edilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 6 - Şimendüfer idarelerinde iktisadî hukukumuzun himayesi için İktisat Vekâletinden bir mütehasıs iktisat komiserinin tayini ve ecnebi kumpanyalarda müdir-i sâni veya müsteşarların taraf-ı Hükûmetten tayin edilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 7 - Taze olarak sevkedilecek meyve ve sebzelerin nakline hususî vagonlar itası ve süt, kesilmiş hayvanlar ve balıkların nakline buzlu soğuk mahzenli vagonlar verilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 8 - Vapurların dahi tarife ve nakliyat işlerinde tenzilât ve teshilât göstermeleri.

(Müttefikan kabul)

Madde 9 - Dekovil hatlarının mümkün olan yerlerde yapılması.

(Müttefikan kabul)

Orman Meselesi

Madde 1 - Ormanlarımızın muhafazası.

Madde 2 - Ormanların çoğaltılması ve yeniden arazinin ormanlaştırılması.

Madde 3 - Köylü ve bilumum çiftçilerin ve çiftlik sahiplerinin binalarını ve âletlerini yapmak için muhtaç oldukları kerestelerin parasız ve müşkülâtsiz miri ormanlarından kesilmesine müsaade verilmesi.

Madde 4 - Her köy kasabadaki çiftçilere ve maişetleri ormana münhasır olan köy ve kasabalara ihtiyaçtan nisbetinde kendi hu-

dukları dahilindeki mirî ormanlarından lüzumu kadar baltalıkla-
rın tefriki.

*(Tüccar ve sanayi müttefikan kabul, çiftçi ve işçi "kasaba"
kelimesine ekseriyetle muarız olarak müttefikan kabul)*

Madde 5 - Kabristanların duvarlarla çevrilmesi ve derununa ağaç-
lar dikilmesi ve bunlardan belediyelerin ve evkafın mes'ûl tutulması.

(Müttefikan kabul)

Madde 6 - Köylüler tarafından ihya edilecek bataklıkların on-
beş sene müddetle her nevi rüsûm ve tekâliften affı.

(Müttefikan kabul)

Madde 7 - Memleketin her tarafından mevsime göre ağaç bay-
ramları yapılması ve gününün tayini. Ağaç bayramı günlerinde
mektepler talebesinin ve ahalinin hiç olmazsa birer ağaç dikme-
ğe mecbur tutulmaları.

(Müttefikan kabul)

Madde 8 - Yeniden sürebilecek ağaç köklerinin sökölmesinin
şiddetle men'i.

(Müttefikan kabul)

Madde 9 - İpek kozası mahsulünün terakkisi için dut bahçele-
rinde ağaç kat'ının men'i.

(Müttefikan kabul)

Ziraatte Hayvanat Meselesi

Madde 1 - Memleketimiz her nevi ehli hayvanlar yetiştirme-
ğe müsait olduğu halde damızlık seçmek ve bunları çoğaltmak
yolunu bilmediğimizden 'fenn-i mevaşi' bilgisinin bir sanat ola-
rak kabulü ve İktisat Vekâletine merbut ve müstakil olmak üze-
re bir müdüriyet teşkil edilerek her cins ehli hayvanlarımızın ısı-
lahı ve çoğaltılması.

(Müttefikan kabul)

Madde 2 - Hayvanlarımızı sık sık çıkıp öldüren veba-i baka-
ri ve diğer sarî hastalıklardan muhafaza için memleketin her ta-
rafında bakteriyolojihaneler tesisi ve her nevi aşılar hazırlanarak
ve mücadele heyetleri teşkil edilerek fen dairesinde hastalıkların
önüne geçilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 3 - Hayvanlarımızın cinslerinin ıslâhı ve kabiliyetlerinin tayini müzakere edilmek üzere hayvanat mütehasşislarından müteşekkil bir kongrenin aktedilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 4 - Damızlık hayvanların kat'iyen kesilmemesi ve harice çıkarılmaması ve dışardan geleceklerin bilâ resim ithâli.

(Müttefikan kabul)

Madde 5 - Köylü ve çiftçilerimize hayvan hastalıkları ve cinslerinin ıslahı ve çoğaltılması ve himayelerine dair açık ibareli risâlelerle malûmat verilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 6 - Talî mekteplerde okutulan hayvanat programının iktisadiyat-ı hayvanî esası üzerine öğretilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 7 - Mazarratı pek ziyade görülmüş olan boyunduruk kağını arabalarının fennî surette ıslahı.

(Müttefikan kabul)

Madde 8 - Memleketimizde cins hayvan yetiştirmeyi heveslendirmek için memleketin bir çok yerlerinde her sene hayvan ve mahsulât-ı hayvaniye ve ziraiye sergi ve müsabaka koşulları yapılarak nakdî mükâfat ve madalyalar verilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 9 - Hayvanların sayımlarının mahal ve iklime göre mart başlangıcından mayısa kadar yapıp bitirilmesi ve esasen nisbet kabul etmiyecek derecede fâhiş olan ağnâm resminin mart içinde tipi ve saire fena hava dolayısıyla telef olan hayvanlar vergisinin inzimamiyle köylünün mağdur edilmemesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 10 - Burgu kuyularının açılması ve su bulunmayan yerlerde bu suretle çayır ve otlaklıklar yapılması.

(Müttefikan kabul)

Madde 11 - Tiftik keçileri inkırazda bulunduğundan bunların çoğaltılması ve muhafaza için damızlığa elverişli olanların kestirilmemesi ve muvakkat bir zaman için resimden affı ve diğer ağnâm resminin münasip surette tenzili.

(Müttefikan kabul)

Madde 12 - Eskişehir Hârasının ihyası ile yeniden hâralar ve nümune ağılları tesis olunması.

(Müttefikan kabul)

Madde 13- Münasip mahallerden Hükûmet marifetiyle hayvan celbedilerek köylere ve çiftlik sahiplerine bedelleri taksitle alınmak üzere tevzi edilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 14 - Memleketimizde fennî tavukçuluğun tâmimi ve kümes hayvanatının çoğaltılması ve tavukçuluk mektepleri ve nümûnelik tavuk çiftlikler ve damızlık cins tavuklar için depolar küşadı ve tavukçuluğun terakkisiyle yumurta alınmasının tezyidi için mükafatlı müsabakalar ihdası.

(Ekseriyetle kabul edilmiştir)

Madde 15 - Tavuklarda sarf ve mühlik hastalıkların hemen karantinaya tâbi hastalıklar arasına ithal edilmesi.

(Ekseriyetle kabul edilmiştir)

Madde 16 - Himaye-i hayvanat cemiyetlerine Hükümetçe muzaharet edilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 17 - Ağnam resminin diğer vergiler gibi taksitle tahsilatının temini.

(Müttefikan kabul)

Madde 18 - Erkek damızlık hayvanlar celbedilerek damızlığa elverişli olmıyanların ihdası.

(Müttefikan kabul)

Çiftçiliğe Ait Bazı Maddeler

Madde 1 - Hususî bataklıklarla tıkanmış derelerin ve harkların temizlenmesi için, bunlardan zarar görenlerin menfaatlerinin derecesine göre müştereken temizlemelerine mecbur tutulması ve umumî bataklıkların kurutulması, nehirlerin taşınmasının men'î ve seyrüsefere müsait olanların da istifade edilebilecek bir hale getirilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 2 - İska ve ırvaya muhtaç ve müsait olan mahallerde cetveller açılarak arazinin sulatılması ve mevcut iska projelerinin acele icra edilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 3 - Merkezi nahiyelerde olmak üzere sür'atle seyyar sıhhiyye teşkilâtının yapılması.

(Müttefikan kabul)

Madde 4 - Memleketimizde mebzulen yetişip de dahilde sarf ve istihlâk edilen ziraat ve hayvanat mahsulâtının ecnebî mahsulâta karşı himayesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 5 - Muhtelif merkezlerde zahire borsaları açılması ve bunların ziraat ve ticaret odaları gibi tesis ve odalara kaydolunacak çiftçilerden münasip miktarda kaydiyle ücreti alınması.

(Müttefikan kabul)

Madde 6 - Memleketimize gelmiş ve gelecek muhacirlerin muntazam bir usûl ile idaresi ve geldikleri memleketin iklim ve arazisi ve ziraat usûlleri ve mahsûlâtının nevileri nazarı dikkate alınarak ona göre iskânları ve bilhassa halî arazisi müsait olan Türk köylerine tevzileri.

(Müttefikan kabul)

Madde 7 - Ölçü ve tartıların memleketin her tarafında birleştirilmesi ve Hükûmetin resmen kabul eylediği âşarî usulünün tatbiki.

(Müttefikan kabul)

Madde 8 - Ziraate ve hayvanata zarar veren vahşi hayvanların ve bilhassa yaban domuzlarının ve böceklerin ve kuşların ve tufeylî hastalıkların kaldırılması için mücadele teşkilâtı vücade getirilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 9 - Ecnebilere hakk-ı mülkiyet tanınamamak şartıyla arazi-i emiriyede hakk-ı mülkiyetin mutasarrıfına bilâ kayd-ü şart temini.

(Zürra ve sanayi müttefikan, işçi red, tüccar ekseriyetle kabul)

Madde 10 - Memleketimizde mevcut göllerde ve hususî havuzlarda balık yetiştirilmesinin temini.

(Müttefikan kabul)

Madde 11 - Yeni usûl çerçevesi arı kovanlarının tamimi için bunların on sene müddetle her nevi vergiden istisnası.

(İşçiler red, diğer gruplar müttefikan kabul)

Madde 12 - Meyve ağaçlarını çoğaltmağa teşvik için yeniden vücutte getirilecek meyve bahçelerinin meyve verdikleri tarihten itibaren beş sene müddetle vergiden afları.

(Üç grup red, çiftçiler müttefikan kabul)

Madde 13 - Memleketimizin münasip mahallerinde haşerat-ı ziraiyye ve emraz-ı nebatiye ve tahlilât laboratuvarlarının ve havaî tarassudat istasyonlarının açılması.

(Müttefikan kabul)

Madde 14 - Vilâyetlerimizde seyyar bir halde yaşayan aşiretlerin iskân edilmeleri.

(Müttefikan kabul)

Madde 15 - Dinamitle tarlaların işlenip ve gübrenmesi için Avrupa ve Amerika'da yapılan tecrübeleri yakından takip etmek üzere mütehassıslar gönderilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 16 - Memleketimizde pancar yetiştirilerek şeker fabrikaları tesis ve ziraatte münavebe usûlünün tevsii ve bu suretle hayvanatımızın ve hububatımızın ıslah ve çoğaltılması.

(Müttefikan kabul)

Madde 17 - Memleketimizde kendi kendine yetişmiş vâsi zeytinliklerle, ahlat vesair ağaçların aşılatırılarak iman ve bunların müteşebbislerine tefvizi.

(Müttefikan kabul)

Madde 18 - Memleketimizde kendir yetişen havalide çuval fabrikaları tesisi.

(Müttefikan kabul)

Ziraatte Makine Meselesi

Madde 1 - Sulhten sonra memleketimizin vesait-i nakliyesi müsait ve münasip bir mahallinde beynelmilel umumî bir ziraat alâtı ve makineleri sergisi ve müsabakası yapılarak Avrupa ve Amerika'daki ziraat ve sanayi-i ziraiye makineleri fabrikalarının ve yerli alât-ı ziraiye yapanların davet edilmesi ve umum alât ve

makinelerin birer birer tecrübe ve tatbikleri mütehassıs bir heyet huzurunda icra edilerek memleketimizin arazisine elverişli ve iktisadî ahvale muvafık olanların seçilerek kararlaştırılması ve vilâyetlerimizin her tarafından sergiye gelecek çiftçilere amelî olarak bu makinelerin gösterilmesi ve mezkûr sergide memleketimizde yetişen ve imâl edilen ziraat mamulât ve mahsulâtının dahi teşhir edilerek mükâfatlandırılması.

(Müttefikan kabul)

Madde 2 - Memleketimizde ziraat makinelerinin tâminine mani olan sebeplerin en birincisi makinelerin herhangi bir kısmı kırıldığında tamir edecek ustalar ve tamirhaneler bulunmaması olduğundan mevcut sanayî mekteplerinde demirciliğe ve tesviyeciliğe fazla ehemmiyet verilerek ziraat makinelerini tamir edebilecek ustalar yetiştirilmesi, mühim merkezlerde eli çekiç tutar ve az çok demircilikten anlayan ziraat makinistlerini yetiştirebilecek amelî makinist mekteplerinin açılması.

(Müttefikan kabul)

Madde 3 - Memleketimizin vesait-i nakliyesi ve mahrukâtı müsait bir yerinde bir alât-ı ziraiye fabrikası açılarak şimdilik hiç olmazsa, saban, pulluk, tırmık, merdane, çapa makinesi, tınaz makinesi vesaire gibi basit makinelerin bu fabrikada imâl edilmesi ve fabrikanın gittikçe terakki ve tekemmül ettirilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 4 - Zeytinburnu, Baruthane, Tophane ve sair imalât-ı harbiye fabrikalarında sulhtan sonra mevcut alât-ı ziraiye ve diğer imalât-ı sınaiye şube ve tezgâhlarının askerî idaresinden alınarak yalnız levazım-ı harbiyenin cihet-i askeriyece imâli.

(Müttefikan kabul)

Madde 5 - Vilâyet merkezlerinde olduğu gibi bazı mühim nahiye merkezlerinde dahi o mahallin ihtiyacıyla mütenasip ziraat alât ve edevatı ve makineleri depolarının açılması ve buralarda her nevi alâtın yedek parçalarından fazla miktarda bulundurulması ve bunların yanında birer tamirhane vücûde getirilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 6 - Alât-ı ziraiyenin gümrük resminden muafiyeti müddetinin devam ettirilmesi ve muafiyet listesine ziraat ve bahçıvan-

lık ve sanayi-i ziraiye alâtında noksan kısımların ve bahçeler için lüzumlu olan dikenli tellerin de ithâli.

(İşçiler ret, diğer gruplar müttefikan kabul)

Madde 7 - Traktörler için sarfı lâzım gelen petrol ve benzin hususunda olduğu gibi her nevi ziraat makineleri için lâzım olan vakum vesaire gibi yağların gümrük resminden istisnası.

(Tüccarlar ve işçiler red, diğer gruplar müttefikan kabul)

Madde 8 - Köylere gönderilen makinistlerin ve umum işçilerin hukukunun tanınması ve mütekabil mukaveleler akdi.

(Zürra grubu red, diğerleri kabul)

Sanayi Grubunun Kararları - *Analiz*

Sanayicilerin karar altına aldıkları madde sayısı 26 olup 6 alt başlıkta aşağıdaki biçimde gruplanmaktadır.

- a) Gümrüklerde Himaye Usulü (4 Madde)
- b) Teşvik-i Sanayi Kanunu Hakkında (8 Madde)
- c) Yollar ve Vesâit-i Nakliyede Hususi Tarife (2 Madde)
- d) Sanayi Bankaları (2 Madde)
- e) Tedrisat-ı Sınaiye (4 Madde)
- f) Sanayi Odaları (6 Madde)

Şimdi hep birlikte bu 26 maddeden kimilerine yakından bakalım:

Öncelikle talep edilen, ülkenin ihtiyaçları için yeterli üretimi yapılan malların ithalatına ağır gümrükler getirilerek bir anlamda ülkeye girişlerinin yasaklanması; sınai üretim için gerekli makine ve aksamı ile alet edevatın gümrük vergisinden muaf tutulması hususlarıdır.

1913 yılında yürürlüğe girmiş olan Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamının sanayicilerin görüşleri alınarak yeniden düzenlenmesi, sınai tesislerin yapılması ya da genişletilmesi için devletin beş dönüme kadar arazi tahsisi koşullarının iyileştirilmesi, bahse konu kanunun yürürlük süresinin yirmi beş yıl daha uzatılması ile tüm yurttaşların, mülkiye memurlarının ve askeri personelin yerli mamul ve mensucat kullanmasının zorunlu olmasının önerilmesini de ciddi önemdeki kararlar olarak sayabiliriz.

Yollar ve ulaşım meselesindeki kararlar / talepler, çiftçi ve tüccar grupları ile benzerdir.

Sanayi Bankaları, başlığında yer alan *bir an önce bir sanayi bankası kurulması*; hükümetin memleketteki mevcut imtiyazlı özel bankalardan etkili bir yöntemle birer miktar sermaye ayırarak kurulacak sanayi bankasının açılışında katkıda bulunmak ve memleket sanayii için işletme sermayesinin yükseltilmesi kararları belki

de Kongre kararlarından en çabuk hayata geçen kararlardır, değerlendirmesinde bulunulabilir.¹⁸

*Sanayi eğitime ilişkin olarak; her bölgenin ihtiyacına göre İktisat Vekaleti Sanayi Genel Müdürlüğü gibi uzman bir merkez tarafından tesis ve pratik eğitim meseleleri düzenlenmelidir. Çı-
rak okulları, usta kursları açılmalı, ileri düzeyde eğitim için Avrupa'ya öğrenci gönderilerek sanat mühendisleri yetiştirilmelidir.*

Her liva ve kazada sanayi odalarının açılması, açılan sanayi odaları arasında iletişimin sağlanması, bağların kuvvetlenmesi, hükümet merkezinde tüm sanayi odalarının temsil edildiği bir merkezi örgüt (sanayi odası) kurulması, esnaf cemiyet ve loncaların oluşumu gibi örgütlenmeye dair kararlar, *Sanayi Odaları* başlığıyla esasların son grubunu oluşturmaktadır.

18 1923 Cumhuriyet'inin ve ekonomisinin kuruluşundaki bankaların rolü ve özellikle sektör / ihtisas bankaları için bakınız: Serdar Şahinkaya (1999) Sanayileşme Süreçleri ve Kalkınma Yatırım Bankaları: Teorik Bir Çerçeve ve Türkiye Örneği. Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları. No:23. Tezler Dizisi No:7 Ankara.

Sanayi Grubunun İktisat Esasları (*Tam Metin*)¹⁹

Gümrüklerde Himaye Usûlü

A - Memleketimizde ihtiyaçlarımıza kâfi bir derecede imâl olunan emtianın hariçten ithaline ağır gümrükler vaz'ı suretiyle mümanaat olunması.

(*Müttefikan kabul*)

B - Memleketimizde mevcut ve ihtiyacata kâfi olan mevadd-ı ibtidaiyenin ağır gümrük resimleri vaz'ile hariçten ithalinin men'i ve bilâkis memleketimizde mevcut olmayıp sanayiimize lâzım olan mevadd-ı ibtidaiyenin gümrük resminden muaf olarak ithalinin temini.

(*Müttefikan kabul*)

C - Bilumum sanayi için lâzım olan makine ve makine akşamının gümrükten muafiyeti.

(*Müttefikan kabul*)

Ç - Memlekette ve mamül ve gayri mamül bulunmayan âsar ve semerat-ı san'atın ve bize lâzım olanlarının bilâ resim veya hafif bir gümrük resmiyle ithali.

(*Müttefikan kabul*)

Teşvik-i Sanayi Kanunu Hakkında

A - Teşvik-i Sanayi Kanununun yedinci maddesinin beşinci fıkrasında bahsolunan mevadd-ı ibtidaiye cetvelinin san'atın ha-

¹⁹ Gündüz Ökçün (1981). s.426-429. Kâzım Karabekir (2007). s.87-92. Yazım şekli korunmuştur.

kikî ihtiyaclarına muvafık şekilde ve sanayî erbabının reyî alınarak tespit edilmesi.

(Müttefikan kabul)

B - Kanundaki vergi muafiyetinin tevsian tatbiki.

(Zürrâ ekalliyetle, diğer gruplar ekseriyetle kabul)

C - Hükûmet mübayaatında mamûlat-ı dâhiliyenin fiyat farkı yüzde yirmi derecesinde bile olsa mamulât-ı hâriciyyeye tercihi ve münakaşalara iştirak edecek ecnebî mallarının birinci şart olarak gümrüklenmiş mallardan olması.

(Müttefikan kabul)

Ç - Sinaî müesseseler ve müştetilâtının tesis ve tevsii için taraf-ı Devletten beş dönüme kadar arazinin meccanen terkiyle tasarruf senedi verileceğine dair olan hükmü kanununun infaz ve tatbiki.

(Müttefikan kabul)

D - Teşvik-i Sanayî Kanunu müsaadeleriyle muafiyetin yalnız Türkiye tebaasına tahsisi ve Türk sanayi şirketleri için de şirket sermayesinin en az yüzde yetmişbeşi Türkler elinde bulananlara bahşı.

(Müttefikan kabul)

E - Teşvik-i Sanayî Kanununun mütebaki müddeti olan beş seneden maada ayrıca yirmibeş sene daha temdidi.

(Müttefikan kabul)

F - Her sene meşherler açılması ve mümtaz erbab-ı sanayiın mükâfatlandırılması.

(Müttefikan kabul)

G - Kadın ve erkek bil'umum ahali, memurîn-i mülkiye ve askerlerin yerli mamûlât ve mensucat kullanmasının mecburî olması.

(Müttefikan kabul)

Yollar ve Vesait-i Nakliyyede Hususî Tarife

A - Türkiye'nin demiryollarına malik olmasının ve sanal merkezleri olan büyük şehir ve limanlarla dahildeki kasabalar arasında şimendüfer yoksa herhalde şoşeler yapılmasının müstacellen temini.

(Müttefikan kabul)

B - Mevcut şimendüfer ve vapur idarelerinin yerli mamulât ve masnuatı nakilde hususî tarifenin tatbikini temin için Hükûmetin sarf-ı mesai etmesi ve bundan böyle inşa olunacak şimendüferler şartnamesine işbu kaydın behemahâl ithali.

(Müttefikan kabul)

Sanayî Bankaları

A - Erbab-ı sanayiye kredi yapmak için behemahâl bir sanayî bankasının tesisi.

(Zürrâ ekseriyetle diğer gruplar müttefikan kabul)

B - Ziraat ve köy bankaları hariç olmak üzere Hükûmetin el-veyim Türkiye'de mevcut imtiyazlı ve hususî bankalar nezdinde teşebbüsât-ı müessirede bulunmak suretiyle birkaç bankadan birer miktar sermaye tefrik ettirerek husûle gelecek mühimce bir sermaye ile bir sanayî bankasının küşadının temini ile memleketteki sanayiye mahsus mütedavil sermayenin tevsi ve tezyidine çalışması.

(İşçiler red, diğer gruplar müttefikan kabul)

Tedrisat-ı Sınaiye

A - Sanayi mekteplerinin her muhitin ihtiyacat ve kabiliyetine göre tesis ve tedrisatın iktisat Vekâletinin Sanayi Müdüriyet-i Umumiyesi gibi mütehasıs bir merkezde tevhide ve tedrisatın bilhassa amelî bir şekle ifrağı.

(Müttefikan kabul)

B - Sanayi çırak mekteplerinin açılması.

(Müttefikan kabul)

C - Usta Kurslarının açılması.

(Müttefikan kabul)

Ç - İhtisas için memleketimiz mekâtib-i sinaiyesinden mezûn olanların Avrupa'ya gönderilmesi ve tahsil-i tâlisini memleketimizde ikmâl etmiş olanlardan sanat mühendisleri yetiştirilmesi.

(Müttefikan kabul)

Sanayi Odaları

A - Her liva ve kaza dahilinde bir Sanayî Odası küşadı.

(Müttefikân kabul)

B - Her Sanayî Odası arasında ciddî rabıtalara temin eylemek.

(Müttefikân kabul)

C - Makarr-ı Hükûmette bütün Sanayî Odalarının merbut olduğu büyük bir merkezî Sanayî Odası tesisi.

(Ekseriyetle kabul)

Ç - Esnaf cemiyet ve loncalarının tesisi.

(İşçiler red, diğer gruplar ekseriyetle kabul)

D - Emvâl-i metrûkeye kalan müessesat-ı sınıaiyenin bilhassa sanat erbabına verilmesi ve sanayî muhitlerinin inhilâlden vikayesi.

(İşçiler red, diğer gruplar ekseriyetle kabul)

E - İhtirâ beratlarının yeniden tetkik ve tâdili ve Alâmet-i Farika Kanununun ıslahı.

(Ekseriyetle kabul)

İşçi Grubunun İktisat Esasları - Analiz

İşçi Grubunun iktisat esasları herhangi bir alt gruplamaya gitmeyen 34 maddeden oluşmaktadır. İstanbul'da dönemin *Aydınlık* dergisi ve *Şefik Hüsnü* önderliğindeki sosyalist çevreler ve özellikle İstanbul'dan gelecek amele temsilcilerinin yani *Milli Türk Ticaret Birliği*'nin kuruluşuna ön ayak olduğu *İstanbul Umum Amele Birliği* temsilcilerinin âdeta tayin edildiklerini ve bunun hoş karşılanmaması gerektiğinin propagandasını yapmışlar; bu arada Amele Grubu temsilcilerinin başkanı olan romancı Aka Gündüz'ü de dillerine dolamışlardır.²⁰

Korkut Boratav, bu tartışmaya yorumuyla²¹ ciddi bir açıklık getirmektedir:

"Kongre boyunca ve sonrasında gerçekten amele olsun veya olmasın işçileri temsil edenler, cidden işçi çıkarlarını savunan pozisyonlar alıyorlardı. Kongre boyunca amele grubu bazı durumlarda diğer gruplarla uzlaşmadan bazı kararlarda sonuna kadar ısrar ederek işçi sınıfının çıkarlarını savunmuşlardır."

İşçi Grubunun Taleplerinde Öne Çıkan Hususlar:

- 1) Amele adlandırması yerine bundan böyle "işçi" denilmesi.
- 2) Başta verem olmak üzere bulaşıcı hastalıklara karşı, sanatoryum, hastane, emzikhane masraflarına devletin katılması,
- 3) Milletvekili ve belediye seçimlerinde mesleki temsil usulü bağlamında işçilere kontenjan ayrılması,
- 4) Sendika hakkı,
- 5) 8 saatlik çalışma süresi,
- 6) 1 Mayıs gününün Türk İşçileri Bayramı olarak kanunen kabulü,
- 7) Hafta tatili ve genel tatil günlerinde tam gündelik,
- 8) Bir hafta ücretli evlilik izni,
- 9) İşçi çocuklarının şehir çocuklarından sonra tercihen parasız yatılı olarak sanat mekteplerine kabulü,

20 Bu polemikler için Gündüz Ökçün (1981). s.167-184 arasına göz atılmalıdır.

21 Korkut Boratav (2007). s.15.

10) Hiçbir çağdaş düşünceye uymayan Esnaf Yönergesinin yürürlükten kaldırılmasıyla örgütlenme hakkının her sınıf halk için kanunla serbest bırakılması,

11) Tütün rejisinin hemen ilgası ve imtiyazlı yabancı müesseselerin devletleştirilmesi...

İşçi Grubunun İktisat Esasları (Tam Metin) ²²

Madde 1 - Amele namıyla hitap edilmekte olan kadın ve erkek erbab-ı sây ve amele bundan böyle işçi denilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 2 - Sarî hastalıklar ve bilhassa verem son zamanlarda işçiler ve umum muhtacîn ve ailelerinde pek ziyade tahribat yapılarak ırkın özünü mahvetmekte olduğundan hasılatı tesis edilecek verem tecridhaneleri, sanatoryum, emzikhaneleri ve hastanelerin masraflarına karşılık tutulmak üzere (sıhhat vergisi) namıyla bir verginin, temettü vergisine bir miktar zammı.

(İşçiler, çiftçiler müttefikan kabul, sanayi ekseriyetle kabul, ticaret red)

Madde 3 - Mebus ve belediye intihaplarında temsil-i meslekî usûlünün kabulü.

(Müttefikan kabul)

Madde 4 - Dernekler - yani sendikalar - hakkının tanınması. Tatil-i Eşgal Kanununun yeniden işçilerin hakkını tanımak üzere tetkik ve tanzimi.

(Müttefikan kabul)

Madde 5 - Ziraattan maada sanayî işçileri ile bil'umum işçiler için (bir saat) istirahat müddeti hariç olmak üzere çalışma müddetinin sekiz saat olarak kabulü.

(Müttefikan kabul)

²² Gündüz Ökçün (1981). s.430-434. Kâzım Karabekir (2007). s.93-99. Yazım şekli korunmuştur.

Madde 6 - Sekiz saat çalışan bir işçinin gece dahi çalıştırılmasına mecburiyet hasıl olduğu takdirde yalnız dört saat çalıştırılacak ve tam gündelik alacak. Yalnız gece çalıştırılan işçiler gündüz işçisi gibi sekiz saat çalışır. Fakat iki kat gündelik alır.

(Birinci fıkra müttefikan kabul, ikinci fıkra üç grup red işçiler ısrar)

Madde 7 - Maden ocaklarında çalışan işçilerin altı saatlik mesaisinin bir gündelik itibar olunması ve maden ocaklarında onsekiz yaşından dîn olanlarla kadınların çalıştırılmaması.

(Müttefikan kabul)

Madde 8 - Alelumum sanat müesseselerinde ve gümrüklerde oniki yaşını ikmâl etmeyen çocukların çalıştırılmaması için leylî ve meccanî müesseseler açılması veya azamî dört saat çalışma ile hafif işlerde çalıştırılmalarına müsaade edilmesi.

(Üç grup müttefikan kabul. İşçiler on iki yaşını bitirmemiş çocukların alelittlak çalıştırılmamasından ısrar)

Madde 9 - Sanat müesseselerinde, matbaalarda ve gümrüklerde üç ay çalışan bir işçiye (sabit işçi) denilmesi.

(Üç grup müttefikan kabul. Ticaret red)

Madde 10 - Bil'umum müesseselerde sabit işçi olarak istihdam edilen kadınlara doğurmazdan evvel ve sonraya ait olmak üzere sekiz hafta ve her ay üç gün izin verilmesi ve bu gündelikleriyle aylıklarının tamam verilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 11 - Bil'umum işçi gündeliklerinin memleket maişetiyle mütenasip olarak hadd-i asgarî miktarının her üç ayda bir defa dernekler teşekkül edinceye kadar işçi mümessilleri hazır olduğu halde Belediye meclislerince tayiniyle müesseseler tarafından vacib-ül-ittibâ olmak üzere neşir ve ilânı.

(Müttefikan kabul)

Madde 12 - İşçi gündelik ve aylıklarının umum müesseselerde nakden ve muntazaman verilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 13 - Haftada bir gün işçilere istirahat müddetinin verilmesi ve hafta tatilinin cuma günü kabulü.

(Müttefikan kabul)

Madde 14 - (Bir mayıs) gününün Türkiye işçileri bayramı olarak kanunen kabulü²³.

(Sanayi ve işçi müttefikan, çiftçi ve tüccar ekalliyetle kabul)

Madde 15 - Sabit işçilerin hafta tatilleri ile resmî günlerde ve işçi bayramı gününde gündeliklerinin tam verilmesi.

Umumî tatil günlerinde işçileri çalıştırmak mecburiyeti hasıl olduğu takdirde iki kat gündelik verilmesi.

(Birinci fıkra üç grup tarafından red, işçiler ısrar.

Diğer fıkra müttefikan kabul)

Madde 16 - Umum sanat müesseselerinde ve gümrüklerde ve matbaalarda ve şirketlerde müstahdem işçilerin hastalandıkları takdirde üç aya kadar gündeliklerinin tam verilmesi.

Ve üç ay hastalanan ve hastalığı şifa bulmayan bir illetle malûl olduğu tahakkuk eden işçilerin işten çıkarıldıkları takdirde müesseselerin iktidar-ı malîsile mütenasip ikramiye vermeleri.

(Birinci fıkra üç grup tarafından red, işçiler ısrar. Diğer fıkra müttefikan kabul)

Madde 17 - Evlenecek işçilere gündelikleri verilmek şartıyla bir hafta izin verilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 18 - Bir sene iş başında bulunan işçilere senede bir ay izin verilmesi ve gündeliklerinin tam îtası.

(Üç grup red, işçiler ısrar)

Madde 19 - Daimî büyük sanat müesseselerinde, gümrüklerde, şimendüfer, elektrik ve tramvay gibi şirketlerde, maden ocaklarında çalıştırılan işçilerin kaza ve ihtiyarlık dahil olduğu halde hayat sigortasına raptları ve sigorta ücretinin müessese sahipleriyle işçiler tarafından yarı yarıya verilmesi. Ve derneklerin koyacağı tekaüdiye hakkının müesseselerce tanınması.

(Müttefikan kabul)

Madde 20 - İş başında sakatlanan umum işçilerin sermayedarlar ve müesseseler tarafından hayatlarının emniyet altına alınması.

(Üç grup red, işçiler ısrar)

23 Dikkat isterim. Serdar Şahinkaya.

Madde 21 - İki yüzelli işçi kullanan fabrikalar, şirketler müesseseleri içinde veya yakınında bir dispanser, maden ocaklarıyla büyük kıtada ormanları işleten ve ormanlarda fabrika yapan sermaye sahiplerinin veya şirketlerin ve tuzlaların civarında birer hastahane ve maden ocaklarında işçiler için behemahâl birer parasız hamam yapımlarına mecbur tutulmaları.

(Müttefikan kabul)

Madde 22 - Sanayî ve Mesaî Müdüriyet-i Umumiyesinde bir mesai heyet-i teftişiyesinin ihdası ve bu heyete Birlikler ittiheadından müşavir kabulü.

(Ekseriyetle kabul)

Madde 23 - Sanat müesseselerinin ve işçi çalıştıran diğer müesseselerin mevcut sıhhî nizamla tevfikân daimî surette sıhhiye memurları tarafından teftiş ettirilmesi ve bu bapta bir kanun yapılması.

(Müttefikan kabul)

Madde 24 - Büyük sanat müesseseleriyle, şirketler, madenler, tuzlalar ve büyük kıt'ada orman işletenler ve bu ormanlar civarında fabrika yapanların müesseseleri yakınında işçileri için sıhhî evler yapımlarına mecbur tutulması veya ev kirası zammı vermeleri.

(Üç grup müttefikan kabul, tüccar ekalliyetle red)

Madde 25 - İşçi çocuklarının şehir çocuklarından sonra tercihan leylî sanat mekteplerine meccanen kabulü.

(Müttefikan kabul)

Madde 26 - Memlekette açılacak bütün işlerin Türk erbab-ı sây ve ameline tahsisi.

(Müttefikan kabul)

Madde 27 - Memleket dahilinde ticaretin tamamen serbest bulunması ve inhisar şeklinde imtiyaz verilmemesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 28 - İnhisar suretiyle memleketimizde icra-i ticaret etmekte olan Tütün Rejisi inhisarının hemen ilgası. (Ve imtiyazlı ecnebî müesseselerinin devletleştirilmesi).

(Birinci fıkrası müttefikan kabul, sonuncu fıkrası yalnız işçiler tarafından kabul, diğer gruplar red)

Madde 29 - Ham eşya ve memleketimizde mebzulen yetişen ve birinci derecede ihracat mevaddı meyanında bulunan tütün, pamuk, palamut, üzüm, incir ve ikinci derecedeki yün, tiftik, deri gibi mevaddın işlenmedikçe ihracatırın kat'iiyen men'i. İhracı halinde de ağır ihracat resmine tâbi tutulması.

(Sanayi ve işçiler müttefikan kabul, tüccar ve çiftçi grupları; mukarreratı nakzetmemek üzere tab'ını müttefikan talep)

Madde 30 - Temettü Kanununun servet ve kazanç itibariyle her tarhunu temin eden bir kanunun tanzimi. (Ve bu meyanda işçilerin temettü vergisinden kat'iiyen affı ve onbin lirayı mütecaviz sermaye üzerine "müterakki sermaye" ve miras vergisinin ihdası).

(Birinci fıkra müttefikan kabul, diğer iki fıkra üç grup tarafından red, işçiler ısrar)

Madde 31 - Hiç bir asrı zihniyete uymayan Esnaf Talimatnamesinin ilgasıyla cemiyet teşkili hakkının her sınıf halka kanun mucibince bahşedilmesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 32 - Gediklerin, kabzımallığın, sırık hammallığının kat'iiyen ilgası. Limanlarda, gümrüklerde kâhya vesair namlarla işçinin hukukunu kaybettiren ve memlekette işçiyi istibdatla kullanan kimselerin faaliyetlerine meydan verilmemesi.

(Müttefikan kabul)

Madde 33 - Müesseseler tarafından her sene işçilere verilecek ikramiyenin müsavatla tevzii.

(Üç grup müttefikan, tüccar grubu ekalliyetle kabul)

Madde 34 - Ziraat işlerinde kullanılan işçiler yukarıki maddelerin ahkâmından müstesnadır.

(Müttefikan kabul)

Tüccarlar, çiftçiler, sanayiciler, işçiler yani Kongre'deki bütün üretici katmanların *iç çelişkilerine rağmen*²⁴ ortaya atılan, tartışılan önlemlerin, alınan kararların hemen hepsi tek bir temel hedefe yöneliyordu: *Bir milli ekonominin kuruluşunu ilerletmek ve doğmakta*

olan Cumhuriyet devletinin sosyo-ekonomik temelini kısa sürede oluşturan iktisadi güçleri birleştirmek.²⁵

Kongre'den yaklaşık sekiz ay sonra 29 Ekim 1923'te ilan edilen Cumhuriyet ve "kurulan yeni devlet ile başlıca iktisadi sınıflar, yani cılız burjuvazi ve toprak ağaları arasında amaç birliği vardı. Ancak bu durum, *Kemalist devletin esas olarak özerk olduğu ve bu sınıfların hizmetinde bulunmadığı gerçeğini değiştirmez*. Bu durum, esas olarak prekapitalist bir dönemi yaşayan ve burjuvazi, kapitalist çiftçiler ve işçiler gibi modern sınıfların en ilkel biçimiyle var olup henüz gelişme süreci içinde bulundukları bu toplum için hiç de şaşırtıcı değildir. Söz konusu sınıflar, devleti yönlendirmek söyle dursun, gelişmek için ona muhtaç durumdaydılar."²⁶

Bölümün buraya kadar olan kısmında, Kongre'nin aldığı kararlar ya da kabul ettiği esaslara dair az sayıdaki çalışmanın izlediği sıralamadan farklı olarak öncelik 302 adet Kongre kararının üretici sınıflara ait olan 280 adedine değinmiş bulunuyoruz. Geriye kalan 12 maddelik *Misak-ı İktisadî* ve 10 maddelik *Yabancı Sermaye Hakkında Hükümete Sunulan Esaslar*'ı artık değerlendirebiliriz.

25 Feroz Ahmad (1999). s.186-187.

26 Feroz Ahmad (1999). S.187.

Misak-ı İktisadî Esasları - Analiz

Öncelikle 12 maddeden oluşan metnin girişinde yer alan, "(...) İzmir'de in'ikad eden ilk Türkiye İktisat Kongresi'nin müttelifikan tesbit ve kabul ettiği Misak-ı İktisadî esaslarıdır" cümlesine katılmadığımı ifade etmek istiyorum.

Metnin tamamının Kongre Divan Başkanı Kâzım Karabekir Paşa'nın kaleminden çıktığı, metnin bütünü okunduğunda gün gibi ortaya çıkmaktadır. Bölüm VII'de ayrıntılarına yer verdiğim "*Üç Konuşma - İki Siyaset*" kısmını hatırlayalım. Mustafa Kemal Paşa ile Mahmut Esat Bey'in konuşmalarının ana eksenini oluşturan devrimci çizgi - siyaset ile Karabekir Paşa'nın Osmanlı ekonomisinin temel özelliklerinden hareketle biraz da tebaanın (*yurttaş değil*) şükretmesi lazım geldiğine dair gelenekçi - İslamcı çizgi - siyaset arasındaki uyumsuzluk hatırlandığında, Misak-ı İktisadî metninin Karabekir Paşa'nın eseri olduğundan kuşku yoktur. Bu noktada Kongre divanında kâtip olarak görev yapmış *Ahmet Hamdi*'nin anılarına yeniden dönmek gerekir.

Ahmet Hamdi Bey, Misak-ı İktisadî için;

"Ne Misak ne de iktisadî olmakla hiç ilgisi olmayan bir garip vesika"²⁷

demektedir.

Belgenin nasıl yazıldığını da birinci elden tanık olarak şöyle anlatmaktadır:

"Misak-ı İktisadî kahramanı Kâzım Karabekir Paşa, yarattığı bu eserin kılına hiç kimseyi dokundurtmadı. Kendisi bu maddeleri bana dikte ettirdi; adeta ordu kumandanının emir subayına talimat dikte ettirdiği gibi.

27 Murat Koraltürk (Yayına Hazırlayan) (2007). *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları: Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 186. Hatırat 1. 1. Baskı. s.151. Kasım. İstanbul.

Vakıa itiraza kalktım; böyle misak olmaz dedim, ama Paşaya dinletemedim. Hazırladığı Misak-ı İktisadî O'nun safemellerini yansıtan bir vesika olarak tarihe geçecektir."²⁸

Bu satırlardan da anlaşılmaktadır ki, Misak-ı İktisadî belgesini Karabekir Paşa kaleme almıştır. Belge, haklı olarak ciddi ve ben- ce oldukça ağır eleştiriler de almıştır. Bu eleştirilerin en kritik ve fakat en zarif olanı, Kongre'nin fikri mimarı İktisat Vekili Mah- mut Esat'a aittir. Dönemin Akşam gazetesinin 25 Mart 1923 tarih- li nüshasının üçüncü sayfasında Cevat Rüştü imzalı "*Kongre Faa- liyetlerine Bir Nâzar*" başlıklı yazıda Mahmut Esat'a, *Misak-ı İkti- sadi hakkında fikirleriniz nedir?* şeklinde bir soru yöneltmektedir. Dr. Mahmut Esat'ın cevabı çok ilginçtir:

*"Misak-ı İktisadî'yi tab (yazıldıktan) ve neşr (basıldıktan) ve tevziinden (dağıtımından) sonra görebildim. Umarım ki, gelecek se- neler kongrelerden tam manâsıyla bir iktisat programı çıkabilecektir."*²⁹

Gerçekten de ilginç, değil mi? İktisat Vekili, Kongre'nin esas olarak sonuç bildirgesi olan Misak-ı İktisadî'yi yazıldıktan, basıl- dıktan, dağıtıldıktan sonra gördüm diyerek, bildirgeyi âdeta "*ku- çağımda buldum*" demektedir. Öyle anlaşıyor ki, Karabekir Paşa ne Mustafa Kemal'e ne de Mahmut Esat Bey'e haber vermeden, da- nışmadan bildirgeyi kaleme almış, alalecele matbaada bastırarak dağıttırmıştır. Daha önce de değindiğim gibi Bölüm VII'deki "*Üç Konuşma - İki Siyaset*" başlığı bu gelişmeye de ilgi tutmaktadır.

Şimdi yazacaklarım biraz spekülâtif bulunabilir ancak; Musta- fa Kemal, Mahmut Esat ve kadrolarının bir daha bu birinci Tür- kiye İktisat Kongresi'ne hiç atıf yapmamaları, neredeyse hatırla- mak istemeyişlerinin ana nedeni Karabekir'in bu tutumu ve bel- genin içeriği olamaz mı? Spekülasyonun dozunu bir miktar daha artırmanın isabetli olacağını düşünüyorum:

28 Murat Koraltürk (Yayına Hazırlayan) (2007). Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları: Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi. s.152.

29 Gündüz Ökçün (1981) s.335.

Biz Mülkiye’de öğrenciyken öğrendiğimiz bir düstûr (kural) vardır: “Türk devletinde, belge kaybolmaz, bir gün mutlaka bir yerlerden çıkar”. Bu bağlamda Gündüz Ökçün hocamızın yazdıklarına birlikte göz atalım:

“Türkiye İktisat Kongresi’nin Encümen çalışmaları ile Genel Kurul görüşmelerinin tutanakları, bütün araştırmalarımıza rağmen, bulunamamıştır. (...) Gerçekten, Kongre’nin balya halinde Ankara’ya gönderildiği haber verilen [Vatan, (28 mart 1923), s.3] bütün evrak, mukarrerat ve risaleleri,³⁰ ilgi makamları nezdinde yaptığımız soruşturmalara rağmen, bulunamamıştır.”³¹

Haklı bir soru soralım:

Kongre ile ilgili balya halindeki “hazine” yani belgeler, Ankara’ya dönüş treninde Kâzım Karabekir Paşa’nın emanetinde değil miydi? Peki, emanete ne oldu?

30 Bu bölümün girişinde de belirttiğim gibi Kongre kararları *İktisâd Esaslarımız* başlığıyla kitaplaştırılmıştır.

31 Gündüz Ökçün (1981). s.IX-X.

Misak-ı İktisadî Esasları (Tam Metin)³²

Bütün Türkiye'nin ziraat, sanayi, ticaret ve işçi zümrelerinden müntehip 1135 murahhasın iştirakiyle İzmir'de in'ikad eden ilk Türkiye İktisat Kongresi'nin müttefakan tesbit ve kabul ettiği Misak-ı İktisadî esaslarıdır:

Madde 1 - Türkiye, millî hudutları dahilinde, lekesiz bir istiklâl ile, dünyanın sulh ve terakki unsurlarından biridir.

Madde 2 - Türkiye halkı millî hâkimiyetini, kanı ve canı pahasına elde ettiğinden, hiç bir şeye feda etmez ve millî hâkimiyete müstenit olan Meclis ve Hükûmetine daima zahirdir.

Madde 3 - Türkiye halkı, tahribat yapmaz; imar eder. Bütün mesaisi iktisaden memleketi yükseltmek gayesine matuftur.

Madde 4 - Türkiye halkı, sarfettiği eşyayı mümkün mertebe kendi yetiştirir. Çok çalışır: Vakitte, servette ve ithalâtta israftan kaçır. Millî istihsali temin için icabında geceli gündüzlü çalışmak şiarıdır.

Madde 5 - Türkiye halkı, servet itibariyle bir altın hazinesi üzerinde oturduğuna vâkıftır. Ormanlarını evlâdı gibi sever, bunun için ağaç bayramları yapar; yeniden orman yetiştirir. Madenlerini kendi millî istihsali için işletir ve servetlerini herkesten fazla tarumağa çalışır.

Madde 6 - Hırsızlık, yalancılık, riya ve tenbellik en büyük düşmanımız; taassuptan uzak dindarane bir salâbet herşeyde esasımızdır. Her zaman faydalı yenilikleri severek alırız. Türkiye halkı mukaddesatına, topraklarına, şahıslarına ve mallarına karşı yapılan düşmanca fesat ve propagandalarına nefret eder ve daima bunlarla mücadeleleri bir vazife bilir.

Madde 7 - Türkler, irfan ve ma'rifet âşığıdır. Türk her yerde hayatını kazanabilecek şekilde yetişir, fakat herşeyden evvel memleketinin malıdır. Maarife verdiği kudsiyet dolayısıyla (Mevlid-i Şerif) Kandil günü, aynı zamanda bir kitap bayramı olarak tes'id eder.

Madde 8 - Birçok harpler ve zaruretlerden dolayı eksilen nüfusumuzun fazlalaşması ile beraber sıhhatlerimizin, hayatlarımızın

32 Gündüz Ökçün (1981). s.387-389. Kâzım Karabekir, (2001). s.31-33. Yazım şekli korunmuştur. Serdar Şahinkaya.

zın korunması en birinci emelimizdir. Türk, mikroptan, pis havadan, salgından ve pislikten çekinir, bol ve saf hava, bol güneş ve temizliği sever. Ecdat mirası olan binicilik, nişancılık, avcılık, denizcilik gibi bedenî terbiyenin yapılmasına çalışır. Hayvanlarına da aynı dikkat ve himmeti göstermekle beraber cinslerini düzeltir ve miktarlarını çoğaltır.

Madde 9 - Türk, dinine, toprağına, hayatına ve müessesatına düşman olmayan milletlere daima dosttur; ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz. Türk, ilim ve san'at yeniliklerini nereden olursa olsun, doğrudan doğruya alır ve her türlü münasebette fazla mutavassıt istemez.

Madde 10 - Türk, açık alın ile serbestçe çalışmayı sever; işlerde inhisar istemez.

Madde 11 - Türkler hangi sınıf ve meslekte olurlarsa olsunlar, candan sevişirler. Meslek, zümre itibariyle elele vererek birlikler, memleketini ve birbirlerini tanımak, anlaşmak için seyahatler ve birleşmeler yaparlar.

Madde 12 - Türk kadını ve hocası, çocukları İktisadî Misaka göre yetiştirir.

Misak-ı İktisadî'ye Dönük Kimi Eleştiriler

Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey, Tanin gazetesinin 16 Mart 1923 nüshasında yazıyor:³³

"(...)

İzmir'de ilk defa olarak muazzam bir İktisat Kongresi toplandı. Güzel bir çok nutuklar söylendi, bir de [Misak-ı İktisadî] tanzim ve neşredildi. Ben bunları okuduğum zaman kendi kendime acı acı gülmekten men-i nefis edemedim. Misak-ı İktisadî ne güzel, ne munis, ve ne hoş bir mânâ, fakat ne boş bir hülya!...

Misak-ı İktisadî altında toplanacak ahkâmın en başına neler yazmak lâzımdır, bilir misiniz? İşte:

1. Türk Türkün gözünü oymayacaktır.
2. Türk Türkün muvaffakiyetine hased etmeyecektir.
3. Türk kendisinin muvaffakiyeti için mutlaka başka Türklerin alçalması lâzım gelmeyeceğini bilecektir.
4. Türk bu vatanı bütün Türklerin saadeti için kâfi iş bulunabileceğini hatırandan çıkarmayacaktır".

İkinci eleştiri, 8 Mart 1923 tarihli Akşam gazetesi, sayfa 3'te N. Ş. imzalı *Ahlâk mı, İktisat mı?* başlıklı yazıdan:³⁴

"Fakat Kongrenin sonunda bir «Misak-ı İktisadî» yazıldı ve neşredildi. Bu ismi işittiğimiz zaman çok sevindik. Zannettik ki memleketimizin iktisadiyatı hakkında bazı umumî esaslar, İktisadî siyasetimizin ana hatları tayin edildi. İktisadî mücadelede muvaffak olmak için lâzım gelen rehberler bulundu ve bunlar etrafında 'misak' olundu. Halbuki, bu Misak-ı İktisadîyi okuyunca hayrette kaldık. On iki maddeden ibaret olan bu Misak-ı İktisadî metin itibarıyla Misak-ı Millîden daha uzundur. Fakat bu şart ile Misak-ı İktisadî diye ciltler dolusu eser yazılabilirdi. Gazete makalelerinden, ibtidâî mekteplerde okutulan ahlâk kitaplarından cümleler alınabilirdi. Fakat bütün bu yazıların iktisadiyat ile yine alâkası olmazdı.

(...)

³³ Gündüz Ökçün (1981). s.367. Yazım şekli korunmuştur.

³⁴ Gündüz Ökçün (1981). s.370-371. Yazım şekli korunmuştur.

Bunlardan hiçbiri hiç bir Türk için meçhul olmadığı gibi lâlet-tayin bir insanın çocukluk zamanında öğrendiği şeylerdir. On iki madde içinde iktisadiyatımıza rehber olacak bir iki cümle var: Türkiye halkı sarfettiği eşyayı kendi yetiştirir; orman yetiştirir; madenleri kendi millî istihsâlî için işletir; mutavassıt istemez; inhisar istemez.

Fakat bunlar da gayet ununî ve gayet tabîî nasihatlar hududunu geçmiyor, iktisat Kongresi bu suretle ansızın bir ahlâk cemiyetine tebeddül etmiş... Hiç şüphesiz bu nasihatlar gayet kıymetlidir. Fakat bunları bulmak, toplamak için 1135 kişinin iktisadiyat Kongresi namı altında ta İzmir'e kadar giderek toplanması lâzım değildi. (...)

Fakat bunun başına Misak-ı İktisadî yerine Misak-ı Ahlâkî demek ve iktisadiyatımız hakkında bu kadar basit fikirler vermemek daha doğru olmaz mı idi (...)"

Kapsamlı bir eleştiri de İleri Gazetesi'nin 16 Mart 1923 tarihli birinci sayfasından, Suphi Nuri (İleri) imzasını taşıyor:³⁵

"(...) Kongre, nihayet, oniki maddelik bir (Misak-ı İktisadî) kabul etti. Bu oniki maddeyi birkaç defa okuduğumuz halde, bir türlü iktisadiyatımızın neden ibaret olacağını anlayamadık. Bu Misakın ismi dinî veya ahlâkî olmalı idi. İktisadî diyebilmek için köklü bir takım iktisadî kaideler, programlar, ahkâm görmek isterdik. İzmir Kongresi İktisadî siyasetimizi kavrayamadı, takdir edemedi, bulamadı, tesbit eylemedi: İktisadî faaliyetimiz dün ne ise yarın da odur. İzmir'den yeni yeni veçheler alamadık. Hasılı, defaatle okuduğumuz Misak-ı İktisadîmizden büyük bir faide bekleyemeyeceğiz. Çünkü bu bizim İktisadî noksanlarımızı, siyasetimizi, âtimizi tatmin etmiyor. Birinci maddesinde iktisada ait bir kelime yoktur. İkinci maddede millî hakimiyetten bahsedildiği halde İktisadî hakimiyetten bir söz bile yoktur. Biz ise İktisadî hakimiyetimizin ne suretle inkişaf ve temin edileceğini bilmek isterdik. Üçüncü maddede nasılsa iktisat kelimesine tesadüf ediyoruz. Fakat memleketi iktisaden yükseltmenin nasıl olacağını bir türlü anlayamıyoruz. Dördüncü maddede 'sarf ettiğimiz eşyayı mümkün mertebe kendimiz yetiştireceğiz' ibaresi vardır. Bu güzel bir düsturdur. Fakat bunun nasıl temin edileceğine dair bir söz

35 Gündüz Ökçün (1981). s.371. Yazım şekli korunmuştur.

yoktur. Gümrükler nasıl idare edilecek? Fabrikacılara ne gibi suhûlet gösterilecek? Himaye usûlümüzün mahiyeti nedir? Sermayeyi nereden bulacağız? 'Vakitte, servette ve ithalâtta israftan kaçır, milli istihsalâtı temin için icabında geceli gündüzlü çalışmak şiarıdır' ibaresi alkışa şâyandır. Fakat saat-ı mesai meselesi ne oldu? İşçilerin mesaisi, hayatı, menafîi nasıl temin ediliyor? İşçilik hakkında müstakbel siyasetimiz nedir? Sendikalar nasıl olacak? Patronlara karşı işçiler nasıl himaye edilecek? Sermayeye ne gibi bir emniyet bahşedilecek? Kongre bu hususta hangi kanunları Meclise teklif edecektir? Hangi esas üzerinde işçilik mesaili halledilecektir?

Beşinci maddeye gelince: Ağaç bayramı yapmakla ormanlarımızı nasıl himaye edeceğiz? Ormanlar ağaç bayramları ile değil fennî mektepler ile mütehasşısalar ile, kanunlar ile ihya edilir.

'Madenlerini kendi millî istihsali için işletir' ibaresinden bir şey anlayamazdık. Yani ihracat-ı madeniyeyi arzu etmiyor muyuz? Fazla istihsalât fena bir şey midir? Bir de madenleri işletmek için ecnebi ilmi, sermayesi ve muaveneti lâzımdır. Bu meselede sarahat yoktur.

Altıncı maddede ahlâk meselelerine aittir. İktisat Misakında pek de yeri yoktur. Saded harici kelimeler, fıkralar ve fikirler ile iktisat misakı tesbit edilmez.

Yedinci maddenin de İktisat Misakından ziyade bir ilm-ü hâl-misakında yeri olsa gerektir.

Sekizinci maddeye bütün bir dünya ithâl edilmiştir. Muhtevi olduğu fıkralar için ayrı ayrı Kongre'nin fikrini, Misakın esasat-ı iktisadiye ve ilmiyesini bilmek isterdik. Nüfus meselesi bir kelime ile geçilmez. Muhacirlerden bahis yok. Sıhhiye ve muavenet-i içtimaiye meselelerinin yalnız ismi var. Hiçbir prensip yok. Sari hastalıklara, sıtmaya, hastanelere, ilâçlara karşı ne yapılacak? Hele zavallı denizcilik için bir kelime hasredilmiş. Pek çok sahilleri olan Türkiye'nin denizciliği için biz mufassal esasat beklerdik. Kabotaj ne olacak? Gemicilere nasıl hukuk ve menafî temin edilebilir? Bütün bunları tatmin için bir tek kelime var.

Dokuzuncu madde fena değildir. Yalnız ecnebi sermayesini tatmin etmez. Bu meseleyi ayrıca tetkik etmek ve ecnebilere teminat vermek gerekir.

Onuncu maddedeki inhlisarın nelere ait olduğunu anlamak isterdik. Şekl-i hazırı ile bir fikir ifade etmiyor.

Onbirinci madde ancak bayram günlerinde tatbik edilebilir. Yoksa hayat-ı adiyede, hele İktisadî mücadelede yeri yoktur.

Onikinci maddede Türk kadını ve çocukluğundan bahsediliyor. Zavalı Türk kadını ve çocuğu bir iki kelime ile gönlün alındı değil mi? Bu İktisat Misak-ı hakkında daha çok yazı yazacağız, asıl Misaka dahil olmayan şeyleri mevzu-u bahs edeceğiz. Biz İzmir'den İlmî bir iktisat siyaseti bekliyorduk. Bize dinî, ahlâkî bir nasihat geldi. Bu bizi tatmin etmez. Bu asırda hayat iktisat demektir. Bu ise daha ciddi bir surette temin edilir. Mamefih ümidimiz büyüktür. Daha birinci Kongredeyiz. Bundan sonraki Kongrelerde iktisadî misakımızı daha fennî ve daha ilmî esaslara bina ettiririz, inşallah."

Madde 10 - Türk kadını, erkeklerle eşit haklara sahip olacaktır. Kadının iş hayatına katılması teşvik olunacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır.

Madde 11 - Türk kadını, erkeklerle eşit haklara sahip olacaktır. Kadının iş hayatına katılması teşvik olunacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır.

Madde 12 - Türk kadını, erkeklerle eşit haklara sahip olacaktır. Kadının iş hayatına katılması teşvik olunacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır.

Madde 13 - Türk kadını, erkeklerle eşit haklara sahip olacaktır. Kadının iş hayatına katılması teşvik olunacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır.

Madde 14 - Türk kadını, erkeklerle eşit haklara sahip olacaktır. Kadının iş hayatına katılması teşvik olunacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır.

Madde 15 - Türk kadını, erkeklerle eşit haklara sahip olacaktır. Kadının iş hayatına katılması teşvik olunacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır.

Madde 16 - Türk kadını, erkeklerle eşit haklara sahip olacaktır. Kadının iş hayatına katılması teşvik olunacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır.

Madde 17 - Türk kadını, erkeklerle eşit haklara sahip olacaktır. Kadının iş hayatına katılması teşvik olunacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır.

Madde 18 - Türk kadını, erkeklerle eşit haklara sahip olacaktır. Kadının iş hayatına katılması teşvik olunacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır.

Madde 19 - Türk kadını, erkeklerle eşit haklara sahip olacaktır. Kadının iş hayatına katılması teşvik olunacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır.

Madde 20 - Türk kadını, erkeklerle eşit haklara sahip olacaktır. Kadının iş hayatına katılması teşvik olunacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır.

Madde 21 - Türk kadını, erkeklerle eşit haklara sahip olacaktır. Kadının iş hayatına katılması teşvik olunacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır.

Madde 22 - Türk kadını, erkeklerle eşit haklara sahip olacaktır. Kadının iş hayatına katılması teşvik olunacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır.

Madde 23 - Türk kadını, erkeklerle eşit haklara sahip olacaktır. Kadının iş hayatına katılması teşvik olunacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır.

Madde 24 - Türk kadını, erkeklerle eşit haklara sahip olacaktır. Kadının iş hayatına katılması teşvik olunacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır.

Madde 25 - Türk kadını, erkeklerle eşit haklara sahip olacaktır. Kadının iş hayatına katılması teşvik olunacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır.

Madde 26 - Türk kadını, erkeklerle eşit haklara sahip olacaktır. Kadının iş hayatına katılması teşvik olunacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır.

Madde 27 - Türk kadını, erkeklerle eşit haklara sahip olacaktır. Kadının iş hayatına katılması teşvik olunacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır.

Madde 28 - Türk kadını, erkeklerle eşit haklara sahip olacaktır. Kadının iş hayatına katılması teşvik olunacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır.

Madde 29 - Türk kadını, erkeklerle eşit haklara sahip olacaktır. Kadının iş hayatına katılması teşvik olunacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır.

Madde 30 - Türk kadını, erkeklerle eşit haklara sahip olacaktır. Kadının iş hayatına katılması teşvik olunacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır. Kadınların iş hayatına katılması için gerekli tedbirler alınacaktır.

Misak-ı İktisadî Esasları

Kaynak: Kâzım Karabekir (2001).

İktisat Esaslarımız. Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi. s.34.

İfade-i Mahsusa³⁶

Her grupta teşekkül eden ihtisas encümenlerince tetkik edilen ve doğruca Divan-ı Riyasete verilen diğer birçok kıymetli lâyhalar da başkaca ve aynen hükümete takdim edilmiş ve İktisat Kongresi Heyet-i Umumiyesince kabul edilen yukarıdaki kararlar dahi Encümenlerimizce tasnif ve tesbit olunmuştur.

İktisat Kongresi ve Mazbata Encümeni Reisi
Manisa Sanayi Murahhası
Kâzım Karabekir

Mazbata Encümenine memur murahhas azâlar

Ziraat Grubundan: Kâni (Manisa), Lütfı Arif (Akhisar ve Kırkağaç), Mollazâde Süleyman (Afyon Karahisar).

Ticaret Grubundan: Mahmut (Gediz), İbrahim Hakkı (Zonguldak ve Bartın), Hâmit Şevket (Ödemiş).

Sanayi Grubundan: Sezai (İzmir), Ahmet Şerif (İstanbul), Mahir Arif (İstanbul).

İşçi Grubundan: Aka Gündüz (Kütahya), M. Şefik (Afyon Karahisar), Haydar Rüşdü (Gümüşhane)

³⁶ Gündüz Ökçün (1981). s.435. Kongre karar / esaslarının kabul edildiğine dair karar. Yazım şekli korunmuştur.

Türkiye İktisat Kongresi'nin Yabancı Sermaye Hakkında Hükümete Sunduğu Esaslar (*Tam Metin*)³⁷

[Millî Türk Ticaret Birliği'nin ecnebi sermayesi hakkında teklifatı - işbu teklifat Kongre de okunarak bera-i teemmül aynen Hükûmete takdime karar verilmiştir.]

1. Ecnebi sermayesinden müstağni kalamıyacağımız aşikar ise de, bu sermayenin memleket için muzır olmayacak şekillerde girmesinin temini.

2. Tamamen yerli sermayelere terkedilecek işlerin tayini ve bu işlere muvazaa tarikiyle ecnebi sermayesinin girmemesinin temini.

3. Kanunen Türk addedilmeyen şirketlere hiç bir günâ işletme imtiyazları veya müsaade-i mahsusa verilmemesi ve bunların Türk tebaa ve şirketlerine ait olan muafiyetten istifade edememeleri.

4. Kanunen Türk addedilmeyen şirketlerin Hükümet münâkaşa ve müzayedelerine iştirak edememeleri ve Hükümetle hiçbir mukavele akdeyleyememeleri.

5. Bir şirketin Türk addedilmesi için âtideki şartların temini lâzımdır:

(a) Memleket kanunlarına göre teşekkül eylemiş olması,

(b) Lisanını kullanmağa ve memleket evlâdını istihdam etmeğe mecbur bulunması,

(c) Türklere ait hisse senedi nisbetinde meclis-i idarelerinde Türk azânın mevcut olması,

(ç) Tediye edilmiş sermayesinden 6 ncı madde mucibince münhasıran Türk tebaasına hisse tefrik edilmiş bulunması.

6. Münhasıran Türklere ait olarak tefrik edilecek sermaye nisbeti şekl-i âtide tayin edilir:

(a) Seyrisefain, merakib-i havaiye, hususat-ı sınaîye ve imtiyazlı bankacılığa mütedair işlerde umum tediye edilmiş sermayesinin %75'i,

37 Gündüz Ökçün (1981). s.435-437. Yazım şekli korunmuştur.

(b) Orman işleri, sermayesi 1.000.000 lirayı tecavüz eden hususat-ı sınaîyeye dair şirketlerde umum tediye edilmiş sermayesinin %51'i,

(c) Maden, şimendüfer vesair şirketlerde, umum tediye edilen sermayesi 5.000.000 lirayı geçen teşebbüsatta tediye edilmiş sermayenin %41'i,

(ç) Sermaye-i umumiyesi 100.000.000 lirayı geçen şirketlerde umum tediye edilmiş sermayenin %31'i.

7. İmtiyazlı olan şirketlerde Türklere ait hisse senetlerinin müddet-i muayene zarfında Türklere fûrûhtu kabil olamadığı takdirde satılamayan hisselerin imtiyaz alan şirket tarafından Hükûmet namına, tâyin edilen bir bankaya tevdiî lâzımdır.

8. Hükûmetin Türk tebasına ait olup namına bankaya tevdi edilen hisse senetlerinin bedelini şirkete yatırarak kendisine mal etmek veya şirkete verilen hisse senedatı bedeli nisbetinde imtiyazı alan grubun Hükûmete asgari faizle istikrazda bulunmasını ve bu suretle Hükûmet namına hisse senedatı bedelini tediye etmesini talep etmek salâhiyeti dahilindedir.

9. Hükûmetle bedeli tediye eyleyerek mevcut olan veya bankada hükûmet namına mevcut bulunan hisse senetleri Türk tebaasından herhangi birinin müracaatı üzerine fi ihracile satılmak mecburiyetindedir. Memurin ve mütekaidîn maaşat-ı müterakimesi ile Hükûmetten alacağı olan ashab-ı matlubun alacaklarına mahsuben bu hisse senetlerini alması caizdir.

10. Merkezleri hariçte bulunup Türkiye'de şubeleri olan imtiyazsız ecnebi şirketlerinin tâbi olacağı ahkâmın menafı-i milliyeye nokta-i nazarından tâdili. Ezcümle Ecnebi Anonim ve Sigorta Şirketlerine dair olan 334 tarihli kanunda tâdili icap eden noktaların tesbiti ve bu Kanuna ecnebi müessesat-ı maliye ve sarrafiyesi hakkında sarih ahkâm vaz'ı.

Kongre'de kabul edilip İktisâd Esaslarımız'da yayınlanan kararların son grubu yukarıda da yer verilen on madde ve sekiz bentlik Milli Türk Ticaret Birliği'nin yabancı sermaye hakkında Kongre-

re'ye teklif ettiği ve Kongre'de etraflıca tartışılarak hükümete takdim edilmesi uygun bulunan kararlardır.

On maddelik metnin hareket noktası bana göre, Gazi Paşa ve Mahmut Esat Bey'in Kongre açış konuşmalarındaki yabancı sermaye ilgili hususlardır. Farklı bir ifadeyle: *Burasını esir ülkesi yaptırtmayız.*

Gayrimüslim ve emperyalizmin işbirlikçisi olan sermaye gruplarının yerine şiddet yoluyla değil, teşvik ve destekleme yoluyla, yani tasfiye ederek değil, ama rekabet gücünde eşitlendirerek hat-ta imtiyazlı pozisyonlar vererek onların yerine geçirmeyi³⁸ sağlayacak/ kolaylaştıracak teknik düzenlemelerden ibaret bir metindir.

Kongre Kararları - Dokuz Umde ve Halk Fırkası

17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihlerinde İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nden Mustafa Kemal Paşa'nın arzu ettiği kapsam ve perspektifte bir program çıkamamıştır. "İlim ve fen erbabı"-nın da katkısı sınırlıdır. Sınıfların (*bağdaşmazlıkları da yansıtan*) talepleri ağırlıkla hissedilir. Sınıfsal ve mesleki talepler arasındaki farklılıkları aşacak boyutta bir entelektüel düzeyin eksikliği Gazi'nin açış konuşmasında tanımladığı çaptaki bir *iktisadi programa* erişmeyi zorlaştıracaktır.³⁹ Kongre'den bir yeni fırka için siyasete başlamaya imkân veren az sayıda başlık çıkar. *Gerçekçilik, bununla yetinmektir.*

Bu başlıklar yenilenecek seçimlerle *Halk Fırkası* haline dönüşecek olan Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Grubu'nun Türkiye İktisat Kongresi'nden sadece otuz dokuz gün sonra, yani 8 Nisan 1923 tarihli seçim beyannamesindeki *Dokuz Umde*⁴⁰ arasın-

38 Korkut Boratav (2007). s.16.

39 Bilsay Kuruç (2011). *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi: Büyük Devletler ve Türkiye*. İstanbul Bilgi Üniversitesi. s.250. Eylül. İstanbul.

40 Bir Müdâfaa-i Hukuk Programı olarak Türkiye İktisat Kongresi'nden 39 gün sonra açıklanan Dokuz Umde (İlke)nin tam metni için bakılmalıdır: Erol Tuncer (Yayına Hazırlayan). (2021). *Cumhuriyet Halk Partisi Parti Programları (1923-1976)*. s.43-45. Tesav Yayınları. Birinci Baskı. Ankara.

da yer alır. Beyanname Lozan görüşmelerinin ikinci aşaması başlarken açıklanmıştır. İlkelerin;

“Memleketin en âcil ihtiyaçları ve birçok ihtisas erbabının görüşleri ve bilhassa İzmir’de bütün memleket temsilcilerinden müteşekkil olarak toplanan İktisat Kongresi mesaisi (çalışmaları) dahi nazar-ı dikkate alınarak tespit edildiği”

seçim beyannamesinde belirtilir.⁴¹

8 Nisan tarihli seçim bildirgesiyle ilk kez bir politikalar çizgisi halini alan konular / başlıklar fırkanın önce ivedilikle kazanmış sorunlara yöneleceğini bunu başa aldığını gösterir. İvedilik, tarımdadır. Ülke üç yıldır savaş ekonomisinin darlıkları içinde kalmıştır. Basit tarım ekonomisi, askere giden üreticisinin eksikliğini ve koşulların elverişsizliğini yaşamıştır. “Yurtta sult”e, hat-ta “cihanda sulh” e herkesten önce büyük köylü ve çiftçi nüfusunun gereksinmesi vardır. Bu darlık koşullarında, yeni bir ekonomi ve toplum modeli için sistem tercihi gibi bir fantezi olamaz.⁴² Olabildiği ölçüde kredi, destek ve kurumsal iyileştirmelerle ekonomi bir an önce işlerlik kazanmalıdır. Ticaret, sanayi ve ekonominin tüm damarlarına taze kan verebilmelidir. Bu kısa dönemli zorunluluğunun yanı sıra tarım ve sanayi için gelecek güvencesi verilir. Orta ve uzun dönem için demiryolları ve eğitim (öğretim birliği) önceliklidir. Bunlar Mustafa Kemal’in özellikle üzerinde durduğu alanlardır. İkisi de geliştirilecek çözümleriyle bir büyük gelişme çerçevesine sahiptir. Böylece, Halk Fırkası’nın ilk politika çizgisi İzmir’deki Türkiye İktisat Kongresi’nden elde edilebilenlerle Mustafa Kemal Paşa’nın üst üste vurguladığı gibi bir gelişme / kalkınma meselesinin bir arada yoğunlaşmasıyla ortaya çıkacaktır.⁴³

41 Bilsay Kuruç (2011). Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi: Büyük Devletler ve Türkiye s.251. Bu, aynı zamanda tam bir diplomatik muharebedir.

42 Buraya azami dikkat isterim: “Mustafa Kemal isteseydi sosyalizmi kurabilirdi” diyenler, ezberlerinizi hâlâ gözden geçirmeyi düşünmez misiniz? Serdar Şahinkaya.

43 Bilsay Kuruç (2011). s.251.

Mustafa Kemal Görselli CHF Rozeti

Kaynak: <https://www.bayrakmuzayede.com/ataturk-gorselli-cumhuriyet-halk-firkasi-rozet-nadir.html>

IX. Bölüm

Kongre Genel Kurul Çalışmalarının Sona Erişi, Kimi Değerlendirmeler ve Sonuç Yerine

Kongre Genel Kurul çalışmalarının sona erişinin izlerini de yine Gündüz Ökçün hocamızın konu ile ilgili temel eser olan kitabından¹ sürmeliyiz.

Vakit gazetesinin *Hakkı* isimli özel muhabirinin yazdıklarından öğreniyoruz ki; İktisat Kongresi 3 Mart 1923, saat dört buçukta-ki toplantısı ile genel olarak çalışmasını tamamlamıştır. Kongre, *Misak-ı İktisadî* programının ilkelerini tespit etmiştir.

Gelecek kongrenin; zaman, yer ve toplantı takvimi ile ilgili hususların hükümete bırakıldığını anlıyoruz. Kongre çalışmalarının bir kitap halinde yayınlanması karara bağlanmış olmasına rağmen; sadece Kongre açılışındaki nutuklar / konuşmalar ve katılan üretici grupların kararlaştırdıkları esaslar bir kitaba "*İktisâd Esalarımız*"a dönüşmüştür. İzmir ahalisi (*hemşerilerim*) bu kadim kentte ilk defa toplanan "*Kongrenin hatırasını ilhyaen İzmir'de bir abide inşasına karar vermiş*"² olmasına rağmen bırakın abide inşa-

1 Gündüz Ökçün (1981). *Türkiye İktisat Kongresi. 1923- İzmir. Haberler, Belgeler, Yorumlar*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 471. S.322-323.100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi: 16. 3. Baskı. Ankara.

2 Gündüz Ökçün (1981). *Türkiye İktisat Kongresi. 1923- İzmir. Haberler, Belgeler, Yorumlar*. s.322.

sını, Kongre'nin toplandığı bina bile korunamamış ve Hamparsumyan Han, 1970'li yılların sonunda yıkılmıştır.³

Şimdi (Aralık 2022) İzmir Valiliği, çok acele bir biçimde başlattığı Hamparsumyan Han'ın replika inşaatını sürdürmektedir.⁴

Veda Toplantısı

Yine gazete haberlerinden derlemeler üzerinden devam ediyoruz:

İzmir: (A.A.) - İktisat Kongresi bu gün zevalden evvel (sonuçlanmadan önce) saat onbuçukta Kâzım Karabekir Paşa hazretlerinin başkanlığında toplandı.

Önce Belediye adına Haydar Rüşdü bey kısa bir konuşma ile Kongre üyelerine teşekkür etmiştir.

Sonra, Misak-ı İktisadî Esasları okundu ve oybirliğiyle kabul olundu. Takiben gruplar adına kısa konuşmalar yapılmıştır. Reis Vekillerinden Amele Grubu namına Aka Gündüz, Sanayi Grubu namına Kâni, Ticaret Grubu namına Mahmut beyler birer konuşma ile Kongre çalışmalarını sırasında bütün Kongre üyelerinin gösterdiği duyarlılık ve iyiniyete teşekkür ederek, Misak-ı İktisadî esaslarına bütünüyle uyacaklarına grupları adına söz vererek ayrı ayrı alkışlanmışlardır.

Kadın işçileri namına İzmir delegesi Rukiye Hanım, konuşmasında kadın işçilerin de gerçek zafer olacak olan iktisat savaşında canla başla çalışacaklarını belirtmiş ve izleyiciler tarafından uzun süreler alkışlanmıştır.

3 Bu binarın yıkılışına İzmirli hemşerilerim nerede ise bütünüyle sessiz kalarak, kentnin daha önceki kısımlarda değindiğim "kurucu" vasfının zedelenmesine de seyirci kalmışlardır. Gerçek değerlendirme budur, kimse kusuruma bakmasın. Bu konuda İzmir'de yayınlanan *Haber Ekspres* gazetesinde Ocak 2022'de söylediklerime oldukça geniş yer verildi. Meraklısı için ilgili haberin linkini buraya bırakıyorum: Serdar Şahinkaya (2022). "1923'te söz verildi, İzmir sözünü yerine getirmeli!" <https://www.haberekspres.com.tr/izmir/1923-te-soz-verildi-izmir-sozunu-yerine-getirmeli-h148812.html>

4 30 Mayıs 2022'de bu inşaatla ilgili konunun uzmanlarıyla da görüşerek bir yazı yazdığımı hatırlatıyorum: Serdar Şahinkaya (2022b): "Aloo İzmir, Telaş Yok! 17 Şubat - 4 Mart 1923'te toplanan İktisat Kongresi Binası Üzerine..." <https://haber.sol.org.tr/yazar/aloo-izmir-telas-yok-17-subat-4-mart-1923te-toplanan-iktisat-kongresi-binası-uzerine-336934>

Oturumun sonunda alkışlar arasında kürsüye gelen Divan Başkanı Kâzım Karabekir Paşa konuşmasını yaparak saat on biri çeyrek geçe Kongre'nin kapandığını ifade ettikten sonra Ertuğrul Bandoşu tarafından İstiklâl Marşı çalınmış Kongre azâsı ve izleyiciler, Marşa büyük bir coşku ile katılmışlardır.

Kapanış Konuşmaları

Bu kısa konuşmalar ayrıca bir yoruma gerek olmayacak kadar açık ve içtendir.

İşçi Grubu Reisi Aka Gündüz Bey (Kütahya)⁵

"Türkiye işçileri, kendilerine bu kadar vâsî ve hür bir münakaşa sahası açanlara karşı alenen teşekkür eder. Halk saltanatına müstenit Türkiye Devleti bu yüksek fikirli müsaadât ve harekâtıyla Türkiye işçilerini minnettar etmiştir. İşçiler Kongre ile alâkadar olan bütün gruplara, heyetlere, zevata ayrı ayrı teşekkür etmeyi vazife bilir.

İşçiler gelecek kongrelerin de bu kadar samimî ve ciddî olacağına emindir. Seneler var ki Türkiye işçisine bir hedef gösterdiler:

Memleket istiklâli:

Ona orsü, çekici, tornası ve bütün mevcudiyetiyle sarıldı; Ve nihayet Akdeniz sahillerini sarsan Türk sadâlarında onun çekicinden de bir parça sadâ aksetti.

Bugün Türk işçisine yeni bir hedef gösteriyorlar: Memleket iktisadiyatının istiklâli:

Türk işçisi de buna çekici, örsü, tornası, bileği ve yüreğiyle hazırdır. İzmir'e memleket zafer ve halâs-ı getiren kağıncı gıcırtilarından sonra; İzmir'den iktisat zafer ve halâsı götürecektir olan Misak-ı İktisadîde dahi kadın, erkek Türk işçilerinin de yemini vardır.

Örsü kadar kuvvetli bir îman, çekici kadar çelik bir kuvvet sahibi olan türk işçileri; istikbâlle doğru, Türkiye iktisadiyatının istiklâline doğru birleşiniz!

5 Gündüz Ökçün (1981) s. 323-324. [İktisat Esaslarımız, İzmir, Anadolu Matbaası, (1339), s.81.]

Sanayi Grubu Reisi Selâhattin Bey (Ayvalık)⁶

Sanayî Grubunun hikâye-i meveddet-kârîsi dahi Kongre heyetince lûtfen kabule iktiran etmiş olan teklifatı gibi muhtasar olacaktır. Ticaret azâsından Hüseyin Münir bey'in pek haklı olarak işaret buyurmuş oldukları veçhile Heyet-i Umumiyeimize vaz edilen teklifatımız pek ziyade kanaatkârane olmakla beraber, şimdilik bizleri tatmin edebilecek bir mahiyette addolunabilir. Binaenaleyh hemen hemen aynen kabulü gibi bir lutûfkârlıkta bulunmuş olmanızdan dolayı azim teşekkürler ederiz.

Gruplarımız tarafından lâyiha şeklinde ve azâ-i kiram taraflarından da münferiden Heyet-i Umumiyeeye vazolunan maddeler içlerinde bazen hudut harici zannolunanlar mevcut bulunduğu farz olunsa bile, o kadar mütenevvi ve şâyân-ı istifadedir ki, milletimizin cidden teâliyi istihdaf ettiğine delâlet eder şevahid-i meşkûreden olduğuna kanaat etmemek elde değildir.

Heyet-i Umumiyeimizce yerli mensucatın istimâli hakkında ittihaz olunan karar-ı meşkûr biz san'atçılara düşen gayret ve iftihara pek mühim bir vazife tahmil ediyor. San'atçılar bu vazifeyi meşkûr bir surette ifa edeceğini vaad ve tebşir etmekle mübahîdir.

Esna-i müzakerede ve betahsis müzakeratın hareketli anlarında sağa sola atf-ı dikkat etmeğe imkân müyesser olamadığından gerek âzamız meyanında ve gerek sâmiin localarında bulunan hemşirelerimizi az çok rencide edecek söz geçtiyse aflatırını istirham eder ve İzmir'den infikâk suretiyle ayrılacak arkadaşlarımıza hayırlı selâmetler temenni ederiz.

Çiftçiler Grubu Reisi Kani Bey (Manisa)⁷

Çok sevgili, çok muhterem arkadaşlar;

Aranızda hepinizden çok müteşekkir olan Ziraat Grubu, bu zafere bizi îsâl eden Reis-i Muhterem Kâzım Karabekir Paşa hazretlerine karşı olan minnet ve şükranına hepiniz tarafından iştirâk edildiğine emindir⁸. Hepimiz aynı gaye etrafında toplanmak için mem-

6 Gündüz Ökçün(1981) s.324-325. [İktisat Esaslarımız, İzmir, Anadolu Matbaası, (1339), s.82.]

7 Gündüz Ökçün (1981). s.325. [İktisat Esaslarımız, İzmir, Anadolu Matbaası, (1339), s.83]

8 Sizin de dikkatinizi çekmiştir, Mustafa Kemal Paşa'ya değil, Karabekir Paşa'ya

leketin en uzak köşelerinden geldik, hamdolsun gaye-i mikyas ki (iktisat birliğimizdir), işte bu maksatla elele verdik. Bütün çiftçiler diğer Gruplardaki arkadaşlarımızla müttehiden bu mukaddes gaye hususunda hüsnüniyet ve azimle arkadaşlarından ayrılmamışlardır. Diğer Grup arkadaşlarımızın mesaimizin hüsn-ü suretle intacı hususunda gösterdikleri yardımdan dolayı çiftçiler namına arz-ı teşekkür eder ve yine çiftçiler namına cümlenizi selâmlarım. Emin olabilirsiniz ki, sabah tarladan ayrılmadıkça çiftçiler de Müşterek Misak'tan ayrılmayacaktır.

Ticaret Grubu Reisi Alâyelizade Mahmut Bey (Gediz)⁹

Muhterem Arkadaşlar;

Burada toplandık, tanıştık, dertlerimizi dökerek müşterek çareler bulduk. Çalışmamız Türkiye İktisat erbabı arasında ebedî, kuvvetli, temiz bir ittihat ile neticelendi. Yâni arkadaşlar Kongre vatanın ufunda parlayan saadet ve inkişaf nurlarına kavuşmak için cihanın [düşman] kuvvetlerini bu Türk nuru ile boğmak için toplandı. Lehül hamd zaferini ikmâl ederek dağılıyor.

Arkadaşlar, Ticaret Grubu hepinize çok müteşekkirdir. Bizi tenviratıyla daima irşad eden Reis-i muhterem Kâzım Karabekir Paşa hazretlerine karşı olan şükranı hepinizin iştirâk edeceğinden Grubumuz emindir.¹⁰

Memleketin yarınki iktisadî mücadelesinde uhdesine düşen vazifeyi tamamen müdrik Türk tüccarı namına Kongremizin mahsul-ü mesaisi olan (Misak-ı İktisadî) yi burada huzurunuzda ve cihanın huzurunda kabul ettiğimizi arzeder ve (Yaşasın hür ve müstakil Türkiye) temennisiyle cümlenize Tüccar Grubu namına arz-ı vedâ eylerim.

minnet ve şükran sunuluyor.

9 Gündüz Ökçün (1981). s.326. [İktisat Esaslarımız, İzmir, Anadolu Matbaası, (1339). s.84.]

10 Karabekir Paşa Etkisi diye adlandırsak yeridir. Kongre divan başkanlığı teklifini not ettiğim kısır hatırlamışsınızdır. Bu Karabekir Paşa'ya şükranın bir diğer nedeni de Kongre kapanışında Mustafa Kemal Paşa ve Mahmut Esat Beyin İzmir'de bulunmayışları olsa gerek.

İşçi Kadınlar Murahhası Rukiye Hanım (İzmir)¹¹

"Kardeşler!

Millî inkılâbımız memleketimizde mevcut bütün müstahsillerin murahhaslarından mürekkep bu muazzam Kongrenin toplanmasını mümkün kılmuştur.

Bugünlere erişirken biz kadın işçilerini de fevk'alâde bir sahada görüyoruz. Bizleri bu Kongreye davet eden Büyük Millet Meclisi ve erkânuna ve bilhassa Reisimiz Gazi Mustafa Kemâl Paşa hazretlerine biz kadınlar, samimî teşekkürlerimizi takdim ederiz.¹²

Türkiye'de «memleket işlerine» kadınların da iştirâk etmesi ilk defa vukubuluyor.¹³ Bu şeref bize müyesser olması kalplerimizi refah ve gurur hisleriyle doldurdu. Kongre, iktisadımızın temelini teşkil eden işçi sınıfının meşrû haklarını tanıdı. Bu netice kadın işçileri namına sâyan-ı şükrandır. Diğer grupların da aynı sadakatle iktisadî kurtuluşumuza çalışacaklarına emin bulunuyoruz.

Yaşasın Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun Hükümeti, yaşasın Türk işçi ve köylüleri, yaşasın çalışkan Türk işçi kadınlığı!"

Kongre Divan Başkanı Kâzım Karabekir Paşa (Manisa)¹⁴

Muhterem arkadaşlar: İlk Türkiye İktisat Kongresi tam muvaffakiyetle işini bitirmiştir.

Burada bu nurlu içtimai temin eden büyük ve sevgili Millet Meclisimize ve Hükümetimize Kongre namına arz-ı teşekkürat eyleriz. Burada her türlü teshilâtı gösteren ve bize pek çok muavenet

11 Gündüz Ökçün (1981), s.326-327. [İktisat Esaslarımız, İzmir, Anadolu Matbaası, (1339), s.85.]

12 İşte gerçek teşekkür. Bu bağlamda Bilsay Kuruç hocamın yazdığı önsözü de yeniden hatırlamakta fayda vardır.

13 Daha henüz Kurtuluş Savaşı nihayetleneli beş ay olmuş ve barışın henüz tesis edilmediği bir konjonktürde; son dönemde yapılan Osmanlı nüfus sayımlarında hayvanların sayılmasına rağmen kadınların sayılmadığı bir coğrafyada; önce 2 Şubat'ta Kadınlar Kongresi yapılması, sonra da burada kürsüden hem de bir işçi kadının konuşması olağanüstü bir meseledir. Not edilmelidir. Hele de son cümlesi: *Yaşasın Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun Hükümeti, yaşasın Türk işçi ve köylüleri, yaşasın çalışkan Türk işçi kadınlığı!*

14 Gündüz Ökçün (1981), s.327-331. [İktisat Esaslarımız, İzmir, Anadolu Matbaası, (1339), s.86-90; Hâkimiyet-i Milliye, (6 Mart 1923), s.2; Vakit, (6 Mart 1923), s.2; İleri, (6 Mart 1339), s.1; (İzmir 4 A.A.); Tan, (6 Mart 1923), s.3; (A.A. 4-de atfen); İkdâm, (6 Mart 1923), s.2; Tanin, (6 Mart 1339), s.3]

eden İzmir Belediyesine ve hassaten Heyet-i Tertibiyeye de Kongre namına teşekkür eylerim. Sergiye iştirâk eden kıymetli sanatkârlarımızı daima Kongre namına hürmetle yadederim. Mütemadi Kongremizi takip eden Kongremizle pek yakından alâkadar olarak neşriyatta bulunan matbuata ve hassaten İzmir matbuatına Kongre namına arz-ı şükran eylerim.

Kongreyi, muhterem murahhasları gibi büyük bir alâka ile takip eyleyen muhterem hanımlarımıza ve muhterem beyefendilere de Kongre namına arz-ı teşekkürat eylerim. Sevgili İzmir'imizi kurtaran ve bu uğurda canını veren ve şu anda ruhları üzerimizde dalgalanan mübarek şehitlerimizin ruhu şâd olsun, Gazilerimiz iki cihanda aziz olsun. Milletimizin hakiki dertlerini burada teşrih eden ve ona devalarını gösteren muhterem murahhaslar: size ebedî şerefler..

Bu dertler ve bu devalar bundan böyle ninnilerimizin, şiirlerimizin ve hattâ telkinlerimizin en tatlı terennümleri olsun. Cuma namazlarında hutbelerde okunsun. Bütün efrad-ı millet burada çizdiğimiz İktisat Misakını bellesin.

Memleketimiz ecnebî sermayelerini hüsn-ü kabul etmekle beraber burada tesbit ettiğimiz esaslardır ki, milletimiz kendi emeğiyle yapılması mümkün olan herşeyi bundan böyle nefaset ve metanetle rekabet meydanına atmağa var kuvvetiyle çalışacaktır. Ve artık beşikten mezara kadar ecnebî mallarına bürünmekten ve doğduğumuz saatte kursağına ecnebî sütü dökmekten milletimiz kendisini kurtaracaktır.

Ne elimdir; hâl-i tabiide iken meselâ 1327 (1911) senesindeki ithalâtımız 43 milyon 930 bin Osmanlı altını iken ihracatımız (30,702,000) altın idi. Yani harice 13 milyon 228 bin lira altınımız uçup gitmiştir.

329 (1913) senesinde ithalâtımız 39 milyon 876 bin [altın] iken ihracatımız 23 milyon 686 bin altın idi. Yâni zararımız; 16 milyon 190 bin Osmanlı altınıdır.

Senelerden beri doğanlarla ölenlerimiz de bu nisbettedir. Daima mâkûs ve menhus...

İktisattaki cehaletimiz, siyasetteki serseriliğimiz elbirliği gitmiş ve milletimizi kemirmiş, kemirmiş, kemirmiştir. Harb-i Umumî de şarkımız; Mütarekede garbımız yağmagirler tarafından harabezâra döndürüldü. Harpten evvel yalnız Şarktan her sene milyonla meva-

şi ihraç edilirken, bugün biitiin memleketimizde cem'an 20 milyon mevaşi kalmıştır.

Yunan yağmagirleri Garbî Anadolu'da ve bilhassa Trâkya'da mevaşi namına birşey bırakmamıştır.

Efendiler: 338 (1922) senesi memleketimize 9 milyon liralık hayvana ait eşya girmiştir. Diri hayvanlar, hayvan me'külâtı balık, deri, mamûl deri, kösele, kürk, gübre gibi mevad... Bunlar Almanya, Amerika, İsviçre, Belçika ve Bulgaristan'dan gelmişti. Yani 9 milyon liramız oralara akıp gitmiştir.

4 milyon liralık diri hayvan girmiş. Üç tarafımız deniz olduğu halde maateessîf 2 milyon liralık da balık gelmiş ve yenmiştir. 338 senesi yalnız kânun-u sâlide 5 milyon liramız harice gitmiştir.

İşte çocuklarımızın doğduğu günden itibaren kursağına Nestle sütü dökersek, ecnebî bez ve pamuklarına sanıp yine ecnebî beşiğine yatırırsak, ayağındaki patiğinden başındaki mavi nazar boncuğuna ve elindeki oyuncak tenekesi parçasına kadar ecnebî malından yaparsak ve üstüne bir de kulaklarına benim oğlum paşa olacak gibi ninni söyleyerek uyutturucu telkin yaparsak büyüdükten sonra tabiidir ki üstünde ve muhitinde daima mütezâid olmak üzere yabancı mallar bulunacak ve paralarımız mütemadiyen akıp, boşalıp gidecektir.

Analar, hemşireler ve muallimler!

Açılan iktisat cihadında daima ön saflarda siz yürüyorsunuz... Ve milleti, siyasetli dillerinizle bu mukaddes yollardan sizler yürütün...

Kendi sanayiimize ehemmiyet verilmemesi ve sanatkârlarımızın himaye olunmaması, şirketler yerine ferdî çalışma ve didinmelerle yıpratılması bakınız sanayiimizi ne elim halde bulunduruyor! Sanayiinin her şubesine ait ibtidaî mevad memleketimizde bol bol mevcut iken, balta girmemiş birçok ormanlar eflâke ser çekmiş iken, elemli rakamlar her sene defter-i mahsusuna kaydolup gitmektedir. Sanayi-i gıdaiyeden 913'de yâni Harbi Umumiden evvelki sene 75 fabrikamızda 4281 işçi varken iki sene sonra adetleri 3916'ya düşmüştür. Gıda olarak memleketimize (162,911,003) kuruşluk ithalât vaki olmuş. İhracatımız ise 15,083,734 kuruş olmuştur. Şayan-ı teessüftür ki memleketimiz zürâ memleketi olduğu halde takriben bir buçuk milyon liralık un girmiştir. Buna mukabil un olarak altı bin liralık kadar harice satış yapmışızdır.

Sanayi-i türrabiyeden onyedi fabrikamızda 913'de 980 işçimiz var iken iki sene sonra 336'ya düşmüştür. Ve 15,730,081 kuruşluk ithalâta mukabil 449,781 kuruşluk ihracat olmuştur. Sanayi-i de bağıyeden 13 fabrikada 930 işçi çalışırken Harb-ı Umumî dolayısıyla biraz te-zayüd etmiş 1270 olmuştur. Fakat 51 milyon küsur ithalâta muka-bil ihracatımız ancak 10,5 milyon küsur olmuştur. Sanayi-i nesciye-den 73 fabrikamızda 7765 amele çalışırken iki sene sonra 6763'e düş-müş ve ithalâtımız 275 milyon küsur iken ihracatımız ancak 92 mil-yon küsur olmuştur. Sanayi-i haşebiyeden 24 fabrikada çalışan ame-le 705 iken iki sene sonra 377'ye düşmüş ve 8 milyon 800 bin küsur ithalâta mukabil ancak 597 bin küsur ihracatımız olmuştur. Şayan-ı teessür olan nokta marangozluk faslında 6 milyon 699 bin küsur it-halâta mukabil 200 bin ihracat olmuştur. Aynalarımız, konsolları-mız, sandalyelerimiz hatta beşiklerimiz, değil sahil olan şehirlerde, dahilde bile maateessüf bazı evlerde görülmektedir.

Avrupa'da çakılmış dört tahtadan ibaret olan sandalyeler en hücre yerlerde kadar girdikçe neticede milyonların Avrupa'nın tahta parça-larına dahi gittiğini arzettiğim gibi bu cetveller ebediyyen kaydeder.

Sanayi-i kırtasiyede 51 fabrikamızda 1898 işçi varken 1267'ye düşmüş, 50 buçuk milyon küsur ithalât karşısında iki milyona ya-kın ihracatımız olmuştur.

Sanayi-i kimyeviyede 11 fabrikada 417 işçi 131'e düşmüş, 55 bu-çuk milyon küsur ithalât karşısında iki milyon küsur ihracat olmuş-tur. Cem'an yekûn yalnız beş milyon küsur lira sanayî faslında harice gitmiştir. Memleketimizin servetine, halkımızın çalışan, fedakâr ve cefakâr olmasına rağmen biz şimdiye kadar iktisat sahasında kendi-mizi ve servetimizi kâinata gösteremedik ise bu, yalnız Yemen çölle-rinde birbuçuk milyon Türk mezarının bulunmasından ileri gelmiş-tir. Tarihin hicab-âver sayfelerinden milletin kanını cehl ve menfaa-ti uğruna döktüren seraseriler utansın. (Kahrolsun sadâları). Milleti-miz mazisinden değil artık istikbâlinden mes'uldür. (Alkışlar). Da-hilde seraserilerin elinde millet, kendi hududu haricinde maksatsız yere mahvolurken diğer taraftan her bir terakkimize mâni olmak is-teyen ve iyiliğimizi fena göstermek isteyen düşmanlarımız Türk Mil-letini taassup ile itham etmektedir. İktisadî sukutumuzu da medeni-yetin yeniliklerine düşmanlıktır zannederler. Türk mutaassıp değil-

dir. Fakat dindar ve salâbetlidir. (Alkışlar). Faydalı olan her yeniliği severek alır. Fakat bugün maarifin en son programlarını çizen en müterakki milletler bile mektepte talebelerine yevmiye en az onbeş dakika İncil-i Şerif okuturken ve dinî günlerinde mabedlerini çocukla doldururken bizim dinimize olan sadakatimizi taassup- lcehl ile itham etmek isteyenleri ve Türk'ün dinine, ahlâkına, hattâ yazısına kadar dil uzatanları da Türk oğlu insaniyete ve medeniye- te dâvet eder. (Alkışlar)

Muhterem arkadaşlar;

Bazılarımız bu kış kıyamette ve halâ hüküm süren Şarkın buzlu dağlarından geçerek buraya toplandı ve burada müttehit bir cephe ile İktisat Misakı esaslarını müttefikan çizdik. Bunu buradan, Akdeniz kıyısından cihana ilân ederken ve kararlaştırdığımız müfredatlı programı da şanlı büyük Meclisimizin Hükümetine takdim ederken Türk Milleti de ilk iktisat zaferini ilân etmiş bulunuyor. (Alkışlar) Ve Hükümetimiz kendi vazifesine düşen işleri programı dahiline alıp çalışırken tabii geride bütün efrad-ı milletimiz de kendi uhdesine düşen vazifeyi elele vererek bütün kuvvetiyle yapacaktır. Şu halde bu mesai karşısında az zamanda kahraman denizcilerimizin altında nurlu bayrağımızın dalgalandığı büyük vapurlar, karalarımızda şimendüferler, otomobiller, havada fedakâr tayyarecilerimizin altında yüzlerce tayyareler Türk âfâkını dolduracaktır. Yerin altında madencilerimiz, üstünde zürrâmız, işçilerimiz, fabrikalarda sanat-kârlarımız, bankalarda, ticarethanelerde tüccarlarımız kâinata yeni bir Türk âlemi yaratacak ve biz Türkiye evlatları iktisat sahasındaki zaferlerimizle bütün dünyanın sulh nazımı olacağız (Alkışlar).

Muhterem arkadaşlar;

İki hafta hummalı bir sâ-y ile milletimize bir eser meydana getirdik. Ve hediye ediyoruz. Gelecek sene daha muazzam içtimaa milletimizi elbirliği ile hazırlıyalım ve gelecek seneye kadar bir senelik müddeti birkaç senelik sâ-y ve hasılat ile karşılıyayım.

Kemâl-i hürmetle sizleri selâmlar ve birbirimize arz-ı vedâ ederken, sevgili İzmir'li kardeşlerimize de Kongre namına arz-ı vedâ eylerim. Kongremizi kapıyorum. Cenab-ı Hak milletimizi daima mu-zaffer ve mes'ut eylesin âmin.

Divan Başkanı Kâzım Karabekir Paşa'nın kapanış konuşması açılış konuşmasına nazaran daha etraflı, temsilcisi olduğu Sana-yi Grubu'nun teknik bilgi / istatistikleriyle bezelidir.

Konuşmanın tematik çerçevesi, aldıkları eğitimin her alanın-da beslendikleri *korumacı iktisat öğeleri*yle de desteklenmiştir. Dış ticaret dengesi açısından haklı olarak yüksek tutarlarda ithalat ve onun için de kullanılan dış borçlara dikkat çeken Paşa, Bölüm I'de etraflıca anlatıldığı gibi yarı sömürge ekonomisinden bir an önce kurtulmak lazım geldiğini belirtmekte ve bunu renkli örneklerle not etmektedir.

Sonuç Yerine

17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de toplanan, Cumhuriyet'ten önceki son kurucu kongre olan Türkiye İktisat Kongresi, dönemin koşullarına göre oldukça kapsamlı ve net bir Türkiye ekonomisi fotoğrafı vermiştir. Önceki bölümde de anlat-tığımız gibi bu malzemedен kurulması oldukça uzun zamandır dillendirilen Halk Fırkası'nın kuruluş programı olan *Dokuz Umde Bildirisi* çıkmıştır. Bu bildiri ile fırka kurulmuş, o fırka da Cum-huriyet'i kurmuştur.

Cumhuriyet'ten önceki son kurucu kongre olan Türkiye İk-tisat Kongresi, Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu sorunların neredeyse tümünü resmetmiştir; her alanda, ama her alanda...¹⁵

Özellikle *-son savaş orada olduğu için-* batısı yıkılmış ve yakılmış bir ülke vardır. Karayolu neredeyse yoktur, demiryolları yabancı kumpanyalardadır, deniz ticareti yabancıların elindedir, tütün (*Reji*) yabancı tekeldir, köylerde temel sorun "asayiş"tir, bunun için köylerin birleştirilmesi önerilmektedir. Tarım toprağı yoktur, tarım aletleri yoktur, makine yoktur, telgraf, telefon, posta yok-tur, ölçü ve tartılarda birlik yoktur, banka yoktur, sigorta yoktur, yasa yoktur vs.

15 N. İlder Ertuğrul, (2017). *Cumhuriyet Kurulurken Devletçiliğin Ayak İzleri*. Telgrafhane Yayınları. Ankara.

Bilgi yoktur. "Eğitimsizlik", en büyük sorundur. Her "sınıf", kendi alanında eğitim kurumları kurulmasını ister ve bu, diğer sınıflarca oybirliği ile kabul edilir; yetmez, köylere okul, bu okula ziraat bahçesi, orada öğrencilere şu kadarı sebze, şu kadarı meyve olmak üzere uygulamalı tarım öğretilmesi ve yükseköğrenim gören herkesin bir yıl zorunlu olarak köylerde öğretmenlik yapması istenir.

"Gümrük istiklali", tüm sınıfların oybirliği ile istediği şeydir. "Kabotaj hakkı" da yabancı tekellerin kaldırılması da...

Her sınıf, vergide, resimde indirim, belirli süre vergi ödememe ayrıcalığı ve devlet desteği ister, diğer sınıflar destekler... Her sınıf, "kredi" desteği ve bir sektörel ihtisas bankası ister...

Hiçbir sınıf, yabancı sermayeye karşı değildir, ama bütün sınıflar, yabancı sermayenin tekel olarak gelmemesini, ülke yasalarına uymasını ve ülkeyi sömürmemesini ister.

Örnekleri artırabiliriz; ancak şu tespitle yetinmeliyiz: Türkiye İktisat Kongresi'ni bilgi eksikliğinden kaynaklanan kimi haksız yakıştırmalar yerine, harpten yeni çıkmış bir coğrafyanın 1923'e dair fotoğrafları ve daha ilan edilmemiş bir cumhuriyeti bekleyen iktisadi meselelerin neler olduğunu anlamak açısından değerlendirmek daha doğrudur.

Şimdi son sözü Kongre'nin fikri mimarı, dönemin genç iktisat Vekili Mahmut Esat Bey'e bırakalım. Bakalım Esat Bey neler söyleyecek:

İktisat Kongresi, Faîdeleri, Neticeleri [İktisat Vekili Mahmut Esat Bey] ¹⁶

İzmir'den yeni dönmüş olan İktisat Vekilimiz Mahmut Esat beyefendinin Türkiye İktisat Kongresi ile muhtelif İktisadî meselelerimize müteâllik mevzulara temas eden beyanatıdır.

✓ İktisat Kongresinin ictimandan ne gibi faideler elde edildiği ve bu gibi kongrelerden ne gibi menfaatler elde edileceği hakkındaki fikirlerinizi lütfen söyler misiniz?

1339 senesi Türkiye İktisat Kongresini yeni yıl içinde Türkiye için yalnız İktisadî hayatta değil siyasî, hukukî sahalarda dahi yeniliğe, halkçılığa doğru atılmış pek kuvvetli, temelli ve medenî bir eser ve hareket olarak görüyorum.

İlk İktisat Kongresinin bu yıl temin ettiği büyük faideler arasında:

a) Bu mühim ve metrûk memlekette bir iktisat meselesi mevcut olduğunu ortaya koymuş ve Türkiyelileri bunun etrafında düşündürmüş olması;

b) Kongre her sene tekrar edeceğinden bunun memleket için bir nevi millî iktisat kontrolörü mahiyetini iktisap etmesi;

c) Türkiyelilerin kadın erkek muhtelif meslek-i iktisadi erbabının bir arada her sene haklarını ve ihtiyaçlarını tam bir hürriyet ve serbesti da-

16 Gündüz Ökçün (1981). s.331-332. [Akşam, (25 Mart 1923), s.3; Anadolu'da Yeni Gün, (20 Mart 1923), s.l.]. Yazım şekline sadık kalınmıştır.

hilinde ve en müterakki ve medeni bir usûl tahtında Meclise ve Hükümet'e bağrı bağrı iblağ ederek Devlet ve Hükümeti tenvir etmesi;

d) Meslekî temsilin ne dereceye kadar kabil-i tatbik ve faideli olabileceğini tedricen gösterebilmesi;

e) Türk milletinin zannedildiği gibi yalnız harp ve darp milleti değil, yabancılama gaddarâne tecavüzünden biraz nefes alınca memleketin asrın manâsına lâyık bir surette inkişafı için derhal medenî işlerle iştiğale başlayabileceğini göstermesi;

f) Memleketin muhtelif noktalarına mensup iktisat âmillerini yekdiğeri ile tanıştırmak ve birlik teşkilâtı vücûde getirmekte olmasını buluyorum.

Hâl-i hazırda ki devlet ve hükümet siyasetimizin asri camiaların ihtiyacına uymakta olduğunu ve bunların uzak olmayan bir yarın içinde yerlerini mutlaka iktisadiyata istinat eden esaslı ve manâlı usullere terkedeceğini bir hakikat olarak gibi görüyorum. Asr-ı hazır devlet sistemleri milletlerin başında entrikacı zümrelerin salıpkârlığını idameden başka bir mahiyeti ve hukukî kıymetli haiz değildir.

İleride iktisadî kongreler bu sistemlerin noksanlarını telâfi edecek bir vasıta da olabilir ve hakiki millî devrin açılmasına saik olurlar.

Devletin siyasetine iktisadiyat hakim olmayan bir memlekette millî idare kurulamaz.

✓ Kongre murahhasları ve Kongrenin müzakeratı nasıl bir intibâ bırakmıştır?

Kongre müzakeratını Çiftçi, Sanayi, Tüccar ve İşçi Grupları arasında kemâl-i dikkatle takip ettim. Çok kıymetli şayan-ı istifade meselelere temas edildi. Bunları yakında tab ve neşredeceğiz. Kongreye kadın erkek murahhas olarak 1300'den fazla Türk iktisat âmili iştirak etti ve mesail-i iktisadiyemizi büyük bir alâka ve hararetle teşrih ettiler. Türk milletinin hattâ içimizde bile kabiliyetsizliğini zannedenler için bu pek canlı bir tekzip oldu. İktisadiyatımızın âmillerini temsil eden Kongre'de Türkiyenin tam millî çehresi büyük bir fahr ve gurur ile temaşa edildi.

Gelecek sene birbirini takip edecek olan kongreler faâl ve müsmir neticelerini göstereceklerdir. Bu seneki Kongre mukarreratından mümkün-ü tatbik olanları faaliyet sahasına isâl edildikçe Kongre'nin mahiyeti daha fazla nazarlara ilişecektir.

✓ Meşher mutasavver faideyi ve rağbeti temin etti mi?

Kongre salonundaki sergi fevkalâde idi. Buraya memleketin ikiyüzden fazla kazası nümûnelerle iştirak etti. Ecnebler de nümûne getirdiler. Güzel memleketimizin kıymetli mahsulâtı, mamulâtı ve emtiasını günlerce seyretmeğe doyum olamıyordu. Sergide muvaffakiyet gösterenlere takdirnameler, madalyalar tevzi edilmektedir.

✓ Yeni sergiler küşad edileceği hakkında bir haber aldık. Doğru mudur, efendim?

Bu sene Bursa ve Adana'da bir sınaî, diğeri de ziraî olmak üzere iki büyük satış sergisinin tertibi ile meşguluz. Hattâ, bunlara beynelmilel bir mahiyet de vereceğiz ve memleketimizin iktisadiyatını hariçle teması getireceğiz.

✓ Misak-ı İktisadî hakkında fikirleriniz nedir?

Misak-ı İktisadî'yi tab ve neşr ve tevziinden sonra görebildim. Umarım ki gelecek seneler Kongrelerden tam manâsıyla bir iktisat programı çıkabilecektir¹⁷.

✓ İktisadiyatımız ve İktisadî siyasetimiz hakkında mütalâanızı Gazeteme dercedebilir miyim?

İktisadiyatımızın dümenini lâzım olduğu yere doğru çevirirken her şeyden evvel devlet siyasetimizi gözden geçirmek lâzım gelecektir. Tanzimat'tan beri devam eden şimdiki Hükümet usulümüz memleketimizin, halkımızın ve tarihimizin ruhiyat ve ihtiyacını hiç bir zaman ifade edememiş ve edememekte bulunmuştur. Çünkü Türkiye devletinin iş devleti olması lâzım gelirdi. Halbuki bir jandarma devleti olmaktan ileri gidemedi. Bu sistem bilhassa iktisadiyatımızın yüzünü hiçbir gün güldüremezdi.

İhtiyar liberal iktisat sistemi Tanzimat ve Meşrutiyet de dahil olmak üzere Türkiye milli iktisadiyatı için öldürücü felâket oldu. Esasen bu mektep, çıktığı, inkişâf ettiği memleketlerde bile bugün mevcudiyetini kaybedecek bir hale geldi.

Bu sistem ile teşhiz edilen millî iktisadiyatımız Tanzimat'tan sonra nefes alamayarak yıkıldı. Bu pek tabii idi. Zira uzun asırlar süren bir tahakküm idaresinden çıkan Türkiye iktisadiyatı pek zayıftı. Liberal iktisat sistemi bu cılız çocuğu gürbüz yabancı iktisadiyatı önüne, müsa-

17 Hatırlayacaksınız, bu noktaya daha önce değinmiştim. Serdar Şahinkaya

vi değil, hattâ kapitülasyonlar da nazar-ı itibara alınırsa, gayri müsavî şerait içinde tuttu.

Maateessüf, meşrutiyet iktisat mektebi buna bir çare bulamadı.

İktisadiyatımız bocaladı ezildi. Liberal iktisat sistemi aynı kuvvette memleketler iktisadiyatı için belki tatbik olunabilirdi.

Yeni Türkiye iktisat mektebi, iktisat meslekleri tarihi içinde mâlûm olan mekteplerden, sistemlerden doğrudan doğruya hiç birisine merbut olamaz. Zira hiçbirisi onun ihtiyaçlarını ifade edemez. Fakat bunların hepsinden kendi manâsına göre istifade edebilir.

✓ Köy bankaları, ticaret ve sanayi bankaları için lâyiha ihzar edilmiş olduğunu haber aldık. Kredi müessesatına olan ihtiyacımız bunlarla temin edilmiş olacak mıdır?

Bizde büyük teşebbüsât-ı iktisadiyede ve meselâ kredi, sanayi, ziraat, işçi, ticaret işlerinde devletin himaye ve müdahalesi zaruri ve kat'îdir. Türkiye her şeyden evvel kredi meselesini halletmek mecburiyetindedir. Köy Bankaları Kanunu lâyihasını bu maksatla Meclise sevkettiğimiz gibi. Ticaret, Sanayi Bankaları kanunu lâyihasını da bu aynı maksadın istihsalı için ihzar etlik. Anlayışına göre, memleketimizin her iktisat işi kredi müessesatı etrafında doğacaktır.

Kredi müessesatından mahrum Türkiye iktisadiyatı millî inkişaftan mahrum kalabilir ve daha uzun asırlar yabancılar hesabına çalışır bir müstemleke mahiyetinden kendisini kurtaramaz. Ellerini mütemediyen ecnebi sermayesine, kredisine açık bulunduran memleketler esirler ülkesi olmaktan ileri geçemezler. Fakat Türkiye bu kara tehlikeyi yenecektir.

Bitirirken...

Tarihi, kimin kalemi ile yazıyorsunuz?

Ya da

kimin gözlüğü ile okuyorsunuz?

İşte kritik soru dün de bugün de budur!..

Kaynakça

Afetinan, A (1982). **İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat - 4 Mart 1923)**. Türk Tarih Kurumu Yayınları. XVI. Dizi-Sa.46. Ankara.

Âhenk Gazetesi (1923). "*Kongreye Hazırlanalım*". 1 Şubat 1339 (1923). Perşembe.

Ahmad, Feroz (1999). **İttihatçılıktan Kemalizm'e**. Kaynak Yayınları. (Çeviren: Fatmagül Berktaş). İstanbul.

Akandere, Osman (2004). "*Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı ve Toplantıda Verilen Önemli Kararlar*" *Cumhuriyetin 80. Yılına Armağan*. s.1-26. T.C. Ankara Üniversitesi. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü. Ankara.

Akgün, Seçil (2006). **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924 - 1928)**. Temel Yayınevi. Eylül. İstanbul.

Aksoy, Yaşar (1991). **Kurtuluş Savaşı Işığında İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat 1923)**. Maya Matbaacılık, Yayıncılık Ltd. Şti. (İzmir İktisat Kongresi 3). Ankara.

Aksoy, Yaşar (2002). **Smyrna İzmir. Efsaneden Gerçeğe**. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını. Kent Kitaplığı Dizisi:23. Ocak. İzmir.

Aksoy, Yaşar (2004). "*Kurtuluş Savaşı Ekonomisi*" *Gülten Kazgan'a Armağan - Türkiye Ekonomisi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi. Yayın No: 79. S.103-117. İstanbul.

Aksoy, Yaşar (2016). "*Uluslararası Belgeler ve Tarihi Gerçekler Işığında 1922 İzmir Yangını*". *KNK. Kent Konak dergisi*. Kış. S.26. s.6-15. İzmir.

Aksoy, Yaşar (2022). **İzmir 1922 Yangını. İzmir Yanıyor Anam (Smyrni Mana Kegete)**. Kırmızı Kedi Yayınları. Birinci Basım. Kasım. İstanbul.

Akşin, Sina (1971). "*İttihat ve Terakki Üzerine*" *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi dergisi*, 26/1, s.153-182. Ankara.

Akşin, Sina (1980). **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki**. Gerçek Yayınevi. İstanbul.

Akşın, Sina.(Editör) (1995). **Türkiye Tarihi 2.Cilt / Osmanlı Devleti 1300-1600**. Cem Yayınevi. 4. Basım. İstanbul.

Akşın, Sina.(Editör) (1995a). **Türkiye Tarihi 3.Cilt / Osmanlı Devleti 1600-1908**. Cem Yayınevi. 4. Basım. İstanbul.

Alkan, Necmettin - Üçüncü Uğur (Hazırlayanlar). (2017). **Ali Şükrü Bey: Mücadele ile Geçen Bir Ömür**. Kronik Kitap. 2. Baskı. Mart. İstanbul.

Alkan, Ö. Mehmet (1991). "1923 Türkiye İktisat Kongresi'ne Katkı - I". *Birikim* dergisi. S.21. s.53-58. İstanbul.

Alkan, Ö. Mehmet (1992). "Türkiye İktisat Kongresi 1923'e Katkı.2: Kocaeli Livası Namına İzmir İktisat Kongresi'ne Tevdi Edilen Rapor". *SBF* dergisi. C.47. No:1. s.395-402. Ankara.

Alkan, Ö. Mehmet (1992a). "Türkiye İktisat Kongresi 1923'e Katkı (3)". *Birikim* dergisi. S. 38-39. s.132-136. İstanbul.

Amanoğlu, (Guliyev) Ebülfez - Ahundov Akif (2013). **Mustafa Kemal'in Dostu İbrahim Ebilov (Belgesel ve Bedii Bir Hayat Hikâyesi)**. (Türkiye Türkçesine Aktaran: Dr. Yusuf Gedikli). Kültür Ajans Yayınları. Ankara.

Anadol, Kemal (2019). **Kulağım Karadeniz'de: Kuvayı Milli Donanmasının Romanı**. Kırmızı Kedi Yayınları. Mayıs. İstanbul.

Anadol, Kemal (2021). "İzmir İktisat Kongresi ve İbrahim Ebilov". *Cumhuriyet* gazetesi. 24 Şubat. Çarşamba. s.2.

Anıt, Yüksel (2020). **1930'lu Yılların Kalkınma Politikaları Bağlamında İzmir İktisat Kongresi'nin Orta Tabakanın Kalkınmasındaki Tarihsel Önemi**. İstanbul Rumeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.

Aralov, İvanoviç Semyon (2019). **Bir Sovyet Diplomatının Anıları**. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 5. Basım. Ocak. İstanbul.

Arar, İsmail (1969). **Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı (16-17 Ocak 1923)**. Burçak Yayınevi. Belgeler ve Araştırmalar Dizisi.3. İstanbul.

Arı, İnan (Yayına Hazırlayan) (1982). **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir - İzmit Konuşmaları**. Türk Tarih Kurumu Yayınları. XVI. Dizi. Sa. 44. Ankara.

Arı, Kemal (1992). "Kurtuluş Savaşı Sonrasında İzmir'e Yönelik Göçler ve Etkileri". *Üç İzmir*. (Editör: Enis Batur). Yapı Kredi Yayınları. I. Baskı. s.273-282. İstanbul.

Arı, Kemal (2006). **Üçüncü Kılıç. İzmir'in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin**. Zeus Kitabevi. I. Baskı. Eylül. İzmir.

Arıkan, Zeki (1992). "II. Meşrutiyet Döneminde İzmir". *Üç İzmir*. (Editör: Enis Batur). Yapı Kredi Yayınları. I. Baskı. s.219-225. İstanbul.

Arıkan, Zeki (1994). "Mahmut Esat Bozkurt ve Kapitülasyonlar". *Dokuz Eylül Üniversitesi. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları* dergisi. C.II. S.4. s.217-231. Haziran. İzmir.

Arıkan, Zeki (1994-95). "Milli İktisat'a İlişkin Bir Belge". *Dokuz Eylül Üniversitesi. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları* dergisi. C.II. S.4-5.İzmir.

ATABE (2004). Atatürk'ün Bütün Eserleri. Cilt. 14 (16 Ekim - 27 Ocak 1924. Kaynak Yayınları. İstanbul.

ATABE (2005). Atatürk'ün Bütün Eserleri. Cilt. 15 (23 Ocak - 30 Haziran 1923). Kaynak Yayınları. İstanbul.

Ataöv, Türkkaya (2006). *Ermeni Belge Düzmeciliği*. İleri Yayınları. II. Basım. Kasım. İstanbul.

Atatürk, Mustafa Kemal Gazi (1999). *Nutuk - Söylev*. II. Cilt. 1920 - 1927. 3. Baskı. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.

Atay, R. Falih- Adıvar, E. Halide - Karaosmanoğlu, K. Yakup - Us, A. Mehmet (2022). *İzmir'den Bursa'ya Yunan Mezalimi*. I. Baskı. Pozitif Yayınları. Eylül. İstanbul.

Aydemir, Mustafa (2019). *Türk Romanında İşgal İzmir'i*. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı. II. Baskı. Mayıs. İzmir.

Aydemir, Muzaffer (2020). "Türk İşletme Tarihi ve Yönetim Bilimi Açısından Birinci İzmir İktisat Kongresi: Banka Merkezli İşletme Gruplarının Oluşumu". *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler* dergisi. 5/I. s.194-213.

Aydemir, Süreyya Şevket (1973). *Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri*. 11-12 Ekim. Maçka Oteli. 50. Yıl Armağanı. İstanbul içinde s.56-70.

Aydemir, Süreyya Şevket (2017). *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938 Cilt III. Remzi Kitabevi*. 33. Basım. Şubat. İstanbul.

Aydın, Recep (2012). "1923: Savaşın Sonu ve Yeni Rejimin İlanı: Cumhuriyet". *Açıklamalı Yönetim Zamandizini*. 1919-1928. C.2. s.1327-1539. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi. KAYAUM. Ankara.

Aykaş, Can (2021). "Prof. Dr. Bilsay Kuruç ile Söyleşi: Ekim'de İki Devrim, İki Cumhuriyet". *Yeni Ülke* dergisi. Ekim. s.28-33. Ankara.

Bağış, Ali İhsan (1983). *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler/ Kapitülasyonlar-Berathlı Tüccarlar Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839)*. Turhan Kitabevi. Ankara.

Baskıcı, Murat (2003). "Sevr ve Lozan Antlaşmalarının Başlıca İktisadi Hükümlerinin Karşılaştırılması", *Mülkiye*, C.XXVIII. S.242. s.109-126. Ankara.

Baskıcı, Mehmet Murat (2005). *1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim*. Turhan Kitabevi. Ankara.

Batur, Enis (editör). (1992). *Üç İzmir*. Yapı Kredi Yayınları. I. Baskı. Aralık. İstanbul.

Belli, Mihri (2006). *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi: Ekonomik Açından Bir Bakış*. (Çeviren: Müfide Pekin). Belge Yayınları. 2. Baskı. Şubat. İstanbul.

Berber, Engin (1997). *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922. Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*. Ayraç Yayınevi. Tarih Dizisi:2. Birinci Baskı. Mart. Ankara.

Beyru, Rauf (1992). "19. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sosyal Yaşam" *Üç İzmir*. (Editör: Enis Batur). Yapı Kredi Yayınları. I. Baskı. s.145-146. İstanbul

Bilmez, Can Bülent (2016). *Demiryolundan Petrole Chester Projesi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 2. Baskı. Ekim. İstanbul.

Bilsel, Cânâ (2008). "Bir Şehir Küllerinden Doğuyor: Cumhuriyet Symyrması'nın Kuruluşu". *İzmir 1830-1930. Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*. s.239-255. İletişim Yayınları. I. Baskı. İstanbul.

Blaisdell, C.Donald (1940). *Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Kontrolü*, (Çeviren: Hazım Atıf Kuyucak). Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Yayınları. İstanbul.

Boratav, Korkut (2007). "İzmir İktisat Kongresi Tarihine Bir Genel Bakış". *Dünden Bugüne İzmir'in Sosyal ve Ekonomik Gelişimi*. İçinde s.13-18. İzmir Ekonomi Üniversitesi. İzmir İktisat Kongresi Araştırma Merkezi Yayınları.

Boratav, Korkut (2007a). *Dünden Yarına Atatürkçülük*. Açık Oturum. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi. Yayın No:494. S.3-10. Ankara.

Boratav, Korkut (2011). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*. İmge Kitabevi. 15. Baskı. Nisan. Ankara.

Boztemur, Recep (2001). "Avrupa'nın Uzun Ondokuzuncu Yüzyılı". *Doğu-Batı*, 4, s. 53-68. Ankara.

Böke, Pelin (2006). *İzmir 1919-1922. Tanıklıklar*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Ekim. İstanbul.

Canpolat, Emin (1992). "Kuruluşundan Bizans Dönemi Sonuna Kadar İzmir". *Üç İzmir*. (Editör: Enis Batur). Yapı Kredi Yayınları. I. Baskı. s.11-32. İstanbul.

Cebesoy, Fuat Ali (2017). **Moskova Hatıraları (21.11.1920-2.6.1922)**. Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya. Temel Yayınları. İstanbul.

Cengizkan, Ali (2004). **Mücadele, Konut ve Yerleşimleri. Çağa Yerleşmek**. ODTÜ Mimarlık Fakültesi. Arkadaş Yayıncılık. Ekim. Ankara.

Clark, Edward (1974). "The Ottoman Industrial Revolution" *İnternational Journal Of Middle East Studies*, V.65-76.

Coral, Mehmet (2008). **13 Eylül 1922'de İzmir'i Kimler Yaktı? Ateşin Gelini Gavur İzmir**. Doğan Kitap. II. Baskı. Kasım. İstanbul.

Çalışkan, Kerem (2019). **1919. Mustafa Kemal Mucizesi**. Remzi Kitabevi. Şubat. İstanbul.

Çelebi, Mevlüt (Yayına Hazırlayan) (2019). **Milli Mücadelede İzmir. Mustafa Razi Yalkın**. İzmir Büyükşehir Belediyesi. APİKAM. Mayıs. İzmir

Çoker, Fahri (1999). **Türk Parlamento Tarihi: Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)**. C.I. TBMM Vakfı. Ankara.

Çolak, Filiz (2021). **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İzmir Şehrinde Üretim ve Dış Ticaret (1908-1923)**. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı. Ağustos. İzmir.

Çomak, Serkan (2019). **İzmir'in İşgalinden Mudanya Mütarekesine Kadar Batı Cephesindeki Siyasi ve Askeri Olaylar**. T.C. Kastamonu Üniversitesi. Sosyal Bilimler Üniversitesi. Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Darkot, Besim (1941). **"Ankara" İslam Ansiklopedisi**. C.1. Ankara.

Darkot, Besim (1944). **"Bursa" İslam Ansiklopedisi**. C.2. Ankara.

Devellioğlu, Ferit (1993). **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**. Aydın Kitapevi. 11. Baskı. Ankara.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü-Narlıdere Kaymakamlığı (2013). **Osmanlı Belgelerinde İzmir'de İktisadi Hayat (1720-1920)**. 5. Türkiye İktisat Kongresine Armağan. Ekim. Ankara.

Dirik, K. Doğan (2016). **Vali Paşa Kazım Dirik. Bandırma Vapurundan Halkın Kalbine**. Gürer Yayıncılık. 2. Baskı. İstanbul.

Dopkin, Hausepian, Marjorie (2012). **İzmir 1922. Bir Kentin Yıkımı**. (Çeviren: Atilla Tuygan). Belge Yayınları. I. Baskı. Şubat. İstanbul.

Durgun, Bülent (2011). **"Kurtuluşundan Sonraki İlk Günlerde İzmir'de Sosyo-Ekonomik Durum" Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar dergisi**. X/23. Güz. s.3-33. İzmir.

Durgun, Bülent (2012). **Erken Cumhuriyet Döneminde İzmir Ekonomisi (1923-1938)**. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı. Ağustos. İzmir.

Dursun, M. Kamil (1994). **İzmir Hatıraları**. (Yayına Hazırlayan: Ünal Şenel). Akademi Kitabevi. İzmir.

Ediger, Volkan (2005). **Enerji Ekonomi Politikası Perspektifinden Osmanlı'da Neft ve Petrol**. ODTÜ Yayıncılık. Ankara.

Egiad (2009). **Günümüz Türkiye'si Yorumuyla İzmir İktisat Kongresi**. Egiad Yarı Dergisi. S.23. Ağustos. Özel Sayı. İzmir.

Eldem, Vedat (1994). **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi. Ankara.

Eldem, Vedat (1994a). **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**. Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi. Sa.98. Ankara.

Eldem, Vedat (1997). **135 Yıllık Bir Hazine Osmanlı Bankası Arşivinde Tarihten İzler**. Osmanlı Bankası A.Ş. Yayınları. İstanbul.

Eldem, Vedat (1999). **Osmanlı Bankası Tarihi**. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul.

Ertuğrul, N. İlter (2017). **Cumhuriyet Kurulurken Devletçiliğin Ayak İzleri**. Telgrafhane Yayınları. Ankara.

Esad, Mahmud (2008). **Osmanlı Kapitülasyonları Rejimi Üzerine Tarihi Metinlerin Işığında Kapitülasyonların Hukuki Özellikleri**. (Fransızcadan Çeviren: Ahmet Öylek). Türk Hukuk Kurumu. Ankara.

Erdoğan, Seyhan (1969). "İzmir İktisat Kongresi-1923". *Aydınlık Sosyalist* dergi. S.4. Şubat. s.287-309. İstanbul.

Fertekligil, Azmi (1993). **Türkiye'de Borsa'nın Tarihçesi**. İMKB Yayınları Yayın No:3. İstanbul. Genç, Mehmet (1990). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi" *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, İstanbul 21-25 Ağustos 1989. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXVI. Dizi. Sa 4.s.13-25. Ankara.

Finefrock, M. Michael (1981). "Laissez-Faire, the İzmir Economic Congress and Early Turkish Developmental Policy in Political Perspective". *Middle Eastern Studies*. Vol.17. No.3. pp.375-392. Taylor & Francis. Ltd.

Genç, Mehmet, (1991). "18. Yüzyılda Osmanlı Sanayii" *Düni ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*. S.2. s. 99-124. İstanbul.

Genç, Tolga (2022). **Smyrna'dan İzmir'e. Finansın ve Bankacılığın Gelişimi**. Türkiye Bankalar Birliği Yayın No: 344. E-kitap. İstanbul.

Gerschenkron, Alexander (1962). **Economic Backwardness in Historical Perspective**. The Belknap Press of Harvard University. Cambridge, Massachusetts.

Gerschenkron, Alexander *Continuity in History and Other Essays*. The Belknap Press of Harvard University. Cambridge, Massachusetts.

Giz, Adnan (1985). "İslah-ı Sanayi Komisyonu" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. C.5. s.1360-1362. İletişim Yayınları. İstanbul.

Gödeklî, Mehmet (2017). "Anayasacılık Ekseninde Nevi Şahsına Münhasır Bir Düşünce Devlet Adamı: Kemalizmin İdeoloğu Mahmut Esat Bozkurt". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*. Prof. Sadri Maksudi Arsal'a Armağan Özel Sayısı. C.I. XXVI. s.543-601. İstanbul.

Gökdemir, Oktay (2007). "Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar dergisi*. VI/15.Güz. s.19-38. İzmir.

Gökdemir, Oktay (2008). "13 Eylül 1922. İzmir Yanıyor". *İzmir Büyükşehir Belediyesi ve Cumhuriyet gazetesi İmecesı*. Özel Ek. İstanbul.

Gökdemir, Oktay (Yayına Hazırlayan) (2010). *İzmir'e Doğru*. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı. Ağustos. İzmir.

Grunwald, Kurt-Rowall Joachim. (1977). "Galata Bankerleri" (Çeviren: Haydar Kazgan). İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi. C.6. S.1. İstanbul.

Gürdeniz, Cem (2020). "İzmir İktisat Kongresi'nde Denizciliğin Yeri" <https://www.ulusal.com.tr/haber/8510020/amiral-cem-gurdeniz-yazdi-izmir-iktisat-kongresinde-denizciligin-yeri> (Erişim Tarihi: 19 Ocak 2020).

Gürel, Ahmet (2013). *Gazi'nin İzmir Anıları*. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı. Ağustos. İzmir.

Gürsel, Seyfettin (1985). "1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. C.3. s.688-690. İletişim Yayınları. İstanbul.

Hafızoğulları, Zeki (1999). *İzmir-İktisat Kongresi Görüşler ve Değerlendirmeler*. <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Zeki-HAFIZO%c4%9eULLARI-%c4%b0zmir-%c4%b0ktisat-Kongresi-G%c3%b6r%c3%bc%5%9fler-ve-De%c4%9ferlendirmeler.pdf> (Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2022).

Hazar, Nurettin Hazar (1986). *1863-1983 T.C. Ziraat Bankası*. Fon Matbaası. Ankara.

Hikmet, Nâzım (1991). *Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim*. Adam Yayınları. 3. Baskı. İstanbul.

Hikmet, Nâzım (2007). *Bütün Şiirleri*. Yapı Kredi Yayınları. I. Baskı. Nisan. İstanbul.

Hobsbawn, Eric (2011). *Kısa 20. Yüzyıl (1914-1991) Aşırılıklar Çağı*. Everest Yayınları. İstanbul.

Hoell, S. Margaret (1980). "Atatürk and 'İlk Türkiye İktisat Kongresi'". *Turkish Studies Association Bulletin*. September. Vol. 4. No.2. pp.1-9. Indiana University Press.

Hür, Ayşe (2010). "1923 İzmir İktisat Kongresi". *Taraf* gazetesi. 2 Mayıs.

Issawi, Charles (1980). *The Economic History of Turkey:1800-1914*. The Chicago University Press. Chicago.

İşık, Haluk (2021). *Bir Kentin Gizli Tarihi*. Smirna Yayınları. Şiir Kitapları-1. 1. Baskı. Ankara.

İleri, Nuri Rasuh (1994). *Atatürk ve Komünizm*. Sarmal Yayınevi. Aralık. İstanbul.

İlhan Attilâ (2008). *Hangi Atatürk*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 5. Baskı. Nisan. İstanbul.

İlkin, Selim (1983). "1922-1923 Yılları Türkiye'sinde Bir Yabancı Sermaye Girişimi: Chester Demiryolu Projesi". *İş Bankası. Atatürk Sempozyumu*. Ankara. s.739-783.

İnalçık, Halil (1970). "The Ottoman Economic Mind and Aspects of the Ottoman Economy" *Studies in the Economic History of the Middle East*, (Editör. M.A. Cook) s.207-218. London.

İnalçık, Halil (2007). *Atatürk ve Demokratik Türkiye*. Kırmızı Yayınları. İstanbul.

İnalçık, Halil - Quataert, Donald (1994). *An Economic And Social History Of The Ottoman Empire 1300-1914*. Cambridge University Pres.

İnalçık, Halil (2022). *İmparatorluktan Cumhuriyete*. Kronik Kitap. 10. Baskı. Şubat. İstanbul.

İnan, Arı (1982). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir - İzmit Konuşmaları*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. XVI. Dizi. Sa.44. Ankara.

İnce, Özdemir (2018). *Cumhuriyetin Üç Fedaisi*. Tekin Yayınevi. Besinci Baskı. İstanbul.

İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi (1973). *Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri*. 11-12 Ekim. Maçka Otel. 50. Yıl Armağanı. İstanbul.

İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) (1990). *Borsa Rehberi 1928*. (Çeviren: M. Ragıp Batumlu). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayınları. İstanbul.

- İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) (1992). **Borsa Rehberi-1928(2) Osmanlı Dönemi Borsa ve Mali Sistemi**. (Çeviren: M. Ragıp Batumlu). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayınları. İstanbul.
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2004). **İzmir İktisat Kongresi, 17 Şubat - 4 Mart 1923**. Kent Kitaplığı. Stil Matbaacılık. İstanbul.
- İzmir Yangını Fotoğraf Albümü.
<http://www.levantineheritage.com/fire.htm> (Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2022).
- Kansu, Atuf, Ceyhun (2019). **Kurtuluş, Uyanış, Direniş**. Telgrafhane Yayınları. Ekim. Ankara.
- Karabekir, Kazım (2001). **İktisat Esaslarımız. Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi**. (Yayına Hazırlayan: Orhan Hülagü - Ömer Hakan Özalp). Emre Yayınları. 2. Baskı. Haziran. İstanbul.
- Karaoğlu, Ömer (Sadeleştiren, Yayına Hazırlayan) (2019). **İzmir İktisat Kongresinden Türk Tüccarının İstedikleri**. Okur Akademi Yayınları. Kasım. İstanbul.
- Karaosmanoğlu, Kadri Yakup (1966). **Sodom ve Gomore**. Bilgi Yayınevi. Ankara.
- Karaosmanoğlu, Kadri Yakup (1973). **Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri**. 11-12 Ekim. Maçka Oteli. 50. Yıl Armağanı. İçinde. s.44-51. İstanbul.
- Karamursal, Ziya (1989). **Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler**. Türk Tarih Kurumu Yayınları VIII. Dizi.Sa.11a. İkinci Baskı. Ankara.
- Karaveli, Orhan (2008). **Ziya Gökalp'ı Doğru Tanımak "Türklük hem mefkûrem hem de kanımdır"**. Doğan Kitap. 1. Baskı. İstanbul.
- Kasaba, Reşat (1993). **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi - Ondokuzuncu Yüzyıl**. (Çeviren: Kudret Emiroğlu). Belge Yayınları. İstanbul.
- Kasaba, Reşat (1994). **"İzmir". Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)**. (Editörler: Çağlar Keyder, Eyüp Özveren, Donalt Quataert). Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İçinde. s.1-23. İstanbul.
- Kaya, Yücel Alp (2010). **"19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İzmir Ekonomisinde Süreklilik ve Kırılmalar"**. *Değişen İzmir'i Anlamak*. İçinde. s.41-107. Phoenix Yayınevi. Nisan. Ankara.
- Kayıran, Mehmet - Saygın Selami (2019). **"İzmir İktisat Kongresi"**. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih dergisi*. C.2. S.5. s.27-70.

Kayra, Cahit (2004). **Sevr Dosyası. Nasıl Yapıldı, Nasıl Yırtıldı?** BÜKE Yayıncılık. İstanbul.

Kazgan, Haydar (1991). **Galata Bankerleri.** Türkiye Ekonomi Bankası Yayını. İstanbul.

Kazgan, Haydar (1995). **Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali.** Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

Kemp, Tom (1993). **Historical Patterns of Industrialization.** Longman Group Ltd. Second Edition. New York.

Keyder, Çağlar (1982). **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929).** Yurt Yayınları. Ankara.

Keyder, Çağlar, Özveren Eyüp, Quataeret, Donald (1994). **Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914).** (Çeviren: Gül Çağalı Güven). Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Türkiye Araştırmaları. Ekim. İstanbul.

Kılıç, Selâmi (2010). "Batı Anadolu Gezisi Esnasında Mustafa Kemal Paşa'yı Karşılama Törenleri". *Atatürk dergisi*. C.1. S.3. s.146-174. Şubat. Erzurum.

Kıray, Emine (1993). **Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar.** İletişim Yayınları. Araştırma İnceleme Dizisi No:43. İstanbul.

Kırışman, Mustafa (2011). "Fransız Basınında İzmir Yangını Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar dergisi*. X/22.Bahar. s.77-93. İzmir.

Kıpal, Ulaş - Uyanık Özgür (2001). **Türkiye Milli İktisat Tarihi (Devletçilik).** Kaynak Yayınları İstanbul.

Kocabaşoğlu, Uygur - Berge, Metin (1994). **Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar.** Kebikeç Yayınları. Kasım. Ankara.

Koç, Ceylan (2010). "İzmir İktisat Kongresi'nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri". *Atatürk dergisi*. C.1. S.1. Şubat. s.145-167.

Koç, Yıldırım (2006). "Türk Ulusunun Oluşumunda Devletçiliğin Rolü ve Özelleştirme Politikaları". *Ulusal Bağımsızlık için İktisat Politikaları Kurultayı. Bildiriler Kitabı*. s.507-523. T.C. İnönü Üniversitesi. Malatya.

Kolcuoğlu Biray - Toksöz Meltem (2015). **Osmanlılardan Günümüze Doğu Akdeniz Kentleri.** (Çeviren: Neyyir Berktaş). İş Bankası Kültür Yayınları. Ekim. İstanbul.

Komintern Belgelerinde Türkiye - I (1993). **Kurtuluş Savaşı ve Lozan.** Kaynak Yayınları. Birinci Basım. Kasım. İstanbul.

Kongar, Emre (1981). **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı.** Remzi Kitabevi. 4. Baskı. İstanbul.

Koloğlu, Orhan (2003). "Batı Basınındaki Haber ve Yorumlarla İzmir Yangının Ardındaki Gerçek". *Popüler Tarih* dergisi. S.37. s.52-57. Eylül. İstanbul.

Koraltürk, Murat (Yayına Hazırlayan) (2007). *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları: Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 186. Hatırat 1. 1. Baskı. Kasım. İstanbul.

Köylü, Murat (2010). *Mösyö Grecovich'in Orijinal Raporuyla İzmir Yangını Gerçeği: Küllerinden Doğan Şehir İzmir 1922*. Kripto Yayıncılık. Ankara.

Kriyajın - Gurko. V.A. (2008). *Yeni Türkiye'nin Doğuşu (1923-1924 Yazıları)*. (Çeviren: Kayhan Yükseler). Kaynak Yayınları. Haziran. İstanbul.

Kurmuş, Orhan (2007). *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*. Yordam Kitap. İstanbul.

Kuruç, Bilsay (1993). *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası. 2. Cilt (1933-1935)*. A.Ü. SBF. Yayın No:580. Ankara.

Kuruç, Bilsay (2007). *Dünden Yarına Atatürkçülük*. Açık Oturum. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi. Yayın No:494. S.19-28. Ankara,

Kuruç, Bilsay (2011). *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi: Büyük Devletler ve Türkiye*. İstanbul Bilgi Üniversitesi. Eylül. İstanbul.

Kuruç, Bilsay (2015). "Cumhuriyet ve Toprak" *Tuncer Bulutay'a Armağan* (Derleyen: Nuri Yıldırım) içinde. s.239-309. Mülkiyeliler Birliği Armağanlar Dizisi:13. Nisan. Ankara.

Kuruç, Bilsay (2017). "Önsöz". N. İlter Ertuğrul. *Cumhuriyet Kurulurken Devletçiliğin Ayak İzleri*. s. 17-43. Telgrafhane Yayınları. Ankara.

Kuruç, Bilsay (2021). "Ekim'de İki Devrim, İki Cumhuriyet". *Yeni Ülke Dergisi*. Ekim. s.28-33. İstanbul.

Kuruç, Bilsay (2022). "Lozan'ı Düşünürken" *İlk ve Son Barış 100. Yılında Lozan*. Boyut Yayın Grubu. İstanbul.

Kütükoğlu, Mübahat (1974). *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi. İstanbul.

Lüksemburg, Rosa (2012). *Spartakistler Ne İstiyor?* (Çeviren: Ragıp Zarakolu). Belge Yayınları. 571. 3. Baskı. İstanbul.

Mantran, Robert (1995). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi I: Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna*. (Çeviren: Server Tanilli). Cem Yayınevi. 2. Baskı. İstanbul.

Mantran, Robert (1995a). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi II: XIX Yüzyılın Başlarından Yıkılışa*. (Çeviren: Server Tanilli). Cem Yayınevi. 2. Baskı. İstanbul.

Martal, Abdullah (1992). "16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Ticaret ve Sanayinin Gelişimi". *Üç İzmir*. (Editör: Enis Batur). Yapı Kredi Yayınları. I. Baskı. s.265-271. İstanbul.

Meray, L. Seha (Çeviren) (1993). *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler*. Sekiz Cilt Takım. Yapı Kredi Yayınları. Ekim. İstanbul.

Müderrişoğlu, Alptekin (2007). *Yoksulların Zaferi: Fotoğraflarla Kurtuluş Savaşının Maddi ve Mali Kaynakları*. Denizbank Yayınları. İstanbul.

Mütercimler, Erol (2008). *Fikrimizin Rehberi Gazi Mustafa Kemal*. Alfa Yayınları. İstanbul.

Okyar, Osman (2017). *Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921)*. Türkiye İş Bankası. Kültür Yayınları. 2. Baskı. İstanbul.

Onuş, Sinan (Yayına Hazırlayan) (2019). *Mustafa Kemal Atatürk. Eskişehir-İzmit Konuşmaları 1923*. Kopernik Yayınları. Ekim. İstanbul.

Oral, Atilla (2006). *Atatürk ve İktisadi Kalkınma: Türk Ticaret ve Sanayi Tarihi'nde Atatürk Dönemi*. Jotun Boya Sanayi ve Ticaret A.Ş. Şubat. İstanbul

Ortaylı, İlber (1979). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme Anlayışına Bir Örnek: İslah-ı Sanayi Komisyonu Olayı" *ODTÜ Gelişme* dergisi. 1978 Türkiye İktisat Tarihi Özel Sayısı. Ankara.

Ortaylı, İlber (1981). *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*. A.Ü. SBF Yayın No:479. Ankara.

Ökçün, Gündüz (Yayına Hazırlayan) (1971). *Osmanlı Sanayi: 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistikî*. AÜ. SBF Yayınları No:299. İkinci Basım. Ankara.

Ökçün, Gündüz (1975). "Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı, 1913" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi* dergisi. C.30, No:1-4. s.25-44. Ankara.

Ökçün Gündüz (1975a). 1909-1930 Yılları Arasında A.Ş. Olarak Kurulan Bankalar". *Türkiye İktisat Tarihi Semineri. Metinler-Tartışmalar*. (Editör: Osman Okyar). İçinde. s.409-484. Hacettepe Üniversitesi Yayınları. Ankara.

Ökçün, Gündüz (1981). *Türkiye İktisat Kongresi 1923. İzmir. Haberler, Belgeler, Yorumlar*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 471. 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi: 16. 3. Baskı. Ankara.

Önder, Mehmet (Yayına Hazırlayan). (1989). *İzmir Yollarında: Atatürk'ün Batı Anadolu Gezisi 14 Ocak 1923 - 20 Şubat 1923*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara.

Önsoy, Rıfat (1988). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara.

Özakman, Turgut (2015). 1881-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi. Bilgi Yayınevi. Ankara.

Özveren, Eyüp (2007). "İktisat Kongresi'nden Büyük Buhrana İzmir: Bir Liman Kenti Üzerine Gözlemler ve Düşünceler" *Dünden Bugüne İzmir'in Sosyal ve Ekonomik Gelişimi*. İzmir Ekonomi Üniversitesi. İzmir İktisat Kongresi Araştırma Merkezi Yayınları içinde. s.43-67. İzmir.

Özveren, Eyüp (2010). "Dünden Bugüne İzmir İçin Artı ve Eksileriyle 'Küresel Kentleşme Süreci'. *Değişen İzmir'i Anlamak*. Phoenix Yayınevi. İçinde. s.107-135. Nisan. Ankara.

Pamuk, Şevket (1994). Osmanlı Ekonomisi'nde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Türkiye Araştırmaları. 2. Baskı. İstanbul.

Pamuk, Şevket (1999). Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 1. Basım. Nisan. İstanbul.

Para Dergisi (1981). "58 Yıl Sonra 2. Türkiye İktisat Kongresi". *Atatürk Özel Sayısı*. Meban. A.Ş. İstanbul.

Parlak, Türkmen (1983). İşgalden Kurtuluşa "2". Yunan Ege'den Nasıl Gitti? İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı. Kültür Yayınları. İzmir.

Perinçek, Doğu (Derleyen) (1994). Komintern Belgelerin Türkiye. Kemalist Cumhuriyet. Kaynak Yayınları. Nisan. İstanbul.

Perinçek, Doğu (2008). Atatürk'ün CHP Program ve Tüzükleri. Kaynak Yayınları. Mayıs. İstanbul.

Perinçek, Mehmet (2014). Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri: Sovyet Arşiv Belgeleriyle. Kaynak Yayınları. 4. Baskı. İstanbul.

Pınar, İlhan (1994). Gezginlerin Gözüyle İzmir. XIX. Yüzyıl-I. Akademi Kitabevi. İzmir.

Rozaliev, N. Y. (1978). Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960). (Çeviren: Azar Yaran). Onur Yayınları. 1. Basım. Ankara.

Sağlam, Mehmet Hakan (2007). Osmanlı Devleti'nde Moratoryum (1875-1881). Rüşum-ı Sitte'den Düyûn-ı Umîmiye'ye. Tarih Vakfı Yayınları. İstanbul.

Sarc, Ömer Celâl (1940). "Tanzimat ve Sanayimiz" *Tanzimat*. C.1. s.425-430. T.C. Maarif Vekâleti. İstanbul.

Scherzer V. Karl (2001). İzmir 1873. (Çeviren: İlhan Pınar). İzmir Büyükşehir Belediyesi. İzmir.

Selek, Sabahattin (2020). Anadolu İhtilali. Mondros Mütarekesinden Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğuşuna Kadar Ulusal Savaşının Belgeseli. Kastaş Yayınları. Eylül. İstanbul.

Serçe, Erkan (2001). *İzmir İktisat Kongresi. 17 Şubat - 4 Mart 1923. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı. Haziran. İzmir.*

Serçe, Erkan (2010). "II. Meşrutiyet Döneminde İzmir". *Değişen İzmir'i Anlamak*. Phoenix Yayınevi. İçinde. s.23-42. Nisan. Ankara.

Serçe, Erkan - Yetkin, Sabri (2011). *120. Yılında İzmir Ticaret Borsası Tarihi*. Hürriyet Matbaası. İzmir.

Serçe, Erkan - Yılmaz, Fikret - Yetkin, Sabri (2003). *Küllerinden Doğan Şehir (Çeviren: Zafer Yörük)*. İzmir Büyükşehir Belediyesi. Kent Kitaplığı Dizisi: 45. 1. Basım. Ekim. İzmir.

Sever, Murat (2009). *Ahmet Hamdi Başar ve Tüccar Derneği*. Libra Kitap. Temmuz. İstanbul.

Sevgen, Necibe (1968). "Nasıl Sömürüldük? Sarraflar" *Belgelerle Türk Tarihi dergisi*, S.12. Eylül. İstanbul.

Sevgen, Necibe (1968a). "Nasıl Sömürüldük? Sarraflar" *Belgelerle Türk Tarihi dergisi*, S.14-15. Kasım-Aralık. İstanbul.

Sevgen, Necibe (1969). "Nasıl Sömürüldük? Sarraflar" *Belgelerle Türk Tarihi dergisi*, S.17. Şubat. İstanbul.

Sevgen, Necibe (1969a). "Nasıl Sömürüldük? Sarraflar" *Belgelerle Türk Tarihi dergisi*, S.20. Mart. İstanbul.

Sevgen, Necibe (1969b), "Nasıl Sömürüldük? Sarraflar" *Belgelerle Türk Tarihi dergisi*. S.22. Temmuz. İstanbul.

Silier, Oya (1975). "1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü". *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler / Tartışmalar*. (Editör: Osman Okyar) Hacettepe Üniversitesi Yayınları. Ankara.

Siyasal Bilgiler Fakültesi (2007). *Dünden Yarına Atatürkçülük*. Açık Oturum. (Prof. Dr. Sina Akşin, Prof. Dr. Korkut Boratav, Prof. Dr. Alpaslan Işıklı, Prof. Dr. Bilsay Kuruç). SBF Yayın No:594. Ankara.

Smyrnalis Carmen, Marie (Derleyen) (2008). *İzmir 1830-1930. Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*. İletişim Yayınları. 1. Baskı. İstanbul.

Sönmezdağ, Umur (1978). *Atatürk Ormanı ve Kurtuluş Zafer Abidesi: İzmir Tarihinde Sergi, Panayır, Fuarlar ve Kültürpark*. Atatürk Ormanı Kurma ve Koruma Derneği Yayın No:6. Ege Üniversitesi Matbaası. İzmir.

Şahinkaya, Serdar (1987). *Kadrocularda Toplumsal Olaylara Bakış ve Devletçilik - Planlama İlişkisi*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

Şahinkaya, Serdar (1999) Sanayileşme Süreçleri ve Kalkınma Yatırım Bankaları: Teorik Bir Çerçeve ve Türkiye Örneği. Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No:23. Tezler Dizisi No:7 Ankara.

Şahinkaya, Serdar (2006). “Bankacılık, Devlet, Kalkınma Stratejisi”. *Ulusal Bağımsızlık İçin İktisat Kurultayı. Bildiriler Kitabı*. s. 457-473. T.C. İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını. Malatya.

Şahinkaya, Serdar (2009). Gazi Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası. ODTÜ Yayıncılık. 2. Basım. Kasım. Ankara.

Şahinkaya, Serdar (2016). “Birinci İzmir İktisat Kongresi’nin Hatırlattıkları”. *Atatürk Organize Sanayi Bölgesi Dergisi*. s.22-31. Ocak. İzmir.

Şahinkaya, Serdar (2019). Cumhuriyet Ekonomisinde Makas Değişimi: Sömürge Ekonomisinden Halkçı Ekonomiye. 1. Baskı. Telgrafhane Yayınları. Aralık. Ankara.

Şahinkaya, Serdar (2021). “Dört Perdede Kılıç - Saban İkilemi”.

<https://haber.sol.org.tr/yazar/dort-perdede-kilic-saban-ikilemi-307032> (Erişim Tarihi: 14 Haziran 2021)

Şahinkaya, Serdar (2021a). “Bir Karış Fazla Şimendifer” ya da Başvekil İsmet Paşa, Sermaye Sınıfı ile Hesaplaşıyor”.

<https://haber.sol.org.tr/yazar/bir-karis-fazla-simendifer-ya-da-basvekil-ismet-pasa-sermaye-sinifi-ile-hesaplasiyor-312060>. İstanbul (Erişim tarihi: 23 Ağustos 2022)

Şahinkaya, Serdar (2022a) “1923’te söz verildi, İzmir sözünü yerine getirmeli!”

<https://www.haberekspres.com.tr/izmir/1923-te-soz-verildi-izmir-sozunu-yerine-getirmeli-h148812.html> (Erişim tarihi: Şubat 2022)

Şahinkaya, Serdar (2022b): “Aloo İzmir, Telaş Yok! 17 Şubat - 4 Mart 1923’te toplanan İktisat Kongresi Binası Üzerine...”.

<https://haber.sol.org.tr/yazar/aloo-izmir-telas-yok-17-subat-4-mart-1923te-toplanan-iktisat-kongresi-binasi-uzerine-336934>

Şahinkaya, Serdar (2022). *Devrime Doğru İlk Adım: Mustafa Kemal Paşa’nın Halkçılık Programı*. 13 Eylül 1920. Telgrafhane Yayınları. Mayıs. Ankara.

Şamsutdinov, A.M. (1999). *Mondros’tan Lozan’a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi (1918-1923)*. (Çeviren: Ataol Behramoğlu). Doğan Kitap. 2. Baskı. Aralık İstanbul.

Şehidoğlu, H. Süreyya (1992). "Kurtuluş Savaşı'nda Savaş Sanayii". *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*. C.8. S.23. s.317-324. Mart. Ankara.

Şener, Abdüllatif (1990). "İttihat Terakki Cemiyetinin İktisadi ve Mali Politikaları (1908-1918). *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi dergisi*. C.8. S.1. s.203-232. Ankara.

Şimşir, N. Bilâl (2012). *Lozan Günlüğü*. Bilgi Yayınevi. Kasım. Ankara.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (ty). *Türkiye İktisat Kongresi 1948*. E-kitap.

<https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Turkiye-Iktisat-Kongresi-1948.pdf> (Erişim Tarihi: 14 Ağustos 2022)

T.C. Ziraat Bankası (1964). *Yüz Yıllık Teşkilatlı Zirai Kredi*. Ankara.

Tekeli, İlhan - İlkin, Selim (1981) *Para Kredi Politikalarının Oluşumunda Bir Aşama: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*. TCMB Yayını. Ankara.

Tengirşek, Yusuf Kemal (1940). "Tanzimat Devrinde Osmanlı Devleti'nin Harici Ticaret Siyaseti" *Tanzimat*. C.1. s.289-320. T.C. Maarif Vekâleti. İstanbul.

Tezel, Yahya (1982). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. Yurt Yayınları. No:4. Ankara.

Thobie, Jacques (1985). "Osmanlı Bankası", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. C.3. İletişim Yayınları. İstanbul.

Timur, Taner (1993). *Türk Devrimi ve Sonrası*. İmge Yayınları. Mart. Ankara.

Tokgöz, Erdinç (2000). "Türkiye İktisat Kongresi" mi? "İzmir İktisat Kongresi" mi? Hangisi Doğru? *Hacettepe Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi dergisi*. C.18. S.1. s.339-349. Ankara.

Toprak, Metin (2004). "İzmir İktisat Kongresi: Bir Gelecek Perspektifi". *İktisat İşletme ve Finans*. Ocak. s.115-131. Ankara.

Toprak, Zafer (1988). *Sümerbank*. Creative Yayıncılık. İstanbul.

Toprak, Zafer (1992). "Yayınlanmamış Bir Monografiden İzmir. (1920-1921)". *Üç İzmir*. (Editör: Enis Batur). Yapı Kredi Yayınları. 1. Baskı. s.227-235. İstanbul.

Toprak, Zafer (1995) "İktisat Tarihi" *Türkiye Tarihi 3.Cilt / Osmanlı Devleti 1600-1908* (Editör: Sina Akşin) içinde, s.221. İstanbul.

Toprak, Zafer (1995a). *Milli İktisat - Milli Burjuvazi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Türkiye'de Ekonomi ve Toplum Dizisi. İstanbul.

Toprak, Zafer (1995b). *İttihat Terakki ve Devletçilik*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Türkiye'de Ekonomi ve Toplum Dizisi. İstanbul.

Toprak, Zafer (2020). **Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi**. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2. Baskı. Haziran. İstanbul.

Toy, Erol (2007). **O'na Katılmak: Dünden Yarına Türkiye Cumhuriyeti**. Güner Yayınları. Birinci Baskı. İstanbul.

Tör, Vedat Nedim (2010). **Yıllar Böyle Geçti**. Yapı Kredi Yayınları. 2. Baskı. İstanbul.

Tuncer, Erol (Yayına Hazırlayan). (2021). **Cumhuriyet Halk Partisi Parti Programları (1923-1976)**. Tesav Yayınları. Birinci Baskı. Ankara.

Tüfekçi, D. Gündüz (1986). **Atatürk'ün Düşünce Yapısı**. Turhan Kitabevi. 3. Basım. Aralık. Ankara.

Türel, Oktar (2001). "Trajik Monologlar veya Mali Sorumsuzluğun İki Yüzyılı". *Millîye*, Cilt. XXV. S.226. s.31-74. Ankara.

Türkiye Komünist Partisi (2021). **Parti Tarihi: Türkiye Komünist Partisi'nin Kuruluş Dinamikleri**. Yazılama Yayınevi: 216. Parti Kitaplığı:2. Birinci Baskı. Ocak. İstanbul.

Uluatam, Özhan (2001). **Geçmiş Bakmak. Cumhuriyet Dönemi İktisadi, Mali, Siyasi Olaylar Kronolojisi (1920-2000)**. İmaj Yayıncılık. Nisan. Ankara.

Ulutan, Burhan (1957). **Bankacılığın Tekâmülü**. Ankara.

Utku, Cumhur (2010). **Devrimin Çoban Yıldızı: Bir Mustafa Necati Romanı**. Güner Yayınları. Ekim. İstanbul.

Uyar, Hakkı (2008). "Mahmut Esat Bozkurt ve Sol Düşünce". *Mahmut Esat Bozkurt'un Anısına Armağan*. İstanbul Barosu Yayınları. İstanbul.

Uz, Behçet (2007). **Atatürk'ün İzmir'i. Bir Kentin Yeniden Doğuşu** (Yayına Hazırlayan: L. Ece Sakar). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.

Ülken, Yüksel (1986). "İzmir İktisat Kongresi ve Ekonomide Yön Arayışları". *1895-1995 Türkiye Ekonomisinin 100. Yılı ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu*. 21-23 Kasım 1995. İçinde s.177-189. Atatürk Kültür Merkezi. İzmir.

Ürük, Yaşar (2021). "1922 Yangını ve Türklerin Zararı". (İzmir Hakkında Notlar 031). <https://kentyasam.com/2021/01/19/1922-yangini-ve-turklerin-zarari/> (Erişim tarihi: 19 Ocak 2021)

Ürük, Yaşar (2022). "Türkiye mi? İzmir mi?"

<https://www.gazeteyenigun.com.tr/turkiye-mi-izmir-mi> (Erişim Tarihi: 4 Mart 2022)

Ürük, Yaşar (2022a). "Hamparsumyan da Uydurma Bir Addır".

<https://www.gazeteyenigun.com.tr/hamparsumyan-da-uydurma-bir-addir> (Erişim Tarihi: 30 Ağustos 2022)

Ürün, Coşkun (1975). 1838 Ticaret Sözleşmesi. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. Ankara.

Üşür, İşaya (2021). "Sanayileşme - Planlama ve Mustafa Kemal Atatürk: İktisat Politikası mı? Strateji mi? Prof. Dr. İşaya Üşür'ün Yazıları: Sanayi, Sanayileşme, Teknoloji. (Derleyenler. Serdar Şahinkaya, Ahmet Arif Eren). Dost Kitabevi Yayınları. s.211-215.Haziran. Ankara.

Üşür, İşaya (1995). "Fransız Devrimi ve Tanzimat Üzerine Düşünceler ya da Tanzimat'ı Nasıl Yorumlamalı" *Mürekkkep*. S.5. Güz 95. s.16-22. Ankara.

Varlı, Arzu - Koraltürk, Murat.(2010). "İkinci Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyete Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar dergisi*. IX/20-21. Bahar-Güz. s.127-142.

Velay A, du (1978). *Türkiye Maliye Tarihi*. Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu. Ankara.

Yalkın, Razi Mustafa (2019). Milli Mücadele'de İzmir. (Yayına Hazırlayan: Mevlüt Çelebi). İzmir Büyükşehir Belediyesi. Kent Kitaplığı. 1. Baskı. Mayıs. İzmir.

Yeni Gün (1923). *Dâhili İşlerimiz: Türkiye İktisâdiyatının İlk Mühim Adımı: Türkiye İktisâd Kongresi Bugün İzmir'de Açılıyor!*. 15 Şubat 1923 (1339).

Yetkiner, Hakan (Editör) (2007). *Dünden Bugüne İzmir'in Sosyal ve Ekonomik Gelişimi*. İzmir Ekonomi Üniversitesi. İzmir İktisat Kongresi Araştırma Merkezi Yayınları.

Yıldırım, Deniz - Haspolat, Evren (Derleyenler) (2010). *Değişen İzmir'i Anlamak*. Phoenix Yayınevi. Nisan. Ankara.

Yıldırım, N (2006). Atatürk'ün İktisadi Egemenlik İlkesinin Kalkınma Politikaları: "*İlk Hedef: Akdeniz'di - İkinci Hedef: İktisat*". Platin Yayınları. Birinci Basım. Haziran. Ankara.

Velidedeoğlu, Veldet, Hıfzı (1979). *Atatürk İlkeleri ve Türk Kadınlığının Çilesi*. İzmir Meslek Kadınları Kulübü Yayınları. İzmir.

Weiss, Linda - Hobson, M. John, *States and Economic Development, A Comparative Historical Analysis*. Polity Press. Cambridge, UK.

SÖZLÜK ¹

A

Âbidat: Abide, heykel

Adâvet: Düşmanlık

Addedilmek: Sayılmak, değerlendirilmek

Addolunmak: Değerli sayılmak

Afak: Ufuk

Ağnâm resmi: Eskiden hayvan vergisine verilen ad

Ağyar: Başkaları, yabancılar

Ahkâm: Hükümler, yargılar

Ahkâm-ı Kanunîye: Kanun hükümleri

Ahkâm-ı lâzime: Gerekli hükümler

Ahit: Antlaşma

Ahlat: Yabani armut

Ahvâl: Olup bitenler, haller, durumlar

Akid: Sözleşme, bağlanma

Aksülamel: Tepki

Âlâmet-i fârika: Kimi ticaret eşyası üzerine konan resim, işaret, özel marka

Alelîtlak: Genel olarak

Alelekser: Çoğunlukla, çok defa

Alelumûm: Genellikle

Alelusul: Usule göre, yol yordam gereğince

1 Busözlüğün ilk biçimi, Prof. Dr. Afet İnan (1982). *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat -4 Mart 1923)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI: Dizi. Sa.46. Ankara içinde s.91-99'dan hareketle, Serdar Şahinkaya (2009). *Gazi Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası*. ODTÜ Yayıncılık. 2. Basım. Kasım. Ankara. s-263-272' de yayınlanmıştır. Bu kitapta yer alan yeni düzenleme ve ilaveler için başucu kaynağım: Ferit Devellioğlu, (1993). *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Aydın Kitapevi. 11. Baskı. Ankara.

Âli: Yüce, yüksek

Âmâl: İşler

Amele-i mükellefe: Yükümlü işçi

Anâsır: Unsurlar, öğeler

Anâsır-ı dahiliye: İç unsurlar

Antrepo: Gümrük ya da oktruva resmi ödenmemiş malların konulduğu depo

Arz-ı İftikar: Fakirliği, ihtiyacı göstermek

Arâzî-i mûriye: Devlet arazisi

Ardiye: Ticaret eşyasını saklamaya yarar depo

Arz-ı teslimiyet: Kendiliğinden teslim olmak

Arziye: Topraktan yetişen

Asâr: Eserler, yapıtlar, yapılar

Asâr-ı sınaîye: Sanayi eserleri

Aşâr: Eskiden harmandan sonra toprak ürünlerinden onda bir oranında alınan vergi

Âşari: Ondalık

Atf-ı dikkat: Dikkat etmek

Atıyye-i şahane: Padişahın ihsanı, lütfü

Âtî: Gelecek zaman, ilerisi

Avâmil: Sebepler

Avaze: Ses.

Avdet: Dönmek, geri gelmek

Azâ-yi kıram: Yüce üyeler

B

Bâb-ı âli: 1) “Yüksek kapı anlamında olup Osmanlı İmparatorluğu zamanında İstanbul’da sadaret (Başbakanlık), dahiliye ve hariciye nezaretleri (İç ve Dışişleri Bakanlığı) ile Şûrâyı - devlet (Danıştay) dairelerinin binası 2) Osmanlı Hükûmeti

Bade’s-sulh: Sulhtan sonra

Bahrî: Denizle ilgili

Bahr-i sefid: Akdeniz

Baîd: Uzak, ırak

Baziçe: Oyuncak, eğlence

Bedel-i şahsiyet: Kişinin karşılığı

Bervechi: Olduğu gibi, olarak
Bervechi-âti: Aşağıda olduğu gibi, gelecekteki gibi
Betahsîs: Husûsiyle, hele
Beytiye: Mefruşat
Bidâyet: Başlama, başlangıç
Bilâ-bedel: Bedelsiz, karşılıksız
Bilâhire: Sonra, sonradan, sonunda Bila-resim: Vergisiz
Binnisbe: Nisbetle, bir dereceye kadar
Bi't-tarikı'l-evlâ: En doğru ve tercihe değer yol ile
Buğz: Sevmeme, yürekte düşmanlık duyma
Bülend: Yüksek, yüce

C

Câğbecâ: Yer yer
Câiz: İşlenilmesinden cevaz olan, olabilir, olur
Câlib: Celbeden, kendine çeken, çekici
Celâdet: Bahadırılık, kahramanlık, yiğitlik
Celbetmek: Çekmek, yazı ile çağırma
Celîl: Büyük, ulu
Cerh: 1) Yaralama, yaralanma 2) Çürütme, kabul etmeme
Cerîb: Tarla ve arazi ölçüsü, dönüm
Cibâyet: Vergilerin ve başkaca devlet gelirlerinin tahsili, câbilik
Cidal: Zorlu, çekişme

D

Darbimesel: Atasözleri
Dârülmesâi: Çalışma yeri, iş yeri
Dar'üt'talim: Eğitim evi
Dâülkelb: Kuduz hastalığı
Dekovil: İnsan gücüyle yürütülen küçük demiryolu üstündeki arabalar
Derakab: Hemen ardından, hemencecik
Derc: 1) Sokma, arasına sıkıştırma, 2) Toplama biriktirme
Derkâr: Malum, aşık, bilinen
Derûn: İç, içeri, dahil
Destgâh: El işi
Divan-ı riyaset: Meclis başkanlığı

Dûn: Aşağı, düşük

Dürûdıraz: Uzak - yakın

Düyûn-i umûmiye: Umumi borçlar

E

Eâzım: Pek büyük olanlar, büyük adamlar (*Eşya için kullanılmaz*)

Edvâr: Devirler, zamanlar, asırlar

Efâl: İşler, ameller

Eflâk: Osmanlı İmparatorluğunda bir eyalet merkezi. Gökler, pek yüksek demektir.

El'ân: Şimdi, hala, daha, bu ana kadar, şu anda

"El-kana'atu kanzûn lâ-yufnâ": Kanaat öyle bir hazinedir ki tükenmez

Elviye: liva, sancak, bayrak

Elyevm: Bugün, bugünkü, şimdiki zamanda

Emrâzı nebatiye: Bitki hastalıkları

Emtia: Kumaşlar, satılacak şeyler, mallar

Emvâl: Mülkler, para ile alınan şeyler

Emzikhane: Eski kreş, süt çocuklarının bakılıp emzirildiği yuva

Encümen: Cemiyet, meclis, şura, komisyon,

Enîn: İnilti, inleme

Envâ: Çeşitler, türler

Erbâb-ı iktidar: İktidar sahipleri

Erbâb-ı sâî: Çalışanlar, iş sahipleri

Esbap: Sebepler

Esbâb-ı hayatiye: Hayati sebepler

Eshâb: Sâhipler, malik ve mutasarrıf olanlar

Eshâb-ı alâka: İlgili kişiler

Eshâm: 1) Oklar 2) Hisseler, paylar 3) Borç alınan paraya karşılık senetler

Evlâd-ı şüheda: Şehit çocukları

Evsâf-ı medeniye: Medeni vasıflar

Eytam nizâmnâmesi: Öksüz ve yetimler tüzüğü

Ezcümle: Söz gelişi

Ezîz: Soğuk kaynayan şeyin taşma haline gelmesi

F

Fennî mevâşî: Hayvan bakımı

Fenniye: Fene mensup, fen ile ilgili olan

Fevâid: Menfaatler, karlar, kazançlar

Fevâid-i âzime: Büyük yararlar, çıkarlar

Feyîz: 1) Bolluk verimlilik, gürlük 2) İlim, irfân

Feyz-bâr: Allah vergisi, tanrı bolluğu, bereketi

Föy: Yaprak, sayfa

Fütûhât: Zaferler, zaptedilen memleketler

G

Galebe çalmak: Üstün gelmek

Gayeî mikyas: Son ölçek

Gayeî mukaddese: Kutsal hedef

H

Hadd-i asgari: Son haddi

Hadisât-ı içtimâiye: Sosyal olaylar

Hadisât-ı iktisadiye: Ekonomik olaylar

Hadisât-ı siyasiye: Siyasi olaylar

Hâhiş: İstek, arzu

Hahişker: İstekli, arzulu

Hâil: Engel

Hakayık: Hakikatler

Hakikî: Gerçek

Hâkimiyet-i iktisadiye: Ekonomik hâkimiyet, egemenlik

Halâs-ı kat'i: Kesin zafer, kesin kurtuluş

Hâl-i teşekkül: Oluşum hali

Harâcgüzâr: Haraç verici

Harîr: İpek

Hark: Yakma, su kanalı

Hasr: Mahsus kılma, dar bir yerin içine alma, vakfetme

Hâşiye: Kenar, not

Hatve: Adım

Hava-î tarassudat: Hava gözlem yerleri

Heyet-i faâle: Faal kurul

Heyet-i intihâbiye: Seçim kurulu
Heyet-i muhtereme: Sayın heyet
Heyet-i Ulûmiye: Alimler kurulu
Hidemât-ı umûmiye: Genel hizmetler, vazifeler
Hızar: Kereste biçme aleti
Hicâbâver: Utanç verici
Hilkat: Yaradılış
Hikâye-i meveddetkârane: Sevgiyle dolu bir öykü biçiminde
Himâyekâr: Himaye eden koruyan
Himmet: Gayret, emek
Hîn: An, zaman
Hukuk-ı beşer: İnsanlık hukuku
Hukuk-ı müktesebe: Kazanılmış hukuk
Hukuk-ı tabliye: İnsanların yaradılıştan sahip oldukları hukuk
Hulûl: Gelip çatma, girme
Hutût-i havaiye: Hava yolları, çizgileri
Hükûmfermâ: Hüküm süren
Hükûmet-i mülkiye: İdare eden hükûmet
Hüsn-i muhafaza: İyi korumak, saklamak

İ

Îşe: Yaşatma, besleme, geçindirme
İbâre: Paragraf, cümle
İbrâz: Meydana çıkarma, gösterme
İbtidâiye: İlk
İcra-yi ticaret: Ticaret yapma
İçtima: Toplanma, bir araya gelme
İdâme: Sürdürme
İdâre-i vilâyet: Vilayet idaresi, il yönetimi
İfâ: Yerine getirme
İfâde-i mahsusa: Özel anlatım
İftika: Yoksulluğu, fakirliği açığa vurma
İftitâh: Açılma, açma, başlama
İhdâ: Hediye etme, doğru yola götürme
İhdâs: Meydana getirme
İhlâl: Bozma, sakatlama

İhsân-ı şahane: Padişahın lütfû
 İhsâs: Sezdirme, üstü kapalı anlatma
 İhrâk: Yakma
 İhrâz-i mevki: Mevki kazanma
 İhtilâl-i kebir: Büyük devrim
 İhtirâ : Benzeri görülmemiş bir şeyi icat etme
 İhtirâsât: Aşırı istekler
 İhtirâz: Sakınma, çekinme
 İhyâ: Kalkındırmak
 İhzari: Huzura getirme, hazır etme
 İkame: Oturma, meydana koyma
 İkrâzât: Ödünç vermeler, borç vermeler
 İktihâm etmek: Göğüs germek
 İktirân: Yaklaşma
 İktisâb: Kazanma, edinme
 İktitaf: Toplamak
 İlga: Lağvetme, bozma
 İltizâm: Gerektirme, icap ettirme
 İmkân-ı müyesser: Kolaylık olanağı, imkânı
 İmtinâ: Geri durma, çekinme
 İncil-i şerif: İncil
 İndî: Bir kimsenin kendi inancı ve görüşüne dayanan kendince
 İnfikak: Ayrılma, düşme
 İnhitât: Düşme, aşağı inme
 İn'ikâd: Bağlama, oturma
 İnkıraz: Tükenme, bitme, yıkılma
 İnkisâr: Beddua etmek, kırılmak
 İnkişâf: Meydan çıkma
 İntac: Netice
 İntişâr: Neşrolunma, yayılma
 İnzimâm: Zamolunma, katılma
 İptidar: Başlamak
 İra: İyilik bulma
 İrâde-i seniyye: Padişah emri
 İrfân: Kültür
 İrtikâb: Rüşvet yeme

İrvâ: Suya kandırma, sulama

İsâl: Ulaşma, ulaştırma

İska: Sulama, su verme

İstibdâd: Baskı

İstihdâf: Amaç edinme

İstihdâm: Kullanma, hizmete kabul etme

İstihlâk: Tüketim

İstihsâl: Üretim

İstiklâl-i tam: Tam egemenlik

İstikrâz şeraiti: Faizle para alına şartları

İstinâdgah: Dayanak

İstinâf: Yeniden başlama

İstinâd: Güvenme, dayanma

İtisaf: Yolsuzluk

İtismâr: Sömürme

İstizâhat: Gensoru, bir şeyin açık olarak bildirilmesini isteme

İstizân: İzin isteme

İşcâr: Ağaç yetiştirme

İtâ: Vermek

İtibâr-i teşkilât: Var sayılan kuruluşlar

İtidâl: Ölçülü, soğukkanlılık

İtilâ: Yükselme, yukarı rütbelere erişme

İttihâd: Bir olma, birleşme, aynı fikirde olma, birlik

İttihâz: 1) Edinme edinilme 2) Kabul etme 3) Sayma, tutma 4) Kullanma

İ'tisâf: Doğru yoldan sapma, yolsuzluk etme

İzlâl: Hakir görme, küçük görme, alçaltma, aldatma

İzmihlâl: Yok olma, yok olup gitme

K

Kabil-i seyr: Hareket edebilir, gezilebilir

Kâfil: Ödeyen, kefil, kefalet eden

Kaim: Ayakta duran, ayakta bulunan, birinin yerini tutan, birinin yeri-

ne geçme

Karye: Köy

Karyeler eshâbı: Köyler halkı

Kat'iyen afvı: Kesinlikle affedilmesi

Kat'iyen ilgâsı: Kesinlikle kaldırılması
Kat'iyen men'i: Kesinlikle yasaklanması
Kat'iyet: Kesme, biçme
Kavânîn: Kanunlar
Kavânin-i esasîye: Temele mensup, esasla ilgili kanunlar
Kavânin-i mahsusa: Özel kanunlar
Kavî: Kuvvetli, güçlü, güvenilir, sağlam
Kefâlet-i ticariye: Ticari kefalet
Kem' âkân: Eskisi gibi, evvelden olduğu gibi
Kemâl-i şeref: Tam öğünçle
Kemâl-i şiddet: Şiddetin doruk noktası
Kemâl-i vuzuh: Tam bir açıklıkla
Kesbetmek: Çalışmak, kazanmak
Kıbtî: Eski Mısır halkından olan kimse, çingene
Killet: Azlık, kıtlık
Kıyâm: Ayağa kalkına, ayaklanma, bir işe kalkışma
Kudret-yâb: Kudretli, gücü yetebilen
Kurbiyet: Yakınlık
Kudsiyet: Kutsallık
Künhüne: Bir şeyin aslı, temeli
Küşad: Açılış

L

Lağv: Kaldırma, hükümsüz bırakma
Lâyüs'el: Mesul olmaz, sorulmaz
Lâzime: Gerekli şey
Lâzim'e-î semaiye: İshitme lüzumu
Lehül-hamd: Ona hamdolsun
Levâzım-ı harbiye: Savaş araçları, gerekli şeyler
Leylî: Gece ile ilgili, gece gibi karanlık olan, yatılı
Liva: Bayrak, sancak, mutasarrıflık

M

Mâfevk: Üst, yukarı, üstte, üst derecede bulunan kimse
Mağdur: Gadre, haksızlığa uğramış
Mahal: Yer

Mahrec: Hurûc edecek, dışarı çıkılacak yer, kapı
Mahrûkat: Odun, kömür gibi yakılacak şeyler
Mahrum-i istiklâl: Bağımsızlıktan yoksun
Mahzâ: Ancak, yalnız, tek, sade, halis, katıksız, tam
Maîşet: Yaşama, yaşayış, geçinme, dirlik için lüzumlu şey, İlmiye tari-
kinin başında bulunanlara verilen tahsisat
Makarr-ı hükûmet: Hükümet merkezi
Makderet: Kuvvet, güç, zor
Makûs: Aks olunmuş, tersine çevrilmiş
Mamûlât-ı dahiliye: Memlekette yerli yapılan şeyler
Mamûlât-ı hariciye: Yabancı memleketlerde yapılan mallar
Manzara-i inhilâl: Yıkılma görüntüsü
Matlûbât: Taleb edilen, istenilen aranan şeyler
Matûf: Eğilmiş bir tarafa doğru çevrilmiş
Mazarrat: Zarar ziyan, zarar verme, dokunma
Mazbata: Kararname, tutanak
Mazhar: Bir şeyin görüldüğü çıktığı yer, nail olma, şereflenme
Mebde: Evvel, başlangıç, prensip, ilk unsur, ilmin ilk kısmı
Mebzûl: Bol, çok, ibzal olunmuş
Mebzûliyet: Bolluk, çokluk
Meccanen: Bedava, parasız, ücretsiz olarak
Meccânî: parasız, bedavacı
Medîd: Çekilmiş, uzatılmış, çok uzun süren
Mekâtib: Okullar
Mekâtib-i sınaîye: Sanat mektepleri, sanatla ilgili olanlar
Meksûf: Küsüfa uğramış, ziyâsı aydınlığı tutulmuş
Me'kûlât: Yiyecekler
Melhuz: Düşünülebilen, akla gelen, olabilir
Memâlik-i ecnebiye: Yabancı ülkeler
Memâlik-i muhtelif: Çeşitli ülkeler
Memûrîn-i mülkiye: Mülkiye memurları
Memzuç: Birlik olmuş, karışmış
Menâbi: Menbalar, kaynaklar
Menâfi: Yararlar, çıkarlar, menfaatler
Menâfi-i âliye: Yüksek çıkarlar
Menfa: Sürgün

Menkus: Eksik olan
Merâkib: Rükub edilecek, binilecek şeyler
Merâkib-i havaiye: Hava taşıtları
Merâkib-i sabiha: Su taşıtları
Merbutiyet: Merbutluk, bağlılık, eklilik
Mesâil: Meseleler
Mesâil-i iktisadiye: Ekonomik meseleler
Mesâlik-i saire: Öteki yollar
Mesmuat: Duyulanlar
Meşher: Teşhir yeri, sergi
Meşrûa: Şer' an, caiz olan, şeriate, kanuna uygun
Metânet: Metinlik, sağlamlık, kuvvetli olma, dayanıklılık
Metrûke: Terk edilmiş, bırakılmış, kullanılmaktan vazgeçilmiş
Mevâd: Maddeler
Mevâd-ı müteferrika: Dağınık maddeler
Mevhum: Kuruntulu
Mevkud: Olmayan
Mevûd: Va'dolunmuş, söz verilmiş
Mezkûr: Zikrolunmuş, adı geçmiş, anılmış
Millî müessesat: Ulusal kuruluşlar
Mîrî: Beylik, devlet hazinesine ait
Mîsâk: Pakt, antlaşma
Mîsâk-ı iktisadî: Ekonomik anlaşma
Muâfiyet: Bağışıklık
Muâmelât-ı ticariye: Ticari işlemler
Muarız: Karşı gelen
Muâteb: Tekdir olunan, azarlanan, paylanan
Muâvenet: Yardım, yardım etme, yardımcılık
Mucib: Hayrete düşüren, şaşkınlık veren
Mûcib-i âr: yüz kızartıcı, utandırıcı
Mugayir: Aykırı, uymaz, başka türlü
Muhâceret: Muhacirlik, göç etme, göç
Muhâcir: Göçmen, göç eden
Muhayyir-ül-ukul: akıllara şaşkınlık veren
Muhtâcîn: İhtiyaç sahipleri, fakirler, yoksullar
Muhtekirâne: Vurgunculukla, istifçilikle

Muin: Yardımcı

Mukaddemâ: Önce, eskiden

Mukaddesât: Kutsal şeyler

Mukarrer: Kararlaştırmış

Mukni: İnandırıcı

Murahhas: Ruhsatlı, izinli, bir kurum adına salahiyyetli birinin makamı-

na gönderilen kimse

Murâkabe: Bakma, gözetme, göz altında bulundurma

Mutasarrıf: Tasarruf eden, kendinde kullanma hakkı bulunan

Mutavassıt: Aracı, ses veren, ses çıkaran

Mutazarrır: Zarar gören, zarara uğrayan

Mutedil: Ne az ne çok orta halde bulunan, ılıman

Muvafık: Uygun, yerinde

Muvasalat edilen: Ulaşılan

Mübayaât: Satın almalar

Müctemi: Toplanmış, birikmiş

Mübrimin: Zorlayan, zorlayıcı, manasız sözlerle can sıkın kişi

Mücehhez: Donanmış, donatılmış, hazırlanmış

Müdâhalât: Karışmalar, araya girmeler

Müdâvele-i efkâr: Düşüncelerini birbirine söyleme, bir mesele üzerinde konuşma

Müdellel: İspatlı

Müdrık: İdrak eden, anlayan, anlamış, akli ermiş

Müdûriyet-i umûmiye: Genel müdürlük

Müfid: 1) İfade eden anlatan, manalı 2) Faydalı

Mülâhazat-ı iktisadîye: İktisadi düşünceler

Mülhem: İlham edilmiş, içine doğmuş

Mümânaat: Men etme, engel olma, önleme

Mümâsil: Benziyen, andıran

Münâvebe: Nöbetleşe, nöbetle iş görme, nöbetleşme

Münâzaât: Çekişme, anlaşmazlık

Münbais: 1) Gönderilen 2) İleri gelen, doğan

Münker: 1) Varıp sona eren 2) Neticelenen

Münci: Kurtarıcı

Mündemic: 1) Dürülüp sarılan 2) İçine yerleşen, içine sokulmuş

Münferid: 1) Yalnız olan, tek, ayrı, kendi başına 2) Tek tük

Münhasır: 1) Sınırlanmış, her yanı çevrili 2) Yalnız bir kimseye mahsus olan
Münhasıran: Hususi olarak, yalnız olarak, sadece
Münhedim: Yıkılan, yıkılmış, harabolmuş
Münkaliib: Dönen, dönmüş, değişen, başka bir şekle kılığa girmiş
Münkariz: Batmış, çökmüş
Müntehir: Yayılmış, açılmış, dağınık, duyulmuş
Müreffeh: Refaha, rahata, bolluğa kavuşturulmuş
Mürekkeb: Bileşik
Müsâdât-ı mahsusa: Özel izinler
Müsâvât: Eşitlik
Müsmir: Netice verici
Müstagni: Gönlü tok, çekingen, nazlı
Müstacelen: Acilen
Müstagrak: 1) Gark olmuş, daılmış, 2) Kendini bilmeyecek derecede dal-
 gın düşünceli
Müstahdem: Çalışan
Müstahsil: Yetiştirici, üretici, istihsal eden
Müstait: Kabiliyetli, yetenekli
Müstehlik: Yiyip içerek tüketen, bitiren
Müstenid: Dayanılan
Müstevlî: 1) İstila eden, ele geçiren 2) Yayılan, her tarafı kaplayan
Müşâbih: Benzeyen, benzer
Müşârün-ileyh: Adı geçen
Müştemilât: Eklentiler, bir şeyin içinde bulunduğu, ona bağlı şeyler
Müştereken: Ortaklaşa, ortak olarak
Mütâlaât: Okumalar, tetkikler, düşünceler
Müteallik: 1) Asılı, bağlı 2) Taalluk eden, ilgili, ilişkisi olan
Müteammîn: Yaygın, yayılma
Mütebâkî: Baki kalan, geri kalan artan
Mütebellir: Beliren, belirgin
Mütecaviz: Sataşkan
Mütecelli: 1) Görünen, meydana çıkan 2) Parlak
Mütedâvil: Tedavülde bulunan, elden ele gezen, geçen, kullanılan
Mütefâvit: Birbirinden farklı, çeşitli olan, aralarında fark bulunan
Mütekabil: Tekabül eden, biri ötekinin karşısında olan
Mütemekkîn: Mekânlaşan, yerleşen, yerleşmiş

Mütenebbih: Uyanık

Mütenefiz: Nüfuzlu kişiler, sözü geçen kişiler

Müterakki: Terakki eden, ilerleyen, ilerlemiş

Mütesanid: Kaynaşmış

Müteselsile: Zincir gibi birbirine bağlı olan, zincirleme giden

Müteşebbis: Teşebbüs eden, girişken

Mütevali: Birbiri ardınca giden, art arda gelen, üst üste

Mütevâzin: Tartıları bir olan, uygun olan, denk

Mütevellit: Doğuran

Müteyakkız: Tetikte

Müttefikân: Elbirliğiyle, hep beraber, birlikte

Müttehiden: Birleşerek

Müzayede: Artırma

N

Nâfia: Bayındırlık

Nâfi: Yararlı

Necat: Kurtuluş

Nesc: Dokuma ile doku ile ilgili

Nevâhî: Nahiyeler

Nevâhî kanunu: Nahiyeler kanunu

Nim medeni: Yarı medeni

Nısf-ün-nehâr: 1) Gün ortası, öğle vakti 2) Meridyen

Nikât: ince manalı, şakalı sözler

Nik-manzar: Görünüşü güzel

Nümûne: Örnek

Ö

Övendire: Öküzleri uyandırmak, harekete geçirmek için kullanılan ucu sivri uzun değnek

P

Pişva: Reis, önder, imam

R

Râbta: Bağlantı

Rabt: Bağlanma

Rahnedar: Eksik, bozuk; rahnedar etmek: Gedik açmak

Redd-i rûsûm: Vergilerin geri çevrilmesi

Ref': Kaldırmak

Revâc: Geçerlik

Risâle: Mektup, dergi

Riyâset: Başkanlık

Rûz-nâme: Yevmiye defteri, günlük olayların yazıldığı kâğıt, gazete; gündem

Rûfeka: Arkadaşlar

Rûfekayı mesain: Çalışma arkadaşları

Rû'yet: Gözden geçirme

Rüesa: Önde gelen kişiler

Rüesa-yi Mülkiye: Sivil ileri gelen kişiler

Rûsûm: Vergiler

S

Sâî: Çalışmak

Sakîm: Çirkin, uygunsuz

Sâlik: Yolu tutan, bir yol tutan

Saltanat-ı meşruta: Meşruti saltanat

Samiîn: Dinleyenler

Samit: Sessiz

Sânî: İkinci

Sarf-ı mesaî: Çalışma gücünü harcamak

Sarî: Bulaşıcı

Sa'y: Mesai, çalışma, çabalama, emek

Sed: Engel

Sekene: Oturanlar

Salâh: Kurtuluş, rahata erişme

Semerât-ı nafıa: Bayındırlık ürünleri

Semerât-ı sanat: Sanat ürünleri

Serbesti: Serbestlik

Serçekmek: Baş çekmek

Serian: Süratle
Sevahil: Kıyılar
Seyr-i sefain: Gemi işletmesi
Seyrü sefer: Trafik
Sınaiye: Sanayi
Sıyânet: Koruma, korunma Sultani: Lise
Sû': Kötülük, fenalık
Sû'î tefsir: Yanlış yorumlama
Suret-i umûmîye: Genel görünüş

Ş
Şahsiyet-i ilâhiye: İlâhi şahsiyet
Şâmil: Yaygın
Şâyân-ı istifade: Yararlı olabilir
Şâyân-ı kabul: Kabule değer
Şâyân-ı teessüf: Üzüntüye değer
Şedit: Şiddetli
Şehbenderlik: Konsoloslukla elçilik arası görev
Şekavet: Eşkiyalık
Şe'n : Gerçek
Şevahid-i meşkure: Teşekkür edilecek tanıklar
Şiâr: İlke
Şitap: Acele
Şuabat: Sektörler, şubeler
Şuabat-ı devlet: Devlet daireleri
Şürekâ: Ortaklar

T
Taahhüdât: Üstüne alınan işler
Taallûk: İlgili
Taazzuv: Birleşme, şekillenme
Tabakatûlarz: Yer katları
Tadîl: Değiştirme
Taharrî: Araştırma
Tahavvülât: Değişme
Tahavvûlat-ı ictimaiye: Toplumsal değişmeler

Tahfif: Hafifletme
Tahlilât: Araştırma, inceleme
Tahmil: Yükleme
Tahsil-i tali: İkinci derecedeki öğretim
Tali: İkinci derecede olan
Talik: Askıda bırakılma, geciktirme
Taltif: Övmek, takdir etmek
Tamim: Yayma
Tarik: Yol
Tarik-i terakki: Gerçek yol, ilerleme yolu
Tarsîn: Sağlamaştırma
Tatil-i eşgâl: İşin bırakılması, grev
Tathîr: Temizleme
Tavsif: Vasıflandırma
Tazarru: Yalvarma
Tazyikat-ı mütemadiye: Devamlı zorlama
Tazmin: Ödeme
Teamülen: Alışa geldiği gibi
Teati: Alıp verme
Teavün: Denkleştirme
Teâvün: Birbirine yardım etme
Tecerrüd: Soyutlama
Techiz: Cihazlandırma, örgütlendirme
Tecrithane: Karantina
Tecziye: Cezalandırma
Tedabir-i mukteriyeh: Gereken tedbirler
Tedabir-i lâzime: Gerekli önlemler
Tedahül: Karışma
Tedavül: Yürürlükte
Tedenni: Alçalma
Tediye: Ödeme
Tedrisat-ı iktisadiye: Ekonomi öğrenimi
Tefrik: Ayırma
Tefrik-i kuvâ: Kuvvetlerin ayrılması
Teftişiyeh: Denetleme
Tefvîz: Yerine getirme, ihale

Tehâlük: Can atma, istekle atılma, birbirini çiğneyerek koşturma
Tekabül: Denk, karşıt
Tekâlif-i Millîye: Ulusal vergiler
Tekâmül: Gelişme, olgunlaşma
Tekarrür: Kararlaşıma
Tekasül: İlgisizlik
Tekemmül: Olgunlaşma
Teksif: Yığma
Telâkki: Anlayış, kabul etme
Tenevvür: Parlama, ışıldama, aydınlık olma
Temâd-i riyaset: Başkanlık süresinin uzatılması
Temaşa: Seyir
Temettü: Faiz, kâr etme
Temlik: Mülk edinme
Temsil-i meslekî: Meslek temsilciliği
Tensik: Düzene, yoluna koyma, düzeltme
Tenvirat: Aydınlatma
Tenzil: Azaltma
Terakki: Aşama, merhale
Tereffüh: Refaha erme
Terhîn: Rehinleme, rehin ettirme
Terk-i mevki: Görevi bırakma
Tersim: Çizmek
Tesanüd: Birlik, dayanışma
Teshilât: Kolaylıklar
Tesrî: Çabuklaştırma
Tevakkuf: Duraklama
Tesviye: Düzetme, ödeme
Teşebbüsât-ı müessire: Etkili girişimler
Teşkilât-ı Esâsiye: Anayasa
Teşmîl: Yayma
Teşrîh: Yasama açma, yazma
Teşrin: Eskiden yılın onuncu ve on birinci aylarına verilen ortak ad
Teşrîn-i evvel: Ekim ayı
Teşrîn-i sâni: Kasım ayı
Teşvik-i Sanayi Kanunu: Sanayii kıskırtma, şevke getirme kanunu

Tetvîç: Taçlandırma
Tevakkuf: Duruş, duraklama
Tevârüs: Babadan, atadan gelen
Tevâzün: Denkleştirme
Tevd'î: Emanet etme
Te vessül: Girişme
Tevfîkan: Gereğince
Tevsian: Genişletme
Tevsî: Genişleme
Tevzî: Dağıtma
Teyakkuz: Uyanık bulunma
Tezekkür: Hatıra getirme, bir mesele üzerinde konuşma
Tezyîd: Çoğaltma
Ticar-î is tihbarat: Ticarî haber almalar
Ticarî salname: Ticari yıllık
Ticarüb-i adidesi: Sayısız denemeleri
Tufeyli: Asalak
Turuk-ı hususîye: Özel yollar
Turuk-ı umûmîye: Genel yollar

U

Uhud-u imtiyazat-ı atike: Eski anlaşmalar, imtiyazlar
Umde: İlke
Unsur-i aslî: Temel öge

V

Vaci b-ül-itâ: Ödenmesi gereken
Vahdet: Birlik
Vakur: Ağırbaşlı
Vareste: Serbest, kurtulmuş
Vâridât: Gelirler
Vâsi: Geniş, bol, açık, enli
Veba-i bakaî: Sığır vebası
Vecd-ü galeyan: Coşkunlukla
Verese: Varisler
Vikaye: Sakınma, koruma

Vusûl: Varma, ulaşma

Vüsat: Genişlik

Y

Yağmager: Yağmacı, soyguncu, talancı

Yedd: El

Yegân: Birler, tekler

Z

Zâhir: Görünüşte

Zâhire: Kışlık erzak

Zâyî: Kaybetme

Zarar - dîde: Zarar ziyana, kayba uğramış olan

Zebûn: Zayıf, güçsüz, âciz

Zeyl: Etek

Zillet: Alçaklık

Ziyade: Çok fazla

Zuhûr: Meydana çıkma

Zürrâ: Çiftçiler

“Kurtuluş Savaşı’nın üzerinden sadece beş ay geçmiş, takvimler 9 Eylül 1922’yi gösterirken Milli Mücadele, yoksulların zaferiyle sonuçlanmıştı. Emperyalist çıkarların kesiştiği bu coğrafyada yarı sömürge bir imparatorluk ekonomisinin iktisadi mirası oldukça ağırdı. Âdetâ bir enkazdı.

Bozkırın ortasında, Ankara’da kurulacak olan Cumhuriyet için hummalı çalışmaların bir bölümü de yeni bir ulus devletin taşıyıcı kolonları üzerine idi. Dönemin üretici ve yaratıcı güçlerinin artık sahne alma zamanı gelmişti. Otuzlu yaşların başındaki genç İktisat Vekili Mahmut Esat Bey (Bozkurt), bu sahneye ilişkin ilk düzenleme önerilerini Gazi Mustafa Kemal Paşa’ya anlatmış ve olumlu cevabı da almıştı.

Üretici ve yaratıcı güçlerin sahnesi, üzerinde hâlâ büyük yangının dumanlarının dolaştığı, kadim şehir İzmir’de kuruldu. İklim ve ulaşım koşullarındaki güçlükler nedeniyle birkaç gün gecikse de 17 Şubat 1923’te Cumhuriyet’ten önceki son kurucu kongre olan Türkiye İktisat Kongresi, İzmir’de toplandı...”

* * *

“Önemli ve nadir bir kitap karşısındayız. Samimi ve yoğun emekle ortaya çıkmış. Değeri sadece bundan kaynaklanmıyor. Doğru zamanlamayla, Cumhuriyet’in 100. yılında hepimize doğru bakış, gerçekçi yorum ve buradan kaynaklanacak biçimde, yaşadığımız ‘tarihi an’ dan ileriye bakış için yeniden düşünme kapıları açıyor. Dikkatle tamamını okuyalım. Serdar Şahinkaya’nın bu yeni, ciddi ve titiz çalışması ufkumuzu açan belgeleri önümüze seriyor. Eğer 2023’te 1923’le başlayan Cumhuriyet’i, bunun Türklere tarihin nasıl bir ikramı olduğunu düşünme sorumluluğuna sahip isek, bu kitabı belgelerle zenginleşmiş herhangi bir kitap gibi değil, düşünerek okuyalım. 100. yıla layık bir bakışın özünü kitapta keşfetmeye girişelim.”

Bilsay KURUÇ

KDV’den muaf. **150 TL**

telgrāfhane
yayınları

www.telgrafhane.com.tr

[f /telgrafhane](https://www.facebook.com/telgrafhane)

[@ /telgrafhane](https://www.instagram.com/telgrafhane)

[t /telgrafhane](https://www.twitter.com/telgrafhane)

